

LOOMING

9

1975



LEPO MIKKO

Kivine maa (Öli) 197

LOOMING

9

1975

KIRJANDUSLIK JA ÜHISKONDLIK-POLIITILINE AJAKIRI
EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄÄLEKANDJA

Mats Traat

LAGENDIKU AEG

I

Kombain lõikab rukist
lagendiku ajal
ja pilved on rehetolmused
päikese krõbepruun kakk
seisab kõrgel

Ning need
kelleks me tahtsime saada
liigutavad endid
mälestuse üsas

Lihtsad asjad tulevad taas
nad on samad mis enne
ega ole ka
Kaleidoskoobis on
nihkunud
värvilised klaasikillud
uueks mustriks
lagendiku ajal

II

Lagendiku ajal küpsevad käed
ja rinnad
Tammetõru roheline piip
kukub maha
Uni saab föeluseks

Õunte lõhnas
kohtuvad huuled ja kehad
Lihtsad asjad korduvad taas
lagendiku ajal

MATS TRAAAT

1411

Sügaval on tühi süda
ei jõua sinna armastuse hääl
ükskõiksus ajab üksluiselt pilli

Üks veskikivi mis noorena mürises rinnas
rauges tolmu ja põrmu
kolu täis kahtlusi köhklust
ja rahulolematust

Maailm toeb käe sinu õlale
mõlder
sa ei pääse oma tööst
näe uudsekoormad on teel
kulda kahiseb kollu
Käes on südametäitmise aeg

LAMBI KÄÄNDED

Lamp ei armasta
ta süda on niigi
liiga valge

Lambist ei saa iial
albatrossi
valguse tiivad on õhukesed

Lambi ümber lendab liblikaid
igal sajandil
iga õhtu

Lambina tahaks särada
pime mees
oma hämaras iseolemises

MATS TRAAAT

Lambita ei näeks
Koit Hämarikku
mina sind

MIHKLIPÄEVAL

Mine parki ja vaata
kuis hõreneb riimipuu
üleni kullas ja leinas

Hüvasti jätab Euterpe
laseb ära viia kõik pingid
tühjendab teed
kus kõndinud kaelakuti
armastajad
noored ja vanad

Heksameetrina kõmiseb kollane päev
karge ja kaugenev

Tahaks lõputult minna
päikesele järele
silmapiiril
ja silmapiiri taga

Et hommikul tõusta
linnatagusest metsast
süles Euterpe
kui armsam

LESESUVI

Toompuiesteel selg vastu tüve
nutab naisterahvas
valge taskurätt peos

Kas on tuhmunud tunne
üksindus tihenenud
talumaajaks tombuks kurgus
arst leidnud pildil
midagi paratamatut

Või nutab ta
et üks suvi on jälle möödas
õhtul tõuseb roheka mere kohale
südameküps kuukõrvits
ja maja taga aias
kutsuvad kastesed astrid
tule koju
tule tagasi perenaine

PÄRANDUS

I

Päike on kõige kaunim kink
suurim varandus
mis isad meile pärandanud

Neela valgust kui rohtu

Pimedus tuleb naganii
Seal laulavad imetlusväärised
nähtamatud linnud
puude sügavuses

Jõupaberina käriseb seal
hing

Saada
 päikesest sõltumatuks
 tunda selja taga vabaduse tiibu
 lõhestuda tuleviku nimel
 sest isiksuse lõhest
 õitseb orhidee
 lopsakas kui aed *à la* Seurat
 Kõik voolab ja muundub
 kinni kasvavad lõhed ja praod
 Suur Aednik ei puhka
 aga miski jääb
 kui strontsium kudedesse

*

Varsti tuleb kollane tund
 lahtiütlemise hetk
 tuule vaiksed käed
 silitavad puude päid
 ja taevakumm on kui leivamõhk
 ümmargune soe
 mis kuskil talumajas
 saanud mälestuseks
 millele sügis rabistab lehti

See kollane tund
 on meie kõikide omandus
 võtame jagame ta ära
 lehekaupa seemnekaupa
 silmapilgukaupa

VALGE SAAR

Tuul magab küünis väetisehunnikul
 öö tuleb sügav ja tihe

aimustest pungil
kurrulise mõtliku näoga
rikkam kui valgus

Kangete
tööst valutavate käte mets
jalgade padrik

Lumelind heidab väljakutse dinosaurusele
laul unele
väike aken küla serval
lautade naabruses
valge saar norsete meres

Ristiga ämblik kõnnib laes
asjalik harjumuspärane
õnnelik oma võrgus

Lüpsinaised lähevad
mööda krudisevat lund
lehmade alla

Õotsudes vajub unepõhja
valge saar

VANA MEES PIIBUGA

Järverannas mustab paat
poolest saati rohelises jääs
katkenud tiibadega lind
sõudepingis öö

Ülal akna all istub vana mees
tõmbab piipu ja kuulab pimedust
varatalvist tuult
raagunud aias järvel
kustunud aerulööke

MATS TRAAAT

1416

Ta õlgu raputab värin
külm on meie maa
külm ja tühi tuba
biisamrotid sõid kalad ära
aeg lubjastas liikmed

Teiselt kaldalt
üle kooldunud kõrkjate
vilgub tuluke
tilluke kaugel
punane õis

Jaan Kross

KOLME KATKU VAHEL

Balthasar Russowi romaan

III

1. raamat

ESIMENE PEATÜKK

milles üks mees teeb kõigepealt seda, mis selgesti näitab, et ta tõesti on noormehevoostri mõödust ja mõtlemisest välja kasvanud ja meheks saanud: tema võtab enesele kõige elu rahmelduse sees ometigi mahti meelde tuletada, mis moel tema sinnamaale jõudnud on, kus ta nüüd seisab, kusjuures see teda ikka veel imestama paneb, millega tõestatud on, et tema meheküpsus tema olemise pealispinnast ometi veel paljut sügavamale ei küüni.

Seesinane maja oli muidugiteada tarbetult suur ja mõnutult tühi. See Pühavaimu kiriku õpetajamaja siin kirikuõue idaküljes, kooli- ja seegihoone ning raeapteegi hoovipoole vahel. Ränkade hallide paekivimüüridega, parasjagu lagunema kippuv maja, mille madalad tinaraamid aknad vahtisid põiki üle väikese ürgvana kalmuaia kõrgetesse kiviraamidest kirikuakendesse, otsekui vahiks õpetajamaja kirikuga tõtt.

Ehitatud oli see maja kiriku enesega ühtaegu, nõnda et juba ligemale kahe ja poole saja aasta eest, ja ehitusmeistril pidi ju küll teada olema olnud, et ta mitte mõne kaubasaksa elu- ja laohoonet ei ehitanud, vaid rae- ja hallidekiriku õpetaja elu- ning ametikoda. Ometi ei olnud meister vaevaks võtnud selle tarvis mingit omaette ja isemoodi kava ega kuju välja mõtlema hakata. Nõnda oli maja saanud harilikku Tallinna kaubahärramajadega õieti ühte plaani. Mitte küll kõige suurepärasematega nende seast. Sest Pühavaimu kogudus oli algusest saadik kõigepealt linna mittesakslaste kogudus olnud. Aga kuna kirik samaaegu imelikel ja nüüdseks juba ununud asjaoludel ka raekabeli ülesandeid täitis, polnud õpetajamaja ometi ütleme vähemate Suure Gildi kaubasakste kodadest kehvem saanud.

Kuni Suure usupuhastuse päevadeni olid mitmed Pühavaimu hingekarjased (Gotlandi Johann ja pärast teda veel teisedki) majale tarvitud järgi — ja mõni koguni üle selle — peremehekätt külge pannud, nagu seda vanadest arvetest näha võis. Nõnda et kui meie m a j a laevaga võrrelda võiksime (ja mis on majagi muud kui koge või karakk või karavell, olgugi kiviparrastega, mille varjul inimeselapsed Aja turvatu

JAAN KROSS

mere peal, läbi (kõigi Kurjast ülesässitatud rajutuulte ja tema sellidest merre puistatud karide oma Taevase Isa randade poole purjetavad!) — nõnda et kui meie, jah, maja laevaga võrrelda tahaksime, võiksime meie ütelda: seesinane Pühavaimu ülemõpetajamaja oli läbi suure usu-rookimise aegade meie puhta usu päevadesse purjetanud otseku laev, mis õnnkombel nii oma ahtrpaki kui ka keulakuju tormista koguni puutumata läbi tõi. Ja kui tema kohta nüüd ometi tunnistama pidi, et ta, nagu me juba ütlesime, parasjagu lagunemas oli, siis polnud see vististi mitte halbade peremeeste süü. Sest seegi hambutud, kuid hambulise sõnaga vanamehed rääkisid, kui nad hingedepäeva-õllesuutäiest jutukaks läksid, et hoopis laiemalt kui paljalt siin ümber Pühavaimu-taguse õue pidi olema tähele panna: sestajast kui õpetus, mida jumalalokdades välja valati, oli puhtaks saanud, olid kojad ise (ja nende kõrvalhooned, missugusest siin ju õieti jutt on) mitmel pool nagu laokile jäänud ja paiguti lausa lagunema hakanud. Ja polnud ka mitte Rootsi Eeriku käsi, mis nüüd juba viendat aastat kui küll mitte ümberkaudse maa, siis vähemalt linna üle valitses, seda asja parandama küündinud. Muidugi: õpetus oli tähtsam kui kivi ja krohv ja võõp. Seda ilmtingimata. Ja õpetus oli Liivimaal õnnemoel tänini nõnda puhtaks jäänud, et ei anabaptistid ega mennoniidid, vaaterkandid, sitavankrid ega siioniusulised ja mis nad seal Saksamaa pool kõik olid, polnud oma soga kuigivõrd jõudnud siinamaale levitada. Kuid ka Pallule paistis teinekord, et oli nüüd lugu kõige kurjaks kuulutatud toreduse kirikust väljarookimisega omal ajal kuidas tahes, kirikumajade korrashoidmise asjad ei olnud nüüdsel ajal nagu enam endise järje peal. Kuigi lihtsus oli iseenesest Issanda meelepärast asi... Või mine tea — ehk polnud lood päriselt ometi mitte nii? Ehk oli lihtsalt tema enese silm ses asjas muutunud — nüüd, kus asi talle otseselt korda läks? Nüüd, kus ta polnud enam Kalamaja voorimehe pojajõmm ega Tallinna suurkooli primaanivolask ega ka mitte ühe vaese abiõpetaja leiva- ja teadmajanune majuline. Ega ka mitte sellesinase Pühavaimu diakon, kes ta viimased kaks aastat oli olnud — vaid sellesinase Pühavaimu õpetajahärra ise, kolme nädala eest inordineeritud ja introductseeritud — õpetajahärra Balthasar Russow — ehk, nagu ta oli ka juba kuulnud lihtsamalt, aga eriti lugupidavalt öeldavat: *meie senior Balthasar*... Kui see ainult mitte tühipaljas pugemine ja tallalakkumine ei olnud, mida mõnikord õieti raske on ausa jutu seest ära tabada...

Nõnda et kui meie senior Balthasar («Hm!») praegu kalmuiaia hauaplaatide vahelt läbi oma uue kodu ukse poole sammus («Tarvis need plaadid lehepurust ja vihmaga ülespekstud mullast puhtaks pühkida — ee — nojaa — puhtaks pühkida l a s t a...»), oli ta selle koduga üht-aegu tõsiselt rahul ja tõsiselt rahulolematu... Rahul katuseviilu rii-vatu kõrgusega, mille tõttu helendav hall viilutipp kuni vintsipakuni (vähemalt praeguses südapäevavalges) üle kirikukatuse tihkelt sinise varju päikese kätte ulatus. Rahul kaheksakümne neljast tillukesest klaasruudust koosneva suurtoaaknaga. Rahul jämedate taotud raudtrellidega, mis läbi ruutude õue näha olid, nagu oleks tema suurtoas kaubahärrade moel mine tea mis kalliste väljamaa kaupade hoiu- ja väljanäitamiseruum. Ja rahul ka kaarjas paekiviraamis losutava kuusepuust uksega, mille raske võtme ta nüüd peleriini alt vammusetaskust välja

tiris... Aga mitte põrmugi rahul sellega, et näe seal majakatuse põhja pool küljes hulk sammaldunud kive üsna tiidakile oli vajunud, nii et septembrivihm sealt nädala eest vabalt oli pööningule lahisenud. Mitte põrmugi rahul talli ja lauda armetult pragunenud müüridega. Mitte põrmugi rahul oma peaukse luitunud kollase vööbaga ega sellega, kui näotult majaseinte varp oli tükati maha varisenud, nagu oleks majal sammaspool näos. Mitte põrmugi rahul... Jaa: seadmist ja kohendamist paistis siin nii pagana palju ees olevat, et mitte ei tea, kust selle kõige tarvis praegusel nurjatult nirul ajal raha peab leitama... Jumalalaeka isandailt sünnib tal ainult üpris mõõdukalt küsida — nüüd, kus ta ise selle eestseisuse eesotsas on. Aga need armetud viiskümmend marka, mis tema aastapalk tema täisõpetaja au ja ameti peal tõusma saab, polnud praeguste pööraste hindade juures (ja kui sa veel midagi ehitada ja seada kavatsesid) muud kui paljalt korraks hingata — hhh... Ja mitte üksnes need. Kõik tema praegused nelisada marka aastas polnud ju rohkem kui seitsekümmend kolm või neli riigitaalrit väärt! Ja mis võis mees selle varal ehitada, kui ta näe sellesama uue lävepaku eest oli kiviraiujale taalri tööraha maksnud. Või kui armulauaviina toobist juba färding ära küsiti...

Ta sirutas kahenaelase võtme välja, et seda lukuauku torgata, kui talle meelde tuli: võiks ju ka lihtsalt koputiga kolistada — koll-koll-koll — ja uks tehakse talle seestpoolt rutusti lahti. Sest tal oli ometi ümmardajavaim majas. Kadunud Schinckeli-härra käest ühes selle majaga tema kätte ületulnud Barbara. Kuulu järgi aasta viieteistkümmne eest mine tea mis madinas mahalöödud raesulase lesk ja siis, alguses ise veel verinooruke, härra Schinckeli majamamsel — ja teadagi, kes... *Barba* — nüüdseks suure kondiga, sileda näoga ja vileda silmaga naine, kes laupäeviti kuuma rauaga oma tuhkjaid juukseid kruttis, nii et maja oli pööninguni kärsahaisu täis. Ja kes hõlpsasti hingeldama hakkas, nii et ta kõrged ja teravad rinnad põlle vaalaka lõuendi all vajusid ja tõusid. Ja kes pärida ja lobiseda armastas, kuid selles asjas (vist tänu härra Schinckeli koolile) siiski enam-vähem sündsat mõõtu mõistis pidada, aga surmkindlalt kõik ära teadis, mis linnas iial lobiseti.

Balthasar jättis koputi puutumata ja keeras majaukse võtmega lahti. Võib-olla trahviiks iseenesele selle eest, et ta (äkitselt paistis talle nii) rohkem kui tarvis ümmardaja rindade tõusmist ja vajumist oli tähele pannud... Ta keeras ukse raginal lukust lahti. Ta heitis peleriini talle vasturutanud piiga käe peale — mõnusam oleks olnud, kui piigat poleks praegu kodus olnudki...

Piiga ütles: «Kaks korda käidi õpetajahärrat küsimas.»

«Kes?»

«See... noh, keda õpetaja pidi uueks kellameheks võtma — Märten või...»

«Aa. Mis ta rääkis?»

«Lubas öhtul tagasi tulla.»

«Mm. Ja veel?»

«Köösneri juurest toodi sõna. Et õpetajahärra kasukas pidi valmis olema.»

JAAN KROSS

«Juba...? Mmmm.»

Ta suunas piiga lõuaga leetagusesse köögipoolde tagasi ja jäi keset oma suurtuba harkisjalu seisma.

Jaa. Suurtuba oli esialgu tõesti lage. Hea, et koguduse poolt pandud pingid seinte ääres siiski olemas olid, muidu oleks toa tühjus täielik olnud. Muidugi, praegusel moel siia õpetaja majakraami suurt poleks üles seada saanudki — kuni õpetaja suurtuba ühtlasi koguduse leeri-toaks tarvitati. Ja esialgu ei tekitanud kraamiküllus talle ka koguni muret. Sest mis oli tal oma diakonikorterist siia kaasa olnud tarida? Paar nappi kirstu riideid ja raamatuid. Voodi. Kirjutuspult. Kolm järi. Mõned tinaldrikud ja kausid. Kõik. Isegi isalt päritud hõbeda oli ta maha müünud, et härra Sumile ja teistele oma võlgasid klaariks maksta... Aga isegi praeguses kõleduses oli suurtuba ilus ruum, sileda ning alles liialt liuhka kulumata paepõrandaga, puhtate valgete sein-tega, laia saarepuust sisetrepiga ning valge palklaega, mis oli hõredate roosade õite ja roheliste lehtede mustrist kirju. Mitte põrmugi keh-
vem kui rektor Wolffi suurtuba Stettini linnas, mida ta omal ajal üpris toredaks oli arvanud. Ja ka mitte sugugi väiksem. Kuigi esialgse suur-toa põhjapoolne kolmandik oli ammu vaheseinaga omaette ruumiks eraldatud. Kiriku käärkambriks nimelt, mille tarvis kirikus endas kummalisel moel ulualust ei leidunud. Käärkambrisse viis õuest oma-ette uks. Majast pääses sinna õpetaja suurtoa külgukse kaudu.

Balthasar astus käärkambrisse viivale vaheuksele ja heitis pilgu kumbagi kätt. Paremal käärkamber, ka see lagedavõitu, kuigi mõnede koguduse *mobilia*-tükkidega. Kirjutuspult. Selle kõrval aken, kust paistsid kiriku kirdenurk ja kõstrimaja ning tüdrukutekooli punane katus sügisises päikeses, mis sirutas veiklevad läbipaistvad päikeseja-lad aknast sisse paepõrandale kõndima. Kirjutuspuldil vasksete nurka-dega meetrika. (Huvitav raamat lehitseda, Böckholdi ja Wanratti ja Koelli ja Killoniuse kel kribulisem, kel lennukam käsi... Viisküm-mend aastat linnahallide ristseid ja pulmi, sündisid ja surma.) Vasakul seina sees rauduksega ja lukuga orv koguduse rahade (küll narrilt nap-pide rahade) ja tähtsamate paberite tarvis. Kural käel suurtuba — käärkambriga kokku paraja pisema pulmasaali mõotu — ja trepp, tore, lai, sirge ja sealsamas julge jõnksuga trepp, mis just nagu h ü ü d i s teda üles tulema — sinna väikesesse tuppa magamiskambri kõrval, kuhu ta plaanitses oma pärise töötoa sisse seada.

Tõtt tunnistada oli see kõik tema meelest ikka veel üllatavalt uhke ja väärikas maja (kõigi kärnade ja iludusvigade peale vaatamata) ja ta enesetunne selle suhtes oli ta ü m b e r otseku ki kerge tihe soe villane rüü, millest uskumatuse jahe tuulevinu küll aeg-ajalt läbi puhuma ulatus, sest rüü ei olnud ometi mitte kuigi paks... Aga ka tuul pol-nud iseenesest mitte kuigi jäine ja pealegi oli ta üksnes hootine — ja hoogusid oli aina harvemini tunda...

Jah, p ä r i s e l t polnud Balthasar selle majaga kolme nädala jook-sul jõudnud harjuda. Aga kogu oma otsa-peale-jõudmisega viimase kolme aasta sees oli ta juba vaata et täiesti kohanenud. Välja arvatud vahest asjade algusega, sellega, mis sündis pärast seda, kui ta Breeme-nist tulles Tallinna sadamas maale oli astunud ning oma kirstu ja pam-

buga Kalamajasse kõnдинud... Mis õieti üpris väga seda meelde tuletas, mil moel ta siitsamast sadamast viie aasta eest teele oli läinud. Sest kraami polnud tal tulles igatahes rohkem, kui tal seda minnes oli olnud. Pigem vastupidi: sel hahtetunnil, kui ta sellesama ikka merepriitsmetest ligeda kai ääres «Delfiini» pardale hiilis, et oma kaugele teele minna, oli tal vähemalt kaks tublit leivakotti ühes olnud. Tulles ei olnud tal ühtegi. (Ainult Märteni kasepuust näo oli ta koju tagasi tarinud, lihtsalt saamatusest, mis teda iga kord oli takistanud, kui ta oli olnud seda kellelegi ära kinkimas või kuskile maha jätmas.) Minnes oli tal sada kuuskümmend marka hõbedat tengelpungas olnud. Tulles oli tal kakssada kakskümmend kaheksa marka võlgu (sada Kimmelpeningile ja sada kakskümmend kaheksa härra Sumile). Muidugi, tal oli Tallinnas pärandus ees. Ta teadis: kui ta oma võlad ära maksab, jääb talle veel mõnisteiskümmend marka tasku kõlksuma ka. Ja peale selle oli tal ju nüüd ka ometi tema *haridus* kaasas... Aga midagi enamat kui heal juhul diakonikohta (vaevalt et õpetajakohta) mõnda põhjapoolse Maarjamaa lagunenud kolkakirikusse pooliti laande pagenu koguduse peale polnud tal siin muidugi loota. Polnud siin loota sellest hoolimata, et Breemeni uhkete, poole miili pikkuste ja jõepeegelduses mitmekordsete majarodude kõrval jätsid kalli Tallinna kitsasse müüridetarassee topitud kipakad katused meretsitulijale siiski üsna vähenõudliku mulje. Ja polnud siin loota seda enam, et linn paistis kuningas Eeriku all oma varasemast niigi luitunud jõukusest viimase mineetanud olevat. Isegi sadamast Kalamajja tõttaja nägi õlale hoovatud kirstu varjust ära, et Horni-härra suurtükkide hammustused Toompea müürides olid Horni-härral ikka veel parandamata. Ja et Rõugemaja Suure Rannavärava all oli sootu varemeis. Ja et tema majasteedi Rootsimaal kuninga ja Eestimaa hertsogi et *cetera* Eeriku sõdurid (paar peakonda neidsinaseid lossis sealsamas rootsi karaki pealt mingisuguseid tündreid kaile) polnud, nägude ja riiete järgi otsustada, pool aastal oma soldid näinud...

Aga Balthasar sai Kalamajas vaevalt et jalad maha ja päeva või teise Annika hoole all puhata. Muidugi oli Annikal lõpmata hulgal küsimusi, mida ju polnud ka imeks panna — viit aastat ja kaugeid linnu ja maid ja imeliste nimedega mehi ja koolisid ja Annika teadmalusti arvesse võttes. Ja siis pidi Balthasar Annikale ka selle küsimuse peale vastuse andma. Ja tooni järgi, millega see talle esitati, oli see vist kogu ni Annika kõige tähtsam küsimus. Vähemalt Balthasari meelest.

Nad istusid kahekesi vanas muldmadalas Kalamaja kambris, sealsamas, kus Balthasar oma koolipoisiaastate enamjao elanud oli. Nad olid esimese päeva ja poole öö ja järgmise hommiku jooksul päratu palju vastamisi küsinud ja kostnud. Nõnda et Annikal hakkas venna mahlakate vastuste ja otseku silmaga-näha piltide peale tunne tekkima, nagu oleks ta vaata et ise neilt kaugeilt mailt hulkumast tagasi jõudnud. Ja Balthasarile hakkas paistma, et vististi saab ta eluotsad sinmaal pea uuesti pihku. Sest tundus, nagu polekski siin taevast teab kui palju muutunud. Ehkki isa oli surnud ja tema vooiäri lõpetatud. Ja Kimmelpening surnud. Ja Meus, jah, surnud. Ja vana Truuta surnud. Ja doktor ja doktoriproua aasta eest Miitavisse kolinud. («Ah nii.») Sest

härä Kettler oli ju vahepeal Poola kuninga all Kuramaa hertsogiks saanud. («Nojaa. Seda ma tean.») Ja doktoril oli läinud rootslase all elamine tuliseks... Muuseas: Kettler olevat doktori vahepeal ka kor-raks pokri pistnud. Miitavi meelest oli ta muidugi jälle Stokholmi mõt-tes kahtlane. Ometi — need vanad palkseinad, see suitsu ja nõe ja leiva ja tókati ja parknaha lõhn ja need madalad laed (Issand Jumal, näe, kolm rissalaiust oksakohta lõmmulaudades tema kunagise lavatsi kohal on veel seal... need kelle-tahes-silmad-ja-suu tema jõmmipõlve lakke-vahitud hämaratundidest — majakolli, ingli, Kurgla-taadi, maajumala, taeva Jumala silmad ja suu)... Ja need kõik õhkasi mingit, oh, Balt-hasar teadis ju, et lapsikut, aga ikkagi ootamata selget turvalisusetun-net. Niisama nagu ka seesinane tema «suur õde», see nüüd juba kolme-kümne nelja või viiene, vaiguseebi järele lõhnav naine, lihtsa halli begiinirüü taolise kleidi kiuste ilus ja julge ja õieti enesekindel lesk-proua (sest kuidas teisiti sündis pastorilise kohta ütelda kui *proua*), kelle käest Balthasar veel ei söandanud küsida, missugust eluplaani tema nüüd õieti peab ja kas tal ka mõnda mehejärjepärijat silmapiiril peaks olema... Ja siis küsis Annika:

«Pall — seda minu kirja, milles ma isa surmast teadustasin ja mille ma sulle Stettini linna saatsin, seda sa kätte ei saanud —»

«Ei.»

«Aga sellesama, mis ma Breemenisse läkitasin, selle said sina kätte?»

«Ma ju rääkisin.»

«Jaa... Aga ütle mulle... see jutt, mis ma sulle seal Vegesacki-härä kohta kirjutasin... mis ta mulle oma surivoodil rääkis — kas see oli tõsi?»

Selle asemel et vastata, küsis Balthasar: «Kas peale Vegesacki on siin veel keegi säherdust puhunud?»

«Ei. Seda ma tean kindlasti. Sest ma tuletasin tema jutu peale kõik üksipulgi meelde. Sinust ei olnud minu kuuldes üldsegi kõnet. Ainult, ma mäletan, sel päeval, kui talumeeste juhid Kolovere alt Tallinna toodi ja kui neid Jeruusalemma mäel rattale tõmmati (üksteistküm-mend meest oli neid olnud), sel päeval tuli isa linna ja käis minu poolt turu äärest läbi — ja arutas muu jutu sees, et mine tea, kus *sina* peak-sid olema. Ja mina ütlesin, et eks sina ju Saksamaal ole. Ja tema ütles, et küllap sa siis seal oled. — *Nõnda et sina ei käinud sel ajal siin?»*

Balthasar tundis, et ta peab andma vastuse, mille juurde ta jääb. Ja ta tundis, et kui Annika oleks minuti jao varem oma küsimuse juurde tagasi tulnud, oleks kerge kojujõudmise-joovastus, mille sees ta veel hõljus, teda avameelitsema sundinud. Aga nüüd, kus just silmapilgu eest ilmsiks sai, et ka isa Siimon oli tütre ees vait olnud, leidis Balt-hasar, et see temalegi lubatud peab olema. Ilma et ta ennast salatsemises (mis muidugi üks juudategu on!) süüdistada tarvitseks. Sest te ad-mine ei tule inimese hingerahule teinekord tõesti mitte kasuks. Ei selle omale, kes teab, et teatakse, ega selle omale, kes teab.

«Ah kas mina käisin siis siin...?»

Balthasar vaatas õele pikalt silma. Võib-olla meelega nii pikalt. Mee-lega, et õde, kui ta küllalt tark on, tema vastust *nii ja teisiti* võtta mõistaks.

«Ei.»

«Ahah,» ütles Annika. Mingi häbematu ja tuttava ja selle läbi kahekordselt ärritava kergusega, «siis ma tean.»

«Misasja?»

«No — et ei.»

Rohkem sellest ei räägitud. Ja millal sellest pidigi räägitama. Sest Balthasar pidi ju tiidsasti linna minema ja oma saabumisest ministeeriumile ette kandma. Ja selle asja tahtis ta kiiresti ära teha. Et see vähemalt kuu või paarine ootamine, mille jooksul pidi selguma, kas ja kuhu talle kantslit pakutakse, võimalikult aegsasti alata võiks. Ta oli Oleviste käärkambris, vanas tuttavas Meuse käärkambris linnaministeriumi sekretariuse juures ära käinud. Ja ta oli pärast seda vaevalt nädalapäevad oodata saanud. Ning selle aja sees muu seas lasknud end härra Balderil õnge võtta ja talle jumala võõraste ja uute koolipoiste teatrietendusel kaasa mütanud — kui Megaronides Plautuse «Trinum-muses». Ja ühtlasi kui laisavõitu härra Balderi abiline kogu selle näitemänguvärgi püstiajamises. Ta oli, jah, raekoja saalis oma etendusega vaevalt maha saanud, kui ta järgmisel päeval härra von Gelderni enese ette välja tsiteeriti. Nähtavasti sellepärast nii kiiresti, et härra von Geldern oli suvatsenud nende Plautuse-katkeid raekoja saalis vaatamas olla.

Balthasar ei pidanud tõenäoseks, et jutuajamine sellesinase härraga eriti raske saab. Muidugi, härra von Geldern oli ju vahepeal pimestaval viisil märke kerkinud. Ta oli praegu ei vähem ega rohkem kui superintendent kõige Rootsi ala üle Eestimaal. Ja kuigi selle ala piirid üpris ebamäärased olid ja päevast teise muutusid, üks asi oli ometi klaar: härra von Geldern oli kohaliku kiriku kõige kõrgem mees, *de facto episcopus*, kuningas Eeriku enda poolt hiljuti oma au sisse tõstetud. Aga mälestuste järgi kui mitte enamast, siis vähemalt ühest põgusast kohtumisest Meuse ja Annika majas oli härra von Geldern ju küllaltki lahe isand — igatahes siis, kui tema väärrikust piisavalt alla kriiputada mõisteti. Ja see, et Balthasar kadunud Kimmelpenningi parandustombule sada marka võlgu oli, polnud esiteks kellegi patt («Ma tahaksin teada, kas ülepea iial ette on tulnud, et mõni õpetajahakatis Saksamaalt kooli pealt ilma võlgadeta koju on ilmunud?!») ja teiseks polnud tema Kimmelpenningi-võlast siin küll kellelgi aimu. Niisama nagu tema võlast härra Sumi ees. Rektor Wolff võis muidugi enne, kui härra Sum talle raha saatis, kirjaga Balthasari peale rae ees kaevanud olla küll — ja sel juhul on asi härra Geldernil muidugi teada... Aga need on ju, kuigi ebameeldivad, siis ometi korraldatud ja aegunud lood. Ja muust ei teadnud härra von Geldern õhkagi... Kõigist neist kordadest, kus Paharet Balthasari tema tudengipõlves viisaka noormehe tee pealt riivatuste rägasse ja rappa oli vedanud (nagu Sarviline küll enamjaolt iga studioosusega teeb). Ega teadnud härra Geldern, tähendab, sedagi, kui ootamatuid haake Balthasari studioosuse-tee (mõne mullas magaja mehe jutu järgi) olid teinud... Kuid igatahes oli soovitatav silmad ja kõrvad lahti hoida. Sest vaevalt võis arvata, et Issand Balthasariga lootuste ja kartuste vaekausil jälle niisuguse miraakli teeb, nagu ta seda vähemalt ühel korral teinud oli: kui Balthasar rektor

JAAN KROSS

Wolffi juurde oli tsiteeritud oma rüvetute tempude eest nuhtlust vastu võtma ja vaata et rektori nooreks sõbraks oli arvatud.

Vaevalt, jah, võis seda loota... Ja ometigi oli Issandal peaaegu niisamasugune lugu talle varuks! Ja vahest veel koguni veidramgi!

Härra Johann Robert von Geldern võttis Balthasari vastu sealsamas Laial tänaval Oleviste suures kirikumajas, kuhu ta oma kantšli- ja elukoha järgi nüüd ka superintendentuuri sisse seada oli käskinud. Ja ta ei lasknud Balthasari üldsegi mitte keset tuba jalalt jalale tammuda ja oodata, kuni talle tähelepanu pööratakse, nagu kõrged aukandjad noori nolkisid enamjaolt lasksid, vaid pani hanesule käest kirjutuspuldile niipea, kui Balthasar sisse astus, ja pöördus talle sõbralikult vastu tulema.

Jah, pisut vanemaks ja hallimaks oli ta ju jäänud. Aga see oli ikkagi toosama Meuse ja Annika pool kohatud joviaalne isand, laia kondiga ja heleda halli silmaga mees toredas naaritsanahksete palletega *schau-be's*, sest tema töötuba oli kõrge võlvi ja ränkade müüride tõttu kurnikesti külm. Ja ta ei kobanud mitte ainult meelde tuletada, kas ta Balthasari ka enne eilist kunagi kuskil kohanud ei ole, vaid tundis tema sedamaid ära ja tegi tema kohal õnnistava ristimärgi, tõsi, selle imepärase üleoleva kergusega, mis ka kõrged ametikandjad niisuguseid kombetaitmisi sooritavad:

«Jaa. Mina mäletan teid. Meie noore sõbra Frolinki juurest. Kelle Issand meilt nii ülemäära vara ära võttis kutsuda. Mõnus tihe ploomivein oli, mis ta meile rüübata andis. Mäletate? Doktor ja proua Katharina olid parajasti Soomemaal...»

Härra Geldern soovitses ajada Balthasariga kõige lahkemal viisil juttu. Seda küll. Aga mitte ainult pisut hallimaks, vaid ka pisut tähtsamaks, v e e l tähtsamaks peab siis küll ütleva, oli tema tõesti muutunud. Sest tema just nagu mõõtu võtvas ja vaagivas silmanurgas vilkus aeg-ajalt midagi, mis ei saanud olla muud kui pisiikene pilge. («Ah niisugune siis meie järjekordne räästooliründaja mats ongi...» Või umbes nõnda.) Ja ta hääles kumises puhuti kergelt irooniat. Seda mõnusat, aga mitte kuigi armast semuks-laskumise-mängu, mida tähtsad ja eakad mehed teinekord palju noorematega mängivad. Jumal teab, kust Balthasari see kogemus korjatud oli, aga ta mõtles: mängivad enamjaolt siis, kui nende kavatsused kaasmängija vastu pole suuremat väärt.

«Nii-nii. Nüüd olete teie siis kodumaal tagasi. Jaa. Teie rääkisite Breemeni-asjust üpris huvitavalt. Muuseas, kirikutülide poolest on meil siin Jumala abiga rahu. Kuigi meil sõda muidu sugugi ei taha ära lõppeda. Nüüd on meil muidugi kindel võim maal. Aga veel hiljaaegu ajas meie lootuste ja kartuste nurjatult kirju olek isegi kõige nutikamaid mehi lollusi tegema. Ma mõtlen meie endist sõpra doktorit. Nüüd teenib tema Kettlerit ja Poola kuningat. Te teate seda? Teie ei ole selles muidugi süüdi. Teie olite siis juba Saksamaal. Ma tean. Ja tema vaene väike proua ei ole ka selles süüdi. Muidugiteada... Nii et nüüd olete teie siis tagasi ja meie peame teid kantšli peale panema. Noh, te kujutate vististi ette, missuguses seisukorras meie ristikirik meie Harju- ja Järvamaal praegusel ajal on. K o h t a d e s t ei ole meil puudust. Sest enam kui pooled kantšlid on tühjad. Aga enam kui pooli

JAAN KROSS

kogudusi ei ole niisama hästi kui olemas. Sest Moskva ja Poola ja Taani ja tatari salgad ja mõisamehed ja sissid ja pardiajajad ajavad kõik oma asja. Nii et kus meie Rootsi kuningamajesteedi väge ligidal ei ole korda ja rahu pidama, võib ütelda: küla kustub, mõis läheb mültama. Ja kirikud niisama. Ühed on sõjast, teised laostuse vaimust varemeis. Kirikumõisadest rääkimata. Nõnda et —»

Balthasar mõtles: ma tean täpipealt, kuidas ta jätkab:

Nõnda et — midagi hiilgavat ei ole mul teile pakkuda. Vaid on ikka ainult sedasama meelde tuletada, et noor mees, kes läheb istutama oma esimest puud Issanda viinamäele, peab teadma, mis Jehoova tema vanematele on ütelnud: *Ja palehigi sees peate teie oma leiba sööma.* (... Ning arvatavasti lisab ta, ja praeguse aja oludes täie õigusega — oh, niisugused eakad ja aukad mehed räägivad alati täie õigusega, isegi siis, kui neil ainult kübekene õigust on, pagan neid võtku, ja selsinasel jääb seda veel nähtavasti ülegi, kui ta mulle nüüd ütleb, ja ta teeb seda kindlasti: *Palehigi sees, vaevahigi sees, ja valmisolekus, et ka teie veri voolata võib, kui Issand peaks olema sedaviisi otsustanud...*)

Aga härra Geldern ütles selle asemel: «Nõnda et — on tõesti otse Kõigekõrgema enese sõrm, mis selle asja just mineval kuul niimoodi korraldas, *et meie saame teid nüüd Bushaueri kõrvale teiseks diakoniks sokutada.*»

Balthasar mõtles kiiresti. See oli teada asi, et Liivimaa pastorite seas mitmeid ühenimeliste pesakondi leida oli. Veel neil ununevail aegadel signuid, kui kihelkond, mille keegi siinmail kätte sai, nõnda mõnusat noosi tähendas, et esimene jaolejõudja oma vähegi kõlbulikud vennad ja lellepojad enesele rutusti järele kutsus ja pojad varakult saamale sokutas. Ainult mõnel paremal ja haruldasemal korral oli niisugustel nimedel ka ehk see asi taga, mida tõsiseks suguvõsatavaks hütatakse. Aga *Bushauer, Bushauer...*? Balthasarile tuli ainult üks sellenimeline meelde (see oli viie aasta eest Tallinna Pühavaimus diakoniks olnud, väike kerkinud karaski taoline ja veidike nagu napakavõitu mees). Aga kus maakoguduses oli üks teine Bushauer? Hageris? (Noh, mitte kõige kaugem kolgas, kuigi kirik vist põlenud.) Ei, seal oli olnud ju see Bu... Bü... Bünemann... Amblas? (Käiks ehk hädaga ka. Kuigi vist paljaksriisunud kant...) Ei. Seal oli vist see... noh... Bud-denbrock!

«See on — missuguse kiriku peale, Teie Ausus?»

«Pühavaimu.»

«... Missuguse Pühavaimu?»

«Kogu diötseesis on ainult Tallinnas Pühavaimu kirik. Ja seda mina mõtlengi. Ha-ha-ha-haa. *No kuhu mujale ma siis teiesuguse panen?!*»

Sellesama nädala reedel, kui Balthasar laupäeval pidi Pühavaimus esimest korda jutlust ütleva, kutsuti ta õhtupoolikul Kõismäe kanti haigele armulauda andma. See tähendab, kutsuti õpetaja. Aga Schinckelil oli palavik, nagu viimasel ajal tihti, nii et ta ei teadnud, kas ta järgmisel hommikul Balthasari jutluseks üle surnuaia kirikussegi saab. Ja Bushauer oli esimese talvelibedaga kukkunud ning jala pahkluust rumalasti ära nikastanud. Nõnda et armulauda andma läks Balthasar. Tagasiteel puhus vingepõhjatuu ta kerge koeranahkse tõlbi seljast nii

JAAN KROSS

jäiselt läbi, et ta astus sadama kohal «Halli Hülge» trahterisse tuulevarju. Ta võttis lee ees rahvasuminas istet. Kui ta oma ploomiveini-peekri pooleni ära oli rüübanud, kuulis ta vintis häälega lauldavat laulu, mida sumisev kõrts oli kuulama vakatanud.

Balthasar tundis laulumehe sedamaid ära. See ühe jalaga kerjus, see hallikirjuse karvatuusti kasvanud vanamehekõnt, kes tont teab kellelt oli endale simblitaolise pilliplõnksu kätte laenanud, polnud keegi muu kui teada sadamapomm ja muidu seegielanik Lunt-Laos, kunagine köiekeerutaja-sell, kes enese koos Tallinna laevasõidu allakäiguga oli vähehaaval põhja tinutanud, kuni ta aasta viie-kuue eest, kui moskvallane korraks linna alla trügis, oli linna omadega koos Liivamägedes tema vastu kähmlemas käinud ja seal harkpüssi kuuli läbi paremast jalast ilma jäänud — hea, et hingenatuke sisse jäi. Nüüd kooberdas Laos sadamas ja turul ja kerjas kõrtsides ning kiitles õllelonksu juures oma ametikuulsuse aegade, kui tema käest nendesamade, noh, itaalia lendajate tarvis see maailma kõige maailmatum imekõis oli tellitud, sest ükski meister polnud seda nõnda kiiresti valmis hõõratada lubanud... Kui Laosel õnne oli olnud rohkem rüüpama pääseda, laulis ta trahterirahvale omatehtud või kõrtsides korjatud laule, jõrisevaid ja segaseid, sekka salvavselgete salmidega. Mõnikord oli teda sündmatute laulude pärast ka Marstalli-tagusesse torni jalapakku pistetud. Aga kuna meheroistu ta ainukest koiba ja karku pidi pentsikuvõitu oli seal pikemalt pidada ja kuna tema laulude sõnad takkajärele enam kellelgi täpselt meeles polnud, temast enesest muidugi rääkimata, oli foogt tema alati vandudes tulema lasknud, et *kui sa igavene heris oled enese ausa köiekeerutaja töö pealt kerjatöö peale alla lakkunud — jäta siis oma vana amet täiesti maha! Või muidu keerutad sa endale omaenese kõhna kaela jaoks köie valmis!* Praegu jõrises Laos igatahes niisugust laulu, mille Balthasar sedamaid ära tundis, nii et ta pooliku peekri lauale pani ja kuulama jäi. Aga see laul poleks ju nüüdses kuningas Eeriku Tallinnas küll kedagi pahandada tohtinud:

*Ordumeistriks olin mina Liivimaal,
Minu nime tuntakse mitmel raal,
Olen Kettleri-härra. Kõik teadma mind peavad.
Kenad tüdrukud koguni hästi mind teavad.
Tümaks luisatud said mul jo mõnedki neitsid,
Kuni nad minuga ühte heitsid,
Mille eest taevalt sain trahvi ja tappa,
Nõnda et pagesin rärke ja rappa...*

Jaa — siin oli ka paar niisugust rida, mida Antoniuse-härra Balthasarile tookord polnud laulnud. Aga siis tulid koguni uued ja üllatavad salmid:

*Üks doktorihärra Tallinna linnas
Oli kahe isanda juures hinnas.
Poole raha sai tema minu poolt,
Teise poole eest kandsid rootslased hoolet.
Küll see minu kallal siis käiseid käärís*

JAAN KROSS

*Ja tohterdas mind ja teab millega määris ...
 Mina vangi ta võtsin oma sulaste läbi,
 Kuid ta armastav proua ei tundnud häbi.
 Kohe kiirustas minu poole ta
 Ja laskis mind punase noolega,
 Mis tal on lumivalgete reite vahel,
 Kui me olime Riias omavahel.*

Siin hirnusid habemes meremehed ja mündrikusulased ja koguni mõned upsakad mustpeavennad, kes kõrtsi sooja olid tulnud, nõnda valjusti, et Laos oma õllekannu vahepeal tühjaks kummutas ja hirnujaile uueks täitmiseks ette lükkas, enne kui laul edasi läks:

*Mina päriselt priiks tema mehe siis andsin,
 Naise helluse eest hoolt mehe eest kandsin.
 Talle kingiks sai minult rii mõnigi mõis
 Ühes rahvaga, kelle ta müüa võis.
 Seda armuga meelde las tuletab Jumal,
 Kui viimne tund on mul armetumal!*

Uus hirnumislaine ei küündinud eelmiseni, aga tõusis Balthasaril ometi üle pea. Niisama nagu kõrtsiliste sumisev lärm, mis naeru vaibudes tagasi tuli. Balthasar rüüpas oma veini sõomuga põhjani ja virutas «Halli Hülge» ukse enese taga kinni. Selles laulus polnud mitte midagi, mida ta poleks juba teadnud. Jah: Katharina oli ka Kettleriga maganud... Kas üksnes Tallinnas või ka Riias, see oli ju ometi ükskõik... Ja siiski: seda teada oli üks asi. Seda niimoodi niisuguses paigas lauldavat kuulda oli kuradi kombel midagi hoopis muud... Seda niimoodi nämmutatavat ja üle hirnutavat kuulda... Eeh... Balthasar tõttas ühe voomaga Suure Rannavärava poole ja tundis: mõru vein ja tuline häbi tõusid talle kuuma joaga südamesse, külm kirdekaare vingam ja jäine viha lõikasid talle selga... Häbi ja viha mõõgad läksid tema sees klirinal kokku... Ta jõudis Rannavärava varju, ta oli higine ja tal oli külm. Või oli härra Schinckeli palavikutõbi ka temale kallale tulnud...?

Ei. Palavikku Balthasar ei jäänud. Aga imelik külma- ja kuuma-segane enesetunne ei läinud ometi ka mööda. Vähemalt laupäevahommikuseks inauguratsioonijutluseks veel mitte. Ja sestap jäigi nii see jutlus kui ka see päev talle kuidagi ainult pindmiselt ja undlikult meelde. Sest see polnud see, mida ta ise oli oodanud. See polnud isegi mitte nõnda palju kui too kauge kord, kus ta päralejõudva sõna imest esimest aimu oli saanud — unumatul silmapilgul Kurgla tagakambris vanaisa kirstu ees.

Pakane oli järsku saabunud, 1563-nda aasta küünlakuupakane, ja kirik oli koguni külm. Otsekuu udune jääkoobas, mõtles Balthasar, kui ta väikesest kirdepoolsest uksest kirikusse astus ja kantsli poole hakkas sammuma. ... Udune selle vammustes ja joppides, rätikutes ja kasukais karvase ja paadikarva halli rahvahulga hingeaurust. ... Oh, ta oleks ju hoopis pidanud oma mõtte kirjasõna juurde koondama, selle juurde, mille peale ta oma jutluse oli ehitanud — 88-nda Taaveti laulu

13-nda salmi juurde, mille ta ise doktor Lutheri piiblist oli ümber pannud: *Kas nad tunnevad ära Sinu imetööd pimeduse sees? Ja Sinu õiglase meele selsinasel maal, kus midagi ei mäletata?* Ta oli tahtnud rääkida Jumala imetööst, mis sedasinast linna hoidnud ja nuhelnud ja ometigi hoidnud on. Ja ta oli tahtnud tunda iseeneses Jumala imetööks ka seda, et tema, Rissa Siimoni Pall, seda neile Pühavaimu kantslist kõneleb... Jah, ta oli tahtnud rääkida neile Jumala õiglase meele märkidest ka selle armetu maa saatuses, kus midagi meeles ei peeta... Aga selle asemel oli ta mõelnud kantslitrepist üles sammudes: see rahvahulk umiseb ja kõhiseb seal all — otsekui lundliigi tuisk lahe jää peal, vanasti, ja see trepp naksab siin külmas kirikus peaaegu nagu aiateibad Kalamajas pakasul hommikul... Näe, seal on Traani-Andres, kollaka näoga ja hallikirjus habemes, oma käbeda Krööda ja voostriks veninud Päärnaga, ja Taavet ja Käsper, isa kunagised voorisulased, ja kümned tuttavad Kalamaja näod... sajad näod... Ja veel oli ta mõelnud: Selsinasel maal, kus midagi ei mäletata, tuleks selle maa sündinud asju üles kirjutama hakata, et neid mäletama hakataks (aga häbemata laulud kõrtsides peaks ära keelutama!)... Ja kui ta üleval kantslis põlvili oli heitnud ja jälle püsti tõusnud ja rääkima hakanud, oli ta tundnud: häbituigete kollased tuhkruud (ühe häbemata laulu pärast) jooksevad mööda ta külmetavat ihu ja ta suu on külmast jääk. Ja see, mis ta siiski suust välja saab, ei pääse kuidagi neile hallidele inim-pundardele ligi, vaid jääb tema ja nende vahele õhku, külma hingeauru kohale ekslema...

Katharina alanduse laul ja tema enese esimene jutlus jäidki ta meeles ja mälestuses imelikult seotuks. Aga esimeste töökuude õhinas (sest ta pidi suurelt jaolt ka Schinckeli ja Bushaueri vankrit vedama) — selles õhinas ja rabelemises ja rutus oli tal vaevalt mahti oma ametisepääsemise üllatavat hõlpsust vaagida. Ja, tõtt tunnistada, ei olnud talle tänini selge, kumb oli imelisem asi, kas see, kuidas ta oli Tallinna auväärt Pühavaimu kiriku diakoniks saanud, või see, mis sündis temaga mõni kuu hiljem.

Ühel tuulisel kevadehommikul aastal kuuskümmend kolm kutsuti ta superintendentuuri kirjutaja poolt kiiruga Jumalalaeka koosolekule Suurde Gildi. Tont ise teab, mis asjus see võis olla. Neil koosolekuil arutati kõikvõimalikke vaimulikkude meeste töötasuga, korteritega, remontidega, kirikumajade haldamisega ja maade majandamisega seotud asju. Balthasar jõudis hilinemisega pärrale, nii et ta vaevalt pingiotsal istet sai võtta, kui tosinkond pastorit ja kogudusevanemat, iseendast kõik talle vähemalt nägupidi tuttavad mehed härra Gelderniga eesotsas väikesesse gildisaali sisse kõndisid ja seinte ääres nikerdatud toolidel aset võtsid. Balthasarist möödudes sosistas härra Geldern talle läbi oma muskuselõhnapiilve:

«Balthasar, ärge ütlege ei, kui mina ütlen jaa!»

Härra Geldern laskis Niguliste Tegelmani koosoleku avapalve ütelda. Ise ei hakanud ta seda vaeva enesele võtma. Selle järel laulis koosolek ka *Ühe kindla linna õige siledail ja koolitatud häälteil*, aga üpris ametliku loidusega maha, sest õhinal laulmiseks oldi siin liiga omavahel. Ja siis võttis härra Geldern sõna:

«Jumala abiga on meie Jumalalaegas pikka aega olnud selleks kõrkjast punutud laevukeseks, mille sees meie Tallinna ristikiriku rahaasjad on ujunud otsekui Mooseslaps — tervelt ja õnnelikult mööda aja krokodillirohket jõge. Aga vanad mehed väsivad mitte ainult suurte laevade, vaid ka meie Jumalalaeka roolipuul. Sestap tahame meie oma ametivennale härra Lambertile täna seda hõlpu anda, mida tema meie käest on palunud, et tema meie rahaasjade ülemvardja tööst puhkama pääseks ja viimased aastad, mis Issand temale veel kinkida tahab, oma kogudusest küllalt saaks. Sest temal on tõesti juba seitsekümmend ja üle selle aastaid turjal, nõnda et tema silm enam ei näe killingi ja färdingi vahel vahet teha, mis iseenesest väike asi on, aga pikapeale meie arvetesse ometi rohkem segadust võib tuua, kui meie heale nimele halbade inimeste suus kasuks tuleb. Nõnda et jäägu tema siitmaalt üksnes oma koguduse töö peale. Issanda seemne ja Kuradi seemne vahel ei tehta ihu-, vaid vaimusilmaga vahet ja sellega tuleb tema meie rahuloluks kenakesti toime.»

Härra Lamberti küsimus oli ilmsesti etteotsustatud asi. Keegi Jumalalaeka isandaist ei nohisenud. Tuul pildus kõhinal liiva vastu gildisaali sinipunakollaseid ruute, nii validaks olid keerised vahepeal tõusnud, ja Oleviste Harpe ütles härra Geldernile järelekiitmiseks: «Aamen.» Mispeale isand Lambert enese kõhatades püsti hoovas. Ta vidutas hallide ripsmetega silmi ja tiris Jumalalaeka pitsati ning võtmed taskust ja pani nad väikesele lauale härra Gelderni tooli juurde. Siis tegi ta koosolekule pooliti küljega ja pooliti tagumikuga kummarduse ning ütles:

«Ma tänan alandlikus meeles Jumalat ja oma auväärt ametivendi, et Tema ja et nemad mind siamaale on aidanud.»

Selle peale tuli ta lohiseval, kuid üpris kebjal sammul Balthasari juurde ja istus tema kõrvale.

Muuseas, mis puutus isand Lamberti tänulikkusse Issanda ja ametivendade vastu, siis sellega oli tal vististi tõi taga. Sest Balthasar oli kuulnud räägitavat, et segadus, mis Lamberti all Jumalalaeka rahadesse oli siginenud, pidi olema nõnda suur, et see ainult niisuguse silma all sündida võis, mis mitte üksnes killingi ja färdingi vahet ei teinud, vaid ka hõbetaalri ja musta härja segi võis ajada.

Härra Geldern jätkas:

«Ja sedamööda on meil nüüd härra Lamberti asemele kolmeks järgmiseks aastaks uut meest tarvis. Nagu meil kõigil hästi teada on, pole Jumalalaeka juhatamine koguni mitte hõlpus asi, vaid on hullusti aeganõudev ja täpisealt töö. Ja sellepärast arvan mina, et meie selle peale mitte mõnda oma kõige väärrikamat ja vanemat liiget ei pea ära raiskama, sest needsinased on oma kogudusetöoga nagunii, mida tõsisemalt nad seda teevad, seda hullemini kammitas. Meie valime Jumalalaeka etteotsa ühe noore mehe. Säherduse, kes ennast siamaale heast küljest on näidanud ja ennast veel paremast näidata tahab. Kellele meie häbenemata näppudele vaatame ja kelle selja taga meie õnnistusega ja kantsikuga tahame seista. Ma arvan, et meie noor sõber Balthasar Russov on selleks kõikepidi kõige parajam mees. Ja tema olen mina lasknud selle tarvis meie ette kutsuda.»

JAAN KROSS

Võib olla, et siis, kui härra Geldern äsja oli uue mehe vajalikkusest kõnelema hakanud, oli Balthasar silmapilguks midagi oletada sõandanud. Mine tea. Igatahes oli tema üllatus nüüd ometigi nõnda järsk, et ümin ja nohin, mis koosoleku poolt kui mitte kauemaks, siis vähemalt mõneks silmapilguks tõusis, alles märksa hiljem Balthasari kõrvu ulatus. Tal polnud aimu, mis viisil säherdusel koosolekul asju aetakse ja kuivõrd tõenäone on, et härra Gelderni tavatu ettepanek läbi võib minna. Kui nohin vaibus, aga vastuvaidlemist ei järgnenud, ütles ta enesele: Ma tean, mis pärast nad härra Gelderniga nõus on. Kuulujutude pärast, mis temast räägitakse. Et tal mingite üpris kõrgete mees-
tega Stokholmi linnas ligidased sidemed olevat. Mingite isandatega otse kuningas Eeriku aujärje ümber. Sellepärast neelavad nad tema pöörase ettepaneku alla. Aga mis pärast tema selle teeb, seda ei jõudnud ta eneselt küsida, sest keegi kõhatas — aa, see oli iginohune ja igipahur isand Tegelman, Niguliste ülemõpetaja ja Balthasari mitte väga ammune linnakoolirektor —, seesinane kõhatas, jah, küll üsna aupaklikult «Krrrrhh» ja ütles:

«Meie auväärt superintendendihärra valik on väga hea. Aga kas ei peaks meie tema valitule siiski mitte aega andma tõsist küpsust ja asjaajamisetarkust koguda? Ma küsin seda lihtsalt — noh — tema valituks, kui nõnda sünnib ütelda. Ja ka meie eneste kaitseks muidugi mõista. Ja sedamööda arvan ma, et kas ei oleks mitte veel parem, kui meie oma rahaasjade etteotsa mehe seaksime, kelle enese jõukus kinnituseks on, et tema kinnisvaradega ja rahaga ümber käia mõistab, et asi jälle sinnapoole ei libiseks, kus laeka rahad laekaulema omadega segi kipuvad veerema—»

Härra Geldern katkestas teda naeratades: «Kallis Tegelman —» Ja Balthasar sai aru, et armastusväärsus, millega seda öeldi, oli mõistandmiseks: jätta resoneerimine! — «Kallis Tegelman: kõige parem mees on see, kellel enesel mitte midagi ei ole, mis laeka naudiga segi minna võiks. Kõige parem on, kui mehest kohe näha, kui talle midagi ülemäärast sigineb, nõnda et meie temalt sedamaid nõuda võime: kust kohast on see sulle tulnud?!» Ta pöördus Pallu poole: «Kas Balthasar Russow on valmis Jumalalaegast oma hoolde võtma, kui meie selle koorma tema peale paneme?»

Balthasar tõusis püsti, sest tal tuli vastata. Ja peab ütleva: kõige oma raskepärase mõtlemise juures oli ta oma esimesest imestusest üllataval viisil toibunud.

Jumalalaegas oli muidugi võimatult haraline asi. Kolmkümmend või nelikümmend tuhat marka hüpoteeke poolesajal linnamajal. Intressid. Rendid. Üürid. Seekide külad oma tulude ja kuludega. Pastorite ja diakonite, kantorite, köstrite, kellameeste ja kirikuteenrite palgad. Korterrid. Remondid. Vaadata, et kõik laekub ja miski kõrvale ei veere ja igaüks oma kätte saab... Pöörane värk... Aga kui see tal korda peaks minema (jumaluke, kuidas võiks see tal korda minna — temal, kes iial rohkemaga pole õiendanud kui ühe margaga nädalas?!), kui see tal korda peaks minema, oleks ta ju mõndapidi vaata et härra von Gelderni järgmine mees... Kui... Aga kui need teised peaksid teda usaldama, ja kui härra Geldern teda ilmsesti usaldab (mispärast küll?

— sügava inimesetundmise pärast, mis muud...), mispärast peaks tema siis ise eneses kahtlema...?!

Ta kuulis turule minejate ja turult tulijate sammude kobinat muna-
kividel teispool müüri ja seda, kuidas keeristuul tuli mööda Saiakangi
sületäie turuprahiga ja viskas selle kõrgele vastu gildisaali sinipuna-
kollaseid aknaid kõhh... Ta ütles peaaegu vihaselt:

«Minu isandad. Teie otsustate selle asja.» (*Formaliter* oli lugu ju
tõesti nimelt nii. N e m a d ja mitte härra Geldern.) «Teie. Mina võin
ütelda paljalt ühte. Võib-olla ei ole teie seas ainustki, kes sobiks selle
asja peale vähem kui mina.» (Kui seda *võib-olla*'ga ühendada, võib seda
enam-vähem valetamata kinnitada. Või vähemalt nõnda, et polnud
enesel oma sõnadest piinlik. Sest k ö i k need mehed, kes siin istusid,
olid temast kauemini kes rae, kes kiriku teenistuses seisnud.) «*Aga teie
seas ei ole ainustki, kes seda parema püüdmisega teeks, kui see tema
peale pannakse.*»

Ta istus maha. Ja ehkki ta seda üsna järsu röntisuga tegi, tundis
ta tõtt-ütelda juba enne, kui ta tagumik pingini jõudis, kergelt-häbi oma
vastuse pärast. Sellest hoolimata, et tema vastus mõned Jumalalaeka
isandad mõnusalt noogutama ja heakskiitvalt ümahtama oli sundinud.
Ta tundis: tema vastuse *compositio*, see, et tema enne *contra* ja lõpe-
tuseks *pro* oli ütelnud ning mitte vastupidi, näitas üsna selgesti
välja, et ta tegelikult ju ikkas seda üpris tülikat ülendamist...

Aga muidugiteada polnud see tema vastuse, vaid härra Gelderni
teene, et Tallinna Jumalalaeka kolleegium kinnitas Balthasari sel hom-
mikul tõesti sellesinase laeka ülemvardjaks.

Pärast seda ei üllatanud teda enam eriti, et see polnud teps mitte
väike Bushauer, tema kaasdiakon, üheksandat aastat truusti oma
kohal sudinud mees, kes härra Schinckeli surma järel kuu aja eest
Pühavaimu täisõpetajaks tõsteti, vaid oli hoopis tema.

See kõik, jah, ei üllatanud teda enam eriti. Sest paljudest on ühel
noorel mehel tarvis, et hakata uskuma oma tublidust! Ei, ei — mitte
oma tublidust Issanda ees ja tema mõõdupuuga mõõdetult. Aga küll
oma tublidust nendega võrreldes, kellega rinnu tema on elu mütta-
mist müttama määratud. Pealegi kui tema teatud ebamäärasemal moel
juba ammu on põhjust leidnud oma tublidusse uskuma hakata — juba
Kalamaja rannas isa kapsamaalt kive kangutades, juba linnakooli
kvartas, juba üleval Oleviste tornis, tookord... Ja mis kahtlust pidi
temal olema oma sobivuses härra Schinckeli pärijaks! Tal olid tema
kõrgekooli-tunnistused käes. Ka Stettini oma oli härra Wolff talle vii-
maks ära saatnud. Ja tal oli ometi pärine Wittenbergi lõhn küljes!
Magistriks ei olnud tal mahti ennast lihvida. Aga härra Schinckeli
järglasele piisas sellest, mis tal oli, enam kui täiesti. Ja superintendent
pidas temast lugu. (Ise ka ju Wittenbergi mees!) See tähendab, aeg-
ajalt ei olnud Balthasar tema lugupidamises küll mitte läbini kindel...
Siis, kui härra Geldern näiteks pärast järjekordset ministeeriumi-is-
tungit temast mööda kõndides seisma jäi ja kuidagi poolsõbralikult ja
poolteravalt küsis:

«Noh, ja meie — vaesed patused — ha-ha-haa —, mismoodi oleme
meie siis viimasel ajal hoolt pidanud, et Issandal o l e k s, mida meile

andeks anda...?», millest mingi arusaamatu nõökamine just nagu ära paistis ja mille peale Balthasar teips ei mõistnud vastata.

Ometi teadis Balthasar, et härra Geldern oli tagaselja mitmel puhul tema kõlblikkust hea sõnaga ära märkinud. Tema püüdlikkust, muu seas ka Jumalalaeka asjades, mis Balthasari käes küll hirmsa vaevaga, aga ometi laitmatult sujuma hakkasid. Aga eriti tema sobivust tema lapsemeelse ja rameda ja kangekaelse hallidekoguduse peale. Nojaa, seda viimast kiitust võis muidugi nii ja teisiti võtta... Aga igatahes kõneles ju Balthasar oma hallidega nende eneste keelt paremini kui keegi teine Tallinna kantslimees. Paremini kui Harder, kes oli oma vanemate keele niipalju ära unustanud, et ta seda õieti ütelda veel paljalt tõnkas — ja oma tõnkamist enesele auasjaks paistis pidavat. Ja paremini kui Mönnick, ja paremini kui Bushauer. Ja isegi paremini kui Seegikiriku Jürgen Kur, pärine maamees Patikalt või kust, kes oma rameda maakeele Rostocki ülikoolist muutumatult läbi oli toonud ja seda täie mõnuga pruukis, ja mitte üksnes Seegikiriku kantslis, vaid koguni turul ja tänaval. Aga kellega võrreldes see keel Balthasaril ometi veel paremini ja veel laiemalt käes oli. Kõik selle keele sõnad ja sõnavigurid, otseütlemised ja mõistaandmised, sajatused ja lajatused ja lauluheietused takkapeale. Jaa. Ja kõigi nende asjade keelega katsumine ja vastu suulage selgeks ja tihedaks vormimine — ja siis nende vuhti! lendulaskmine või karpartsaki! väljapaiskamine tegi talle iseäralikku mõnu. Ja see tegi, ta oli seda varsti tähele pannud, ka tema lammastele mõnu. Koguni sellest hoolimata, et nad tema käest oma tuimuse, valskuse, kitsiduse ja vastiku pealekaebajavaimu ning tuhande muu vigaduse eest hoopis tõredamalt ja vahedamalt võtta said, kui kadunud Schinckeli-härra neid omas nikkadi-näkkadi keeles iial oli noominud...

Aga mitte üksnes noomimisi ei tulnud temal oma hingedega õien-damises ette. Oli silmapilkusid, kus lammaste ja karjase vahe hingehä-dade või südamerõõmu avatud näo ees sellevõrra ära kadus, et Baltha-sar sellest äkitselt lausa ehmatas: t e m a , ikkagi kõrgetes Saksamaa koolides õppinud mees, tema, ikkagi saks (nojaa — mitte säher-dune nagu Harder või mõni muu, kes on omas saksakssaamises paavstim kui paavst ise), aga siiski ka tema oli ju ikkagi h ä r r a ! Ja Köismäe ja Pleekmäe ja Kalamaja ja Härmapõllu rahvas ja linna enese teenijatu-bade ja sulase-budede omad ei oleks tohtinud seda vähemalt pealtnäha unustada... Või Jumal teab — unustada või meeles pidada... Kõige mõnusam olekski olnud, kui nad p e a l t n ä h a poleks seda unusta-nud, vaid oleksid kohelnud teda nii, nagu täit isandameest koheldakse. Aga kui ta sealjuures — olgu, et mitte iga silmapilk, see oleks ehk koormavaks läinud, aga aeg-ajalt, südamele tarvilikul minutil, oleks ometi tunda võinud: neis madalais majades, neis tahmunud toanur-gis, aknapõie kuma sees või piiru või traanilambi valgel, pulma- ja peielaudades, hällide ja haudade ääres, mineva või tuleva elu halinas ning päral oleva hädas või hõiskamise võetakse teda mitte ainult här-raks, vaid ka o m a k s arvata...

Ja umbes niisuguseks oligi ju suhtumine temasse kujunemas. Ja seda vähem oli tal midagi oma edasijõudmises imeks panna. Ainult seesi-

nane m a j a, milles tema mõistusega nii hästi äraseletatud edu äkitselt silmaga nähtavaks ja pihuga katsutavaks sai — poolesüllasteks valgeteks kivimüürideks ja võlvideks ja treppideks tema ümber ja kohal, kui ta praegu siin oma suurtoa ja käärkambri vaheuksel hüvale ja kurale vaatas, — see maja oli talle ikka veel üllatav. Et mitte ütelda võõras... Nojaa, vähemalt ühe asja oli ta küll selle suure toa õigustamiseks käsile võtnud: ta jahmerdas siin nüüd Pühavaimu koolipoiste lauluõpetusega. See oli seesinane Schinckeli poolt hooletusse jäetud töö, mida kadunud Beseler oli tosina aasta eest Pühavaimus alustanud. Seesama Reinhold Beseler, hoolas ja siblija hing, kelle maakeelde pandud ja trükkida lastud evangeeliumiraamat koguduses siinamaani pruugis oli. Ja kes küll ka maakeelse lauluraamatu välja oleks andnud (sest *in manuscripto* oli see tal ju üle poole valmis, kui katk tema viiekümne neljandal Issanda juurde ära viis. Niisama nagu omal ajal Susi Hansu, kelle ümberpanekutest Beseler oma käsikirja enamjaolt kokku oli pannudki)... Sellesama Beseleri jälil ajas nüüd Balthasar Pühavaimu-kooli vanemad poisid iga teisipäev ja reede pärastlõunal siia õpetajamaja suurtuppa kokku. Pingid tõsteti seinte äärest vinnast maha ja seati ridastikku. Ning kaks tosinat poisiklutti, jõmpsiakat ja voostrit, kaks tosinat hallides tõlpides nudipäist ja kilavasilmailist pudrulõuga, need, kellele Issand oli kinkinud pisutki klaarimavõitu hääle, võtsid nohina ja kolistamisega istet. Köster Caur, mehenäss, kel olid sinised rähmas tragöödiamaski-silmad ja võidunud habemetups nagu valge kana tagumik, istus Niguliste kolikambrist laenatud pisikese positiivi taha. Ning Balthasaril oli tunne, nagu seisaks ta iseenda ammuse higist, porist, saapatökast, kaerapudrust ja noorusest lõhnava kahe tosina kordse paljunduse ees, kui ta võttis puldilaekast kadunud Beseleri vana manuskripti, mis õiguse poolest kadunud Susi Hansu veel vanem manuskript oli, ning alustas:

«Poisid! Ma ütlen ikka ja jälle: teie olete need, kelle järel kogudus nõnda peab laulma õppima, et kuuljal sellest häbi ei ole, vaid et Issanda ja inimese kõrval sellest pikapeale rõõmu sigineb! Ütelge kooris minu järel:

*Oh Issand, tee, et rahupõlv
Siin kehtaks meite ajal!
Sest kes see teine hoida meid
Võiks oma saua najal
Kui Sina, Issand, üksi?!»*

Poisid ütlesid sõnad talle järele, nii hästi-halvasti kui see läks, üks, kaks, kolm, neli korda — ja sellal, kui Caur positiivi nohisema ja siis hõilama löi ja heledad hääled tõusid sellele järele tõttama, mõtles Balthasar: Näed sa, selle doktor Lutheri pisikese laulu sisse oli Susi Hansu ka ühe säherduse ilusa kokkukõlksumise sokutanud, mida maakeeles siinamaani ülepea kombeks pole olnud, aga mis saksa keeles ütleme Riia Waldise ja Nürnbergi Sachsi salmid isemoodi mõnusaks teeb. Ja nagu neid kirikulauludes vaat et ainult Lutheri enda üliosavates salmides ette tuleb... Ja veel mõtles ta: Millest see küll on, et Issand teinekord

JAAN KROSS

kõige heledama pea, kes tema auks midagi on alustanud, veel enne ära kutsub, kui see õieti on jõudnudki valgust andma hakata...? Juba vana Siimon oli Susi Hansust jutustada teadnud. Koguduses ja koolis mäletati tänini lugusid tema imelisest vaimust. Surivoodil katku kägistuses oli temal jätkunud jõudu ja vaimuselgust korraldada: tema kalakaupmehest isalt päritud veeringud, mis tema edasiõppimiseks mõeldud olid, ärgu saagu need mitte lihtsalt sugulaste päranduseks. Makstagu neist tema emale surmani toetust, aga jäägu põhiraha rae kätte selle noormehe koolitamiseks, kes tema, Hansu, poolelijääva töö käsile võtab, sest varem või hiljem peab ju niisugune leitama... Ja Susi Hansu sõnad, tema seatud salvide sõnad olid siamaani puhtuse ja selguse kaldaks, mille poole kogudus poistekoori jälil nii heitliku eduga pingutas... Aga ta ise oli olnud oma surma ajal paljalt kaksikümmend aastat vana... Mille peale mõtlemine selle õpetajamaja suurtoa siin veel enam ülekohtuselt uhkeks tegi, kui see õieti vist oligi...

«Barber!»

Niimoodi, natuke karedalt ja napilt, oli siinmail kombeks hüüda naisi, kes endile Püha Barbara järgi nime olid saanud, kui nad lihtsamast seisusest naised olid. Ja mitte aadlipreilid, nagu näiteks kas või seesinane õnnetu Barbara Tisenhusen Rannust, kellest Balthasari linnakooli-aastatel, enne sõja ja segaduste algust, nii palju kõnet oli olnud.

«Barber — pane söök lauale.»

«On juba laual, õpetaja.»

Balthasar astus vaheukselt suurtuppa. Õigus. Väike ümmargune laud oli sillerdava kaheksakümne nelja ruudulise akna alla tõstetud. Laual seisis tinaliud aurava liharoaga, millest suu vett jooksmas hakkas, ja liua kõrval Kurglalt Jakobi toodud kadakane küüt kann õlut. Barber oli tahtnud selle asemel saksa kivikannu majapidamises käiku võtta, aga Balthasar oli käskinud kadakast kannu edasi pruukida. Sest sellel oli õlle taga isepäraselt hea kirbe lõhn. Nõnda et laud oli kaetud. Ja aknaorva kiviistmele oli laotatud koeranahk. Nagu viimased nädalad iga päev.

«Tule siis ühes minuga sööma.»

See oli nii tavatu (ja võib-olla nii oodatud) ettepanek, et Barberi viledad hallid silmad läksid üllatusest ümmarguseks.

«Mina... ma olen juba söönud... Õpetajahärra jäi nii hiljaks, et... Aga muidugi... Aitäh — ma...»

«Tule-tule. Ja too kaks peekrit lauale. Kaks suuremat peekrit. Lase nad punast veini täis. Sa tead. Mis mul käärkambris puntriku sees on.»

Ta mõtles: sedasama, mida ma armulaualistele juua annan. Millest ma ise ka ühe karikatäie võtnud olen. (Sest on öeldud, et pahmast tallaja hobuse suhu ei pea vaadatama.) Ja mille eest mul Timmermannile kahekümne toobi hind võlgu on.

Barber tuli veinipeekritega lauda. Ta oli leekuumast higise näo palakaga kuivaks ja tuhkjad juuksed kammiga lauhkeks lükanud. Ta selge ja natuke puine nägu õhetas ja ta vaatas püüdlukult maha — ning siis kõige püüdmise kiuste taas volksti Balthasarile silma.

«Võta istet.»

Barber pani peekrid lauale ja võttis koeranaha otsal istet. Balthasar märkas alles nüüd: ta oli nähtavasti arvanud, et naine toob endale lee eest kolmjala kaasa. Koeranahk polnud igatahes kuigi suure lömmardi oma ja Barberi tagapool polnud kuigi kitsas. Nõnda et Balthasar pidi kas istuma pooliti paljale kivile või üsna oma ümmardaja ligi... Hea küll, hea küll. Ta istus pooliti paljale kivile ja pani käed kokku. «... Issand, õnnista meie söömaaega —» ta ei lausunud palvesõnu kuuldavalt. Mine tea, kas ta neid mõtteski pomises. *Sest talle ei meeldinud see, mis ta kavatses.* Aga Barberi koeranahale istuma tulek tõukas teda pigem takka. Jah, õieti tõukas see, mis teda tagasi hoidis, teda pigem takka. See, et Barber nii ilmselt vaatas tema peale nõnda, nagu oleks ta ise olnud antvårkmeistri lesk, kes on kõige maja ja töötoa, olgu paja või parkkoja või millega tahes, ja kõigi riistade ja materjalivarude ja kaubapruukijatega vabaks ja võetavaks jäänud, ja nagu oleks Balthasar tema kadunud mehe sell, kes nüüd meistriks on tõusnud ja majja juba sisse asunud, aga pole ikka veel kō i k i kohuseid lese vastu enese peale suvatsenud võtta, ükspuha lõppude lõpuks, kas altari eest läbikäimisega või ilma... Olgugi et seda ausate antvårgileskede korral põlvest põlve viisaka laulatamise kaudu on toimetatud, tema, ununud *Schreilaut*'i Klaus Barber, kadunud Schinckeli-härra Barber, oh jumal, jah, tema oleks selle noore kahmaka mehega ilma sakramenditagi valmis Issanda armu peale lootma... Ja nii üle-määra halvaks ei tarvitseks see külamehest tulnud voorimehe poeg, kes ta ju on, Barberit ülepea mitte arvata...

«Noh, rüüpage. Et ihu soojaks saaks. See maja on igavene kõle.»

Nad rüüpasid karikad poole peale. Balthasar andis Barberile sealihātuki ja võttis ise tubli kantsaka kätte. Siin ei olnud doktor Friesneri hertsogitembuline peolaud ja gaffelitega ei tehtud siin endale tūli.

Balthasar tundis, kuidas veinisähmakas ta liikmetesse laiali lippas ja kuidas ta ihu ja mõte soojaks läks. Tema jahedusest ja vastumeelsusest kahmune mõte.

«Noh, Barber — pajata: mis meil siis ka uudist on? Ja mis meie hingekarjaste asjust linnas räägitakse?»

See oli esimene säherdune Barberi poole pöördumine kõige kolme nädala sees, mis uus pastor siin majas elas. Esimene isiklik sõna. Barber nägi äkitselt, et selle mehe ilmatu jäigas ja tihke vuugiga müüris oli värv. Ja värv lükati korruga paokile... Ja miks ei pidanud tema astuma sealt kebjal sammul sisse, püüdlikul sammul sisse...?! Uudiseid? Issake, mis seal nüüd just iseäralikku... Hingekarjaste elust ja asjadest räägitakse ju ilmast ilma nii- ja naapidi... sosinal muidugi, nagu isandarahva asjust ikka... Aga Barberi kõrvu puutub säherdust muidugiteada. Tema on ju omainimene kui mitte pastoriprouade, siis nende virtinate ja teenijapiigade seas igatahes, ja köstriemandate hulgas siin-seal ka, ja kantori- ja kellamehenaiste pool ilmtingimata, nõnda et...

Balthasar tahaks küsida otse: Ütle, mis linn sellest arvab, et mina nüüd Schinckeli asemele sain? Aga ta ei tihka nii lausa iseenesest alustada. Ta otsustab kõrvaluksest majja sisse astuda. (Ega aimagi, kui otset teed ta põleva lee valgele jõuab, nii et ta nägu sellest hõõguma

lööb...) Ta on tähele pannud, et Gelderni-härra majamamsel, aasta neljakümnene jutukas Greta-piiga, Barberi hõimik ja sõbranna on. Ta kolksab oma peekri Barberi omaga kokku ja küsib:

«Kuidas siis meie värske piiskopihärra majas ka elatakse?»

Härra Geldern on tõesti kuuendat kuud kõigi vaimulikkude õnnistamiste ja kuninglikkude kirjadega täispiiskopi au sisse tõstetud. Ja Barber rüütab koos Balthasariga sügava sõõmu ja tõmbab rõõmu pärast sügavasti hinge, et talt just niisugust asja küsitakse, millest ta tõesti palju pajatada võib. Ta nihkub (mine tea, ehk endalegi märkamata) oma isandale koguni ligi. Ja isand jääb (seda ise küll märgates) tema nurjatult teravate tippudega rindu silmipidi kinni... Barber ütleb:

«Oh, piiskopihärra maja on nüüd õieti täie õnnega koos. Küll juba kolmat aastat —»

«Nonoh, pole ju veel aastatki...»

«Ei, ega mina sellest. Piiskopimüts selle Roberti-härra otsaes, see on omaette asi, nõnda suur asi, et — noh, nagu mina neid asju ei teaks, kui minu Schinckeli-isand ise, võib olla, kui Issand poleks teda oma juurde kutsunud—» (Mis muidugi näitab Barberi ignorantsi, olgu selle läbi, et ta oma Schinckeli piiskopi-väljavaadetest tõsiselt rääkida võib, mis ju naeruväärt on, sest piiskopiks ei tõuse Tallinnas ükski hallidekoguduse pastor, või selle läbi, et ta arvab võivat Balthasarile säherdust asja tõe pähe välja pakkuda) «—Kui jah, Issand ei oleks teda ära kutsunud. Aga mina pidin ju hoopis sellest rääkima, et meie piiskopi majas nüüd ülepea üks rahu ja päikesepaiste aeg jälle kätte on jõudnud. Üle mitme koguni römbe ja pilvise aasta. Nagu ju abielurahva juures alati nõnda on, olgu nemad kes tahes, piiskopipaar või lihtõpetaja omad või mõni landsknehtloru oma noore naisega — kui aga naispoole südame pealt ära veeretatakse veskikivi, mille meespool sinna on veeretanud. Olgu siis äraveeretajaks hea juhuse, mille läbi Issand tema veerema võtab lükata, või meespool ise, mis vahest harva ka ju ette tulla võib...»

«Ma ei saa aru, millest sa räägid.»

«Mina räägin sellest, et meie piiskopiproua südame peal oli hulk aega raske koorem. Mille piiskopihärra sinna oli veeretanud. Või ütleme — Kurat. Nagu omavahel rääkides ka ju ütelda võib. Ja ülepea on see meil siin — eks õpetaja saa isegi aru — niisama hästi kui pihitoelijutt. Jaa. Kui majaemanda süda säherduse või teistsuguse koorma all on, siis ei paista majas päikest koguni mitte ja maja on kõle ja kõigil on seal sees tusatujune olla. Aga kui koorem ära veeretatakse või pilv ära puhutakse, tuleb päike sedamaid välja ja hakkab majakondsete peale paistma nõnna et...»

Barber oli juba üsna sügavale peekrisse vaadanud ja vahepeal olid nad lihakäntsakate ja rukkileiva juurde ka õlut rüübanud. Nõnda et ümmardaja volksatas majaisandale juba mitmendat korda oma pisut pungis hallide silmadega — mis, võib-olla, pidi viimasele siitmaja päikesepaiste-võimalusi osutama. Aga majaisand küsis:

«Mis pilvest ja veskikivist sina jahvatad?»

«Ikka sellest, mis piiskopiproua südameelt ära kadus, kui see doktor oma prouaga Tallinnast Kettleri juurde üle kolis!»

«Mis siis piiskopiproual sellest pidi olema?»

«Jumaluke, see Katharina, see kunnatu nõid, oli ju meie piiskopi enesele nõnna ümber sõrme mässinud, et... Täpisealt niisama või veel hullemini kui need asjad paavstipimeduse päevil öeldakse käinud olema kõigi nende piiskopihärrade liignaiste- ja kallimatevärgiga...»

«Doktori Katharina... härra Gelderniga?!»

«Nojaa. Õpetaja ei või teada. Õpetaja oli siis juba Saksamaal. Ja ega sellest väljaspool Geldernite maja ei räägitud. Aga mina teadsin Greta käest ammu. Ja ega päris möödas ei pidanud pilved siamaani olema. Piiskopiproua oli veel mullu sügavas mures olnud, kui Roberti-härra oli käinud oma Harjumaa kirikuid visiteerimas ja kui siis pärast oli välja tulnud, et ta oli vahepeal kolmeks päevaks hoopis Pärnusse ratsutanud — just nädalapäevad enne seda, kui poolakad selle rootslaste käest ära võtsid.»

«Mis siis piiskopiproual jälle sellest pidi olema?»

«Noh, proua Friesner pidi ju olema seks ajaks Miitavist ka just Pärnusse jõudnud.»

«Veel mullu...?»

«Mullu neh. Aga need olid piiskopiproual õieti ajutised mured. Säherdust tuleb suurte isandate naistel ikka kanda. Ja isegi vähemate omadel. Ja targad on küllalt targad, et nad sellest kisa ei tee. Ja meie piiskopiproua oli ka ütelnud: «Minu vanamees teeb ennast selle nõia pärast siamaani narriks ja paneb oma elu mängu ja ratsutab läbi sõja- ja sissidemõllu vaenlasest piiratud linnadesse ja tõstab selle nõia endisi magatajaid siin tema tahtmise järgi kantslitesse. Aga mina tänan Jumalat, et see nõid ise siit ometigi ära on.»

Selle nõia endisi magatajaid tema tahtmise järgi kantslitesse... Hm... Seda oli muidugi natuke ebameeldiv kuulda. Natuke au pihta käiv... Jälle mingisugused magatajad... Aga Balthasar oli Jumala abiga asjast üle. Ammugi selle võrra üle. Aga ikkagi huvitav, ikas?

«Ja keda siis piiskopiproua tema...» (Ja äkitselt läks Balthasari hääl imelikult tuhmiks ja tema küsimuse lõpp pudenenes tal niipalju käest, et ta pidi selle jõuga kokku korjama) «...tema...endiste...magatajate...all mõtles...?»

Sest poolelt küsimuselt tuli Balthasari peale taipamatuse häbi, mis sealsamas jälle hajus kui hoopis tühine asi, sest sellega koos tuli selguse äng. Veendumuse äng.

Aga ei! Aga ei! Aga ei!

Vähemalt võimaluse äng.

Balthasar pani veinipeekri käest ja vahtis valget halliks tõmbuvat müüri. Tähendab, see oli siis härra Gelderni imeliku lahkuse ja kõige Balthasari kummalise edu põhjus... Mitte tema tublidus...

Ta ei kuulnudki õieti, kui Barber seal kuskil eemal sumises:

«Ah keda tema selle all arvas? Vaat seda ma Jumala eest ei tea. Linnaski ju parkümmend meest kantslites, maa omad peale selle. Ja ma ei tea, kas Gretagi mõistab arvata. Aga kui õpetaja tahab, uurin ma hommepäev järele...»

Balthasar ühmas: «Pole tarvis. Pole ülepea mitte tarvis...» Ja tundis, kuidas tal korda ei lähe, kuidas tal sugugi korda ei lähe kogu Bar-

beri juttu tühipaljaks leemepaja- ja pesupaliäärseks naispoolte lobaks mõtelda. Ühe mälestuse tõttu, mis tal äkitselt silma ette vilksatas... See oli proua Gelderni kunagi nähtud nägu. Üks silmapilgupikkune ilme selles näos. Sel ainumal korral kuue või seitsme aasta eest (Issand, mis ammu!), kui Geldernid Meosele ja Annikale doktorimajja külla olid tulnud. Ja kui härra Geldern oma ristluuvaludest oli kõnelnud ja teada saanud, et doktor polnud ülepea Tallinnas, vaid oli koguni Soomes, ning oli küsinud: «*Ja tema ilus Katharina-proua on siis temaga koos kadunud kui pärl heinakuhja?*» Mille peale see iseäralik ilme oli libisenud üle proua Gelderni näo: armukaded a naise piinatud, õnnetu, vihane ilme...

Tähendab, see kõik oli tõsi. Ja tema, Balthasar, oli oma ametis ning aus mitte oma vaimu ja oma püüdlikkuse pärast, vaid hoopis selle pärast, et... Oh Issand, ta oli ju oma edasipääsemist ja aussetõusmist narrist peast tõesti Jumala imetööks arvanud, elava vaimuga ja raudse tööga pälvitud imeks... Ja nüüd tuli ilmsiks, et see oli pigem Saatana kingitus tema kõlvatute tegude eest...

Ta lükkas lõunalaua enesest eemale, nii et selle jalg kivipõranda vuugi kohal raksus:

«Aitab!»

Ta ei tahtnud Barberi ümmargusi silmi teatavaks võtta. Ta tahtis kõrvale vaadata, aga jõllitas naisele nimme silma sisse. Ta tõusis püsti. Tal oli tunne, et ta on oma riided sündmatu asjaga ära määrinud. Et ta peaks need seljast rebima ja tulle heitma. Ja et ta ilmtingimata peab midagi tegema, kuskile minema, midagi ette võtma. Ja oma ümmardaja pilgust vabanema. Ta mõmises:

«Korista laud ära. Ma lähen koosneri juurde.»

Ta märkas alles poolel Apteegi tänaval, et oli paljapäi ja vammuseväel. Ja et ta oli unustanud raha kaasa võtta, mida kasuka eest maksmiseks vaja on. K u i ta koosneri juurde läheb. Aga koosnerilkäik oli äkitselt liiga kõrvaline asi, et raha võtmiseks tagasi minna. Sest praeusel silmapilgul sai minna üksnes edasi. Üksnes edasi. Ja nõnda, et mitte silmapilk päralt jõuda. (Ja pealegi oleks raha tulnud võtta kogudusemaksude laekast. Sest enesel oli tal paljalt poolteise marga jagu hinge taga, aga kasukas maksis kakskümmend marka. Kuigi see oli üpris odav tükk, peal lihtne göttingeni kalev ja all kõige vilisem punane vasikanahk.)

Ta läks rutakal raiuval sammul, käed tagumikul, hambad kõvasti koos ja silmad peaaegu kinni, mööda Apteegi tänavat alla. Ta jõudis Munkade tänavasse, mühatas kloostriõue sisse, läks mühinal läbi kooli-poistesumma, kes seal kilades kaltsumuna tagusid, nii et pori lendas. Võib-olla mõtles ta: kahtekümmet aastat pole olemas Issanda palge ees. Ta vastas lõuaga paarile tervitusele ja jättis suurema osa vastamata, kuna ta neid ei märganud. Ta pööras kloostri taga Müürivahesse ja trampis huupi Bremeni torni poole. Ei, see polnud viha, mis teda tagant tõukas. See oli omaenese nahast väljapääsmatuse masendus... Tähendab: *Balthasar Russow oli mõnede inimeste teada, aga võib-olla koguni ülepea, jaa, muidugi ülepea — Pühavaimu pastor sellesama proua Friesneri armust (just nimelt armust — eeehh...) — selle-*

sama, kelle kohta Tallinna kõrtsides häbemataid laule lauldakse... Ja see on tema, Balthasari, sees ja tema ümber. Ja ta ei saa seda enesest ega ennast selle seest välja... Paremat kätt, otse konarlikust prügitusest ja porist üles viskumas linnamüür — müür, müür, müür, ta koguni nautis vist natuke sellest rängast tumehallist viieteistkümne küünra kõrgusest müürist sigivat väljapääsmatusetunnet... Aga siis tuli Väikesesse Rannavärvavasse laskuv munakivitee ja sise-mised värvavatornid ja värvavakaar ise ja selle taga kaitsemüüride vahele surutud hall tarandikusoolikas ja selle otsal välisvärv ja kraavitaguste kapsamaade sügisroheline vilksatus. Kuid Balthasar ei pöördunud värvavast välja, vaid müttas temast mööda ja trampis piki Müürivahet Hattorpe poole edasi. Võib-olla protesteeris ta vaimus koguni selle värvava vastu — kuna selle olemasolu parasjagu ta ängistusinnuga ei sobinud...

Ta möödus harvadest vastutulijatest mühinal ja nägusid märkamata. Ta mõtles kahekümnendat korda: *Ja kõik minu edasisaamine ja au on igaveseks selle hoora seeliku küljes...* Ta ei pannud isegi mitte majade ja kangialuste lõhnu tähele, nagu tal alati muidu moeks oli — tundersepatoökodade kadaka- ja haavalaastulõhnu, nahkrute tammepargalehku, sepapadade söe- ja rauapurauitsusid... Ta mõtles: Ja ma kardan, selle hoora nelgiõielõhn on igaveseks minu sõõrmetes, ükskõik kui palju mina ka turtsun ja nuuskan...

Kui ta isand Brockhuseni majade kohal kurale pööras, et üles Liivamäkke rühkida ja majade taga Oleviste kiriku juurde välja jõuda, lükati paremal vana vene kaubahoovi värvavad parasjagu lahti ja Balthasarist poolsada sammu eespool valgus tänavale sadakond kirjut kuninglikku sõjasulast. Õigus: vana moskvalase kaubahoov oli ju nüüd rae poolt rootslase garnisoni majutamiseks pruukida määratud. Raad oli koguni loa andnud kaupmeeste lagunevaise majadesse ahjud sisse ehitada. Sest rootslasele kui peremehele pidi seda ometi lubatama. Seda, mis moskvalasele kui külalisele ammust keelatud oli olnud — selle hirmul, et too, kui ta Tallinnas endale ahjud majja tohib ehitada, enese siia asuma seada võibki, aga kui ei tohi, siis igaks talveks koju ahjusoojale tagasi kobib... Hõigeldes ja naerdes ja haigutades tänavale loivav kari seal eespool häiris Balthasari natuke. Ta aeglustas sammu, et kogunev lipkond aega saaks tema ees liikuma hakata. Ta mõtles: Ah seesinane Stockholm trahterites värvatud kämar ongi siis veerand minu vana Horni-härra väest, mis meile julgema põlve peab kindlustama...? Aga nõnda kõikuvat põlve kui praegu pole meil ju veel olnudki... Kuningas Eerik peab taanlase ja poolaka ja moskvalase vastu ühekorraga sõda ja siinmaal käivad kindlad lossid mitmendat aastat muudkui aga käest kätte... Ja mis kõigi veidruste seas veel kõige veidram tunnukse: hertsog Johan, Horni-härra hertsog, minu hertsog nõnda-ütelda, istub oma venna Eeriku käes Gripsholmi lossis vangis... Ta seisatas ja tundis kuralt käelt tuulevinus Brockhuseni tallide hobustelõhna ninaga ära, rõõmustava äkistise lapsepõlveaegse, peaaegu koduse, peaaegu kalamajase, peaaegu isa tööriiete lõhna... Ta mõtles: *Aga kui minu sees kröömijagu seda tublidusevaimu on, mida ma olen söandanud eneses uskuma hakata, kas see kaob siis minu*

seest nüüd ära... kui seesinane Katharina tõesti peaks olema Gelderni ees minu heaks kostnud...? Lipkond tema ees hakkas oma hauptmanni ja profossi ja jaotulematega läbisegi märke loivama ja tema sammus väejaole järele. Ta mõtles: Mis läheb see eitede loba minule korda...?! Ei! Mulle ei lähe koguni korda, mis keegi kuskil võib-olla on ütelnud! Olgu selle sees pealtnäha tõtt kui palju tahes... *Sest mitte midagi ei kao sellepärast minu seest ära. Kui see aga ülepea seal on.* Ja ma veel näitan nendele... Ta lisas sammu, sest ei kannatanud sõdurite aeglast loivamist välja. Ma veel näitan nendele, jumala eest... Ta jõudis lipkonnale järele ja hakkas nende vahelt läbi ettepoole rühmama. Päise päeva ajal ja linnatänaval polnud see meesterahvale muidugi ohtlik... Kulunud talupojavammused. Kirjud komejandihilbud. Omavaheliste õlle- ja sibulasupilehaste juttude räbalad: ... «Viis taalrit ja uus linane särk — kaartide persse...», «... Aga niisugune eit, nagu see seal «Rohelise Konna» tagatoas... mmm...», «... Siin või Saksas või Soomes või Ingeris — üks liharaiumine kõik...» ... Lamedad külapoisinäod. Tuhkjad kulmud. Valge habemeoras. Lõuakad kruttisvuntsilised löömamehelarhvid. Kavalad, tuimad, ülbed, pilajad pilgud. Vanad ja värsked mõõgaarmid läbisegi üle päevitunud sarnade, korjatud kurat teab kus — Blekinges, Smäländis, laevadel Lüübeki ees, Taani saartel, Ojamaal, Ingeris, Haapsalu, Pärnu, Paide all, kähmlustes suisa Tallinna väravail... Balthasar tungis sõdurite vahele ja talle anti enam-vähem viisakalt teed. Ta mõtles: *Mul on ju, mul ometi on ju see, mille läbi ma iseenesele ja teistele näidata võin... kui ma ainult kätte võtan, nagu ma olen kavatsenud... kui Jumal mind aitab...* Ta sammus aina tiidsamalt läbi nende kaabusulevarjude, läbi nende saabaste kobina ja tõkati- ning higihaisu. Keegi tundis ta vististi ära. Keegi mühatas: «Hooo — pastoriisand põrutab kui mortiiri seest lastud...» Ja keegi teine: «Just kui tahaks jõuda meile jutlust ütlemale ja enne veel kellamehe naise juures ära käia — ho-ho-ho-hooh...»

Balthasar taipas: muidugi, relvita, nagu nad olid, olid nad teel vanasse ödede-kloostri kirikusse, mis ju nüüd oli neile garnisonikirikuks antud. Ta mõtles: Minge aga minge. Laske endile leviite lugeda. Palvetage. Puhastage hinge. Sest teiesugustel on igäihel paska hinge peal... Ta tundis silmapilguks oma puhtamust-paremust selle jämeda karjaga võrreldes — ja häbivõpatust selle paremustunde puhul... Aga ta surus häbi maha, sest see ei sobinud talle praegusel silmapilgul... Ta mõtles kerge joobumismõnuga (ei tea, kust säherdune korruga tema peale tuli): Ja see kõik on minu sees ja minu ümber... need mehed, nende näod, teod, sõnad, lõhnad... ja kõigi teiste vägede omad, kes sedasinast mulda tallavad... ja nende hauptmannid ja feldmarssalid ja hertsogid ja kuningad... ja see linn, mille müüridelt nende saabaste kobin vastu kajab... ja selle linna rahvas, pürjerid ja hallid, mehed ja naised, kõik nende elu — ja maa selle linna ümber silmapiirini ja silmapiiri taha... Minu sees ja minu ümber... mitte Katharina poolt mulle välja lunitud, vaid Issandast mulle antud... Ta jõudis nudiks püगतud peanupuga ja hiiglasakasvuga profossist mööda ning lehvi-vate kübarasulgedega hauptmanniga rindu. Ta vaatas silmapilgu selle

JAAAN KROSS

alles noorevõitu hõredate punakate vurrudega näkku. (Kuskil nähtud... Millal? Kus?) Ta jõudis meeste vahelt vabale tänavale. Ta kuulis neid oma selja taga paremale kloostriõue pööravat. Ta vihtus hooga Nunnatorni poole edasi astuda ja korruga turgatas talle meelde: see hauptmannist punavunts — see polnud ju vist keegi muu kui härra lipnik Boije, keda ta kaheksa aasta eest Turu hertsogi ootetoas oli kohanud... Hm... Härra Horn pidi ju ka olema ainult tänu oma erakordsele osavusele pääsenud kuningas Eeriku kahtluse käest — ikka läheduse pärast hertsogile. Kes ju nüüd riigiäraandjaks oli kuulutatud ja kelle lähikondseist hulk vähemaid vendi pea jagu lühemaks oli tehtudki... või muul moel kuninga viha tunda oli saanud. Nagu ilmselt ka seesinane poiss, kes kahekümneselt oli lipnik olnud ja kahekümne kaheksaselt on paljalt hauptmann, sellal kui mõned teised on feldmarssaliks edenened... Mis imeliselt meelespidamisväärt lood — sellel maal, kus midagi ei mäletata... Ta vehkis mööda Mäealust tänavat Pika Jala värava poole edasi ja pigem tundis kui mõtles: *See kõik on minu seas ja aeg-ajalt paistab mulle, et ma olen kui surutõrs seda täis ja et ma pean hakkama seda enesest välja pressima*—

«Oijah — tere, härra Balthasar! — Meister! Härra Balthasar tuli kasuka järele!»

Balthasar märkas tõesti alles nüüd, et ta oli majasse sisse marssinud ja seisis keset köösnermeister Ganderseni töötuba, kus kaks selli olid oma meistriga koos kibedasti ametis.

Meister istus kaksiraksi pikal pingil lahtise akna all, kõht vastu pingilt kerkivat püstpuud, mille küljes oli kahe küünra pikkune ettepoole kumer, koge vööripuu taoline kaaperaud. Meistril oli ilus hallikaspruun määranahk parasjagu töös: sihkat-sahkat, sihkat-sahkat tiris ta seda kahelt poolt edasi-tagasi üle kaaperaua kareda kõhu, nii et pealelõunavalgus, mis aknast tuppa langes, tuli veigeldes läbi hapu haisuga pargatolmu pilve. Meister Ganderseni sellid rasvatasid suurtoatrepi kaenlaaluses laua ääres rebasenahtu. Teine neist, nõbininaline Peeter, oligi see, kes Balthasari ilmunisest tere-hõikega oli märku andnud. Oues, lahtisest aknast näha, seisid õpipoisid neljakesi maja ning mäealuse lauda vahel keset hoovi ja tagusid puupakkudele laotatud koera- või hundi- või mine tea mis nahkadest peente keppidega kliisid välja. Vops! vops! vops! vops!, nagu oleks iga vopsuga pihutäis peenikest lumepihu õhku paiskunud.

Meister Gandersen ronis oma aastate kohta üsnagi kebjal moel tööpingilt maha ja tõttas Balthasarile vastu. Teisiti polnudki ju tõtt-õelda võimalik. Sest oli nüüd Balthasar kui palju tahes mats — ta oli vaimulik isand. Ja niisuguse ees ei unustanud antvärkmeister viisakust teps, olgu ta ise nii nimekas ja jõukas ja ealdasa väarikas kui ta just oli. Pealegi: köösnermeister Gandersen siin Rataskaevu taga, aasta viiekümnene, natuke kiivas mustade silmadega ja mõru tatarlasenäoga mees, saksamaalane ja ammune linnakodanik, seda küll, polnud loomult ülemäära kõrk ega jäik. Tema tundis oma kohta: tema oli siitlinna meistrite hulgas nii jõukuse kui tähtsuse poolest keskmiste seas. Või veidi üle keskmiste seas. Mitte kõrgemal. Aga muidugi ka madalamal mitte. Nõnda et tema viisakas ruttamine oli just niisugune, nagu mõist-

likule meistrile niisuguse tellija ees paras. Ta käskis Peetril käed sedamaid rebasterasvatamisest puhtaks pesta ja õpetaja kasukas platsi tuua ning vahetas temaga seni ise paar sündsat lauset selle kohta, et september oli tänavu tujukas otsekui aprill... Ning alles siis, kui Balthasar seisis juba, uus kasukas seljas, keset pilvevarjudest ja mitut-setut mesti tolmust ja karvadest veiklevat ning karusnahkadest pruuni- ja punase- ja kollase- ja hallikirjut tuba ning meister ja sellid piduliku sammu temast eemale astusid ja tuppa tõtanud õpipoisid tagapool keelega naksu löid, et vaat kus alles ilus tükk ja kui toredasti Issanda abiga välja tulnud, alles siis tuli Balthasarile meelde, et tal ei olnud teps raha kaasas...

Ta ajas huuled torru ja mõtles rutuga, kuidas asjast viisakalt üle saada. Jah, viisakuse nimel tuli koguduse laekast laenata... Ta ütles: «Keegi peab minuga kaasa tulema. Kellele ma tööraha üle anda saan.»

«Peeter tuleb nagunii teiega ühes,» ütles meister, «egas õpetaja pea ise oma kasukat käe peal koju kandma hakkama!»

«Ei-ei, misjaoks... Ma jätan ta lihtsalt selga—» ühmas Balthasar ja mõistis hilinemisega, et tema vähenõudlikkus oli, esiteks, seisusekohatu (ikka veel ei osanud ta öieti see olla, kes ta oli!) ning et, teiseks, meister pidi mõistma seda kui katset maksmist edasi lükata. Aga selle asemel, et teise rööpasse keerata, ajas tema oma edasi: «Muidugi. Ilm on ju jahe. Ja ma olen ju just selle tarvis vammuse väel.»

«Nagu õpetaja tahab,» oli meister päri, «ja rahaga ei ole ülepea kiiret... Ei... Oleks veel, et *mine tea kes*.»

Just sel piinlikul silmapilgul kuulis Balthasar, kuidas kellegi samumud tulid kõps-kõps-kõps ta selja taga trepist alla ja naisterahva hääl, kena mahe hääl ütles:

«Isa, ma lähen Pikale tänavale Birgiti juurde. Saada mulle kella kümne ajal keegi järele.»

«Kuule, Elsbet,» ütles meister Gandersen üle Balthasari õla, «kui sa sinnapoole minemas oled — mine härra Balthasariga ühes: ta annab minu kakskümmend marka sinu kätte.»

Tähendab, tal on sellega ikkagi kiire ja ta arvab ometi, et mina olen *mine-tea-kes*, mõtles Balthasar ja pöördus peretütrelle pilku heitma ja tabas tüdruku («Ah Elsbet oli tema nimi?») pooliti valgusevihus ja pooliti hämara varjus trepikäänakul seisatamas... Oijoo, see oli ju üllatavalt isa nägu tüdruk (need pidid õnnelikud tütrede olema), üllatavalt isa nägu — jaa — ja siiski hoopis teistsugune... Ka tütrele olid isemoodi silmad, mitte küll nii vildakad kui isal ja üldsegi mitte mustad, vaid läbipaistvad rohekashallid ja kummaliselt piklikud — arvatavasti niisuguste kohta öeldakse, ta ei mäletanud kus, vististi Ovidiusel, *oculi amygdalae*...

Elsbetil oli läbipaistev roheline pärisest idamaa siidist sõba juustele heidetud ja peenest tumerohelisest kalevist *schaube* üll, teadagi ilusate punapruunide naaritsast palletega (nahkru tütar ju), ja ta pehmeuuline, aga areda huultepeeriga suu oli silmapilgu põgusast hämmeldusest paokil... Balthasar ütles:

«Neitsi teeks mulle headmeelt küll, kui ta aitaks mul minu kasuka-

võlast rutusti priiks saada.» Ta tõmbas hõlma kaelusest eemale, torkas käe põue ja silitas käeseljaga mõnusjäika ja imesiledat vasikanahka. «Noh, läki. Teie isa on teinud minu kasuka nõnda sooja, et mul kipub selle sees vägisi palavaks.»

«Jaa,» ütles Elsbet, «ma võtan oma kambrist aga rahakoti. Kaks-kümmend marka on ju hulk hõbedat.»

Ta lippas *schaube*-saba näppu haarates trepist üles, ja Balthasar mõtles: mhm, landsknehtlipnikuga või mustpeavennaga või antvärgiselliga poleks meister Gandersen oma kuue- või seitsmeteistkümnenda aastasel kenal tütrele teps kaasa minna käskinud. Vaimuliku mehega ühes minema usaldab isa oma tütre aga küll... Muidugiteada ei pruugi meie seda usaldust kurjasti... Ja see vanamehe iseenesestmõista *sumptio*, mida juba otse *confisus*'eks võib nimetada — see on ju muidugi normaalne, ja meeldiv, jaa... aga ikkagi... Elsbet jõudis kingakõbinal ülevalt tagasi ja Balthasar soovis töötoale: «Nagemist ja Jumal appi.»

Kui nad kahekesi tänavale pealelõunavalgusse astusid (linnakaevu rataste nagin tänavaristil, tuules pangede klobin, sorin ja veevõtjate hääled), tundis Balthasar, et tal on oma kasuka sees tõesti palav hakanud. Ta ütles Elsbetile: «Oot—» ja astus mööda märgi munakaid kaevu juurde, küsis kelleltki kruusi, ammutas lähemast pangest vett ja jõi — sõõmu, teise, kolmanda, neljanda — ning silmitses üle kruusiääre Elsbetti... Ja talle paistis, et tüdruku mitte just tõmmu, aga ikkagi tumedapoolne pale oli kergelt õhetama hakanud. Ja et ta juus (tuul puhus tal sõba kuklasse, nii et ta võttis selle sõlmest lahti ja sidus sealsamas uuesti pähe), et ta juus, jah, kui sügisene pealelõunapäike Kiek in de Köki poolt majade vahelt seda silmapilguks valgustas, oli tuule käes õõtsuva pajuvõra moodi — lehed ühelt poolt tumedad ja teiselt heledad, nii et nende õigest värvist ei saa säherduse ilmaga ülepea aru... Balthasar jõi üheksanda, kümnenda, üheteistkümnenda sõõmu. Jaa: Elsbet Gandersen oli jumala eest kena tüdruk — kaheteistkümnenda sõõmu selget, karget, jahedat vett (nagu oleks see mingiks äranõidumiseks tarvilik)... Aga kui nad üheskoos edasi läksid, tundis Balthasar: seesinane koguduse laekast laenamine oli talle ikkagi vastukarva, ometi natuke vastukarva. Ja ta oli selle tundega ning Elsbeti kõrval kõndimise meeldivusega, vastuoluga nende kahe asja vahel hämmeldavamalt ametis, kui ta oleks tahtnud olla... Nii et nad olid juba Raekoja platsile välja jõudnud, kui Balthasar märkas küsida:

«Kas neiu Elsbet raamatutarkust ka peaks olema õppinud?», mille peale ta ise sedamaid mõtles: noh, vaimulikule mehele annab tema säherduse küsimuse andeks. Loodetavasti. Aga tõtt-ütelda on raske midagi lollimat välja mõelda — ilusa noore tüdruku käest esimeseks asjaks küsida... Aga Elsbet vastas koguni viisakalt:

«Agnes õpetas mulle lugemise selgeks. Tema on minust kolm aastat vanem...»

«Õde?»

«Jaa. Ja neli talve laskis isa mul nunnade juures käia.»

«Soo-oh,» ütles Balthasar tunnustavalt (see oli ju siis niisugune tüd-

ruk, kellega mõnestki asjast rääkida võis). Aga ta küsis, et oma esimese küsimuse muljet parandada:

«Ja mis teile kõige rohkem meeldib — kas Terentius või majatalitus või tantsimine?»

Ja jälle vastas tüdruk talle üpris osavalt:

«Terentiust tüdrukutega ei loeta. Ja tantsu ajal on tantsimine kõige parem, muidugi. Aga talituse ajal talitus. Meie oleme majatalitustega kodus harjunud. Maijke ei saaks ju üksinda hakkama. Suur majapidamine ja loomad ja...»

«Kes see Maijke teil on?»

«Majamansel. Ja perenaine... Meie ema on ju ammu surnud. Nõnda ammu, et mina ei mäletagi...»

Nad olid kalmumaale sisse pööranud ja jõudsid õpetajamaja etikule. Balthasar pööras ukse võtmega lahti. Ta ütles — õieti nii suure hili-nemisega, et see nagu ukse kohale õhku rippuma jäi:

«Minu ema just nõndasamuti.»

Nad astusid suurtuppa. Elsbet ei võinud ju küll teada, et käärkambri rauduksega seinarovas, kust Balthasar tarviliikud margad võtta kavat-ses, asus koguduse raha. Aga siiski ei tahtnud Balthasar neid sealt tema silma all võtma hakata.

«Neitsi ootab siin silmapilgu —»

Ta vaatas ringi, kuhu Elsbetti juhatada. Koguduse puupingid seisis eemal seina ääres koos. Pealegi küllap tolmused. Barber oli söögilaua ära koristanud ja nurka lükanud. Aga aknaorva kiviistmel oli koera-nahk veel kohal. Balthasar võttis Elsbeti käe ja viis ta istme juurde. Polnud muidugi hädavajalik tüdruku kätt oma kätte võtta, — aga vaimuliku mehe poolt oli see küllalt harilik asi. Ja tüdruku käsi ta suures kämblas oli lõbustavalt krapsakas ja naerma ajavalt väike. Ning kange majapidaja käe kohta koguni pehme peiakäe moodi...

«Siin.»

Elsbet istus koeranahale ja ootas, kuni õpetaja tõi käärkambist kaks-kümmend marka. Tõtt-ütelda ei havatsenud Balthasar, kui ta neid endale pihu peale luges, oma kätes enam erilist tõrkumist.

«Sähke. Ja isale aitäh tubli kasuka eest. Kui Jumal annab, näeme meie veel.»

Ta saatis Elsbeti välja, keeras ukse lukku ja seisis silmapilgu meelde tuletades keset tuba. Pika silmapilgu. Õigus — s e d a oli ta kavatse-nud.

Ta läks kolme astet korraga võttes suurtoatrepist üles ja astus oma väikesesse ülemise korra kirjutustuppa.

See oli ruutja plaaniga, krobeliste valgete seintega kemm, mille aken vaatas läbi kaheküünrase müüri alla seegihoovi ja Munkade tänava äärsete majade tagaõuedele. Majariistu polnud selles toas muid kui vana, praguliseks kuivanud kaanega kirjutuspult paremal akna-nurgas ja selle vastas muhklikul laudpõrandal kolmejalgne järi. Ja veel miski, mida küll majariistaks arvata ei sündinudki: puldi kohal seinas ruutjalasuurune, vastsest toavalgendamisest veel lubjapritsmet-tes rauduks. Balthasar ei teadnud, mida härra Schinckel selle taga hoidnud oli. (Võib-olla koguduse raha: et see igaks asjaks nii kätte-

saadav poleks nagu all...) Igatahes temal, Balthasaril, oli siin midagi muud tallel... Oh, midagi, mis küll veel öieti midagi ei olnudki... Aga millest tema täna äkitselt oli tundnud midagi saama pidavat... Ta urgitses väikese võtme nööri-pidi kaeluse vahelt välja ja tegi raudukse lahti. Niipalju oli ta oma üleskirjutusi ometi tähtsaks arvanud, et ta neid puldile või mujale vedelema ei jätnud... Ja kui mitte just tähtsaks (kõige pentsikuse ja muiatatahtmise kiuste, mida ta nende peale aega raisates oli tundnud), siis ometi kahtlaseks, jaa — koguni hädaohhtlikuks — Barberi või mine tea kelle silmale kättesaadaval pidada. Ta pani puldinurgale mõnekümnelise paki, võib-olla koguni sajalise paki hallikaid hatuste servadega paberilehti, väikesi, peaaegu sedeli-suursusi. Ta tõstis ülemised kolm-neli pakilt ära ja asetaski nad üksteise kõrvale ritta. Ta luges omaenese rohmakat ja kribulist kirja — omaks-tundmise ja võõraks-imestamisega, mõnuga ja kahtlusega—

(Mis ma oma isa käest kuulnud olen, kes seda oma silmaga näinud oli):

36-nda aasta küünlapäeval ratsutas meister Bryggeney täies toreduses Tallinna linna sisse, et kodanikud talle pidid truudust vanduma hakkama. Aga kui ta raekojas võõruspeol viibis, oleks vaata et suur õnnetus juhtunud aadlimeeste ja kodanikkude vahel. Sest keegi aadlik ja üks kaupmehesell otsustasid meistri auks turul turniiri pidada. Aga kui kaupmehesell aadlimehe hobuse seljast maha torkas, vihastas see teisi aadlimehi koledal kombel, sest säherdune tahtis maaisanda ja teiste seisuste silma all võiduhinna enesele pärida. Ja nad lasksid selle üle päratu pahu sõnu kuulda ja sellest puhkes aadlimeeste ja kodanikkude ning nende mestimeeste vahel säherdune riid ja kähmlimine, et mõõgad tupest tõmmati ja paljalt hirmsat mäuramist kuulda oli. Meister nõudis ülevalt raekoja aknast käe ja sõnaga rahu ja viskas oma mütsi peast ja leiva laualt alla mäsusumma sisse, et neid vaigistada, aga abi ei olnud sellest teps. Siis pandi gildimajad ja õllepoed rutusti kinni, et need, kes seal sees olid, välja ei pääseks kisa ja korratust suurendama; kuni mürgel viimaks pürjermeisteri ja lugupeetud mehe Thomas Vegesacki poolt ära rahustati.

(Mis tervel linnal teada on, aga millest ma oma õe Annika ja vana Traani-Andrese käest rohkem kuulda sain):

65-nda aasta jõulukuul tuli Baadeni markkrahv Christoffer oma naispoole proua Ceciliaga, Rootsi kuninga Eeriku ja hertsog Johani õega, Stokholmist Tallinna. Nende laev jõudis õhtu eel reidile ja nad jäid maaletulekuga pimedada kätte, nõnda et nad seal randa tulid, kuhu Issand juhatas: ja tema saatis nad otse Traani-Andrese kapsaia-tagusesse lautrisse, nõnda et Andrese ja tema Krööda katuse alla nad oma kaaskonnaga läksidki ja suvatsesid lasta endile seal selleks ööks aset pakkuda. Krööd oli siis värisevate põlvedega Annika poole jooksnud ja teda palunud kõrged persoonid enese poole ulu alla kutsuda, et temal maja hoopis mukim ja ta ise proua missugune. Aga Annika oli ütelnud, et tema ei taha Issanda juhatus vastu härrastele ega enesele tüli tegema hakata... (Ja seda ma nii väga imeks ei panegi, nagu ma oma õde tunnen —)

JAAN KROSS

(Mida ma teadjalt poolt olen kuulnud sosistatavat):

Et hertsog Johan on isamaa-äraandjaks saanud armastusest oma naise, Poola kuninga Sigismundi õe vastu, kelle vennale ta oma naise ilusate silmade nimel sada kakskümmend tuhat taalrit on laenanud selsamal ajal, kui tema enese vend tema naisevenna vastu sõda oli alustamas—

Balthasar pöördus aknasse ja vaatas välja. Ta silmitses mustavate kõhtudega, õhtupäikeses punetama hakanud sügisepilvi, otsekui lõkkeluledest kumavaisse turvistesse rüütatud pilvi, mis voores üle katuste põhja poolt lõunasse ajusid, ja tuletas meelde, mis tal siia kirja panemata oli jäänudki:

Enne, kui hertsog Johan oli Stokholmi saadetud ja Riigipäeval surma mõista lastud (et kuningas siis saaks vennale eluaegse vangipõlvega armu anda), enne oli teda tema Turu lossis vangis peetud... Issake, võib-olla neissamades tubades, küllap muidugi sealsamas, kus Balthasar teda kaheksa aasta eest näinud oli... Ja kui hertsog sealt koos oma noorikuga Rootsi oli toimetatud, olid Eeriku ametimehed tubade seintelt hulga tema ilusa Catharina (ei-ei — mitte proua Friesneri, vaid selle tema hertsoginna, tema Jagellonica) näopiltisid leidnud, mis hertsog omaenese käega sinna oli maalinud...

... Ei tea, mis nägu võiks olla see naine, kelle konterfeisid hertsog oma seinad täis joonistas ja kelle pärast tema kuninglik vend pidi talle ütelnud olema: Sa oled õieti mõõka väärt selle naise pärast, sest tema pärast oled sa oma isa usu ja riigi ja vere maha salanud, äraandja...?

Balthasar pööras aknale selja ja vahtis oma kambri valget seinat. Ta hoidis karedat hallikat paberilehte näpu vahel ja mõtles sügava mure ja edeva lootusega: kas jõuan mina neist pudemetest, mida ma selle maa sündinud asjust olen üles kirjutama hakanud (nagu oleks mul muidu veel vähe hoolt ja rühmamist ja õiendamist!), kas jõuan mina neist pikapeale midagi kokku panna, millel Jumala abiga nägu ja kätt ja jalga oleks ja tõe- ja eluvaimu sees...?

Ja selsamal ajal tundus talle, et kui ta hoolega silmi pingutab, näeb ta oma kambri müürlubjal midagi, mis ta küsimusele vastab... Aga kui ta valgel krobelisel seinal ülepea midagi aimas, siis äkitselt, silmapilguks — vist hoopis selle köösneritütre, selle Elsbeti põgusast hämmeldusest paakil suud ja piklikke läbipaistvaid ja ometi tumedaid rohekashalle silmi.

TEINE PEATÜKK

milles küllap ärateenitud nuhtluste hakatus ühele linnale enne kätte hakkab saama, kui kukk kolm korda on laulda jõudnud, ja milles üks mees sõgeda jonni ja vimмага, mida, kui see aga ära ei unune, võib-olla suurekski pidama hakatakse, ja hingevabinaga, millest võib-olla teada ei saadagi, läbi heitliku ning äraarvamatu aja oma teed püüab rühkida.

19. rukkikuu päeval 1570. aastal puhus Tallinnas hommikust saadik loodetuul, imelikult ühtlane, peaaegu tormivaljune ja ometi niisugune, mis silmapiiri punakast hämust ja sinimustalt puljama tõusvalt mere-lagedalt tulles tõi Kalamaja randa vähem värskendust kui lämmet.

Tuul oli puhunud mere kõrgeks. Rohukõrred vabisesid ligi maad. Võrgutükid lipendasid vabedel ja Vuurman-Antsu tuulekoja lahtine uks viskles kääksudes sagarail. Aga räme ja hootine laulmine, mis paaristkümnest kurgust õue ära kostis («... ja jälle on ... üks lambukene... ri-i-isti all...»), neelas kääksumise täiesti.

Vuurman-Antsu madaluke kamber oli poolteisest tosinast inimesest umbes täis. Laul, mis silmapilguks hallikail tönkaseil tiivul vastu nõgist lage vudisema tõusis, vaibus korratult ja langes olematuks. Kalameeste ja kaarmanide, mündrikute ja sadamasulaste ning nende naispoolte näod, poolhäämaras kumavad puised pingul näod vabanesid laulukrambist ja sulasid üles. Vuurman-Antsu Piret trügis oma titega ristseteliste vahelt läbi ja pani vigiseva tombu, kes nüüd ristikoguduse liikmeks vastu oli võetud, mõõlu otsas rippuvasse kätikisse. Ning Vuurman-Ants ütles, kohmetusest natuke nämmutatades, aga koguni sünd-sate sõnadega:

«Paluks nüüd õpetajahärrat esimeseks meie kassinasse lauda. Khm. Rasked ajad, nagu nad on...»

Inimesed tõmbusid kahele poole, et Balthasarile teed laua äärde vabaks teha, ja Balthasar mõtles laua poole pöördudes:

Muidugi, ajad olid enam kui rasked. Ajad olid rängad. Ja nurjatult kirjud pealegi. Aga mida narrimaks nad olid läinud, seda enam olid üsna mõõdutundeta perekondlikud sööma- ja joomaajad moeks muutunud. Mitte üksnes saksa soost pärjerirahva, vaid ka hallide majades. Nõnda et raad oli alles — ammuks see oli — mõne aasta eest linnarahval pulmapidudega liialdamist piirata käskinud. Aga või sellest hooliti... Ja ristsetega liialdamise kohta polnud siamaani käske ega keeldusid antud. Ja noh, mis liialdamine see vuurmani ristsetelaud õieti küll oligi: paar suurt puuliuda keedetud seajalgadega, savikausi-täis havipuraka tulitatud küljetükke, mõned kuhjad ilusaid pruunikaid odrakaraskeid ja kidisev õlleastja nurgas... Nojah, see ajas siiski suu vesiseks ja tõstis janu kurku, sest Balthasar polnud hommikust saadik iva hamba alla saanud. Aga oma töö siin majas oli ta ometi teinud igatepidi nagu tarvis. Ta oli poisiväntsule pühitsetud vett sooja udusulis peanupu peale siputanud ja poisi tema isa-ema tahtmist mööda Matsiks ristinud ja tema näo kohale õnnistuse ristimärgi teinud ja vanemaid ning vadereid noominud lapsest korralikku ristiinimest kasvatama. Aga sealsamas tundus see vaikseks muutunud hämar kamber ja ootav söömalaud kahe hallika aknasilma valgel ja tummade aupaklikkude nägude ring ja lapse tasane vigin seal kuskil tagapool — sealsamas tundus see Balthasari meelest vaevu usutavana: siin lagedal kaldapõndal vastu hambaid näitavat merd, hirmudest halvatud linna müüride all (alles tunaeile olid venelaste ja mõisameeste röövsalgad ühekorraga linna väravate eest nelisada veist minema viinud). Rääkimata kuuldustest, mis linna unenägudes ja ilmsi-elus nädalapičku kummitasid... Et suurvürst pidi selle ühesilmalise taanlase, selle Magnuse, olema Liivimaa kuningaks kuulutanud ja oma lihase õe

talle nolgile naiseks andnud ja et nüüd pidi Magnus olema päratu väega tulemas (keegi ei teadnud õieti, kust — Rakverest, Narvast, Novgorodist, Pihkvast, Põltsamaalt), igatahes päratu sakslastest ja venelastest ja tatarlastest väega tulemas, et Tallinna linna ära võtta ja tema tõrkuse pärast jõledasti nuhelda...

«Paluksime nüüd, jah, õpetajahärrat lauda,» ütles Vuurman-Antsu Piret omalt poolt ja Balthasarile tuli ehmatusevõpatusega meelde, mida ta kõik tänapäev teha tahtis jõuda — ja ka see, mida ta veel oli täna teha otsustanud... Ta ütles neelatahes:

«Kallis rahvas, paraku ei ole minul aega. Ainult õlut võtaksin mina küll» — ta pöördus peremehe poole, «kuni sa mulle oma võla ära maksad.»

Peremees laskis talle õlleastjast suure kannu täis. Perenaine ütles: «No ja kellamehele nõnnasama.»

Ja sellal kui Balthasar laua ääres ning Märten vähe tagapool püsti-jalu oma kannusid tühjendasid («Sest see õpetaja-hull ei anna endale aega isegi laua äärde istet võtta»), sellal luges peremees endale õpetaja tarvis viis färdingit pihku.

«Noh, olgu teie söömaaeg õnnistatud. Kristus istub teie seltsis ka siis, kui mind teie seas ei ole. Kui teie aga teda vastu võtta tahate. Ja vaadake, et mehed ennast lollakaks ei kaani, Ja et teie kõik sagedamini armulaual käiksite.»

Balthasar läks inimeste vahelt läbi ukse poole ja Vuurman-Antsu ning Märten tulid talle järele. Balthasar seisatas kätki ees noore ema kõrval, kes vahetas poisipõnnil parasjagu mähet, ja Balthasar ei saanud kiusatusest jagu, vaid andis poisile näpuotsaga sipsu vastu paljaid sametist siledamaid kannikaid.

Tuulekoja ukstel luges Ants talle viis färdingit kätte.

«Soo? Aga mispäraast paljalt viis?»

«Kuipalju siis...?»

«Sinu käest — kaheksa.»

«... Kuidas siis nii palju? Kuslapuu Toomas maksis ometi ka viis?»

«Aga mitu hobust siinul on?»

«Neli...»

«No näed. Aga Toomal on paljalt kaks. Nii et sinu käest peaks õiguse järgi kümme küsima.»

Balthasar tiris kulunud kitsenahkse tengelpunga taskust (see oli täiesti tühi) ja ootas, kuni Vuurman-Antsu ladus talle nohinal veel kolm färdingit pihu peale.

Rutakalt pöörasid õpetaja ja kellamees nüüd Antsu varbväravast välja ja hakkasid kahekesi mööda konarlikku rõunaharjal kulgevat kuja linna müüride poole astuma, Balthasar, hõlmad tuules laiali, ees ja Märten kümme sammu tagapool, ristseriistade laegas rihmaga õlal. Kui nad sammu viiskümmend ära olid käinud, pööras Balthasar teekäänul tagasi vaatama, sest kadunud Siimoni vana maja paistis siit selgesti kätte: paremat kätt Hundimäe nukal, viimane vastu merd, tänases punakashallis päikesehämus hoopis maadligihall. Ja siit ülevalt näis, nagu uhaks sinimust meri tal lausa üle madala katuse. Vana maja, kust Balthasaril enam midagi otsida polnud, sest Annika oli selle 67-ndal maha müünud, siis, kui ta äkitselt mehele läks ja üles Toom-

peale elama kolis. Ja nüüd jäi maja lähemale rühkiva Märteni varju, õieti riistadelaeka varju, mis Märteni õlal oõtsus, ja sealsamas jõudis Märten Balthasarile järele — Issake, jah, muidugi: ikka seesama Märten Bergkam, valge juuksetukk turris peas, näputäis karmi valget par-rakõrt terava lõua otsas, helesinised tärgessilmad kitsas, kestenduseni päevitunud näos (jumal teab, kust tema tornialuse hämaras kella-nõõre tallates nii palju päikest endale näkku paistma sai — täpipealt, nagu oleks ta ikka veel marsenklemer härra Buschmanni «Minerva» peal ja seilaks mööda saartetagust merd...). Ikka seesama Märten. Ainult natuke veel teravam ja kasepüüsemä näoga kui vanasti enam-jaolt... Umbes niisugusega nagu vanasti mõnikord... Nagu seekord, sel olematul kolletuspäeva hommikul, kui verekirja kasevõsa tema mitmeks-setmeks aastaks Balthasari silmist neelas... Aga praegu niisuguse keskendunud ja ähmika ilmega vist paljalt selle-pärast, et praegu ju toonasest kui palju? jumaluke — kümme aastat vanem...

«Pall, pea kinni... Sa olid ju juba Vuurmani pool platsis, kui mina sinna sain... Ja siis ei olnud mahti ütelda. Ma käisin apteegist läbi... Isand Dyck ütles, et tema oli kutsutud raekotta Boissmanni-härrale ehmatusetilku tooma—»

«Miks?»

«Pidid olema teated tulnud, et Magnus on nüüd tõsijutt tulekul.»

«Jaa?! No siis — hm...»

«Ja ta pidi olema saatnud raele mingisuguse kirja...»

«Magnus või?»

«Nojaa.»

Selle peale hakkasid nad hoopis tõtakalt edasi sammuma. Nõnda et mehed, kes all rihval paadiparanduspaikade tõrvapaja ja tihtraua mant üles vaatasid ja pilgu neile järele saatsid, küllap leidsid põhjust ühmata: «See Rissa Siimoni poiss vehib ka sedamoodi, nagu oleks tal ilmast ilma seitse last ristida...» Ja naised, kes vabede all võrkudest kuivanud kõntsa välja noppisid, juuksed ja rätid, sõbad ja seelikud tuuleperi vudisemas, lükkasid käeseljaga karvu silmilt, kusjuures ranne ka muige-varjamise-töö sujuvalt ära tegi, ja pistsid pead kokku ja sosistasid kindlasti jumal ise teab mida... Oh, teadagi, mida. Et niisugune tore ja kahmakas isand, ja ammugi kõike muud kui piimahabe, ja raha peaks teenima nii et küll saab... aga naist ei ole siamaani enesele võtta mõistnud... Ja et räägitakse, et pidi käima Kruveli saunatüdrukuid kabistamas... Ja et ega temasugusel mehel see naiseleidmine kerge asi olegi. Sest päris-saksad võivad hõlpsasti tõrkuda oma tütreid talle lubamast, olgu ta kirikhärra nii palju kui tahes... Ikka sellepärast, et tema juured siinsamas Kalamaja rihva sees kinni on ja et tema nii väga justkui ei kipugi neid siit välja rebima... Aga eeslinna-hallidest tüdrukut ei sündinud tal ju ikkagi võtma hakata... Olgugi et üks pärisakslasest kirikhärrahakatis oli kunagi leidnud tema enese õe hea küllalt olevat...

Kõrgeks kohunud valget jutti meri mähises vasakul hüttide ja kap-saaedade taga. Kriimud eeslinnalapsed silkasid minejail üle tee ja kõõlusid õueväravail. Koerad klähvisid ja jooksid piki roigastarasid minejatega kaasa. Takupahmakad, paadiparanduspaikadest tuulega

tulnud, rullusid mööda maad nagu vaht, ja ühtlane, lämbe, palavikuline, villane tuul uhas linna poole tõttajate kuklaid.

Nad olid juba Nunnavärvast linnas sees ja mööda Mäealust tänavat Pika Jala tornivärvavani kõndinud, kui Märten küsis:

«Kuule, kes see saks on, kes sind na jõllitas?»

Ja Märten ei pannudki väga imeks, et Balthasar tema küsimuse peale, kuidas ütelda, just nagu kuskilt teisalt tagasi tuli. Sest Märtenil oli nende jõmpsihapõlvest saadik teada: kui Pall oli nägemise peal väljas, nägi ta rohkem kui keegi teine. Aga mõnikord, kui ta mõtlemise sisse kinni jäi, oli ta otsekui pimedusega löödud.

«Missugune saks?»

Balthasar vaatas kraameripoodidest mööda paremale ja nägi Pika Jala värava ees munakasel tänaval kolme meest keksivail, hästi toidetud hobustel sisselaskmist ootamas. Muidugi: Pika Jala värvavat peeti nüüd juba teist-kolmat kuud ööd ja päevad suletuna. Pärast seda jõletut mäsu ja möllu, mis Claus Kurselli relvatemp oli kaasa toonud — kuni tema ja ta lähemate semude pead lossi õues jaanikuu algul munakatele veeresid... Ja kes nüüd üles Toompeale tahtis ratsutada, pidi ootama, kuni valve välja tuli ja tahtjale näkku vaatas ja kuni raudneediline tammepankudest värv üles hoovati.

«Seesama, keskmine. Ronga hobuse peal.»

«Näh, see on ju Tõnis Maidel. Hageri Maidla mõisaisand. Hiljaaegu Poola kuninga alt teenimast koju tulnud. Nüüd, teadagi, kange rootslaste mees.»

«Kui hiljuti tulnud, siis muidugi,» tähendas Märten põlgusega, mille juurde oleks sündinud puuduva ülemise esihamba kohalt lirtsti sülitada, kui ta ärritavalt terves hambareas mulku oleks leidunud.

Balthasar lisas:

«Pidi nüüd olema isa käest päritud maja ka kätte saanud. Üleval Toomkiriku taga. Hehee... teinekord, kui mul aega on, ma räägin sulle. See on peenike poiss... Aga nüüd» (nad olid vahepeal Raekoja platsile, uue vaekoja taha välja jõudnud) «nüüd pean ma korraks linnaisade juurde sisse astuma...»

Ta jäi hämmeldunult taskutes tuhlates otse kaagi all seisma:

«Sina... säh!» Ta ulatas Märtenile ühe suure vaevaga karmanipõhjast kraabitud ristsefärdingeist. «Mine võta endale Dycki pool peeker ette ja aja juttu. Kahe tunni pärast tule koju ja tuleta mulle meelde, et mul on aeg.»

Balthasar läks risti üle tuulise platsi raekoja kaaristu poole. Kaaristu ees olid turusulased juba sillutise puhtakspühkimisega algust teinud. Luudadest kerkisid tolmupilved, mis läksid sealsamas tuule tõstetud prahikeeristega segi. Raekoja-esisel oli praht nelja suurde kuhja kokku pühitud, aga kaugemal oli plats veel turupäeva prügist kriim. Ja peab ütleva — kui keegi, kes lõpmata palju on vaadanud üle säärase sõnnikuste turuplatside kõndivaid jalgu, oleks praegu Balthasari kobakad saapad ja kiire sammu oma tähelepanekute ringi haaranud, oleks tähelepanija vististi muiates möönma pidanud: see e, kuidas see mees hobusehunnikuist ja lehmatalakaist ja penijunnidest mööda läheb, ilma et ta neist üle hakkaks hüppama, aga ka ilma et

ta neisse suuremat sisse astuks, ja kuidas ta sealjuures kaaruksest, mille poole ta teel on, küll kõrvale kaldub, aga ometi mitte nõnda, et see tal silmist kaoks — osutab, et säherdune minek on tema jaoks tõesti vist parasjagu seesama asi, mille tarvis ei kreeka, ei ladina, ei saksa, ei maakeeles veel sobivat sõna olemas ei ole, sest see peab alles kahesaja aasta pärast hoopis tolles poole-saare-kuningriigis üles leitud saama, mille kummagi poole kuningannad praegu kuulukse üsna ebaselleliselt riius olema: *sport*.

Raekoosolek oli katkestatud ja enamik raatmanne oli koju lõunat sööma siirdunud. Aga Balthasar leidis raehärra Johann Boissmanni kemmerei tagatoast paari ametivenna seast üles.

Nojaa, sellega võrreldes, missugune härra Boissmann oli kunagi Pallu koolilaskapäeval Niguliste kirikus välja näinud või missugune ta oli olnud veel siis, tol unenäost unenäolisemal korral, tol olematu korral, kui Balthasar siinsamas kõrval raesalis oli maameeste kuninga saadikut mänginud (saadikut mänginud — saadik olnud — mänginud — olnud — unes — ilmsi...), sellega võrreldes oli härra Boissmann, ka härra Boissmann, muidugi äratundmatu-seni muutunud... Toredast keskeas isandast oli saanud vaekas vana isand. Ja rohekad kotid ta kitsaste hallide silmade all olid täna veel tumedamad kui muidu viimasel ajal.

Raehärrad teretasid Balthasari kättpidi ja härra Sandstede, seesama hallikirju peaga agar ja häbematu isand, kes Tallinnal nüüd endise Clodti-härra eest igale poole saata oli, aga kes pidi õieti mõõgapruukimise asjus krapsumgi olema kui suupruukimise-kunstis, tähendas:

«Noh, isand Balthasar, olete kuulnud: varsti on Magnus müüri all?»

Peab ütleva, Balthasar oli ju viimastel aastatel raehärradega küllalt juttu ajanud — jumala eest, isegi suuremate härradega kui Tallinna pürjermeistrid ja raatmannid. Sest vähemalt ise pidasid ju härrad Hornid ja Totid ja teised kuninglikud väeülemad ja asevalitsejad endid linnaisadest kuupalju kõrgemaks (olgu peale, et enamik neist seda nii väga välja näitama ei kippunud). Jaa, ka nende kõigiga oli Balthasar ometi kokku puutunud ja juttu ajanud, aga ikkagi ei olnud tema veel ühest lapsikust kiusatusest prii: kiusatusest võimaluse korral näidata, et see või teine asi on talle juba teada, et see, millega isand teda rabada püüab, uudis, millega isand tema juurde alla tuleb, teda ei üllata ja tema koguni ükskõikseks jätab. Tont teab, võib-olla ei tulnud see mitte niivõrd tema sisemisest nooreks kukeks jäämisest kui sellest, et ta ei olnud isandate ees ikka veel oma Kalamaja-poiisi alamustundest vaba. Igatahes toetas ta nüüd kämbla kemmerei poolteise küünra laiusele kivisele aknalauale ja ütles jahedalt:

«Seda räägitakse Magnusest juba ammu.»

«Ei-ei! Nüüd on ajal tõsi taga,» kinnitas härra Schleyer, linna sõjasulaste puhmasvuntsiline ülem, ja volksutas harjumusest silmi. «Magnus on tunaeile oma aadlimehed Põltsamaale lippude alla kutsunud.»

«Noh,» ütles Balthasar, «meie lugu on Issanda käes.»

«Ja meie eneste käes,» ütles härra Schleyer.

«Mis on sagedasti üks ja seesama asi,» ütles Balthasar ja kummardas härra Johann Boissmanni karvase kõrva juurde:

«Ma tahaksin teiega natuke rääkida.»

Nad astusid kõrvalolevasse tühja raesaali, aga kui härra Boissmann siin seisatada tahtis, suunas Balthasar tema edasi — küllap pelgusest niihästi Tallinna suure põlemise pildi suhtes, mille all härra Boissmann oli peatunud, kui ka pelgusest kemmerei avatud ukse suhtes, mis oli neile ilmsesti liiga ligidal. Nad astusid suure kodanikesaali uksele ja vaatasid sinna sisse. Ligemale kümne künra kõrgune ruum oli lõunaaegselt tühi. Piilarite vahel tammepuust põrandal ristusid kolmelt poolt veigeldes langevad valgusemõõgad, mis tungisid sisse läbi kümne kõrge ja sirava akna. Balthasar jättis isand Boissmanni keset mõõkade helklemist seisma, läks tagasi ja pani ukse raesaali kinni. Isand Boissmanni juurde tagasi tulles mõtles ta (aga üksnes põgusalt, sest tal oli täna koguni kiire): *mis juttu ehmatusetilkadest isand Boissmannile oli ta üsja kuulnud...?*

Ta ütles — ilma pikema *introductio*'ta, nagu tal neil juhtudel moeks kippus olemagi, kus ta käskima ei küündinud, aga paluma ei väianud kummarduda:

«Härra Boissmann — mul on nüüd tarvis seda Magnuse kirja.»

Härra Boissmanni raske lõug nõksatas:

«... Seda kirja...? Ei-ei... Isand Balthasar... m i n a ei või seda teie jaoks—»

«No-noh? Mispärast siis mitte?»

Härra Boissmann polnud siiaamaani kordagi tõrkunud. Tõsi küll, liiga sagedasti polnud Balthasar teda rae kirjade näha-nõudmisega tülitanud. Aga ikkagi oli see ju nimelt härra Boissmann, kelle ees Balthasar oli aastapäevad tagasi oma asjaga lagedale tulnud. Oieti juhuslikult. Nagu selletaolised lähenemised võib-olla et koguni enamjaolt sünnivad. Küll korduvate, aga ikkagi pealiskaudsete kokkupuutumiste järel tont enam teab, k u s — Holthusenite või Korbmacherite või kellegi teise ristsetel või pulmades. Kus tal kõik kokku oli siginenud rae-härra suhtes usaldamisvõimaluse tunne... Aga otsustava sammu oli Balthasar astunud rae-härra ees ikkagi peaaegu juhuslikult... Mullu, selsinasel koledal pühapäeval (kümnendal juulikuu päeval oli see olnud), kui taanlase röövlilaevastik oli laupäeva hommikul uduga reidile tulnud ja lausa sadamasse sisse tunginud ja mituteistkümmend laeva ära merele viinud ja kui terve pühapäevase päeva koidust õhtuhämarani oli kestnud jõletu suurtükilaskmine laevade ja linna vahel (tosin kõige jämedamat kartauni oli vaenlase tule all Roosiaia kantsile veetud ja merele rihitud) — ja kui Balthasar oli õhtul eha aegu kolmandat korda Roosiaia müürile läinud laevade ja asjade seisu oma silmaga üle vaatama ning oli härra Boissmanni sealt eest leidnud neid-samu asju vahtimas...

Nad olid seisnud kõrvuti madalal müüri suurtükkide juures ja silmitsenud uduhämus lillakat juulioist merd. Admiral Munki eskaader oli koos sadamast röövitud laevadega pimedas varjus nähtamatu. Ühtki tuld polnud merel vilkumas näha. Ükski suurtükk ei mürtsunud enam. Uudishimulikke linlasi liikus salguti pimedas põsaste ja müüri vahel

JAAN KROSS

ning tükimehed, siinsamas, sülitasid tahmastest vuntsidest püssirohumaiku sülje ja käratasid luusijaile aeg-ajalt, et nad vakka oleksid ja kuulutada aitaksid, kas pole mere poolt kuulda tullide naginat, mis osutaks, et taanlane katsub öö varjus mehi maale röövi peale saata. Aga mitte kui midagi polnud kuulda, peale mere lalina all paljaksriisunud sadama kai-talade ümber. Isegi augud, mis taanlase raudkuulid olid Oleviste torni kivijao merepoolsesse külge lõhkunud, ei paistnud pimedas ära. Aga kui nad müürilt alla astusid ja tagumikud vastu suure täismao siledat pronkskülge toetasid, et veel veidike merd vahitada, tundis Balthasar läbi pükste, et suurtükk oli öhtueelsest karkimisest vaat et tuline... Ja sealsamas, kämblaga kartauni sooja pronks-selga kobades (tükimehed olid parajasti eemale läinud), küsis Balthasar, kas raehärra ei arva, et... et Tallinna-suguses vanas ja vägevas, saatusest proovitud ja aina proovitavas, mitut pidi armetus ja ometigi Issandale armsas linnas peaks selle linna ja maa sündinud ja sündivaid asju kirja panema hakkama?

Ja kui raehärra ütles selle peale, ootamatu õhina ja täie arusaamisega ning endale mõtlemiseks aega võtmata: «Aga tõsijutt... Aga muidugi... Aga tingimata...», siis tunnistas Balthasar üles, et tema oli juba mõnda aega selle asjaga vähehaaval ametis olnud... Ja raehärra küsis sedamaid, mis moodi on Balthasar seda teinud. Ja kui nad kobamisi mööda Pikka tänavat linna tagasi kõndisid (tihkes hämaras liikus sõjauudishimus kodanikke siin-seal nendega kaasa ja paar jagu raesödureid, ilma tõrvikuteta, nagu kästud, marssis neile saabaste kolk-sudes ja öiste seinte kaikudes vastu, et valvepostisid Roosiaias ja Papa-goiaias välja vahetada), siis seletas Balthasar härra Boissmannile: tema on oma ülestähendustes ainult ühte silmas pidanud: *väljaehtimata tõde*. Mitte mingisuguste ordu või Poola või Taani või Rootsi pooldajate tahtmisi. Ja muidugi mitte aadlihärrade mitut-setut sorti vaateid isamaa asjade peale. Ja isegi mitte nende või teiste linnaisade eelseid või tänaseid arvamisi. Vaid *paljast tõde ennast*. Ja raehärra ütles, et nõnda ja üksnes nõnda säherdust asja ainult teha saavatki. Ja lisas muu seas (mis Balthasarile iseäranis julgust lisas järgmist sammu astuda — pealegi olid nad seks ajaks Pühavaimu kiriku kohale jõudnud ja oma kiriku müürid andsid Balthasarile nähtavasti lõpliku kindluse kätte) — jah, raehärra lisas, et Balthasar paistab talle säherduse töö tarvis iseäranis kohane mees olevat. Kõige kohasem mees, keda Tallinnas selle jaoks ülepea leida. Esiteks oma kantsliametiga, mis läbi temal ju meie Issandaga kui ülema taevase ja maise tõemõõtjaga ligem läbikäimine on kui kellel tahes muus ametis kirjamehel. Ja teiseks oma üle-linna-kuulsa mahlaka sõna ja ütlemisega, mis temal küllap sulest niisama toredasti voolama saab kui suust. Nagu kõik tema jutluste kohta pidid rääkima, olgugi et härra Boissmann Pühavaimu maakeelseid teenistus-ise polnud kuulama juhtunud. Ja kolmandaks veel sellega, et Balthasar kui linna lihtrahva seast tulnud mees igast tõetsija silma ähmaseks tegevast seisusekõrkusest prii on. (Mille järgi küll arvata võis, et härra Boissmann iseene kui põlisest raesugulaste soost mehe seisukohti pidi seisusekõrkusest koguni kammmitsetuks arvama...) Selle peale jäi Balthasar, nagu öeldud, otse omaenese kiriku ukse ees suure Lüübekist toodud müürikella all seisma (ööd olid juba niipalju pime-

dad, et ka kullatud seierid ei näidanud enam, kui palju kell õieti oli ja ütles:

«Aga selleks, et mina tõtt eksimata moel kirja panna saaksin, on mul aeg-ajalt tarvis rae kirjavahetuse tähtsamatesse tükkidesse pilku heita.»

«Mnjaa. Sellest saan mina aru küll,» ütles raehärra — ning astus ise tolle kõige hädaohtlikuma sammukese edasi, mida veel tarvis oli, «ja te tahate, et mina teid selles asjas abistaksin?»

«Justament.»

Sõdurite samm oli Rannavärava poole vaibunud. Aga raekoja poolt kuuldus uute sõjasulaste tulekut. Ja kui Balthasar vastust oodates kuulatas, tundis ta suus püssirohu maitset.

«Mmm...» ütles raehärra, «ma arvan, et meie linna au ja hea nime pärast pean ma seda tegema. Tingimusel, et see meie vahel mõlematpidi — khm — ütleme nagu pihisaladuse asjaks jääb. Sest meie raehärrade seas ei pruugi mitte kõik—»

«Just sedasama tahtsin mina teilt paluda.»

Sellesama kokkuleppe peale oli härra Boissmann viimase aasta sees kolmel või neljal korral Balthasarile tähtsaid raekirju näidanud. Viimati oli Balthasar oma vana tuttava Kruse-härra jutu jürikuistelt Rakvere läbirääkimistelt moskvalase saadikute ja Tallinna vahel täht-tähelt maha saanud kirjutada. Aga nüüd? Täna? Praegu?

Praegu astus härra Boissmann läbi kodanikesaali valgusemõökade kahe raske sammuga otse Balthasari ette:

«*Lieber Rüssow, ick sak Ihnen* —», ja läks ilmäkitselt maakeelele üle, ja Balthasar ei mõistnud kõige paremal tahtmisel teps, kas see oli üpris häbematu eemalelökkamine (milleks seda küll üldiste tavade järgi oleks arvama pidanud) või hoopis iseäralik ligitulek, mis see tooni järgi pigem paistis olevat, «*Lieber Rüssow, ick sak — parastaegu äi ole m ä n g i a e g.*»

«Soo?! Kas meie oleme siis teiega siiani m ä n g i n u d? Mis?!»

Härra Boissmann vaatas maha ja siis, alumist huult kaugele ette venitades, Balthasarile otsa:

«... Noh — nagunii saadakse teada. Nagunii saavad kõik teada... Ja teie moodi mees veel enne kui muud—»

«Mida?»

Härra Boissmanni hääli oli niisugune, nagu oleks ta suu kuiva raua-roostet täis:

«Te kuulsite: värsked teated — Magnus on homme või tunahomme linna all...»

«Noh — seda enam — minu meelest...» tahtis Balthasar ütelda.

«Aga Heinrich, minu poeg...» — siin läks roostetropp härra Boissmannil kurgust ära ja ta lõpetas peaaegu karjudes, «*on üks Magnuse leeri kõige tähtsamaid mehi!*»

«Mmm...» ütles Balthasar, «mingit sedamoodi kumu olen mina kuulnud...»

«Ah juba olete? Nojah. Siis te saate isegi aru, et n ü ü d enam meie moel edasi talitada ei saa.»

«M i s p ä r a s t?!»

Muidugi, Balthasar tajus ebamääraselt ja selle sees siiski küllalt sel-

gesti, missuguseid juuri ja sooni ja niite mööda härra Boissmanni keeldumine tema poja äraandjatembust ja härra Boissmanni enese veidrast seisukorrast äkitselt välja oli kasvanud. Aga ta surus mõistatahtmise enesesse tagasi. Kas või juba sellepärast, et seda mõista oleks tähendanud tunnistada mingil määral sugulust Heinrich Boissmanni reeturi-
teo ja tema isa, aga see tähendab ka iseenese tegude vahel... *Absurdissime!* Ta surus selle enesesse tagasi, enne kui jõudis sellest täie selgusega mõelda, ning ajas oma:

«Mitte põrnugi ei saa mina aru. Ma arvan, et mida raskemaks teie poja temp tõe mõistmise meie linna ja meie eneste loos teeb, seda enam peaksite teie, nüüdse ja tuleva põlve peale mõeldes—»

«*Hören sie!* Mina tean ise, mida mina pean ja mida mina ei pea! Ja ma soovitan teile ka: jätke see asi järele. Visake oma paberid tulle. Nüüd peab linn ühte hoidma! Aga mitte mingisugust sündinud asjade tõde taga ajama!»

Kuigi härra Boissmann oli saksa keelele tagasi läinud, oli ta viimastel sõnadel ikkagi nii palju ärritust taga, et tundlikum nahk neis pealekärkimise ära võis tajuda. Ja, tule jumal appi, meie nahk jääb vist igavesti natukene hellaks, kui meie suguseltsis küllap nii mitmeid leida on, kelle ihu (ja muidugi siis ka hingekübe seal sees) koguni mitmesugust rooskamist on tunda saanud, olgu peale, et roosk meid endid siinamaale pole riivanud... Balthasar ütles, ja ühed peenikesed kaalukaunid, niisugused nagu need, millega Dycki-isand apteegis rubiinide ja haikalahammaste jahvet kaalub, nõksatasid tema sees — püüdmi-
sest raehärrale *täpselt* tagasi kaaluda... Balthasar ütles:

«Niisugusel korral tean muidugi ka mina — ja ilma teie sõbraliku nõuandmiseta, *mida* mina pean ja *mida* ma ei pea. Ja paraku ei saa ma teile rohkema eest tänu ütelda kui selle eest, mis te olete minu heaks teinud.»

Ta pööras ümber ja marssis kodanikesaalist välja. Nii et ta lühike must peleriinihõlm volti löi ja tema naeruväärne ruske juuksepahmakas välkus. Ja küllap oleks tema trah-trah-trah-minek mõnegi meelest landsknehtihauptmannile sobivam paistnud kui matsipastorile Pühavaimu kantlist.

Aga *mida* ta nüüd tegema pidi, polnud talle sugugi nii selgesti teada, nagu ta oli kuulutanud. Ei, raehärrade seas polnud kedagi, kelle poole ta oleks võinud härra Boissmanni asemel pöörduda. Ta laskis nende näod ridamisi silma eest läbi — Hünerjäger, Sandstede, Luttern, Schröder, Klütting... jäigad, tõredad, kõrgid, tõsi küll, teinekord veinikliasi juures ka õieti joviaalsed, aga praeguse ülelinnalise hirmu silmapilgul koguni ligipääsmatud näod... Võis muidugi olla, et mõnele nende seast — kas või näiteks pürjermeister Korbmacherile enesele — oleks teatud uurimise ja seadmise peale läheneda sündinud... Aga Balthasaril oli Magnuse kirja kiiresti tarvis, *sedamaid* tarvis... *Mispärast* küll õieti nii ruttu...? Oh, narruse pärast, muidugimõista... Ta jõudis trepist alla ning pöördus kaaristu sammaste vahele. Ta kõndis nende varjus edasi-tagasi ja otsis müürilõhkuja visa ägedusega välja-pääsu... Ta nägi kolme linnasulaste pealikut rae ukse ette sõitvat ja rutakamalt kui muidu hobustelt ronivat. Ta nägi linna *artollerey*-üle-

mat raehärra Winterit kiirel sammul ja nähtavasti lõunasööma viimaseid suutäisi mäludes läbi turuplatsi prahikeeriste tulevat. Raad pidi kohemaid jätkama sõjateadetega seotud nõupidamist...

Balthasar kõndis kaaristu all ja tundis: see oli muidugimõista selge narrus, see, et ta oli ise enese teele niisuguse sõlme sisse keeranud. Jumal teab, miks. Selsamal silmapilgul, kui härra Boissmann oli tema tagasi tõrjunud. Nagu niisugustel kordadel enese kiusamiseks (või tiivustamiseks?) käib. Tingimusesõlme: *kui ta seda Magnuse kirja otsekohe kätte ei saa, ei maksa tal vana Ganderseni ette minna... Sest kui tal see kiri enne maha kirjutatud pole, ei luba Gandersen talle Elsbeti kätt.* Aga tal oli kolmandat päeva otsus küps: täna õhtul läheb tema seda küsima... Narrus... Muidugi. (Ei-ei, praegu mitte sukelduda kujutlusse Elsbeti silmist ja liikmeist ja juustest ja lõhnadest!...) Aga juurdepääs neile kirjadele tuleb tal ju ikkagi leida... Või jätta oma töö tööpoolset sinnapaika...? Visata oma paberid tulle...? Linna ühtehoidmise nimel? (Ah et sündinud asjade tõde lahutab linna ühtehoidmise ära...? Ah et tõde on äraandmise poolvend...?) Noh — Selsamal silmapilgul nägi Balthasar üht meest mööda Raekoja platsi apteegipoolset serva pistemaakri-budeedest mööda raekoja poole tulemas, ettevaatlikult turusõnniku vahel laveerivat, aeglast ja siiski käbedat väikese kasvuga meest. Balthasar pöördus ja läks talle piki kaaristut vastu, läks veel aeglasemal sammul, kui see mees sealt lähenes.

Mees kadus kaaristupiilari taha silmapilguks ära ja tuli järgmise kaare sees uuesti nähtavale. Esimest, teist, kolmandat, neljandat korda — iga kord eelmisest lähemal ja eelmisest suurem. Kusil alumises ajukihis mõtles Balthasar: kui me platsinurgal kokku saame, on ta hiiglaseks kasvanud... Aga ei. Kui nad teispool kaheksandat kaart Vanaturu kaelas raekoja torni all väravatesulgeja maja ees kohtusid, polnud mees ikkagi mitte hiiglane, vaid aina seesama väike halli kassi näoline isand Johann Topff. Aina seesama mees, keda Balthasar oli näinud ligidalt esimest korda doktor Friesneri pidulaua ääres, kus neil au oli olnud koadjuutorihärraga ühtaegu istuda («Hm») ühe Balthasari jaoks küllalt suure otsuse õhtul... Aina seesama mees, keda Balthasar nüüd mitmed aastad oli näinud linnas ja raekoja ümber ja raekojas eneses kõndida kõhvitsemas. Aina seesama. Ainult et sellal, kui koadjuutor oli hertsogiks saanud, oli isand Topff tõusnud alamkohtu sekretariusest paljalt linnasündikuse skriibaks — siis, kui Clodti-härra oli Tallinnast lõplikult poolaka hõlma kolinud (ja räägiti, et Sigismundi poolt koguni aadliseisusesse ülendatud). Siis, kui tohletanud kõrvitsa taoline härra Dellinkhusen oli Tallinna sündikuks kutsutud. Aina seesama halli kassi näoline pehme sammuga ja just nagu vabiseva peaga isand Topff, Balthasarile mõnevõrra ju sellegi läbi teatud mees, et ta kui mitte väga tähtis raeametnik raekabeli pihtkonda kuulus ning sel moel oli Pühavaimu ja Balthasari hing... *Ja Balthasari veel ka üht uniammust teadet pidi meeles...* Aina seesama isand Topff, lõppude lõpuks...

«Tere jumalime, härra Balthasar.»

«*Salve, salve.* Just teie poole mina praegu tüüringi...»

JAAAN KROSS

«Jahaa...? Palun siis aga minu koopasse sisse...»

«Mmm — ma tulen veerand tunni pärast...»

«Ah soo...? Palun-palun-palun...»

Balthasar läks põigiti üle platsi Saiakangi, põikas ümber apteegi nuka, noogutas läbi laboratooriumi akna isand Dyckile, tõttas üle surnuaia ning oli sedamaid kodus. Ta astus käärkambrisse, tiris võtme välja, avas tuntud müüriorva raudukse ning pistis endale viiskümmend marka hõbedat karmani. Kümne minuti pärast astus ta linnalauda-poolsest keldriuksest raekoja-alusesse kaubalattu ja tõusis sealt müüripaksusse tehtud treppi mööda Johann Topffi kemmereitaguse kirjakambri ukse taha.

Kop-kop-kop.

«Jahaa...»

Tindiplekiline kirjutuspult, paar järi, lihtne männipuust riul ürikurullidega. Mõned rautatud laekad tähtsamate kirjatükkide jaoks. Ränk madal hallikas võlv.

«Võtke istet, õpetajahärra. Mis ma saan teie heaks teha...?»

Tõsijutt: ka hää! oli isand Topffil halli kassi oma.

«Mmm... Meie endisel asevalitsejal Horni-härral, nagu ma tean, oli kombeks alustada alati nii: «Mina olen sõjamees ja lähen otse asja juurde.» Mina küll sõjamees ei ole, vaid olen koguni midagi vaat et vastupidist. Aga ma lähen ka otse asja juurde.»

Isand Topff istus järil Balthasari vastas, käed risti süles. Ta ajas oma pisikese suu halli habemetüüka sees kahtlustavast äraootamisest nupsu. Ja kui Balthasar nüüd, et jätkuks hoogu võtta, pausi pidas (mida eksikombel ka retooriliseks pausiks oleks võidud arvata), hakkas isand Topffi tindine parem põial murelikult ümber puhta pahema pöidla keerlema.

Balthasar ütles: «Härra Topff, mina tahan sõlmida teiega väikese kokkuleppe—»

...Aga, oh Issand, säherdust on maailmas enne ja pärast nõnda palju sündinud, et järjekordne studium sellest, kuidas kord libedal kõndinud mees jälle libedale lükatakse, vaevalt kellelegi äranist huvitust saab pakkuda. Välja arvatud vahest neile, keda huvitavad variatsioonid. Keda huvitab nimelt see, kuidas *antud* mehed *antud* ajal *antud* paigas... s. o. Tallinna raekemmerei kirjutuskambris 19-mal rukkikuu päeval *anno domini* 1570 seda teevad... Kuidas üks mees enesele kõigepealt selgeks teeb, et seesinane *collegium* või *sodalitas* või kuidas ütelda, mida tema teenib ja millele tema oma ametivande andnud on (linnaametkond, eks ole), pole ju sisemalt tõepoolset mitte ülem kui too, mille auväärt liige talle nüüd (ilusa eheda kolme- või neljakümne marga eest pealegi) ette paneb... Mida? Öieti — ette paneb valida, kumb neist kahest nimelt ülem on, kas see või too, s. t., kas linn oma naha- ja soola- ja traani- ja viljakaupmeestest isandatega või siiski meie hingekarjane, mis tähendab, eks ole, meie hingekarjastest *sacrum ministerium* Tallinnast ja Stokholmist ja Wittenbergist saadik... Variatsioonid... Kuidas üks mees enesele ise selgeks teeb, et seesinane hõbe, mida talle õige valiku eest töötatakse, on tema õige valiku juures jumal-hoidku täiesti muuseas-asi... Kui-

das tema mõtleb: seesinane *ministerium* ei ole ju meie praegusel puhastatud usu ajal küll enam nõnda salavägev, nagu tema paavstipimeduse päevil seda oli... Aga ka praegu, ka praegu on tema oma Issandale-kõige-ligemal-olekuga ikkagi see kõige tõsisem *sodalitas*... Ja kuidas üks mees, sisemuselt juba nõusse mõnulenult, ometigi tõrkumist mängib... Sest sel teisel, sel *ministerium*'i mehel, sel igavesel rännist puust palgega matsijuurikal on niisugune nägu peas, nagu oleks teatud tõrkumine talle ikkagi meeldiv... Variatsioonid... Kuidas see teine mees siis põgusalt mõista annab (ja sedamaid sügavat mõistmist leiab), et linn ja *ministerium* on oma kaugemas sihiseades ometigi üks ja seesama asi ja et sellepärast ei tarvitse härra Topff enesele küll ülepea muret teha, seda enam, et asi on ju ometigi tema pärise hingekarjase käes... Ja kuidas see matsijuurikas siis, skriiba-isanda puiklemise välisust taipamata (või taibata tahtmata), äkitselt oma kaartisid — oh ei, mitte lahti ei löö, aga ühest saatuslikust otsast volksti näidata võtab (võib-olla tahab nimelt talle pealeastumiseks näidata...):

«Noh, te olete seda ju ennegi teinud. Ja mitte just kõige valitumatele isandatele ja võimudele...»

(«Issand jumal, niisugused kuradid teavad tõepoolest kõik...!») «Kut-kut-kut-kuidas...? Kellele siis...?»

«Mitte ainult kroonitud peadele. Vaid koguni ka mässajatele talupoegadele. Mäletate? Anno LX? Nõnda et praegu ei takista meie kokkulepet mitte kui miski, vaid kõik räägib just selle kasuks.»

... Variatsioonid... Kuidas üks mees sellest otsekohe aru saab, sest mida tähendab see muud kui meenutust, et mis Issanda teenrile tehtud on, üks ole see ju ka — ja nõnda edasi, ja selle eest antakse mõnedki patud andeks, kui mitte enne, siis Viimsel Päeval... Variatsioonid... Kuidas teine mees, kui ta, Magnuse kirja täpne koopia kaenla all, üle vahepeal puhtaks pühitud turuplatsi kodu poole tõttab (üle niivõrd puhtaks pühitud platsi, nagu turud end ülepea pühkida annavad), kuidas see teine mees ühtaegu võidutseb ja veidra ebamugavustundega hädas on... Ilma et ta end täiele selgusele suudaks hoovata — selles, et tema ebamugavustunne pole muud kui salasoov pesta kange männiseebiga käsi... neidsamu, mida ta valmis oleks võidurõomu pärast hõõruma, kui ta kirjarulli hõlma all ära muljuda ei kardaks... Kuidas see teine mees oma ebamugavusest õieti kiiresti üle saab, nähtavasti sõgedas usus, et on tõesti tõi, mis üks hispaanlane, kellest ta küll mõhkugi ei tea, peab kahekümne aasta eest ütelnud olema: *finis sanctificat media*... Ja kuidas see teine mees rõõmustab («Ikkagi sain kätte... Ja edaspidiseks sain tema nõusse ka...»), rõõmustab — sõgedas usus, et tema teab, mis tema eesmärk maailma meeletst homme või koguni tunahomme väärt on... pimedas usus, et kui keegi täna või homme tema töös tõesti tõekübeme leiab, siis on see tema enese kange püüdmise ja mitte paljalt õnneliku juhuse läbi nii...

Balthasar sulges enda oma kirjutuskambrisse, pööras liiva kella sees voolama, rullis härra Topffi ära kirja lahti ja luges liivanire kuuldamatus sahinas:

Mis Meie, Magnus, Jumala armust Liivimaa kuningas, Eestimaa ja Lätimaa isand, Norramaa pärija, Slesvigi, Holsteini, Stormarni ja Detmarschi hertsog, Oldenborgi ja Delmenhorsti krahv, kõigele Reveli linna rahvale, kes kõige ristirahva tulu ja kasu ja rõhutud ning ahistatud Liivimaa õnne ja priiust ja tõsist head käekäiku otsivad, et ise-
eneste ja oma järeltulijate igavest kahju, kidu, allakäiku ja hukatust ning paljut ilmsüüta verevalamist ära hoida, teatame:

Et seesinane kurvastatud ja vaevatud Liivimaa mitmete rahvaste läbi haledasti lõhki on kärjastatud ja tema vaesed elanikud valju ohkamisega kristliku saksa valitseja järele on Kõigevägevama poole hüüdnud ja kisendanud, siis oleme ka meie oma valitsuse algusest peale nõndasamuti kõigest südamest Issanda armu poole hüüdnud teede ja abinõude pärast, miska neid vaeseid maid taas endise järje peale aidata, ja oleme üpris paljusid abinõusid proovinud ja käsile võtnud, kuid ei ole neid Issanda seadmist mööda nende hulga aastate sees teps mitte leidnud, kuni viimaks Keiser, kõigi venelaste Suurvürst ja Valitseja pitserite ja kirjade nagu ka hariliku ristisuudlemise läbi on enese Issanda arusaamata heaksarvamisel meie vastu nõnda armulikuks kuulutanud ja meiega kokku leppinud meid üle kõigi Liivimaa kuningaks seada, nagu T.K.M. seda meile ka avalikult on kuulutanud sel kujul, et Suurvürst meile kõik Liivimaa olgu vägivallaga või loovutamiselega kätte annab niisama, nagu tema ka Püha Rooma Riigiga liitu tahab astuda türklase ja kõigi ristirahva vaenlaste vastu. Ning ei pea Liivimaa üle muud maaisandat valitsema kui meie ja meie järglased või, nende puudumise korral, Taani või Holsteini kroon igavesti. Ei pea ka ühelgi venelasel võimu olema Liivimaa üle käsutada, ainult et Keisrit ja Suurvürsti Liivimaa Kaitseisandaks peab hütama, kusjuures tema säherduse kaitse peale kõige oma keisririigi ja oma keiserliku ihu mängupanemist töötades risti on suudelnud. Selle eest tahame ja saame meie talle, Keisrile ja Suurvürstile, koguni tillukese ja ei ülepeagi tänuväärt tunnistuse andma, nagu see kirja on pandud ja ristisuudlemisega kinnitatud: selletarvis on Keiser ja Suurvürst meid ristisuudlemiseks juuresoleva sõjaväega ette saatnud rootslasest vaenlast Liivimaalt välja ajama.

Kui nüüd Reveli linn, nagu meie seda oma käe allapanemisega ennegi oleme raele ja kogukonnale kirjutanud, heaga meie ja meie järglaste või nende puudumise korral Taani või Holsteini krooni alla heidab, ei pea tema mitte üksnes oma vanu privileegisid tagasi saama, vaid talle peab niihästi vee ja maa peal kui ka muudes paikades toredat, tulusat ja igavest kasu ning rikkalikke privileegisid lisatama...

Ja-jaa... Kõiges selles *eloquentia*'s oli Magnuse peanooniku isand Schröpferi pärlendavat sõnavahutamist selgesti tunda. *Niihästi vee ja maa peal kui ka muudes paikades*... Kus veel? Pilvede, terenduste ja tühja tuule peal... Ha-ha-haa... Aga kõigepealt tahtis Balthasar kirjutada selle maha. Kommenteerima ta seda ei kavatsenud hakata, vähemalt täna küll mitte. Sest täna oli tal nii pagana kiire...

Balthasar luges ja kirjutas vaheldumisi. Kui ta luges, oli liiva voolamine kella sees imepeene vidinana aimatav. Kui ta kirjutas, kattis

sule rutakas krabin ja tema vana, lõhkikuivanud plaadiga puldi naksumine aja voolamise hääle kinni.

Juhtumisel aga, et Revel peaks oma kahju, kadu, kidu, hukatust, verevalamist ja mõrtsukatööd lustima, ärgu olgu talle teadmata, et Keiser ja Suurvürst kõik oma keiserliku võimu ja väe mängu panevad, et teda laastata ja paljaks riisuda ja igavesse orjusse ning allaheitmisse saada...

Aga mis valetajad vaimud laiali on laotanud, et seda sõda peab Suurvürsti kasu pärast peetama, see on lausa herisejutt ja vale ja pettus, mille eest meie tahame Reveli rahvast kristlikult hoiatanud olla, ja peavad valetajad vaimud seda varsti oma verega tasuma. Ja kui kõik meie kristlikud hoiatamised aitama ei peaks, tahame meie ennast tuleva hirmsa õnnetuse asjas armulise Jumala ja kõige ristirahva ees puhtaks arvata...

Nõnda... Kui teie meie rüppe tulete, armastame meie teid rohkem kui iseendid. Kui te ei tule, rõhume meie teid silmili mutta ja riisume teid paljaks. Aga neilsinastel, kes valetada julgevad, et meie seda eneste kasu pärast teeme, raiume meie nende häbematad pead maha... Nagu ikka ja alati.

Balthasar oli selle õpetliku paberi ümberkirjutamisega juba koguni enne valmis, kui Märten apteegist tagasi sai. Märtenil oli ristimisriistade laegas aina õlal. Aga tal oli ka kerge klaretilõhn juures ja kõige värskemad apteegis kuulnud uudised kaasas. Pärit ei kelleltki muult kui Kiviloo piiskopimõisast linna pagenud ratsameeste pealikult, kes oli teel hobuse seljast kukkunud ja härra Dycki poole tulnud põrutuse vastu rästikutuha leotist neelama:

Magnus pidi olema ületunaeile Põltsamaalt liikvele läinud ja põhja poole marssinud ning Narva teel Rakverest läände tulnud vägedega ühinenud. Praegu pidi ta seisma Kiviloo juures leeris — umbkaudu 25 000 meest lippude all. Venelasi, tatarlasi, mordvalasi. Näputäis taanlasi ka. Ja, *nota bene*: mõni hea tuhat liivimaa sakslast.

Balthasar näppis oma kandilist lõuga... Jaa. Magnusel oli paljude siitmaa seniste isandate seas äraseletamatult suur külgetõmbejõud... Balthasar näppis lõuga ja tundis: see oli tal tänase rahmeldamisega niipalju karedaks kasvanud, et õiguse poolest peaks sellest habeme servast noaga üle käima, enne kui ta nüüd oma pruudi ja tulevase äia ette tahab astuda... Aga ikkagi — millest selle Magnuse külgetõmbejõud tuli...? Niisugune kuningate verd nolk... Aga ei — Magnus pidi ju nüüd juba oma kolmkümmend täis olema ja kui kauaks jääb siis noor inimene nolgiks...?! Niisugune kuningriigita kuningas, kelle kohta turul ja kõrtsilauas ja enamikus raemajades ja vaat et koguni kantsliteski Issand ise teab mida kõik kokku räägiti: et ta pidi olema sündimisest ühe silmaga ja kitsekabjaga! Ja säherdust vahelikku sugu, et polevat tema õieti ei mees ega naine... Kuigi Suurvürst oli ometigi oma onutütre Eufeemia talle kosida andnud...! Jaa, Magnusel oli oma imelik külgetõmbejõud... Noh, ikkagi kristlik saksa valitseja... Ja kuuldusekumude järgi seisis ju ka Püha

Rooma riigi keiser kuidagi servapidi ta selja taga... Ja Suurvürstiga pidi Magnuse läbi muidugiteada tulema kõige Liivimaa jaoks rahu igaveseks ajaks... Kui see mitte säherdune rahu ei saaks olema, mis kala ja kalamehe vahel sedamaid valitsemas on, kui kala on sööda alla lõmbanud...? Ometi, Magnuse leeris polnud ju mitte ainult seesinane õlise lõuavärgiga Schröpfer, ja mitte ainult meie vana tuttav Kruse-härä koos selle Taubega, keda Rakvere läbirääkimistest saadik aina temaga paaris nimetati, ja mitte ainult isand Heinrich Boissmann... Vaid olid seal lipkonnapealikutena ja muud mõõtu väeülema-tena veel mitmedki kõlavate Liivi aadlinimedega mehed: nimetada kas või Reinhold Rosen Rannust ja Johann Maidel Vollustest... Niisuguste meeste läbinägelikkuse ees (sest olgu nad aususe poolest kui landsknehtlikult kahtlased tahes — sõgedad nemad ju ei ole!) pidi Magnuse külgetõmme selgesti ja vaidlematult olema Suurvürsti enese oma... Selle Suurvürsti oma, kelle tegudest räägiti kõige hirmsamaid asju (nõnda hirmsaid, et teda lausa ta enese rahva hulgas juba mõnda aastat Hirmsaks pidi hüütamagi...). Muuseas, nende asjade seas oli üks, mis Balthasari iseäranis võpatama oli pannud, kui ta seda kuulis. Nagu meil ju küll alati moeks on neid asju olgu heas või kurjas kõige kõnekamaiks arvata, mis mingil viisil meie endi või meie tuttavate asjaks osutuvad. See oli endise Narva vojevoodi Aleksei Basmanovi ja tema poja Fjodori saatus. Ilmsi või unes tuttavate meeste saatus ju, mis Balthasarile ilmsi ega unes rahu ei andnud, kui see talle meelde tuli... Et Suurvürst oli need kaks oma kõige ustavamaks arvatud teenrit kinni võtta lasknud — selle oma Maljuta, selle Moskva Perssoni jõletute susimiste, nuhkimiste ja kaebuste peale. Kahtlusega, et nemad, isa ja poeg Basmanovid, pidid olema segatud Suure Novgorodi vandenõusse. Mida mööda Novgorod pidi olema plaanitsenud Moskva riigist lahku lööma hakata, et oma vana iseseisvuse ja hiilguse sisse tagasi saada. Ja siis oli Suurvürst vana Basmanovit jõletul kombel piinata lasknud — sedasama mustasilmalist meest Melchior Krumhuseni majast ja Hermanstadi pidulauast, keda Balthasar oli oma kõrvaga kuulnud ütlevat — ja seesugusel häälel, et kerge judin oli jooksnud tal seda kuulates üle turja: «Mina kui sõdur ihkan olla seal, kus ma oma keisrit kõige paremini teenin...» ja «Minu jaoks on olemas ainult meie armulise keisri kasu.» ... Ja siis oli Suurvürst noort Fjodor Basmanovit hirmsate piinadega ähvardanud — ja temalt puhta truuduse tunnistuseks nõudnud: tapku oma isa tema suurvürstliku silma all noaga ära, ja, räägiti, ise pojale isatapunoa pihku surunud... Ja seesinane mustasilmaline poeg, kurjaendeliselt isanõoline poeg, kõigi Suurvürsti pidude tantsu- ja laulu- ja pillimees, oli osutunud kaltsuks, kes täitis jubeda käsu... Ja Suurvürst oli seda kõike ilge mõnuga pealt vaadata suvatsenud — ja mitte üksnes seda, vaid kümneid, sadu niisamasuguseid jõledusi... Räägiti— Oh Issand... Aga räägiti ju ka, et kuningas Magnusel pidi olema üksainus silm ja kitsekabjad... Ja räägiti (mis tähendab, räägiti?! Oli ju üleni teada), mis kuningas Eeriku ajal Stokholmis ja Upsalas oli sündinud, selle Perssoni, selle rootslaste Maljuta põrgulikkudel ässitustel... Hertsog Johani vangipanemine ja kümnete kõige nimekamate aadlimeeste mahatapmine... Ja siis jälle kuningas Eeriku vangipanemine hertsog

JAAN KROSS

Johani, meie nüüdse armulise kuninga Johan Kolmanda poolt... Jumala eest: otsekui ei olekski seesinane maailm enam meie Issanda, vaid üleni tema suure vastalise päralt, kes väänab irvitades kõik asjad kõveraks, kes sülitab aususe peale ja ihub truudusekivist luisuga mõrtsuka pistoda ning ajab sinise kahtlusetule peal vennaarmust tabamatut, lõhnata ja maitseta mürki... Ei-ei-ei — praegu mitte selle peale mõtelda... (Seekord mitte — teine kord ka mitte — tän a iseäranis mitte, aga millal siis?! Ma ei tea. Edaspidi. Aga praegu küll tõesti mitte!) Sest praegu lähen mina seda lõpule viima, millest kõik edaspidine suurelt jaolt ära rippuma saab. Jaa: suurelt jaolt. Mina ei ütle, et üleni ja ülepea... Oh, võib-olla peaksin mina täna, vähemalt täna ometigi ütleva *üleni ja ülepea!*? Kogu minu maapealne õnn! Kõik! Nõndapalju kui inimeselaps seda ise ette aimata oskab, mida ta Issanda käest sõandaks enesele tahta ja paluda...

Balthasar pöördus puldi juurest ära, pani käed rinnale risti ja kõndis ahta kambri muhklikuks kulunud põrandal edasi-tagasi.

Ütelgem ometigi lihtsalt: suurelt jaolt... Ütelgem: Issand, lase see asi minul korda minna... Oh, see kõnelemine Sinuga on ju nõnda otsene, et seda küll võib pidada käed vaheliti kõndides... Sest säherdusel korral ei ole Sinul ometi mitte põlvenõkutust ega ristiskäsi tarvis... Issand, lase see asi minul korda minna... Kuigi ma võib-olla mõtlema peaksin, kas Sina mind tänaste värskete sõjateadete läbi ei taha seda asja edasi lükkama mõjutada... Aga vaata: Elsbet on ju oma isa juba möödunud nädalast just tänaseks ette valmistanud. Ja vana Gandersen on oma kaalumised enne nende teadete tulekut ära kaalunud. Mul ei maksa muidugi loota, et ta Magnuse tulekust ehk veel kuulnud ei ole. Kindlasti on. Ja ma pean tema tõrksusest nende teadete kiuste jagu saama. Ja saan! Saan! Saan! Täna ilmtingimata — kus Sa mulle ometigi näitasid, et ma Sinu peale loota võin, kui sa härra Boissmannil lasksid öla minu asja nurga alt võtta, nõnda et kõik paistis sedamaid kokku langevat, aga sealsamas teise, ja mulle näib, et koguni kõlbulikuma mehe minu teele ja meelde juhatasid...

«Märten!»

Balthasar oli kahmakal sammul juba ülevalt all ja uksest välja astumas, kui Märten kuskilt takkapolilt päralt sai.

«Ma lähen nüüd. Sa tead, kuhu. Nii et — pea mulle pöialt.»

«Nonoh. Mis siis ikka...»

Balthasar jäi oma uuel kivisel, terve taalri maksma läinud lävepakul seisma ja pöördus kõige kerega tagasi:

«Mmmm. Ütle mulle puhtast südamest: sulle ei meeldi, et ma Elsbet Ganderseni ära võtan, mis?»

Märten vaatas oma leivaisale — oma vanale sõbrale otsa. Ta teravad silmad okkaliste heledate kulmude all paistsid tunnistavat üksnes kõige täiemat avameelsust. Ta oli just tulnud õuest müürideäärset kiviklibu umbrohust puhtaks kraapimast, ta parem käsi, mullane kabli pihus, tõusis samal ajal randmega habemetüügast nühkima ja silmapilgu näis, nagu sünniks see mingil määral selleks, et lõugu koomale vajutada.

«Mmmm — (otsekui kaja mõminale, millega Balthasari küsimus oli alanud) mmm — meeldib küll...»

«Aga — ?»

«Aga kui sa teada tahad: *see'p see kuradi asi ongi!*» Märteni sõnad surusid end äkitselt ägedamalt esile, kui oleks mõistnud oodata. Ta hääli oli peaaegu et vihane.

Balthasari kulmud kerkisid püsti.

«Oot-oot, ma ei saa aru. Tähendab: just see sulle ei meeldi, et see sulle meeldib? Nõnda või?»

«Sa oled ikka neetult arusaaja poiss. Nõnda just. Täpisealt.»

Märten muigas sedasama püüdmatut muiet, milles Balthasar tänini ei mõistnud tunnustuse ja pilke piiri õieti ära tabada. Balthasar tundis ebamääraselt: ta polnud silmapilgu jooksul kuigi kaugel küsimast — kas ei lähe see poiss, see kellamees, see kaak, see vana semu oma printsipaali ees siiski liiale? Aga enne, kui ta oma küsimusest täiesti teadlikuks sai, niipea kui ta selle ülespoole kerkimist aimama hakkas, surus ta selle häbenedes olematusse tagasi. Ta küsis valvsalt, aga truuksjäämisrõõmust kumedalt:

«Ütle selgesti, mis sulle meeldib ja mis ei.»

«Meeldib, et asi saab ühele poole. Kaua sa ikka niimoodi, kõiksugu lehtsabadega. Mis kellamehele kõlbab, on pastorile patuasi. Ja sa oled ju kolm aastat seda tüdrukut vahtinud. Tema sind nõndasama. Või veel enam.»

«Aga mis siis viltu on?»

«Noh — see, et ma ei mõista sulle ühtegi tüdrukut näidata, kes sulle paremini sünniks.»

«Arvad, et see, kelle ma ära võtan, peaks mulle paremini sünnima?»

«Ma ei tea. Aga ma küsin: *mispärast just tema?* Ah? Kena tüdruk. Jaa. Aga mitte ülelinna-iludus. Jõukas. Tõsi. Aga mitte ülelinna-rikas. Koguni mitte. Seandseid neitsisid on Tallinnas sada tükki. Või kaks-sada.»

«Säh sulle. Praegu sa ütlesid, et sa ei tea ühtegi, kes mulle paremini sünniks. Nüüd on neid äkitselt kakssada?!»

«Sa saad aru küll: neid, kes sulle niisama hästi sünniksid. *Mispärast just tema?*»

«Sellepärast, et tema on minule armas.»

«Mmmm...»

«Ja mina temale ka. Aga need kakssada ei tea minust ühtigi.»

«Mmmm...»

«Ja mispärast see siis sinu meelest keegi teine peaks olema? Ja missugune tüdruk siis?»

Balthasar tundis muidugi, et tema küsimustel pole mõtet. Sest Märteni vastused ei muuda karvavõrd tema otsust. Seda oleks naeruväärt mõeldagi. Aga iga noort meest (ja kosja minnes on ometi iga mees noor, ka säherdune varsti kolmekümne viiene maailma mööda kolanud loikam), kosja minnes huvitavad iga meest, kui ta edevusest just taevaselt prii ei ole, tema vana sõbra arvamisest. Olgu see sõber pealegi oma ametiseisuse poolest kosjamineja alluv ja sellepärast mõni-

kord tema eest püüdmatuks taganev ja mõnikord omas salatavas ja siiski olemasolevas võõrdumises just nagu patutunnet, just nagu äraandmise tunnet tekitav... Ikkagi on tema arvamised huvitavad, ühed selleks, et nendega mõnuldes päri olla, ja teised, et neid ennast õigus-tades vakka vaielda...

«Missugune tüdruk? Th. Kui sa teada tahad — th — üks kahest—»
«Noh?»

«Kas mõni Kurgla küla kudruskael. Mõni säherdune, nagu su Epp ükskord oli. Või preili von Geldern.»

Balthasar oli Epu nimetamise peale natuke aega vait. Üllatusest tema nimetamise puhul. Ja veel enam üllatusest, et ta seda nimetamist oli ehmatus ja mõnuga silmapilgu võrra ette tundnud: nüüd see tuleb... Nagu ta Märteni perusid mõttekäände teinekord ennegi ette ära oli aimanud.

«Missugune preili von Geldern?»

«Noh, mõni meie piiskopihärra tütardest. Või mina neid tean.»

«Narr... mispärasest siis nõnda...?»

«Sest sina peaksid võtma naise — th — kas sealt, kust sa tuled, või sealt, kuhu sa lähed. Ja mitte kuskil — th — vahepeal sonkima.»

«Ha-ha-ha-haa. Ma ütlesin juba: narr. Ma lähen nüüd. Pane mulle õhtuks suled ja küünlad ja käärid valmis. Ja väike veinipuntrik ka. Kui ma õhtul veel jao tööd olen teinud, võtame une alla kerge käraka.»

Surnuaia Saiakangi-väraeval peeti Balthasar kinni:

«Õpetajahärra, meie tahame teie luba paluda —»

Õieti tundis Balthasar kinnipidajad enne ära, kui nad suud lahti said: Kalamaja alevivanema Matmani ja kolm Kalamaja koguduse võõrmündrit, pleekinud kübarad käes ja päikesepargased näod ähmi ja muret täis — «teie luba, jah — näe, meil on hobustevoor seal nurga taga, kiriku ees — nelikümmend kolm koormat — Kalamaja rahva vilja- ja jahuvarud—»

«Ja mis luba siis?»

«Noh, rahvas tahab esiotsa Kalamajasse paigale jääda. Et jõuavad, kui tarvis, poole tunniga müüride varju. Aga toiduvaru ei jõua siis enam vedada. Nõnda et paluksime luba oma kottisid Pühavaimu võlvide peale hoovata.»

Nad vaatasid üheskoos Saiakangi ahtate müüride vahelt mööda kiriku nõelsaledat torni üles. Kahel pool torni paistsid viiluavadest plokirattaga vintspakud. Matman ütles:

«Kui õpetajahärra ei peaks teadma, Kalamaja rahvas on elupõlved oma vilja sõja eest Pühavaimu võlvide peale vedanud. Teist kohta meil ei olegi...»

Balthasar mühatas:

«Mis jutt see on — kui õpetajahärra ei peaks teadma? Kust see õpetajahärra teil siis õige on?!»

Balthasar teadis: tüli ja õiendamist tuleb selle alevirahva vilja ja jahuga piiramise ajal enam kui küll. Aga luba oli neile alati antud ja peab neile tema poolt seda enam antama. Pealegi on tal nüüd juba koguni kiire... Ta ütles:

«Jumala nimel. Võtmed on kellamehe käes. Ütelge talle, et teil on minu luba.»

Balthasar astus Saiakangist Pikale tänavale, et kiriku ees seisvale viljavorile pilku heita. Nojaa, nelikümmend kolm koormat küll, aga tegelikult oli siin kraami hoopis enam, kui ta oli arvanud, sest koormad olid suuremalt jaolt üpris lohmakate plaanvankrite omad. Ja peale viljakottide oli koormais ka kogu Kalamaja-rahva kobedam majakraam. Olgu. Küll kiriku võlvid sellegi ära kanda jaksavad. Voorimehed kergitasid Balthasarile kübaraid.

«Tere, mehed. Matman ja vöörmündrid toovad võtmed. Kellamees võtab vastu. Vinnake üles. Sest muidu võite teie omast ilma jääda küll. Kui Magnus homme linna all platsis on. Aga vaadake, et kõik tipp-topp üle loetakse. Et ütlemist ei tule.»

Ta viipas voorilistele ja pööras Rataskaevu poole minema. Ta oli Pühavaimu suure kella kuldseierite järgi juba veerand tundi hilinenud.

Kui ta Rataskaevu tänava nurgale sai, nägi ta: Pika Jala väravast sõitis parajasti kaks päratu pikka täismadu kõmisevail puuratastel alla, mõlemad nelja hobuse veetud. Sealsamas pöörati torud piitsaplaksudega Raekoja platsi poole edasi sõitma.

«Mis asjus neid elajaid veetakse?» küsis Balthasar tükimürakaid saatva landsknehtijao ülemalt.

«Winteri-härä poolt lossipealiku käest välja kaubeldud. Karjavarava-esise rondeeli tarvis. Peavad seal homme hommikuks paigal ja platsis olema.»

«Nõnda et homme läheb tants tõsijutt lahti?»

«Arvata küll.»

Balthasar astus edasi ja mõtles: Peab ruttama. Sest kodus võib ministeeriumi käsk kohal olla, et õhtul peab palvejumalateenistust pidama, kui vaenlast homseks tõesti linna alla oodata on. Ta astus edasi. Ta pigistas silmad kinni. Ta kuulis, kuidas piitsad Väike-Rataskaevu tänavas plaksusid, landsknehtid vandusid ja suurtükid kriginal ja kõminalt edasi sõitsid. Ta nägi kinnisilmi pruunis pimeduses Kalamaja kraamivooriliste higiseid nägusid kiriku ees koormate juures, ja kõige taga ja kohal, aimamisi, nagu lähemale veerevat aeglast tumedat lainet piikidest ja ambudest ja vimplitest vahuharjaga ja turviselhelkidest säratäppidega ning alles tabamatu kisaga ja naha ja higi ja hobuste ja püssirohuhaisuga sedasamast kuningas Magnuse sõjaväge, mis praegu juba küllap tolmupilvedes Kiviloolt Tallinna poole teel oli...

Balthasar jäi Ganderseni majast kahekümne sammu kaugusel seisma ja tõmbas sügavasti hinge: *Mõtelda Elsbetti, Elsbetti, Elsbetti ja mitte kõike seda muud... praegu mitte...* Ja üks naljakas silmapilk tuli talle meelde. Üks silmapilk aastapäevad tagasi ja nädal pärast seda, kui ta Elsbetile esimest korda oli — nojaa — armastust avaldanud, kui seda nõnda sündis nimetada...

Ta oli suure õha ja rutuga kuskilt ametikäigult tulles mööda Harju tänavat kodu poole sammunud — ja Elsbet oli tulnud parasjagu Vana Turu poolt kraamikorviga mööda Kuninga tänavat üles. Ta oli juba

eemalt Balthasarile teretuseks noogutanud, ilusti viisipäraselt ja krap-sakalt, nagu kuueteistkümneaastasele neiunääpsule õpetaja ees sünnis oli. Aga kui kumbki oleks muutmatu sammuga edasi läinud, oleksid nad Lytke sepapaja nurgal teineteisest ikkagi kümne sammu pealt möödunud. Seal oli Balthasar heast-paremast äkitselt seisma nõksa-tanud ja põiganud Elsbeti juurde ja pannud käe talle õlale ja öelnud päisipäeva ajal, keset turuligidase tänava sagimist ja Lytke sepikoja vasarate killadi-kölladi-kölinat:

«Elsbet Gandersen, mina leian, et sina oled siitlinna kõige ilusam tüdruk.»

Jumaluke, see oli ühe mitte enam väga noore pastori kohta siivutu küll. Seda enam, et pastor ise oma sõnu ju vist nii üliväga sügavaks tõeks ei arvanudki. Vaid need pigem niisama ühe ilusa kevadehom-miku tõttu enesest välja kajatas kui võib-olla koguni lubamatu asja — kui skolaarliku kergluse, kui vastutustundetü peibutuse, millega süütu tütarlapse meel ja mõte lõa otsa püütakse...

Süütu tütarlaps hakkas selle peale näost õhetama ja löi süütud sil-mad maha. Aga tõstis nemad siis taas sündsasti üles, ilusad, sügava tumehalli sees veiklevate valgusetäppidega silmad, ja vaatas pastorile otsa ja ütles tasa, ja just täpipealt nõnda nagu vaja (selles mõttes, et ülepea aru saada polnud, missuguses proportsioonis solvumus ja meeldimus tema hääle sees vastastikku kumisesid):

«Härra Balthasar... mina panen imeks...»

Nädala pärast juhtus Balthasar tünderseppmeister Falcki pulmas Elsbetiga uuesti kokku. Ja kui punast veini oli mitu korda karikaisse kallatud ja pillimehed mitu lugu maha olid mänginud, kummardus ta neitsi kõrva juurde ja küsis:

«Kas Elsbet mäletab, mis ma talle mineval laupäeval Niguliste nur-gal tunnistasin?»

Selle peale vaatas Elsbet Balthasarile hulga pulmaküünalde vilguga volksti silma sisse ja ta isepärane, lopsakas, kord jahekurb, kord lap-seliksoe suu läks muikvele. Ta raputas muiates pead ja pööras pea ära, nõnda et ta kuklakiharad puudutasid Balthasari nina... Ja Bal-thasar tundis, kuidas nende puudutuse kōdi ta ninapurjedest ja sõõr-meist kogu ta ihusse laiali läks, ja tajus naerma ajava rahulolumō-nuga: *õiguse poolest oli nüüd vist juba tema selle tüdruku lõa otsas...*

Ja see ajas talle praegugi naeru peale. Praegu, kui ta Ganderseni suurtuppa ja töökotta sisse astus ja sellid ning õpipoisid talle tiidsasti tere ütlesid ja ta trepist üles sammus... See teadmine, et tema, jah, selle tüdruku lõa otsas on ja ise seda teab ja seda heaks kiidab — ja selle läbi omast lõa-otsas-olekust õieti ju üle ja vaba on...

Ta sammus mööda treppi, mille astmetel ta Elsbetti esimest korda näinud oli, ja tal oli tunne, et õiguse poolest võiks ta vilet lasta... Aga siis jäi ta seisma ja hüüdis poolelt trepilt alla Ganderseni töötoa tärglisetolmu ja karvade ja päikeselaikude segusse:

«Peeter!»

Ja kui nooremsell Peeter all trepi juurde tuli, kummardus Baltha-

sar üle trepikäsipuu, hiiglajameda, saarepuise, ühe õieti võõra pere pihkudest põlve või mitme sees siledaks nühitud käsipuu, ja küsis:

«Kuule, kas sa kirjutada oskad? Natuke ikka? Mis siis viga. Siis võta ja kirjuta mulle homseks kõikide nahkade nimed paberitüki peale üles. Kõikide, mida meie maa rahvas ja koosnerid ülepea pruugivad. Rebase, nirgi, vasika, koera *et cetera*. Ja kirjuta igaihele tema hind ka juurde. Et ma neid väärtuse ja peenuse järgi võrrelda saaksin. Säh —»

Ta raputas tengelpungast Vuurman-Antsu ristsete seitse färdingit Peetrile pihu peale ja tõttas, viimaseid astmeid kolmekaupavõttes, trepist üles.

KOLMAS PEATÜKK

milles üks mees esmalt meenutab oma magusate kavatsuste esialgist edu ja nende sellejärgist liivalejooksmist (sest silmapilk ja iseäranis paik on meenutamisteks kõige kiuste sobivam kui sobiv), misjärel tema ometigi jalustpaiskava hooga heidetakse jõletusse hädadejõkke, mille armuline Issand, keda inimliku aru järgi nii sagedasti armuta Issandaks peaks kutsutama, nõuks võtab sellesinase õnnetu linna peale kallata, nagu poleks hirmsast vaenlasest linna müüride all talle nuhtluseks enam kui küllalt.

«Elsbet — homme oleksid pidanud meie pulmad olema...»

Balthasar oli Elsbeti sooja ja just nagu moonimaiku suu oma pikast ja nii küpse mehe kohta õieti tormakast suuandmisest priiks lasknud. Ta libistas silmad üle tüdruku tumedalt õhetama puhkenud näo ja vaatas neiuakambri väikesest sügavast müüriaknast välja.

Pealelõunatund hakkas hämaraks tõmbuma. Läbi klaasi nagu läbi kollakashalli, liikumatuks hangunud vihma paistis viltu üle õuemüüri ja selle taga nähtamatu Rataskaevu tänava Niguliste lumekrähmune katus. Ja kui Balthasar tähelepanelikult kuulatas, tänu pikale harjumisele täiesti hirmuta, asjalikult ja huviga, kostis kirde poolt, katuste ja müüride summutatult, kuid ikkagi õige selgesti järjekordne kõmakas: ülevalt Lasnamäe serva alt vana Vaseveski juurest tulistasid moskvalase kartaunid ennelõunast saadik linna. Nagu viimasel kolmel kuul peaaegu päeva takka ja viimasel kolmel nädalal iga päev. Paari südamelöögi jagu hiljem käis kuskil tabamatus suunas, vist Uue seegi pool, lühike tume müts — ja kõmaka järel ta käte vahel liikumatuks tõmbunud Elsbet võpatas (ning vabanes ühtlasi, nõnda nagu välgu-sähvatus järel südamelöökide lugejad kõuekärgatuse peale vabanevad), olgugi et seekord oli kivikuulimürakas kuskile võrdlemisi ligidale mütsatanud...

«Isa ei saa ju nüüd... piiramise ajal...»

See oli narri viivituse õigustamine. Issandast seatud viivituse muidugi, aga ometi narri. Ja et see imelik mees, see lambavilla ja hobu-

JAAN KROSS

setalli ja leivavilja (kuigi ka tammepargatindi ja künla- ja pitseri- vaha) järele lõhnav mees, isevärki rohmakas ja tundlik nagu ta oli, ennast tagasitõrjutuna ei tunneks ega oma pruuti viivitusega solidaar- seks ei hakkaks arvama, pigistas Elsbet käed kõvemini tema jäiga kaela ümber ja püüdis ta tuppa tagasipöörduva pilgu oma pikka- desse, imetabase kumaga silmadesse:

«Sa saad ju aru...?»

Balthasar sai muidugiteada aru. Tema põlnud sugugi Tallinna ainu- mas peigmees, kelle pulmad sellepärast ettenägemata aja peale edasi olid lükatud, et vaenlane oli kolmat kuud linna müüride all. Üksi Balthasari enese hingede seas oli säherdusi neli tükki. Aga peale selle: tema äiale ei teinud piiramise see tagajärg arvatavasti iseäralist muret. Sest Balthasar tundis nahaga: Elsbet armastas teda ja oli nende praeguse pentsiku seisukorra pärast piinlikkuses ja mures, aga vana Gandersen peaaegu et nautis viivitust. Jaa, otsustav jutuajamine vanaga, kolm kuud tagasi, 19-mal rukkikuu päeval peetud, oli Bal- thasaril täpisealt meeles.

«*Herein.*» Koputuse peale, suurtoataguse meistrikambri tärglise- tolmuse ukse tagant.

«*Guten Tag, Meister.*»

«*Tag, Herr Pastor.*»

Madala võlvitud kambri paekiviseintele tõmmatud nõoidel ripu- vad vasika ja koera ja naaritsa ja mis nahad, rulli tõmbunud ja oota- matult pikaks veninud. Natuke naljakad ja elusad ja haledad. Nagu nahad ülepea: surnud ja mitte päriselt surra lastud asjad.

Vanamees istub keset kambrit süllapikkuse tööjälgedest krobeda laua taga ja silitab tihedat tulipunast rebasenahka, mis lebab, käpad laiaili, tema ees laual.

«Kuidas rebastel karv kasvab?»

Vana vaatab oma viltuste mustade silmadega vilksti Balthasarile otsa:

«Hõredalt, hõredalt. Nõnda et nälga see näitab. Mis härra pastor Magnuse väe kohta kuulnud on?»

«Peab teda homme hommikuks linna alla oodata olema. Ja sellepä- rast mina ruttangi.»

Sellepärast ei ole muidugi õige. Balthasar saab isegi aru, et tema ettevõtet vaenuväe lähenemise mühinas hõlpus on kohatuks kuulu- tada. Aga ta on võtnud selle oma ümmargusse pähe: nimelt täna peab ta kõnelema asja vanamehega klaariks. Ja Elsbet on vanameest ilm- sest ette valmistanud. Egas vana muidu nälga oma sõnade esime- seks toonimärgiks poleks seadinud... Ja, näe, ta ei võta ülepea vae- vaks pärida, mis asjaga pastor siis nii väga ruttab...

Ei. Ta tahab jätta selle tüütult tormaka noore mehe koosneri ränga töölaualohmaka ette seisma ja pidada teda nähtavasti pikalt arusaamatu vaikimise piigi otsas. Sest jumal teab (ja Balthasar teab ammugi: olgu peale, et see mees ameti poolest jumalasalulane on ja sedamööda sei- suse poolest *formaliter* linna kõige kõrgematega võrdne, olgu peale, et talle igal pool härra öeldakse, mis vaimulikkude meeste kõrval jünult raatmannide tiitel on ja millest isegi Suure Gildi kaupmeheisan-

dad harilikult ilma jäävad — ikkagi ei ole Balthasar mitte see mees, kelle peale vana Gandersen praegu lahke silmaga vaataks. Ja kuna see kõik Balthasarile nii põhjani selge on, ei jäta ta vaikust kauemaks kui kaheks südamelöögiks nende vahele piiklema, vaid ütleb:

«Meister Gandersen, ma palun teilt teie tütre Elsbeti kätt.»

Teadagi. Aga Elsbet on vana lese isa viimane pesamuna. Agnesest on isa juba mullust ilma. See on pagar Horstmanni kaisus. Ja Elsbet on võtnud nüüd selle matsipastori endale oma ilusasse lollu pähe. Nagu poleks linnas sadade viisi täiesti tublisid noori saksa mehi. Aga parata ei ole sinna midagi. Sest oma Elsbeti kangekaelsust tunneb vana piisavalt. Ega suuda seda ka mitte päriselt hukka mõista, sest peab seda oma tütre loomuses iseenese käest pärituks... Ja ometigi: kas ei tungi selle abielu läbi matside veri otse Ganderseni majasse ja verre...?! Kui juba seegi matsidega segimine kurjast on, mis Agnesega on sündinud, olgugi see paljalt üpris kaudne sellega võrreldes, mida Elsbet nüüd kavatseb... Jah, juba seegi on vanale Ganderseni küllalt meeلهärmi valmistanud, et Agnes oma Horstmanni kõrval just säherduses sängis ja säherduse lee ees paiga päris, kus enne teda matsisoost noorik oli perenaist mänginud. Horstmanni kadunud Eebo. Keda viinaninavõitu pagarmeister, kui ta enese hingedepäevaõllest kurvaks ja sõjakaks on rüübanud, ikka veel peab kõigi majakondsete ees Agnesest naksakamaks kiitma ja näokamaks ohkama... Sigadus!... Ja nüüd? Elsbeti otsuse peale võib muidugi vaadata kahest otsast... Et Elsbet tahab hakata auväärt saksa koosnermeistrile matsisoost lapselapsi tegema... Ptüü! Või et Elsbet tahab oma lihtsa vana isa Wittenbergis tuhterinud linnaministeeriumi härraste hõimlaseks upitada... Hm... Ja vaata seda kummast otsast tahes — muuta annab seal vaevalt enam midagi... Kui ainult ehk viivitamise peale lootma jääda...

«Võtke istet.»

Balthasar tõmbab lauaserva alt kolmjala ja võtab istet. Iseenesest mõistetavusega, mis Ganderseni päriselt ei meeldi ja mille meeldimatust Balthasar kulmukarvadega tunneb. Gandersen silitab rebasnahka:

«Ma ei salga — Elsbet rääkis mulle. Aga...» — ta pargast pruunikaks tõmbunud sõrmeotstega käsi peatub rebasesabal ja ta tõstab viltsed mustad silmad viuhti Balthasarile vastu, «ma poleks oodanud, et vaimulik mees sel linnale nii raske silmapilgul — saatusesilmapilgul — oma naisevõtmiseasja hakkab ajama.»

Oo... Mõistaandmine, lausa väljaütlemine, et vaimulik mees ei tea, mis talle sünnis on. Pole viga:

«See poleks tõesti mitte sünnis seal, kus naisevõtmist võetakse kui kadrinalja. Tõsine mees seda nõnda ei võta. Tõsisele mehele on see asi veel suurem saatusesilmapilk — nagu meister nii ilusasti ütles —, veel suurem saatusesilmapilk kui linnale piiramine. Sest mitu korda võtab mees oma elus naise? Korra. Ja kui Jumal selle ta kõrvalt ära peaks kutsuma, siis teise või ehk ka veel kolmanda. Rohkem mitte. Aga mitu korda piiratakse linnasid nende ea sees? Tosinaid kordi!»

(Jajajaa. Ega sõnu temasugusel ei napi. See on selge. Neid tuleb tal

kolinal ja sahnal nagu kaleviveskist kangast... Ah siis meister mõistab ka ikka midagi ilusti ütelda...)

«Mismoodi's pastor seda asja ette kujutab? Säherdusel tunnil?»

«Kui meister, nagu ma loota söandan, oma last mulle ei keela, oleks asi *principlaliter* otsustatud. Meie arutaksime kaasavaraküsimuse läbi. Pulmad lükkaksime meie muidugi edasi nõnda kauaks, kuni on selge, et piiramist ei tule või kuni piiramine on möödas.»

«Piiramine möödas... Aga Magnusel peab kakskümmend viis tuhat meest olema! Kui Magnus võtab linna ära, mis siis?!»

Gandersen on linna saatuse pärast mures. Ta tahaks, et see matsinahka isand, kes ju ikkagi teadja mees on, talle tema meeleängis lohtu jagaks: *'Hoopis asjata mure! Veriseks jookseb tema oma pea meie müüride ja tornide vastu — kui ta ülepea proovida julgebki!'* Mõnus oleks seda kuulda. Ja selle peale ütelda: *'Paljad sõnad, paljad sõnad, pastorihärra. Magnus pidi tulema Suurvürsti käest saadud enneolematu vägevate tükkidega. Nõnda et mitte midagi ei tea meie ette. Jaa. Võib-olla võtab tema linna ikkagi ära. Ja mis siis?'*

Aga see juurikas ei tröösti teda tema kodanikumures, vaid ütleb häbematu lihtsusega:

«Ka siis on piiramine möödas.»

«Aga kas meie siis veel ülepea elus ja hinges oleme?!»

«Kui me hinge ei jää, ei tarvitse meie enam midagi. Aga kui me Jumala abiga alles jääme — kas meister arvab, et me siis enam vasi-kanahka kasukaid ei kannan? Ja naisi ei võta? Ja mehele ei lähe?»

«Teate, räägimegi sellest asjast siis, kui piiramine on ükskord möödas...»

Soo. See neetud vanamees libiseb tal pihust. Kui Balthasaril temaga maadeldes enese rammust puudu tuleb, ei jää muud üle kui Elsbet oma isa vastu enesele appi kutsuda:

«Meister, ma tahan teile meelde tuletada, mis Elsbet teile ses asjas täna hommikul ütles.»

«... Misa-sja...? Elsbet...? Minule...? (Ah nõnda täht-tähelt on temal teada, mis minu tütar ses asjas minuga on rääkinud...) Mis see siis oli...?»

«Ta ütles: Isa — mitte, et minul selle asjaga meie pattude kinnikattmiseks kiire oleks. Sest mina olen korralik tüdruk ja tema on korralik mees. Aga vististi on meile kõigile rasked päevad tulekul ja ma palun sind: ära jäta mind seks rängaks ajaks teadmatuse sisse van-kuma.»

Jaa. Sõna-sõnalt. Ja vanamehel tuleb meelde, kuidas Elsbet nende sõnade juures oma nina isa karedasse kaelarätikusse pistis ja kuidas tema juuste lõhn (õhtul värsked männiseebiga pestud) isale ninasse tõusis ja kuidas ta vana süda hellaks tuksatas...

Vanamees vaatab Balthasarile vihaselt otsa — ta tunneb, kui vastumeelt on talle selle härrasmatsi haritus ja mühaklus, see kaval punnispilk, see natuke jääk ja pilges suu, see sooniline olek, see enesekindel võõras tervis... ja kui ligidal see ometigi talutavaks-

osutumisele on, sest Elsbet on selle enesele ära valinud... Oh, kurat...

«Maijke! Hei! Maijke!»

Virtina ja majamamsli lai ja sasipäine nägu kambri koeranahkse uksevarju lahknevate poolte vahel.

«Maijke, too meile klaretti!»

Maijke toob klaretipotli ja õhukesed hõbedased peekrid tiidsasti lauale. Hõbedased sellepärast, et ta on ju siinmajas teoksil olevais asjus teadja naine ja taipab otsemaid, mis peremehel siin selle pastorihääruga kõneks on, ning arveldab muidugi ka, missugust otsust peremehe klaretihüüdmine näitab.

Gandersen kallab peekrid täis. Ta ei tõuse püsti ega pane kätt Balthasari kaela ümber, nagu tal ju õigupoolest sünniks teha. Ta vaatab väimehele natuke kissis musta silma ja hapuka muigega otsa ja ütleb — sallimatuse, tunnustuse, austuse ja nõtkusega, mida Balthasar ei saa imetlemata jätta, olgugi et see iseenesest... Nojaa. Gandersen ütleb, klaretipeeker käes:

«Et Elsbet saab enesele vaimulikust seisusest mehe, on minu majale suureks auks. Muidugiteada. Ja et see just siin a oled — noh, see on tema enese asi. Kolksame kokku.»

Nad kolksavad peekrid kokku. Balthasar on vait. Ta laseb äial oodata, et see nii sujuvalt sõnaosav väimees ometi midagi silmapilgukohast ütleks. Ta laseb äia kogeda, et seesinane väimees peab kohaseks mitte midagi öelda. Mõlemad saavad aru, et see on kerge solvang kerge solvangu vastu. Ja mõlemad mõtlevad: Kui vägikaikavedu, kui torgete noaheitmäng, mis praegu algas, edaspidi aina kestma saab — kas olen siis min a see, kes lõpuks peale jääb? Gandersen vastab iseenesele: *Tingimata!* Ja tajub ebamääraselt, miks ta selle peale nii kindel on: Sest jumaluke, terve see ilus auväärt vana saksa Tallinna linn ja kord — kõik on ju nii või teisiti tema selja taga... Ka Balthasar vastab endale: *Tingimata. Kui Elsbet on minu selja taga. Aga kus mujal peab naine olema?!*

Ja siis maadeldakse kaasavaraküsimus klaariks.

Balthasar võiks muidugi järeleandlikum olla. Koguni hoopis järeleandlik olla. Õieti ongi ju tal, nagu talle tundub, säherduses asjas paljalt kaks loomupärast võimalust: ülepea mitte midagi taotada, kogu kupatusele käega lüüa, *sellega* üleni rahul olla, *sellest* üleni õnnelik olla, et Elsbet tema omaks saab — too omas tasaselt tabamatus ja aimatavalt sitkes olekus talle nii üpris väga meele järgi tüdruk. Kuulutada see enesele piisavaks. Või ütelda: tprrr! Aga mispärast peab minu äi, see peaaegu et rikas, minusugusest kirikurotist igatahes sada korda rikkam mees, minu narrika hoolimatuse arvel teenima?! Mispärast?! Kui iga kaasavarakübe pealegi mitte ainult mulle, vaid ka tema enese tütrele antud on?! Ütelda tprrr! ja taotada maksimumi... Kaks talle loomupärast võimalust. Millest ta ikkagi valib teise. Olgugi et tema valiku kaaluks pika silmapilgu kahevahel vudiseb.

Siis kembeldakse asi klaariks. Gandersen alustab sellega, et räägib pikalt-laialt, mõnuga ja isegi tõsise loovutamiskurbusega sellest samast ilusast vanast majast siin nii ülisoodsas paigas, auväärt Niguliste ja

linna tükiõue naabruses. Balthasar tõrjub tema rebasejutu jahevii-sakalt tagasi:

«Jumalatõsi. Aga see maja tuleb edaspidi kõneks. Sest see maja on Elsbeti p ä r a n d u s. Eks ole. Praegu me räägime kaasavarast.»

Vana ei solvu. Vana on märgade kõrvtagustega tuuletallajaid kül-lalt näinud, et väimeespoja vintskust mõnuga tähele panna. Aga liiga pikka kauplemist hulga noorema mehega ei taha ta siiski teps.

«Sularaha? Mmm. Muidugi omajagu. Aga sa tead ju paremini kui mina, missugune aeg praegu on. Kõik lasevad karusnahksete mütside asemel kiivreid teha ja kasukate asemel turviseid. Ja iseäranis: mõtle, missuguse silmapilgu sa ise meie jutuks oled valinud. Kus tuleviku kohta mitte midagi teada ei või. Nõnda et ei kriipsu üle kahesaja marga.»

Selle peale ütleb see väimeespoeg, see kantslikrants:

«Mm. See on täpipealt pool minu aastapalka. Ja mul on üpris närune palk.»

Vana ehmatab natuke — kujutlusest, et Elsbet võiks tema peaaegu ju et näruseks-kuulutamisega nõusse hakata. Ta ütleb ruttu:

«Muidugimõista saab Elsbet ka selle, mis tema ema ehtevakast järel on. Pool läks mullu Agnesele, aga Elsbeti jagu pole vähem. Sest minu Kati armastas ilusat hõbedat...»

Gandersen koogutab lauataaguse nurga poole ja tarib kadunud Kati ehtevaka rautatud kirstust lauale. See vakk on vanaaegne kahe vaksa pikkune jäikade punaroheliste lilledega maalitud laegas. Ja vana tõs-tab sealt — mine saa aru, kas heldinud taadi või laadakardsepa aeg-luse ja rõhuga kaelakeesid ja hõdilaid esile:

«Need — kõik.»

«Need on umbkaudu nelikümmend taalrit väärt,» ütleb väimees-poeg rahulikult, «aga kas sina neid maha müüa raatsiksid?»

«Maha müüa — muidugi mitte. Minu Kati omad ikkagi...»

«No näed. Mina niisamuti. Minu Elsbeti omad ju. Ja pealegi sinu Kati on ammu surnud, aga Elsbet elus mis elus. Nõnda et sinu ja minu jaoks neil hinda ei ole.»

«Kuidasmoodi...?» ei saa Gandersen asjast sedamaid aru. Või teeb, et ei saa. Ja Balthasarile turgatab pähe piltkõneline seletus. Natuke kantsliline ja jumal teab, kas ülepea siipaika päriselt sobiv (Pygma-lioni ja Midase lugu segamini ja veel midagi) — igatahes laseb ta selle käiku:

«Kuidasmoodi...? Aga nõndamoodi, et kui sina selle ehtevaka täht-suse Elsbeti kaasavaras väga suureks teed, siis on see niisama nagu see kuningas tegi, kes oma kullast tütart mehele panna tahtis ja kosilasele õpetas: võtku see teda ühe käega kui naist ja teisega kui kullakama-kat...»

Gandersen ei tule selle mõistukõnega päriselt kaasa. Tema meelest on kõik kosilased selle peal väljas, et tahavad isadelt niihästi tütreid kui ka kullakamakaid. Ta ütleb:

«Soo... Ja mis me siis sinu arvates peame tegema? Kauba katki jätma või?»

JAAN KROSS

«Ei. Seda koguni mitte. Aga *pulmakulu*, mis pruudiisa kanda jääb, peaks — noo — korralik olema.»

«Hm... Kui palju see peaks siis olema...?»

«Mitte alla neljasaja marga.»

«Nelisada?! Praegusel ajal?!»

See, mis vanamehe sees ehmatab, on ühelt poolt muidugi kitsidus. Aga teiselt poolt ikkagi ka vana antvärklik mõõdutunne. Oh, ta ju tunneb neid linnahallide armetuid pulmadega praalimisi. Neid peaaegu-kerjaste kolme päeva pikkusi pidusid. Eks paista selle endise halli laiutamiselustist (äia arvel laiutamise lustist pealegi!) nüüd seesama vastumeelt võõras lapsiku minnalaskmise vaim. Mis viimasel ajal juba koguni pool- ning pärisaks käsitöolistegi seas kuulukse maad võtvat.

«Kui kaasavara on kakssada ja pulmade peale läheb nelisada, teeb see sularahas enam-vähem viisaka summa. Ära unusta: marga kurss on praegu madalam kui eluilmas enne.»

«Ei. Nelisada ei tule kõne alla.»

«Soo? Kas koosnerid on siis muust antvärgirahvast nõnda palju kehvemad?»

«No tead—»

«Või kas Elsbet Gandersen on viletsam tüdruk kui ütleme — neid oleks mitutki nimetada —, ütleme Matsirätsepa Krööt?»

«... Kas Matsirätsep tegi tütrele neljasajased pulmad?»

«Muidugi. Ma tean täpipealt. Nad on minu hinged.»

«Hm.»

Vanamees tahaks sülitada. Aga töölauale ometigi ei sünni. Ja põrandale sülitamiseks peaks ta oma järi tagasi nihutama hakkama... Aga enne kui ta seda teha otsustab, tunneb ta ära, et sülitamine käiks praegusel silmapilgul ometi mitte üksnes selle kantslihundi häbemata nõudmise, vaid ka meister Ganderseni noorema lapse elu ja õnne ja asja pihta... Paraku. Ja vanamehe vastupanu sulab ära. Koguni kübeke magusat mõnutunnet tema enese jaoks ei puudu ta järeleandmises — sellesinase saatusliku siiski-helduse pärast, mis teda elus ennegi takistanud on vanatestamentlikus karmuses omaenese kasu kaitsmast...

«Olgu. Aga mitte enne kui Mardipäeval. Kui me sel ajal hinges oleme ja kui piiramine möödab on.»

(Järgneb)

TŠIILI, SA PIKERGUNE ÕILMELEHT

Legend

Santiago käib ringi legend,
et aastas kord pimedal septembriööl,
kui rahutult magab Tšiili,
tuleb mägedest mees, kes varjab end,
ning vaikselt staadionile hiilib,
tribüünile kõrgele tõuseb
ja trepiastmele istub.
Suurt raamatut hoiab ta süles
ning sinna kirjutab üles,
kes staadionil tapeti, nende nimed...
Ta kirjutab kummargil,
kirjutab hoolikalt,
sest Tšiilimaa öö on nii pime...
Mehe nimi on Salvador Allende,
ta kuju on saanud legendiks...

President kirjutab, kirjutab...
Ja vaata imet:
kõik hukatud ärkavad üles,
neid on seal viiskümmend tuhat.
Nad tõusevad verest ja tuhast
ning presidendi ümber nad koonduvad,
ning presidendi käsul nad joonduvad...

Ja presidendi kõrval,
ta paremal käel
seisab Pablo Neruda, poeet.
Ta Tšiilisse tõi päikesevalguse,
ta laulud said võitluse alguseks,

teda alati nähti seal,
kus võitlus käis priiuse eest...
Nüüd seisab suur tšiili poeet
Allende paremal käel
ning tõrvikut hoiab ta käes...

Siis välja tuuakse lipud,
ja president alustab kõnet:
«Meie kodumaa kohal,» ütleb president,
«praegu verine vägivald ripub.
Meie kodumaa pinnal,» ütleb president,
«on tapetud vabadus,
piinapingil teotatud inimest...
On kohutav mõrvari veretöö...
Alates Andide mustadest kividest
kuni Valparaiso ja Antofagasta
kohiseva rannikuni
laiub see pilkane vägivaldaöö,
vaevab Tšiilimaad painajalik uni...
Aga nüüd pakub laulu,
mis on helisev tuli,
Pablo Neruda, minu sõber ja vend.»
Neruda siis ütles, nagu räägib legend:

«Oo, Tšiili, sa pikergune õilmeleht,
oled lumest, veinist ja merest...
Sinust laulsin nii varem,
mu kodumaa kevadekuul...
Oo, Tšiili, sa pikergune õilmeleht,
mu mereroheliste silmadega
ja lumemütsiga kodumaa,
nüüd koosned sa valust ja verest...
Meie maal september on kevadekuu,
aga meile tuli verine talv...
Minu kodumaa kevad oma aroomiga
tuleb alati põhjast lõunasse...
Aga meile tuli verine talv!

Selle tõid meile juudad-kindralid,
salaluure dollarid taskus,
selle tõid meile püssidega härrased,
tõid isandad käeraudadega,

HUGO ANGERVAKS

tõid isandad elektritoolidega,
tõid isandad triibulise lipuga...
Kuid mägede kohal juba kõmiseb kõu,
suure kohtupäeva pasun kajab...
Kogu maailma raevul on planeedi jõud,
mis vabastab Tšiilimaa iga maja.
Suur kohtupäev saabub nagu tormituul...
Ja siis tuleb kevadki õigel ajal,
siis tuleb ta nagu varem oktoobrikuul...

Oo, Tšiili, sa pikergune õilmeleht,
oled lumest, veinist ja merest...
Sinust laulsin nii varem,
mu kodumaa kevadekuul.
Oo, Tšiili, sa pikergune õilmeleht,
nüüd koosned sa valust ja verest...
Mu mereroheliste silmadega
ja valge lumemütsiga kodumaa,
millal jälle oled rõõmus ja vaba?»

Siis sõna võtab jälle, nii räägib legend,
Salvador Allende ja ütleb:
«Pablo Neruda, minu sõber ja vend,
minu kaaslane võitluseretkel!
Ja elu sa andsid nagu meiegi
oma rahva ja kodumaa nimel,
ning laulu sa andsid rahvale,
kui relva, kui suurima ime...
Panid palide taha ta pesijaks,
pagariärisse leivamüüjaks,
kangastelgede taha tööle,
tal on valutehase sepa jaks...
Ning sidusid mõõga ta vööle!
Sinu laulu helisev võim
rahva hingest teinud terasest lipu...
Sinu laulu helisev võim
tšiili tööinimese fõstnud kõrgemale
Tupungata lumisest tipust...

Minu sõber ja vend, Pablo Neruda!
Oled alati kandnud lippu
meie rahva rasketel teedel,

HUGO ANGERVAKS

kui salamõrtsukad ja juudad
müüsid teda hõbeseeklite eest...
Minu sõber ja vend, Pablo Neruda!
Sa praegugi kõrgel hoiad tõrvikut,
milles lõõskab su laulude tuli...
Su hääl pole kõuemürinast nõrgem,
mis magajaid äratab üles...
Oled heliseva tõrviku süüdamd
iga õiglase inimese hinge.
Meie võitlus on püha ja tõuseb ta pinge,
meie võitlus on püha ja teda kroonib
lõpuks võit nagu kevadetorm,
mis tulnud on mägedest, merelt
ja paiskab kõik timukad troonilt:
kõik haakristitud pinochetid,
kõik palgatud salaluure juudad,
kes praegu hinge peos hoiavad...

Ühelgi päeval, mis ees,
ei lakka tšiili rahvas võitlemast
oma vabaduse ja elu nimel,
ühelgi päeval, mis ees,
ega ühelgi ööl, mis on pime,
ei pane mu rahvas käsi lõdvana rüppe,
enne kui saabub võit,
enne kui saabub võit,
mis pihustab põrmuks,
lõõb pakku kõik Tšiili timukad...»

Kui president lõpetab kõne,
siis näeb ta,
siis näeb ta,
et tema ümber on koondunud
kogu hukatud Tšiilimaa!
Neid on enam kui sada tuhat,
nad tõusnud on põrmust ja tuhast,
nende nägudel lõõmab leek...
Neid on enam kui sada tuhat,
nad tõusnud on põrmust ja tuhast,
nende sammudest vappub tee...

HUGO ANGERVAKS

Kui hommik on käes
ja esimene päikesekiir
staadionile hiilib,
siis unest,
mis raske ja painajalik,
ärkab Tšiili
ning sirutab oma aheldatud liikmeid.
Ja ta teab,
et öö ei kesta kunagi igavesti.
Ja ta teab,
et päike tõuseb alati idast
ning ajab mustad pilved ookeanile,
kus torm nad purustab...

1974—1975

Einar Maasik

KOORUKESTE ISEVÄRKI INIMESED

1

Kui Ants hommikul bussipeatusse jõudis, oli teel alles surmvaikne. Läbi hämaruse mustas puust tulp, mille küljes oli plekksilt. Samas seisis neljajalgne lavats piimanõude panemiseks, sellel oli ka astmelaud, millele Ants toetas kõigepealt vana roheline seljakoti, siis kargud ja lõpuks ka iseenda.

Ta alahindas oma käimasid, jõudis liiga vara platsi ja pidi nüüd ootama. Ent võis ka nii olla, et bussijuht Ervin jäi veidi kauemaks kallima kaissu, siis tuli Ants küll õigel ajal, aga Ervin jääb hiljaks. Ants tõstis läkikõrvad üles ja kuulatas, kas metsa tagant ei kosta juba masina tulekut. Teiselt poolt, lauda juurest kuuldus lüpsiagregaadi ühtlast undamist, sealt paistis ka liikumatut valgusekuma; veel lähemal, üle tee kahises männik tuules, kusagil haukus koer. See oli kõik see hommikune elu.

Oli muidugi ka kolmas võimalus: buss läks teel rikki ja jääb tulemata. Sellele oli parem mitte mõelda. Sest siis oleks Ants pidanud võtma seljakoti ja kargud ning minema koju tagasi. Tagasi koju? Tühja majja, kus eile oli jätnud ahjugi kütmata? Kust ta alles oli tulistvalu tulema tulnud? . . .

Õnneks Ants ei jõudnud nende kõige halvemate mõteteni: enne kuulis ta tuttavat kauget urinat ja undamist — see oli nüüd tööpoolest automootori hää. Kõigepealt kerkis valgusekuma üles metsa kohale, kiikus seal kord üles, kord alla. Siis ilmusid tuled teele, kaks tuld all, kolmas ülal. Ants rabas ruttu kargud ja seljakoti, oli valmis bussi sisse ronima. See peatus ka nii täpselt — lumetu märtsi kuiva härmatise krabisedes rataste all, uks otse tema juures. Uks avanes, Ants nägi, et ongi Ervin, tuttav mees. Ta vinnas enda karkude abil astmelauale ja sealt bussi. Teretanud napolisõnaliselt juhti, kobas ta mantlitaskust valmis pandud raha, viskas armatuurlauale plekist kompvekikarpi ja liikus kohe edasi. Buss ikka veel seismas, jõudis Ants päris taha; sissetulemine ja väljumine nõudis küll kauem aega, ent see-eest oli sõidu ajal vähem trügimist ja üksteise nügimist.

EINAR MAASIK

1480

Ants jõudis enese korralikult istumagi seadida, imestas seejuures, et buss ei hakka veel liikuma; siis nägi, et bussiuksest ilmus rätikus pea, selle järel ka kasukas tüse naisetükk, käeotsas kodinad-kompsud.

Ei-noh! egas naised saa kunagi lühidalt ja tühja jututa oma asju aetud. Ellen ka — vaevalt sai sisse, kui juba hõiskas üle terve bussi: «Issand, ma pidi maha jääma. Kos selle õnnetuse ots. Mul pikk tii ehen. Ma lähä Kiievide poisile külla, juba kõik piletiagi ära ostetu.»

Mida Ervin vastas, seda Ants ei kuulnud. Igatahes läks veel suts aega, enne kui nad said edasi liikuma.

Edasi liikusid nii buss kui ka Ellen bussis. Kohvrid seadis küll ette paigale, aga siis nägi tagapool Antsu ja tuli edasi, aina edasi.

«Ma arvassi juba, et ma ole ainuke sõitja,» ütles Ellen, «aga sina, Ants, olet kah linnateel.»

«Vai kabeliteel!» vastas Ants. See kõlas omajagu turtsakalt, kuigi Antsul polnud midagi isiklikku Elleni vastu. Ainult see kurjavaimu vimmi oli veel sees — see kodus üksinduses tekkinud vimmi.

Siis aga sõitis buss juba täie vaardiga ja miskipärast tõstis teelt tolmu, nagu oleks suvi, ja ajas eriti tagumisse otsa, kus Ants istus. «Oh essänd, siin om vaja gaasimasket, ku tahat inges olla!» hüüdis Ellen ja tõusis ja läks ette tagasi.

Küllap ta arvas, et Ants tuleb talle järele.

Aga Ants ei liikunud paigastki, tema jäi iseenda ja oma mõtetega sinna tolmu sisse edasi.

2

Mõtted! Mis mõtted need olid?! Kild siit, teine sealt. Või kui olidki mõtted, siis niisugused, mida on parem mitte mõelda. (Jah, saad sa olla mõtlemata, saad sa neid käskida või keelata.)

Nagu ikka viimasel ajal, lasksid need mõtted või, õigemini, mõttekillud ringtantsu Antsu jala ümber. Selle jala ümber, mille Ants kogemata kahe palgi vahele jättis. («Hoi!» kuulis ta Härmanni hüüdu, aga oli juba hilja: ta ei saanud enam midagi teha, vaatas pärani silmi, kuidas kolmemeetrine toores kasepalk veeres ja langes... ja siis hakkasid aisakellad helisema.) Jah, ja kui ta ükskord õhtupoolikul jälle täie teadvuse juurde tuli, siis ei olnud esimene mõte mitte jalast. Pagana hea, mõtles ta, et sellel ega ka eelmisel päeval polnud kärke võtnud: tolle uue seaduse järgi oleks mõni promill alkoholi veres otseteed välja peilitud, ja siis haigusrahad aidaa. See, jah, oli esimene mõte. Alles hiljem tuli heameel, et jalg ikka alles jääb — saab omal jõul ja kahe jalaga koju tagasi.

Omaval jõul liikumisest oldi esialgu veel kaugel. Et palk oli jalaluu

mitte ainult murdnud, vaid ka lõmastanud, siis tehti operatsioon, kinnitati üksikud luutükid traatide või naeltega kinni, tõmmati jalg talide peale sirgu. Võttis oma kolm kuud, enne kui karke sai proovima. Arvas siis, et pääseb paari nädala pärast koju, aga võta näpust, midagi oli valesti või viltu, nii et jalg võeti uuesti lahti, lõigati ja neediti teist korda. Parem, kui oleksid ta päriselt maha saaginud, oleks olnud üks valu kannatada, ahastas Ants. Alles kui teine ring täis sai ja kui paistetus seejärel alanes, valu vähemaks jäi, mõtles: hea ikka küll, et käimasid päriselt maha ei võetud. Nüüd olid pool aastat sant, siis oleksid olnud terve eluaeg. Sõjast, sellest suurest sandivabrikust, pääsesid tervelt, nüüd lausa häbiasja asja ees teist taga invaliidiks jääda.

Paistetus vähenes, valu alanes, Ants kirjutati haiglast välja. Lõppeks ometi.

3

Buss sõidab, aeg-ajalt peatub, inimesi läheb ja tuleb, enamasti on pealetulijaid rohkem. Ainult juustuvabriku kohal läks maha terve kari naisi, kõigil seljas ühesugused sinised vatjovkad, kõigil jalas kummisäärrikud. «Tööle lähevad,» mõtles Ants kadedalt.

Õhk läks bussis röskeks, aknad tõmbusid higiseks. Siin asfaltteel oli tolmu juba kadunud, andes maad kodu lõhnadele, mida inimesed olid kaasa toonud — toidu-, riiete-, naftaliinilõhnad. Läks kitsaks, istmed olid täis, juba seisti püsti. Üks naine piimanõuga vajus raskelt poolküli Antsu kõrvale, rõhudes vastu haiget jalga. «Ohmu, ei näe või!» ütles Ants vihaseks. Naine pööras pead, vaatas esiti Antsu, märkas siis karkusid. «Aa, invaliid,» ütles arusaavalt ja nihutas ennast veidi äärepoole, ise ikka uurivalt Antsu kiigates. See tahab nüüd küll jutujärge üles võtta, mõistatas Ants ja tegi, et vaatab aknast välja. Lastagu tal olla oma mõtetega üksinda.

4

Lõppeks ometi, arvas Ants, saab haigemajast välja. Saab koju, rõõmustas. Kuigi mitte veel tööle, siis ometigi oma majja, oma igapäevaste toimetamiste juurde. Pole enam vaja olla nagu silgud pütis (neid oli neli palati peale), pole enam vaja hingata sisse seda neetud karboli, joodi ja haavade lõhna. Võid süüa, kui lustib, ja söömata olla, kui pole isu.

Korjas Ants oma seitse asja (vend oli vahepeal nipet-näpet talle järele toonud), jättis palatikaaslastega kättpidi jumalaga, töötas, et enam siia majja oma jalga ei tõsta, ja läks kipakal karksammul mööda

koridore ja paraadnatrepist alla — seal ootas juba töökaaslaste poolt väljatellitud metsamajandi villis. Ants sõitis koju, vanad semlakid tulid kaasa, kodus keerati pudelil kork pealt, võeti paraneja terviseks. Veel korra arutati üksipulgi läbi, kuidas kõik oli juhtunud, mis oleks tulnud teha, et õnnetusest pääseda, ja mida edaspidi teha, et niisugust asja enam ei juhtuks. Edasi läks jutt töö ja preemiate peale, kuni töökaaslased märkasid, et Antsust, sellest pool aastat tubases õhus viibinud mehest, polnud suurt võtjat. Siis läksid, patsutasid õlale, et pole viga, elame veel, jääme nägemist.

Jäi Ants üksinda — mitte päevaks, mitte kaheks, jäi nädalateks, jäi kuuks ja teiseks sinna isalt päritud metsanurga-majja. Noh, ja mis siis, mõtles, on ennegi üksinda elatud. Aga ei olnud nii nagu enne. Enne elas Ants küll üksi, aga võis alati, kui tahtmine tuli, inimeste sekka minna. Või kuipalju ta üldse tookord kodus oli? Ainult tulla ja minna, õhtul ja hommikul. Või ükskõik millal, kui ainult süda lustib. Aga mis nüüd on! Katsu karkudega kooberdada — isegi poe juurde annab minna nii et selg märg, ehkki sinna on ainult poolteist kilomeetrit. Vennas läheb poodi, sina istu akna all ja vaata talle järele.

Ja hakkas Antsu üksindus piinama. Esialgu ei saanud arugi, milles viga on. Arvas, et ilm on süüdi. Jah, et mis kuramuse ilm see niisugune on, imetegu, mitte ilm. Ei ole Ants oma viiekümne elatud aasta jooksul näinud, et veebruarikuus teeb niisuguse sula: kolmandat nädalat on metsad ja maa mähitud liikumatusse udusse; mida kaugeemale vaatad, seda paksem, valgem ja läbipaistmatum ta on. Selle rõskuse ja udu sees sulab toogi vähene lumi, mis kord jaanuaris hõredatest pilvedest langes, mõtlikult ja pikkamööda, nagu oleks maailm aega langeda ja aega maas olla. Võta näpust! Nüüd on tema aeg läbi — tilguvad katuseräästailt jääpurikad, veepiisad on otsekui tillukesed helkivad litrid puude okstel, ja siis hakkab niisugune kurb tunne, nagu oleksid need väikesed piisad ainsad, mis maailma lõpuni valgust annavad; päikesele ei maksa mitte enam lootagi.

Kolm nädalat sulavindumist, polnud siis ime, et sügisel ülesküntud põllulapid kiskusid pruuniks, esialgu laiguti, pärast juba üleni.

Antsule need nii pikkamööda pruuniks kiskuvad põllud ja kahkjaskollased kuluheinamaad ei meeldinud. Tema oli ikka rõõmu tundnud kevadest, mis tuleb nagu tormihoog: mõne päevaga läheb lumi kargjaks ja vajub õrnalt, pigem aimatava kui kuuldava kõlinaga kokku; veed voolavad mühisedes; kaskedele ilmub üleöö õhkõrn õhetus latvadesse, ja siis võib Ants öelda iseendale ja kõigile, kes ainult soovivad kuulda: *kevad om tööpoolest tullu!*

Kevad küll tuli, aga ei saanud Ants sellisest tulekust rõõmu tunda, üksnes tusatuju ja hingeahistust tõi see. Või oli põhjus muus, hoopis

muus, nii et sonnuilmad ja niru kevad tegid tusatuju ja sisemise rahulolematuse ainult tugevamaks, nagu valjuhääldaja raadios muudab salajased, kuuldamatud lained kõrvulukustavaks mõirgamiseks. Et see oli just nimelt nii, seda mõistis Ants siis, kui ta märkas, et tema suhtumine maanteel liikuvatesse autodesse on ka hoopis teistsugune. Vanasti teda ei huvitanud, kuhu see või too maanteel liikuv auto läheb, milliseid koormaid veab. Nüüd muutus kõik vastupidiseks. Ants istub akna all ja vaatab välja, näeb: sõidab maanteel järelkäruga veoauto, peal hiiglapikad okstest laasitud palgid. Sõidab, aga kuhu — ei tea. Mida palkidest tehakse — ei tea. Kas laudu või vineeripakke või mööblit, ei tea. Siis läheb tähtsalt unnates mööda jässakas ja kõrge veokastiga turbaveoauto, present laperdab tuules, turbaprügi pudeneb pilvena teele. Teadagi, et veavad lauda juurde. Aga missuguse lauda juurde, jälle ei tea. Kas autojuhid täidavad päevanormi ja kas nad ka preemiat saavad — mitte midagi ei tea. Mis siis veel rääkida kaubaveo- ja muudest furgoonautodest, millest pole isegi näha, mis neil sees on. Ja siis veel need... individuaalikad, mille kohta võib ainult niipalju arvata, et seal ajavad inimesed oma isiklikke asju, suuri või väikesi, tähtsaid või tähtsusetuid.

Nii akna taga istudes ja välja vaadates tundis Ants, et ta on nagu vana ja rumal mutike, kes vaatab, kuidas elu liigub, tormitseb ja vohab, kellest enesest aga pole enam omal jõul asjalegi minejat.

«Mul oles jo kah võenu olla autu ja naene,» mõtles Ants.

5

Soo-oh, nüüd on siis jõutud välja lauskmaale, mets ja metsatagune on jäänud seljataha.

Hommik hahetab, bussis muutub hämarvalgeks. Korraga märkavad kõik, et tänane hommik, erinevalt paljudest eelnevatest, töötab selget taevast. Idas, metsade kohal, on hele sidrunkollane viirg ja selle sees pikas kitsas pilvetriibus õrnroosat õhetust. Inimesed sirutavad ennast, muutuvad reipamaks, isegi mootori hääl hakkab kõlama kuidagi kõrgemalt ja rõõmsamalt.

Ants otsekui ärkas, lükkas läkiläki, mis õkva ninajuurele oli vajunud, kuklasse, pühkis käeseljaga higist aknaklaasi ja vaatas välja.

Ilm oli veel hallis hahetuses, aga taevaserv oli selge mis selge, õhk läbipaistev, nii et nüüd nägi teelt kaugemalegi — maju ja kirikut ja raagus puid. Nad olid parajasti vana mõisaallee kohal, puude tüved vilksatasid mööda, pargisügavikust paistis endise häärberi, hilisema koolimaja lagunenu kosu; üsna seejärel ilmus teisel pool teed uus koolihoone, aknad tuledest säravad. Kas siis tunnid nii vara peale

hakkavad? mõtles Ants. Ei tohiks olla, aga mine tea, oled sääl kodus kükitades maailma elust võõrdunud . . .

Seda märkas Ants küll, et ilm on teist karva: on selge ja päike töötab välja tulla. Vara sai kannatus otsa, mõtles. Oleks veel päeva oodanud, poleks vahest vajagi olnud haigemajja sõita. Seegi veel teadmata, kuidas teda seal vastu võetakse, kas üldse võetaksegi. Võib-olla ütlevad, et jalg paraneb normaalselt, ei saa ta ometigi tahta, et nüüd kohe võib kõrgus- või kaugushüppajaks hakata. Kuidas sa teed neile selgeks, et egas ta jala pärast tulnud, et hoopis hingehäda ajas linna!

Aga mis nüüd enam, kui oled juba teel.

6

Ellen oli sokutanud kohvri istme kõrvale, seljakoti aga võtnud jalgade vahele. Nii olid asjad küll kindlas kohas, ent aeg-ajalt libistas ta hoolitseva pilgu neist üle, et kas on ikka alles. Just bussi seismise aegu oli ta eriti hoolas, et keegi kohvrit kogemata käeotsa ei võta. Mitte et kohvril tühjast niiväga kahju oleks, vana kartongkohver, kulunud ja kriime täis . . . Aga seal sees oli külakost poisile. Olid õunapirukad, kapsapirukad, porgandipirukad; oli uus päevasärk, oli käekell väikese karbi sees. Poisil ülehommene sünnipäev, või ta muidu oleks niisugust pikka teekonda ette võtnud. Kuigi ta selle aasta jooksul, mis kroonut oli teeninud, pole kirjas kordagi kaevanud, et kõht oleks tühi, teadis Ellen, et niisuguseid pirukaid ei saa ta seal ometigi mitte.

Nii vaatas siis Ellen aeg-ajalt umbusklikult kohvri poole mitte kohvri enda pärast, mitte ka triiksärgi pärast, isegi mitte käekella pärast, vaid just nimelt pirukate pärast. Kui läheksidki kaduma triiksärk ja käekell, ei hakkaks ta ometi mitte hädaldama. Tal on raha küllalt, võib uued osta, kas Minskis, kus vahepeatus on, või Kiievis, selles suures ja ilusas linnas (nagu poiss kirjutas). Aga olgu too Kiiev kui tahes suur ja ilus, niisuguseid pirukaid ei ole seal kindlasti mitte. Teistsuguseid võib olla, aga niisuguseid ei ole. Järelikult on just pirukad need, mida kõikse rohkem tuleb hoida.

Jah, ja kui palju tal veel tegemist oli, et pirukavärki kokku saada. Juba nädala eest hakkas ettevalmistusi tegema. Käis linnas, ostis raudteejaamas pileti ette ära, saatis poisile telegrammi, et tulep sünnipäevass kindlade, olgu jaaman vastan, ja lidus postkontorist õkva poodi, pärmil ja jahu ostma. Tahtis hääd esimese sordi nisupüüli.

Poes oli ainult kolmanda sordi jahu — nagu ta kotisuu lahti tegi, nii nägi kohe, et jahu on hall. Muidugi saab ka sellest jahust pirukatainast, kodus kõlbaks süüa küll, aga Kiievisse viia ei lähe läbi. «Kas

teil kõrgemat sorti püügelt poleki vai?» küsis ta müüjalt. «Ei ole jah,» ütles too. «See kõlbab küll, ega ta kasvamaläinud nisudest pole tehtud, et taigen ei tõuse või on lääge maitsega.» — «Ma tiia küll,» ütles Ellen, «Minevaasta olli kuiv sükis, kosta saieki kasuma minna. Aga ma lähä Kiievide poisile külla, sis peava olema edimetse sordi jahust piiraku.» — «Nojah, siis on iseasi,» nõustus müüja, «siis peate Tartusse sõitma, seal on vahest esimest sorti kah.»

Ei jäänudki Ellenil muud üle (jonn on jumalast!), istus bussi ja sõitis Tartusse. Mõtles, et oleks võinud müüjale veel ütelda: te peaksite ikka rohkem sortimendi peale mõtlema. Kui mina lüpsan teile kõrgemat kvaliteeti piima (rasvaprotsent üle nelja!), siis on mul õigus vastu saada ka kõige kõrgemat sorti nisupüüglit. Aga hea, et ei öelnud musta ega valget: talle tuli meelde, et poes müüvad nad pudelipiima või pakipiima, kus tema kõrgest rasvaprotsendist pole enam jälgegi järel. Juba niigi võis müüja teda pidada hoopis isevärki inimeseks.

Isevärki inimeseks — oh-oh-hoo! Kost sii mõte järsku pähä karas?

Ellenil oli meeles, mis nad ükspäev lauda juures rääkinud olid, ikka isevärki inimestest. Lõmpsi Anne poeg Eevald toonud ühe raamatu linnast kaasa. Näidanud emale, et vaata, mis siin meie külast kirjas on. Anne siis lugenud, vaata ja imesta, mida kõik kokku ei kirjutata. See seal, nime polnud Annel meeles, ta ütles, et ei võta nimme sehandest suhugi, nimelt kirjutatud, et Koorukeste kant olla veel praegugi üldisest edasiminekest maha jäänud, seal elavat väga isevärki inimesed. Olla neidki, kes pole oma ihusilmaga raudteed näinud, paljud pole ka lennukiga sõitnud. Usutavat veel halbu endeid, kardetavat välku ja musta kassi. Üldse hoiduvat sealtkandi inimesed omaette, ei võtvat kuigipalju osa suurest ja laialt voogavast elust.

Kuuldes Anne pahandamist, milléga ka teised kooris kaasa läksid, Ellen muigas. Selle jutu peale ei osanud ta isegi mitte pahaseks saada. Kuula nüüd juttu, oli ta mõelnud. Mõni vananimene pole vahest tõepoolest rongiga sõitnud, mõni teine jälle kardab välku, paar naist kuuluse ka imearsti juures käinud, et ehk see aitaks meestel joomatõvest lahti saada. (Hädaga läheb härg kaevu, ime siis, et naine mehe pärast ei lähe posija juurde!) Küllap on ka unenägudesse uskujaid... Aga kas siis selle pärast võib tervele külale silti kaela panna, tervele maailmale kuulutada, et nemad siin oma isade maal on kõik puhta isevärki?!

Seesugusele mehele võib-olla paistaks, et ka tema, Ellen, on isevärki naine, ikka selle pirukategemisega ja Kiievi linna viimisega. Et mis vaevast näha, ostku parem poest. Ja et kas poiss üldse hoolibki neist ema tehtud pirukatest? Või kui hoolibki, kas siis ikka maksab

nii pikka reisi ette võtta? Oodaku parem, kuni poiss puhkuse saab ja koju tuleb.

Nii võib võõras mõelda küll, mis ime see ära ei ole, kui isegi Paju Juuli, kelle käest ta kapsaid ostma läks, ütles: «Sa ära arva, et ma sulle kapsaid keelan. Võta palju kulub. Ainult ära neist poisile pirukaid küll tee.» — «Melle sis mette?» küsis Ellen sõjakalt, pani vist käedki puusa, kuigi polnud tahtmist Juuliga sõdima hakata. «Kas sa mõtlet, et ma ei mõesta neid teta vai?» — «Ei mõtle,» kinnitas Juuli, «teha mõistad sa neid küll. Aga mõtle, et selle aja pääle, kui sa ükskord sinna päräle jõuad, on pirukad külmad ja kuivad, pole neil enam magu ega tegu. Poiss mõtleb veel, et minu kapsad on halba sorti.»

«Poiss süüp neid iki. Ja ei ütle ta midagi sinu kapsaste kohta,» jäi Ellen endale kindlaks. Võib-olla mõtleb nüüd Juuli kah, et ta on üks isevärki inimene. Mõelgu, kui tahab! Pole tema varem küla mõtlemise järgi midagi teinud ega tegemata jätnud, ei jäta ka nüüd.

Tegi Ellen oma kapsa-, õuna- ja porgandipirukad valmis ja nüüd oli ainuke mure, et saaks aga õigel ajal rongide peale, et saaks aga tõtemalt poisi juurde. Just siis, kui ta nii mõtles ja hoolitseva pilguga kohvrit vaatas, juhtus, et...

7

...väljast kostis, nagu oleks püss paukunud, buss võpatas ja tüüris kraavi poole, Ervin pani pidurid peale, inimesed nõksatasid ette. Buss jäi teepervel seisma, Ervin hüppas oma uksest välja. Nüüd on siis see pauk käes, buss rikkis ja rongi pääle hiljaksjäämine kindel, jõudis Ellen mõelda. Ervin tuli bussi tagasi, tegi ukse lahti, hõikas rahvale: «Nüüd teeme pool tundi saloogat.» Mis pidi tähendama, et mingi rahvas välja. «Tiia, kas saap poole tunniga valmis?» küsis Ellen murelikult. «Noo, mis see meeste käes teha pole,» vastas Ervin. Ellen jäi ikka umbusklikuks edasi, aga ei hakanud kordama, et tal piletid ostetud ja nii edasi... Ta vaatas arupidavalt kohvri ja seljakoti poole, et aga kõik teised jätsid oma asjad bussi, ei hakanud ka Ellen neid kaasa tirima.

Ervin võttis oma tööriistad ja hakkas ratta juures õiendama. Talle kargasid veel paar meest appi, näha, et mehhanisaatorid, kes olid tööpostile sõitmas. Üks polnud jõudnud öö jooksul isegi käsi ja nägu puhtaks pesta, oli must nagu korstnapühkija, teisel olid silmavalged punased ja kuraasi veel ülearu: aina õpetas Ervinit, peedikalõhn õpetussõnadest üle käimas.

Rahvas, kes bussist välja oli tulnud, sirutas ennast, mõni vaatas niisama tärkavat päeva, mõni teine kasutas juhust ja käis lumerede-

EINAR MAASIK

1487

lite taga väikesel asjal, mõned kolmandad kõndisid arupidavate nägudega ümber bussi, kontrollisid rattaid. Enamik seisis niisama, soojast bussist välja tulnud, hakkas neil külm, nüüd ootasid, et pääseks aga tagasi.

Ervin pidas sõna, kahekümne minuti pärast oli ratas vahetatud, buss jälle sõiduvalmis. Inimesed valgusid troppis, aga suurema trügmiseta tagasi, Ervin korjas tööriistad kokku.

8

«Mul oles jo kah võenu olla naene ja ... laits.» — See on nüüd küll mõte, mis normaalses olukorras poleks Antsule pähegi tulnud. Vähe-malt mitte niisuguse unetute üksindusööde valuvahata. Muidu oleks ta mõelnud lihtsalt: *mes om, sii om, ja meda ei ole, seda ei ole*. Maja tal oli, sellest peale kogunisti päriselt tema oma, kui vend naise võttis ja selle juurde kolis. Jalgratas tal oli, pealegi abimootoriga. Majakraam, alustades hõbenuppudega reformpõhjaga poolteiseinimesevoodist ja lõpetades kolme poolega riidekapiga, oli ka. Tööriistad — hõövelpink, kruustangid, alasi, puurmasin, saed, kirved, koguni mootorsaag «Družba», kõik olid olemas. Ka niisugused tähtsad kultuuri-tarbed ja tsivilisatsiooni hüved nagu raadio ja televiisor — ah-ah-haa!, kuigi elas pärapõrgu metsanurgas — seisid Antsul nurgas. Aga naist ei olnud, mis tõsi, see tõsi. Naisi oli metsapunkti tööväe hulgas küll; polnud võib-olla ei nende ega Antsu süü, et neist tuulest ja veest pargitud naistest polnud Antsule koduhoidjat. Oli ainult niisama ... läbirändajaid. Jõhkraid ta nende hulgas ei trehvanud, pealepressijaid ka mitte. Ikka vastupidi, hoopis vastupidi. Oli hellust ja ootamatut õrnust, seda küll. Aga Antsu koduhoidjat neist kellestki ometigi ei saanud. «Melle sa sis miu manu ei taha jääda?» oli ta mõnikord küsinud, kui jutt juba otsaga sealmaal oli. Nagu ühest suust ja peaaegu ühtede ja samade sõnadega olid nad talle vastu kostnud: *sina pole tuu ... Sina pole tuu?* ei saanud Ants päriselt aru. Sul om sis keaki teine? oli ta mõistatanud. «Ku mea pole tuu, mis sa sis miu manu tul-lit?» oli ta kiusakalt pärinud, ise vastust ootamata ja vastust saamata, sest oma küsimisega oli ta armusuhetele kriipsu peale tõmmanud. Kuni ükskord oli oidu pärida: melle ma pole tuu? Mille peale Anete, punaste karedate käte, nudi lõua ja terava nina, aga ilusate sinihallide silmade ja ronkmustade juustega neljakümnene Anete, oli pärast mõtlikku pausi seletanud nõndaviisi: «Sina, Ants, pole muidu laita mees, majapidamine on sul korras ja tööd teed sa kah mehesti ... Aga naisi võtad sa nagu asju, kas siis ükski naine tahab seda. Naine tahab, et temasse suhtutakse ikka nagu inimesse, mitte nagu toatuhvlitesse või

EINAR MAASIK

1488

sellesse kapisse sää! nurgas.» No nüüd ütles küll! mõtles Ants ja pidas Anete sõnu nii alusetuiks, et ei hakanud isegi lähemalt pärima, miks ta nii arvab. «Ära aja pada!» oli ta vastanud. Anete polnud solvunud. «Ja kõikse suurum õnnetus on see, et sa ise ei saa sellest aru,» oli ta enne äraminekut veel öelnud.

Anete oli läinud ja Ants lõi käega: kuula nüüd naisterahva joba. Ja unustas vahepeal kogunisti selle jutu. Alles nüüd, tema üksindusepäevadel, tuli see jälle meelde. Nagu oleks nimme oodanud kõige ebakohasemat momenti, et muidu vahest ei pääse mõjule. Nüüd aga pääses, kindel mis kindel. Antsul ei olnud enam seda filosoofilist rahu, seda uhket üleolekut, enam ta ei suutnud öelda: mes om, sii om, ja meda ei ole, seda ei ole. Nüüd suutis ta ainult hädiselt pärida: melle mul teda ondeki niiväega vaja om? Jah, milleks, kui Antsul on kõik asjad, mis elamiseks vaja, olemas.

9

Buss keeras linna sisse, sõitis esiti ühte tänavat, kaskede tüved vilksatasid mööda otsekui valged maanteepostid; siis keeras peateele, möödus miilitsajaoskonnast, poest, peatus turu nurgal, laskis maha turuleminejad. Naine Antsu kõrval ajas enda ohkides ja puhkides püsti, võttis piimamannergu käeotsa, vaatas veel korra kaastundlikult Antsu poole, liikus mööda vahekäiku ette. «Mine, mine, ohmu sihandene!» mõtles Ants. «Vai viil haletsema kah!» Ants küünitab ettepoole vaadata, et ega järsku Ellen siin maha lähe. Ellenit polnud lahkujate hulgas; bussiüksed plöksatasid kinni, rattad veeresid edasi. Teispool turgu keeras buss vasakule, siis paremale; akende taga vilksatasid mööda mändide pruunid tüved, samblast roheline kuusikualune, suvilate röödud. Sealsamas ilmus paremalt hõredate mändide tagant raudtee — elektriliini tsementtulbad, pagasiadad, laadimisplatsid; buss keeras veel kord paremale, aeglustas käiku, laskis kaares ümber jaamaesise lilleklumbi ning purskkaevu, peatus jaamahoone akende all.

10

Ellen oli juba enne bussi peatumist tõusnud, seisis kummargil, hiielis momenti, et saaks jala vahekäiku tõsta, kompsud rabada ja väljuda. Ta vaatas kella, aega rongi minekuni jäi veel küll ja küll. Aga mis too loeb, kui vaim on kärsik . . .

Kui Ants järjega trepile jõudis ja ettevaatlikult alla hakkas astuma, oli Ellen ukse kõrval ja ulatas Antsule käe toeks.

EINAR MAASIK

«Vahi nüüd häste ette, siin om jüstnigu liuväljal, pole neil ka liiva visatu ega midagist!» ütles Ellen pahaselt ja ühtaegu hoolitsevalt.

Antsul polnud aega vastata: ta surus oma kandilised soome tõugu lõuapärad kõvasti kokku, seadis kargud kindlalt maapinnale, lükkas ennast ettepoole ja maandus õnnelikult tänavale.

«Sant mis sant!» ütles tuseselt, kui tundis ennast kindlalt maa peal seismas.

«Noh, vai nüüd sellepärast viil sant,» kohmas Ellen. «Ega õnnetus käi mööda kivisid ja kände, iki mööda inimesi... Kas jalg nakas jälle valu tegema?»

«Jalg vai...» sõnas Ants ebamääraselt. Ta vaatas ringi. Hommik oli juba täies jõus, kusagil teisel pool majasid ja puudelatvu oli päike tõusnud, hall maailm muutus värviliseks. Ent arsti vastuvõtule oli ikka veel vara minna. Ei jäänud siis muud üle, kui teha siinsamas jaama ooteruumis aega parajaks.

Ellen, kellel samuti rongi minekuni jäi jõudsalt aega, pidas sama plaani. Nad läksid ootesaali. See oli päris tühi, üks reisija soendas ahju juures selga, teine vaatas aknast välja, mõlemad olid mehed. «Tea, kas nuu lähäve kah Kiielveide?» mõtles Ellen. Pink võõrastest eemal seinä ääres oli tühi, Ellen seadis oma sumadani ja seljakoti istmele, võttis ka ise nende kõrval platsi. Ta vaatas Antsule otsa, et mis see veel ootab. Ants istus, ettevaatlikult ühe näka peale, ja sirutas jala välja, sest nii oli parem. Ooteruumi puupõhjaga pingid olid kõvad küll, aga saad sa ilma maksuta mugavusi tahta.

«Ma küsse jah, et kassa lähät jälle jala perast tohtri manu?» päris Ellen.

«Tuu jalg om kah...» vastas Ants otsekui vastutahtmist.

«Sis pääle jala om viil midäki?» mõistis Ellen. «Seda ma vahtse jah, et olet kuidaki isevärki...» Ja oleks sedamaid peoga suu pääle löönud, kui sellest abi oleks olnud. Nüüd tuli nii välja, et tema pidas Antsu kah isevärki inimeseks.

Ent Ants ei pannud Elleni ütlemist eriti tähelegi. «Ega mul ihuliselt küll midagi viga ei ole,» ütles Ants. — «Sis ingeliselt...» sai Ellen aru. «Et ei tule und... Vai valutab süda... Vai käeva irmuhoo pääle... Vai om eluisu otsan... Vai...» ja Ellen vaatas küsivalt Antsu poole, et mis tema sest arvab.

«Vai ja vai... Ei pole üttegi vaid!» kostis Ants, ja see tuli tal üpris vihaselt välja. «Ma nakassi pallalt mõtlema, et... Tiia, kas tuu rong sul tulep kah vai ei tuleki?» — «Küll rong tulep omal aal... Kaiba nüüd iluste iki ärä, kui juba pääle nakassit!» käis Ellen peale. Ants mõistis: nüüd tal Elleni käest pääsu ei ole.

«Noh, ma nakassi mõtleme, et elu om peamast müüda lännu, aga õnne pole ollu...»

Ellen ajas üllatusest suugi lahti. «Sind küll, Ants,» ütles ta ja tunnistas uurivalt meest. «Ma arvassi, et sina valutat jalga... Aga sa ajat kogunde õnne taka...» Ellen oleks peaaegu naerma hakanud, aga hoidis tagasi: naer oleks Antsu solvanud, seda ta mitte ei tahtnud. Selle asemel, kuna ta mõtted pöördusid omaenese elu juurde, pigistas ta suu karmilt kokku, kohe päris kitsaks triibuks. Mitte et ta oleks kavatsenud Antsu noomima hakata... Aga tal polnud kombeks oma isiklikku arvamust salata, eriti nii tähtsas küsimuses nagu see õnne asi.

«Kui vana sa olet? Iki minust paar aastat vanemb... Kas sa sis selle aaga pole viil aru saanu, et õnne küll ei massa taka aada. Ku sul ommava luu-liikme terve ja sa saat tüüd teta, sis sii om sii kõge suuremb õnn. Muud õnne ei massa mitte otsi ega tühja tuult tallata.»

«Ma mõtli iki seda abielu vai perekonnaõnne,» ütles Ants täpsus-tavalt ja kohendas karku jala all.

Nüüd ei osanud Ellen enam midagi kosta, ta hakkas naerma, kuigi see võis Antsu solvata. Aga ta naerus oli palju kibedust.

«Ma tiia küll selle abieluõnne õiget palet. Põrgu om sii!» Ellen naeris jälle ja veel kibedamalt. «Kas sa arvat, et ku ma oma vanamehe minema aie, et ma sis seda albi tuju perast teie? Vai et ma sis peräst seda olli väegade õnnelik? Es ole! Es ole ütten eladen, sest kestu saapki joodikuge õnnelik olla. Aga ku ma talle ütli, et võtku oma asja ja mingi sinna, kust tulli, sis olli ma õnnest viil kaugemal. Mul tilkse süda verd, ku ma seda teie, aga tõesite ma es saa ondeki mitte. Ega ma tema peräst es tii seda, ma tiidse, et teda parandab ainult haud. Ja ka enda peräst es tii ma seda, sest mul olli ikki teda omajagu vaja.»

«Sis poisi perast vai?...» mõistatas Ants.

«Poisi iki, kelle sis viil...» tunnistas Ellen.

See, mida Ellen rääkis, oli Antsule uudiseks. Küla arvas siiani, et Ellen lihtsalt ei tahtnud meest: joodikust pole õieti millegi peale asja, ainult kasi ja korista. Küla pidas Ellenit puhtpraktiliseks inimeseks, kes lihtsalt sellepärast, et tal oleks kergem, viskas mehe majast välja. Nagu küla ees, nii oli ka Ants taga arvanud.

«Nujah, aga nüüd om sul iki poiss suures kasvatadu. Kas tuu ei ole õnn?»

«Om küll, Antsuke, om küll!» nõustus Ellen. «Ainult et sa ei tiia, ja kost sa võidki tiida, misuke hoole ja mure nagu sel õnnel ehen om.»

Pärast seda jäi Ellen justkui mõttesse ja kidakeelseks.

Kui ta oleks hakanud Antsule seletama, kui palju ja missugust muret ning hoolt nõuab ühe poisslapse suurekskasvatamine, eriti kui

oled üksik inimene ja sul pole meest toeks, siis oleks tervest päevast ka väheks jäänud.

Selle asemel Ellen tõusis, otsis käekotist väikese võtme ja keeras kohvri lukust lahti. Ta võttis kohvrast pirukaid, pani Antsule sülle.

«Kae paremb, kas ommava ka hää, kas kõlbava Kiievide poisile viia?»

Ants maitstes pirukaid ja ütles: «Ommava hää küll. Nendega võit kasvõi Berliini vai Londoni sõita.»

11

Antsul vedas. Haiglas ei võtnud teda vastu mitte too vanem tohter, kes ta jalaluu kokku oli lappinud. Tollega ei oleks ta ülepea jutule saanud, vähemalt oma hingehäda ei oleks küll kaevata võinud. Too ei tahtnud hingest midagi teada. Teda huvitasid ainult luud-liikmed, temperatuurigraafik, noad, skalpellid. Kui tema teha, oleks ta alustanud haige ravimist kõigepealt hinge väljalõikamisega.

Kohal ei olnud parajasti ka toda teist, kes ta jala eest hiljem hoolditsenud oli. Mõttes oli Ants ikka nimetanud teda õlgvunts, selles oli omajagu halvustust. Õlgvuntsiga ei oleks Ants ka seda juttu ajada saanud, tablettide- ja mikstuurihull nagu ta oli.

Antsul vedas, teda võttis vastu naine, ei mitte päriselt noor, mitte ka vana. Ta oli valges kitlis nagu kõik teisedki personali hulgast, et tal tanu või, nagu Ants nimetas, tordikarpi parajasti peas polnud, nägi Ants, et naise juuksed olid mustad kui rongatiivad, ja Antsu süda langes saapasäärde (Anetel olid justament samasugused juuksed ja tema ei hoolinud kah must!). Tohter käskis Antsul püksid maha ajada, mis mees ka häbelikult tegi. Arst kummardus üle jala, katsus ja kompis sõrmedega haavakohta, sõrmed olid pikad ja painduvad. (Tea, kas ta peas ka klaverit mängma?) «Oi-oi-oi,» ütles arst, Antsule tundus, et lugupidavalt. «Kuskohal te küll nii katki ta tegite.» — «Palgi all!» vastas Ants, kah kerge lugupidamisega. «Palk veeres peale, ei saanud enam midagi teta.» — «Palk?» nagu imestas naine, «kas siis palk on nii raske.» — «Oma puul tonni, olli tuures kask.» Vestluse ajal kompas tohter põlve ikka edasi, esiti pahemalt, siis paremalt poolt, pärast võttis selle koguni kahe pihu vahele ja pigistas. Ühekorra oli hästi valus. Nagu Koorukeste mehele kohane, pitsitas Ants hambad kokku, ei teinud valust väljagi. Jalg siiski nõksatas. «Ahaa, siin on teil veel põletik...» ütles arst. Ta ajas enda sirgu. «Nojaa, paranemine võtab veel aega... Aga midagi ohtlikku seal ka ei ole, võite päris rahulik olla.» Ta vaatas Antsule julgustavalt naeratades näkku. «Nüüd ma

peassi tänama ja ... Aga ku ma seda tii, sis saadap ta mu kodu,» mõtles Ants.

«Ku saas kudaki haiglade,» ütles ta, tehes hääle nii paluvaks, kui vähegi oskas. «Egas mul sii jalg ütsinda, mul om sääal kotun ütsinda hing kah viil haiges jäänu.»

Naine vaatas talle nüüd niisama tähelepanelikult näkku, nagu enne oli jalga silmitsenud. «Ah soo,» ütles ta, Antsu palvet endale lahti mõtestades. «Te elate ihuüksinda. Ei ole kedagi, kes hoolitseb, kes poes käib ja muid asju ajab.» Ta vaatas ikka veel mõtlikult enda ette, siis ütles Antsule: «Oodake, ma tulen kohe tagasi», ja väljus kitli kahisedes.

Ants tõusis ja tõmbas püksid üles. Kui ta sellega valmis oli saanud, tuli tohter tagasi. «No mis teiega siis ikka teha, kui olete seal kodus nii hädas. Võtame teid pealegi sisse ja katsume, ehk saame ravida mõlemaid — nii jalga kui ka hinge.»

«Väega suur tänu,» ütles Ants.

«Om vist esi ka üts väega ütsildane inemine?» mõtles ta, minnes garderoobi.

«Mul om täna iki naestega vedanu!» mõtles ta veel hiljem, kui riided olid juba vahetatud.

12

Mõni aeg hiljem istus Ants juba läikivpuhtas palatis, haiglakittel seljas, istus voodil ja vaatas aknast välja — koduselt tuttavatele mändidele ja päikesele, mis paistis okste vahelt leebe tagasihoidlikkusega.

See oli kuuekohaline palat, ta selja taga nagisesid voodid, kostis hingajate nohisemist, mõni luges ja keeras raamatulehti, mõni pikutas niisama ja vaatas üles lakke, mille keskelt rippus alla kollakatooniline lambikuppel.

Ants teadis, et kõigi nende inimestega saab ta hiljem tuttavaks, ajab juttu, mõnega mängib tamkat või doominot, aga kui kellelgi on kaardipakk kaasa võetud, võib salaja ka võltsturakat lüüa. (Miskipärast oli haiglates kaardimäng keelatud, nagu oleks kardetud, et inimesed satuvad hasarti ja mängivad näiteks haigla inventari või koguni elud maha.)

Ants hoidis tutvusetegemise edaspidiseks, praegu vaatas ta aknast välja, oli seljaga palati poole. Räästad tilkusid, öine härmatis kadus ja jälle hakkas erksalt rohetama mändidealune sammal. Et aga Ants kipus mõtetes ikka ajast ette ruttama, siis kujutles ta juba, kuidas külmad ööd taganevad kevade rünnakuhoo ees, maa tõmbub kuivaks, õhk

täitub mullalõhnadega, kaskede pungad hakkavad pakatama, vaikselt, põhjatuulest varjatud nõlvadel võrsub rohi ja üle põldude ning metsade puhub mahe ja kevadelõhnadest rammus tuul.

Sellest kujutlusest hakkas Antsul hea. Tuleb kevade, ta läheb koju omade juurde, näeb jälle lõokest kruvimas ennast sinitaeva kõrgusse, kuuleb kiivitaja hüüdu, vareste kraaklemist meiereimäel kaselatvades, kuuleb traktori undamist põllul, mille punakas savisegune muld on juba kattunud õhkõrna roheline vinega. Ja järsku lööb ta ninna päikese käes kuuskede tüvedel sulanud vaigu magus erutav lõhn, nagu teretus kaugelt lapsepõlvemaalt, aga võib-olla veelgi kaugemalt, kusa-gilt esiisade olevikust.

13

Ants viibis haiglas kolm nädalat. Kui ta siis uuesti koju läks — seekord kepiga, mitte enam karkudega, kuulis ta tõepoolest vareste kraaklemist meiereimäel kaskede ladvas. Ka väike sinine ratastraktor müdises põllul, tolmusaba taga, kõik just nii, nagu ta oli kujutlenud.

Kui ta suurelt teelt kõrvale pööras, läks üle lageda väljamäe mööda rohtukasvanud rööpmelist põlluteed, saatis teda kiivitajate ärev kiljumine. Linnud liuglesid madalalt üle ta pea, Ants seisatas ja vaatas üles. Taevas ta kohal oli sinine, päike seisis lõunas, lindude tiivad olid sinihallid, valgete rantidega, selgesti oli näha ümar valge laik sabal. «Pelgava ommi poige pärast,» mõtles Ants. «Ommi poige pärast ommave na valmis sul silma välja kiskma.»

Kiivitajaid oli ta juba lapsepõlvest peale näinud küll ja küll... Aga alles nüüd järsku tuli äratundmine, et nad ju oma poegade pärast...

Ants ajas seljakoti, mille ta korraaks maha oli pannud, jälle selga ja läks edasi.

KAOTAJA

Kohvikus istudes, närvlikult näksides
sõelutud jahudest vaalitud, ao ajal ahjudes küdsatud,
autodel aeldud, loetud ja loobitud, närbunud, näotunud,
jahtunud, jäikunud, kümnetest kätest su lauani liikunud
kukleid,
rүүbates mõrasest, miljonist mugivast huulest ja himurast
hambast vermele kratsitud tassist fõkat-tumedat lürri,
rүүbet, mis kuumalt küll enam kui külmalt toob teadvusse
Kohvimaa kauguse kujus, rõhuva ruumsuse tunde ja enese tü-
hise tähtsuse taju siin juhuste tuulte ja saatuse üksluises
üsas,

nõnda siis istudes kohvikus lonkava laua ja
tardunud toolide ringis, teadmata, millevõrd tänane päev
oli täiem või tühjem kui homme või eilne või üldsegi elu,
millega harjutad end, aga millest ka surmaõõ eel
suuremat selgust ei saa, kui oleksid imik, kes päeva
on prääksunud ema ja isa ja mõlema äri- ja kõrtsi-
kaaslaste rõõmuks, kes mehisel meelel on timminud täis,
et tänada taevast, toojat ja tite ja isa, kes ärev ja uhke
ja ogar, et loodud on lüli, mis maailma lõpu ja alguse
vahel jääb jätkama mingit
missiooni,

nõnda siis kohvikus istudes, kulunult kõssis ja
varjatult väsinud poosis, läikvel ja vidukil silmega
sihtides naisi, kes naerdes on treppidest tõusnud ja
keha ja kaela ja kulmude rütmiga koduselt õelnud,
vabana usust või tabust või kombeist või kahjast, mis
seovad kadedaid keeli, rõõmust, mis on, kui raatsida rännata
tunnete fulvas ja olla ning ühtida, üksnes et sõlmida inim-
soo ühtsust,

nõnda siis istudes, pakkudes istet ja süljates suitsu,
piinatud pilguga naaldudes rүүtatud rindade vastu,
kord-korralt paljaks neid võttes ja pannes neid tagasi
torpa, sättides seongusse sõrmi ja hingates higiseid

hääli, kuulates kuklaga külma ja kehaga kurnavat kuuma,
süüvides mõnesse neist, kelle silmade rüüstatud rikkus
rudjub sind rohkem kui eluhoo teeseldud
ürgsus,
nõnda siis armudes hetkeks, et põlata järgmisel pilgul
kõike, mis kõneles veel ühe usu ja lootuse keeles,
küsides arvet ja astudes hõjusalt treppidest alla,
oled kui see, keda tuntakse küll, ent kes kaotanud
enda.

SÜDA ON MUL VAEVAS

Süda on mul vaevas,
just kui aimaks kadu,
rahutu on taevas,
rändab rahesadu

üle künkaselja,
üle liiva, luha,
üle viljavälja, —
femal ükstapuha.

Pilve pime hari
kerkib nagu moone,
kartma hakkab kari,
otsib, kus on hoone,

välke jookseb maasse,
mürin müüre lõhub,
vesi mutta, maasse
valmid viljad rõhub.

Süda on mul vaevas,
just kui aimaks kadu,
suur on tume taevas,
suur on vihm ja sadu.

MÕNI MAASTIK

Jõe vesi on voolanud ära
ja kaldad on kuivale jäänud,
jõesst jäänud on porine pära
ning korbased kaldad ja käänud.

Ei kuivanud kurbuse juured,
on hädade allikad alles,
niisama väiksed ja suured,
kui olid ammu või alles.

Kord juhtub, et sadu viib saagi,
kord juhtub, et põld põeb põuda,
neist ohtudest üle ei saagi,
neid muljeid ei mineta jõuga.

Ei lähe need lehmad meelest,
kes ädala peal läksid lõhki,
ei kaebesõnad kao keelest,
neid hõljutab õhtune õhki.

See õhk, mis nüüd kuivab ära,
kui jõgi on jõuetuks jäänud,
kui paistab vaid porine pära,
kuuvalguses kurblikud käänud.

VALGUSES

Valguse jaotuvus maailmaruumis
on minu mure, kui miski veel on.
Kakssada viiskümmend kuupmeetrit juunis
paiskub mu peale, ja see juba on!
Päikesevalgusse põlevad päevad
juuni- ja juuli- ja augustikuul —

ime, et silmad veel midagi näevad,
ime, et haavad ei haise veel suull
Vaadake päev aega päikese ketast,
vaadake vähem, üksainuke viiv —
valgus on valgus, ja tema ei peta:
kõnnime kõrbes, see valgus on liiv.
Liiv, mille peale on rajatud koda,
kõrb, mida kõrvetab valguse voog;
valguse vastu ma võitlen, ent toda
võita ei jõua, nii võimas on hoog.

JÕGI VOOLAB

Jõgi voolab, kastan särgi jõkke,
hetkeks peatub jõgi, hetkeks panen tõkke,
võtan välja särgi, märja, jõese, veese,
nüüd see hetk on käes, on minu särgi sees see,
nüüd on elu jälle hetke jagu rikkam,
jõgi sest ei muutu, tema voogab ikka
vanaviisi, peatamata, katkemata voona,
omaenda algust unustava, lammutava loona,
aga särgis selles seiskuvad need rohelised lained,
elu lõhnad, linna laguained,
kõik mis ajalikult voolab alla jõkke,
püüan kinni, panen ajatõkke,
raamin nägemuste rahunenud ruutu,
seal on alles kõik, seal midagi ei muutu.

KORTER

Korteri mõiste tuli mu ellu pikkamööda. Seda protsessi võiks võrrelda ehk selliste arusaamade kristalliseerumisega nagu armastus, tõde, vale, kurjus ja headus. Muidugi on praegu raske järjestada neid abstraktseid mõisteid ilmumise või selgekssaamise järgi.

Korter pole mulle tänaseni nii läbinähtavalt kirkastunud nagu armastus. Ma pole ka korterit väärtustanud. Olen seda isegi kartnud, sest nii lugemusest kui kogemustest saadud teadmised on alati hoiatanud, et tähtsam on miski muu, et kirjutada võib ükskõik kus: restoranis, kohvikus, pargipingil, põlve peal köögis. Just köögis kirjutamine on mällu sööbinud vist Babelilt. Kirjutamise kohana olen korterist küll kõige vähem mõelnud. Samas aga ka kõige rohkem taga igatsenud, sest kohvikus, pargipingil ega köögis pole ma ridagi kirjutanud. Ja kuidas võikski kirjutamist nii romantiseerida: ma ei suuda seda, ja vaevalt edaspidigi. See oleneb vist eelkõige temperamendist. Kõike muud võib avalikkuses teha, kuid kirjutada ei tohi. Muidugi olen kuulnud, et kirjutamist soodustab suur korter, et ühel kirjanikul on kirjutamistuba, koguni elukorterist eemal, teises linnaosas, nagu ateljee maalikunstnikul. Teisel kirjanikul, rikkamal, olevat koguni eraldi maja, loss, kuhu ka ta kõige parem sõber sisse ei saa, nagu teiseusulistele suletud kirikusse. Nii võib lõpmatuseni arutleda, aga endast üle ei saa. Kirjutamise koht on ikka väga seotud kõige muuga elus, või vastupidi — kõigest nii sõltumatu.

Eluhoiaku, eluviisi ideaalidest rääkides, salasoovidest pihtides olen mitmele öelnud, et kui hingepõhjani üldse ollakse võimeline kaema, siis igatsen juba lapsest saadik lambasõime järele. Mitte sõna otseses mõttes sõime, vaid mingi peidiku järele lambasõime kohal parte peal. Seal oleks heinu, oleks küll kitsas, aga alati soe. Ma tean, et sõjaajal ja veel mitu aastat pärast sõda, kui olid eriti külmad talved, oli laudas soojem kui toas. Võib-olla oli see soojatunne näiline, sest koos oli palju erinevaid loomi: kanu, lambaid, sigu, lehma, isegi hobune mõnda aega. Ma ei suutnud lapsearus kuidagi ära imestada, miks loomad ka kõige külmemal ööl laudas külm ei ole. Eriti kogesin sooja-

tunnet siis, kui lehm öösel ootamatult haigeks jäi, kui lammas poegis ja ka minul lauta asja oli ning mitte ainult uudishimust, vaid abiks. Mäletan, kui kord lammas surema hakkas ja ma isal tapmisel abiks olin, oli laudas nii soe, et minestasin.

Väljas aga paukus pakane . . .

See sõimeigatsus ei ole snobism, ja ei ole niisama jutuks, et algupärane näida, see on noorelt ja väga sügavale mällu sööbinud. Ma mõtlesin sellele isegi siis, kui esimest aastat linnas elasin, kui ma ainult tahtele toetudes ennast harima sundisin, kui mõnigi kord oli kange soov kõigele käega lüüa. Siis igatsesin ikka sõime ja sellepärast, et sõimseostus tegevuseta oleku ja millegi loomulikult heaga. Olen ju tegevusetuse pärast öösiti loomi kadestanud. Kui ma pärast lambapoegimise ööd unisena ja pahurana kooli läksin, jäid loomad lauta tardunud ja muretusse olekusse, ja vaatamata seismisele ja mäletsemisele ei tundunud loomad mulle muiduleivasööjatena — nad olid selle millegagi ära teeninud, endale võitnud, ja sellest sain ma aru juba enne kooliskäimist, siis, kui mingist inimlikust kohusetundest veel aimugi polnud.

EPIGOONI KODUNE BALL

Tarbetu balliaegne ülekulutuste öö. Aga ikkagi ma ei maga, vaid mõtlen kõigile neile, kes praegu ballisammaste taga, klaasid käes, suud mittemidagiütlevatest repliikidest või salajastest suudlustest punnis ja turses. Tuleb söötraig, küll tuleb, olen selles kindel nagu väike Peeter, kes kord tähtsa kirja metsas ära kaotas. Ei mingit üksindust! Mu üksinduse on teised välja mõelnud. Praegu on mul nii hea olla, tunnen ennast seltskondlikumana kui kunagi varem. Ma ju tean, et sellest kööktoa kapitagusest kuhugi pääsu pole, aga ikkagi . . .

Su tuju on ka nii nagu ta on, ütlevad teised, inimesed ballilt. Las klatšivad, kus siis mujal nii kuluaaririkas ja higilõhnaline kui ballil. Vahest ehk ainult peotantsuvõistlusel. Mujal mitte. Klaas ühes ja suits teises käes, seisavad need hallipäised ballidžokid sammaste taga ega oska oma jäikade kehadega midagi peale hakata. Sest vara on veel, pea veel ei tööta, teravmeelsused kas pole ärganud või käepärast. Nad ootavad. Saalist kostavad valsihelid, tango, ja nii lõpmatuseni, aga jalad on liiga kanged, et tantsida. Pea aga tantsib ja rappub küll reumast, küll šampusest, ainult jalad jäävad truult jalgadeks. Hirmus

VAINO VAHING

traagika. Anna siis seda vahajat olekut ja surutust teistele kirjasõnas edasi. Võimatu. Seda peab ise nägema, kogema. Jah, ballis on midagi fantaasiatagust...

Keegi püüdis äsja vaimutseda, ütles, et kevadöö pole kaugeltki hommik, olevat värskem. Veidrad balliaegsed mõtted, mis enam kunagi tagasi ei tule, ei kordu... Sügisballil, uusaastaballil on kõik enam-vähem sama, kuid vaimukaid ja samal ajal seosetuid mõtteid enam ei ole. Võiks ju olla, sest ballikülalised — osa neist kindlasti — vahelduvad, ja kui kordadki ennast, siis antakse sulle, balliaegsele elluärganule, suuremeelselt andeks.

Ja ometi ei suuda keegi ennast korrata...

Huvitav, kas tänaõhtune ball kellelegi ka esimene on? Mulle, kodustujale, kindlasti, aga sambatagustele mõttenägudele ja hoiakumeestele? Seda ei saa ma eemalt teada. Ei tahagi. Sest homme ei saa me tänaõhtusest, -öisest ja hommikupoolsest ballist mitte midagi teada. See on balli seadus, kodukord.

Hommik on pohmellis. Jõgi, kaarsild, osa tänavaid ja inimesi iiveldavad hommikul iseenda sees ja iseenda pärast. Neil pole kodusistuja jaoks aega. Nad ei raatsi omas arukuses isegi pead parandada, kuigi see oleks hädavajalik, nad kardavad peaparandust nagu mingit au pihta käivat toimingut.

Mis teha, kui mu öine lühijutt nagu vastutahtmist edeneb. Hea seegi. Parem isegi kui ballil. Ainult seesmine pinge ja mure armastatu pärast ei kao ka balliööl. Kui siis mõneks tukastusetunniks, nagu liitsõnaks kehvas ning selgitavas lauses. Oh teid taantsijaid, süntaksilõhkujaid.

KELLEGA VEEDAD SA JAANIÖÖ?

Tean mehi, kes kardavad öid, mida peab ärkvel olles teistega mööda saatma. Ja et mitte eputada ning teki alla pugeda, sõidavad nad öösiti ühest linnast teise. Rahunevad alles siis, kui pilet ööpikaks sõiduks ostetud, ükskõik millisesse linna. Hirmul üldrahvaliku öö ees, jätavad nad päevaks-paariks maha isegi perekonna, saaks ainult üksi ja inkognito järgmisse hommikusse põgeneda, olgu see siis jaaniööl või uusaastaööl... Nad on mulle pihtinud, et nende riulis on rahvalaulud, et nad kuulevad, kuidas rahvas kunagi ammu kaeblikult laulda ulus, see

valgesilmne, tööst vaevatud ning näljast puretud küüniline rahvas. Kuidas rahvalaule ka ei liigitataks: töölaulud... töölaulud... töölaulud, musta mure laulud, halli joru laulud, kurva elu laulud või vih-mase ilma udulaulud — kartlikud mehed, õigemini, mehepojad, põgenevad ikkagi. Kiirustades ümisedevad neid laule nagu reisiseltsilisi kaasa. Nad ei teagi, et rahvalaulud olid neis endis juba enne sündimist, juba siis, kui nad oma isa seest ema sisse jõudsid. Nad ei hooli ka sellest, et võib-olla just temal — ühel nüüdsel ööpögenikul —, ühel tuhandest või kümnest tuhandest õnnestus nii suureks kasvada, et hommikuti neid laule kaasa ümiseda. Laulda viisi teadmata ja sõnu mõistmata. Aga võib-olla olid need teistele arusaamatud sõnad kunagi sinu keeleks? Tuleta neid sõnu hästi meelde, põgenik! Ehk oled neid kunagi kuulnud-rääkinud, põgenev väikepoiss?

Oled niigi oma elust kõik rõõmud välja destilleerinud, et elada ainult oma tööle, süngena, õiglasena, õilsana, ilmeksimatuna. Ja su ümber sagib patuste kari. Põlvekõrgusel su jalge ees sagib ja sigib ta. Sigib ja kahaneb ja üks ei vääri siin rohkem tähelepanu kui teine. Sa tallad neid nagu kevadisi konnapoegi järve kaldal, kuigi sa neid tallata ei tahagi — sa lihtsalt ei jõua kõike jälgida, ja nii jääbki mõni poolkogemata jala alla.

Sa ei märka enam isegi aastaegade vaheldumist, sest kõik, mis on väljaspool sind, ei ole sulle huvitav. Sisemise maailma rikkus tõrjub välise tahaplaanile, varjutab... Sinust kiirgab välisele mõjusid ja mõjustatuna sinust põrkab väline su poole tagasi. Kuid sa ei vaja teda enam, sest harva, kui keegi oma eritisi naudib.

Sa suudad näitlejale vaatesaalist oma tahtmist kiirata, nii et nad laval su soove käpiknukkudena täidavad. Kes saamatult täidab, kohmakalt käib, on halb näitleja, kes su pilgu all loomulikult liigub, nii et su mõju nagu tundagi poleks, on hea näitleja.

Milleks on su riulis rahvaluule?

Sa ei saa lahti rahvast, keda sa ehk ei armastagi, kelle hulka kuuludagi ei taha, aga kuulud. Miks? Sest sa ei tunne veel iseennast nii palju kui vaja. Sa pead läbi lugema kogu rahva luule, rahvaluulest siiani, alles siis võid sa end sellest rahvast lõplikult lahti öelda, ja siis tunned ehk ka iseennast ära. Muu on sulle ükskõik... Senikaua aga huvitu rahvaluulest. Meie esivanemad ei armastanud Päikest, meie neitsid uskusi, palusid ja kummardasid hoopis Kuud, meil võeti vastu Tähe kosjad.

Kellega veedad sa Jaaniöö?

KUNSTSÕRMUS

Naine seisis eimillegi ees ja ütles valjusti, et ta on kui lihtne nädal kellegi unistuste kõrval ja et seepärast tahtvatki ta sõrmust osta. Üksirääkimine pole üle keskea üksildase naise juures iseäralik. Üksildased naised räägivad ikka ja sageli isegi asjadega või elusloomadega, kes kõnest aru ei saa. Räägivad ennast õigustades ja ootavad ka vastust. Vahel on selline endale sisendatud vastus visa tulema. Seekord vastati naisele aga kohe, ja vastaja hääl nurgast oli nagu mehe oma. Mehelik kindlasti ning kuidagi alasti hääl ka, selline, mis kohe suurnurkadest laiali valgub, pehmelt ja hääletult. Arvatakse ju, et unistuste häälele omistame ikka midagi mehisemat.

Hääl ütles, et kui sina, naine, oled vurri, noh, selle lastevurri, mis pumbates põrandal tiirlema hakkab, lõmastanud (naisele meenus ta esimene abort), siis pead sa vurri nagu kuivanud leiva või saia põletama (siinkohal meenusid naisele viis ülikooliaastat korraga). Hing ju ei luba ei vurri ega leiba prügikasti visata, metsaviimise rääkimata. Ei luba!

Naine ei puigelnud vastu, kuid vaikides tekkis tal mõte ja soov osta endale sõrmus nagu kunstiteos: kunstsõrmus, lihtsustas ta soovi. Tegelikult ei olnud see naise enda algupärane soov, vaid mehehääle kaja ja sähvmõte. Ja samas arutles naine edasi, et mehelikku mõtet ning häält ei suudaks ta küll ühtegi teise keelde tõlkida.

Nii sai naine aru, taipas, mis on emakeel. Taipamine on eraku suhtes ikka halastamatu. Ja ometi ostis naine järgmisel päeval vabakutselise kunstniku käest sõrmuse, väga kalli sõrmuse, suure halli kiviga. Kandis päeva — nagu muinasjutus kantakse —, kandis teise, kuid rohkem ei suutnud. Miks? Naine hakkas teise päeva õhtul kuulma iseenda häält, mis rääkis, et kaks päeva kantud sõrmus ei ole enam vanatüdrukut väärt. Millest küll selline kiire sõrmusest tüdimine võis tulla? Oli see ajamärk? Kindlasti. Ja jälle hakkas rääkima mehe hääl — justkui naist aitama —, kuid veidi erinevalt eelmisest korrast — nimelt, mehehäält rääkis naises endas. Hääl arutles osavõtlikult, et oleks meil rohkem selliseid vabakutselisi kunstnikke, kellele sõrmused tagasi viiakse, ehk oleksime rahalt vaesemad (muide, naine oli rikas, meie aja kohta isegi väga rikas naine), kuid vaimult rikkamad. Keskpärane tõde, kuid omal kohal.

Kolmandal päeval viiski naine sõrmuse vabakutselisele tagasi. Kunstnik keerutas sõrmust pihus, oli abitu, sest see oli esimene tagasitoodud sõrmus. Vaikiti. Naine ootas raha tagasi, aga kunstnik ei teadnud, kuhu sõrmust panna... peita, toppida. Kunstnikul olid sör-

muse jaoks liiga jämedad sõrmed, isegi väike sõrm. Sõrmus ei põletanud, sõrmus oli jahe, aga soojus ei läinud kaduma, valgus kunstnikule näkku, ta peopesa tõmbus higiseks.

Naine sai raha tagasi. Kunstnik kandis sama sõrmust mitu kuud taskus justkui talismani ja müüs siis selle kolm korda kallimalt ühele teisele naisele. See ei toonud sõrmust enam kunagi tagasi. Teine naine rääkis kunstnikule, et ta ise müüb juba pikki aastaid üksindust, see olevat kasulik, sest üksinduse müügi pealt ei võetavat tulumaksu, nagu iseolemise pealtki.

Niipalju sai siis kunstnik targemaks. Kuigi ostu-müügi tehing oli keskpäeval, hõikas kunstnik naisele tagantjärele:

«Head ööd, briljantsõrmus!»

Jaanuar—veebruar 1975



JÜRI ARRAK

Vietnami tragöödia (Õli) 1972



REIN TAMMIK

Vietnami tütarlaps

VIETNAMI LUULET

Xuan Zieu[^]

RIISIMERI

Ma olen keset riisimerd, kesk puitund kõrsi käin
kui ujuks laintel. Valdab rõõm mind kahkjäs udulaamas.
Ei kuiva kohta hamba all, mind kaste kastis kaasa.
Mu ümber kõikjal riisihõng, õhk kleepjat lõhna täis.

Poolkummargile tuulehoog lööb põllul riisi kõrge.
Mu ümber nagu laintevoog end õõtsutavad kõrred.
Koos kahisevail pähikuil küpskuldne kuub on üll,
saab teri nii, et küllaga end ära tasub külv.

Saab heldelt uudseteri, mis jõid nõnda ahnelt higi
ja nõnda palju kastmisvett, et arve läheb segi.
Hullheldelt kuldseid teri on nüüd pähikute sees,
pilkk viljapäid näeb lõputa, kui voolaks jõgi ees.

Jäi juba maha must Bacninh, ma ilmatuma hooga
jalgratast taga kihutan, maakond on nüüd Thuanthanh,
mu ümber kõikjal laotub riis, me põllu rohke and
kord kuldsena, kord haljana kesk päevapaistet voogab.

Aitäh, kes kündsid põldudeks need suured söötis maad,
aitäh, kes riisi harisid kätt rüppe laskmata,
aitäh ka mullapõuele, et rohkelt õitseb, sigib,
päev otsa läbi riisi käin, põld jätkub ometigi.

INIMENE KÕIKSUSES

Puu võrsub juurtest, juur jääb igavesti juureks,
on õhtu maailm varjudes, kus saabub pimedusetulv.
Tee kulgeb kaugusse ja avarusse suurde,
mäenõlvu silmapiiril näen ja ees su koduküla tuld.

Siit läbi käind me, puu siin võrsub suur ja uhke,
ta juurte all on vana tee, mis äkki muutus elavaks,
ja mahe õhtuhelkki äkki hingeks puhkes.
On teispool küla vines mäed, ees uduloor ei ole paks.

Taas jõuab kätte öö ja üha kõigutades
küll meie kahe, taimede ja inimeste varjusid,
taas võtab pimedus me huultel, põllul aset.
Puu ligidalt on armas taas, sest ammu kord me varjund siin.

Nii mõõtmatu on maa ja taevas haaramatu.
Oh, kallis, ehitame me siis oma maja kõikususse.
Kus astunud on arm, seal jäljed kustumatud,
sest südamesse mälestus jääb kõrrest, kivist, õitsmisest.

ÖISED RÄNNAKUD

Luu olen, rahvas, su luust, talun kõik sinuga koos,
üheskoos valame higi, me verel on ühine hoog.
Teiega, miljonid, kellel õlgadel vaevad ja lein,
jagan ma leiba ja häda, lõputuid lahinguteid.

Palju ma öösiti rännand tähtede valguse all,
tihti kottpimedast läbi jalgratast sõtkus mu tald,
tihti umbtihedaks kattteks koondusid pilvede read,
tihti mind noorkuu all eksi vedanud rada kusteab.

Kõndisid mäedki mu kannul, jälgis mind jõgede jooks,
nägin, kuis sadade jalad üht sammu astusid koos.
Meenuvad rännakud öised, hing andis marsile hoo.
Südames viha ja õrnus — lainete tõusang ja mõõn —
tunglevad laotusse kuuni, sinna, kus tähtede hõõg.

Tihe on pimedus kuival, meri on tindina must,
aga mis sellest, kui hinges tuld on ja vaimustust.
Silm ei näe sammugi ehte, ei paista seingi, mis ees,
aga mis sellest, kui kuuled kodumaa kõndimist teel.
Abituks lapseks ma jään, kui looja on vajunud päev,
ema näo tunnevad siiski isegi kobades käed.
Tean ma, missugused mõtted mõlguvad külades ööl,
tean, mis on eemal, mis varjab kaugete mägede vöö.

Chê Lan Vien

KALMISTUROHI

I

Surnud kehadest siin muld on soe,
rohi aga lokkab haljana.
Siia kits kui karjamaale poeb,
lastesumm siin ööni naljatab.

Lihtsa pühadust taas kinnitab
väike tüdruk, lihtne nagu hein, —
kriit käes, plaadile ta kirjutab
esimesi tähti, sõnu neist.

Linnukisa. Tiibe kiidukoor.
Nagu teater on see kalmistu.
Kes veab kurva vaheriide eest?
Surm, kes kaotusteks ei valmistu.

Teisel pool ent, nõnda nagu viis,
iidsel kombel elu üha keeb...
Ikka, igavesti rohi siin
võrsub heledana haudadest.

Nagu häbelikus kastes hein,
ise veendununa võimatus,
unustan: ka mind, kuis kõiki teid,
tabab surm, mis sünnist hõigatud.

!!

Sõber, kunstnik, mina elan veel,
sinust lahutab mind hauaplaat.
Riisipõld, kui sinu joonis see,
vaikides maailma sündis ta.

Kalmistu ees oli tühermaa,
nüüd seal valendavad majaread.
Lõhnab lillepeenraid, kirevad
kevadõied kikitavad pead.

Mööda lendab rongi järel rong,
tümpsib lõbusasti rattarutt...
Nagu ammu,
praegu,
ikka on
kevad noor ja erk kui tulejutt!

Kas su molbert ongi epitaaf?
Ei tast lahku surmaski sa lõõ.
Ei ka sest, mis võidul abistas,
pintslist, mis on täide viind su tööd.

Mul on tunne, nagu jälle sind
sooja mulla kaudu puudutaks,
sest seal võrsub rohu visa hing,
et jääks inimesed igielavaks.

Tõlkinud VALEERIA VILLANDI

Pham Tien Zuat

SÕJATEEL

Me ümber õhus liblikad ja kiilid,
me jalus tulitavad mahakäidud miilid.
Kuid neiud peatusel ei ravi oma ville,
vaid kaovad metsa leidma oma lille.

Koos suure kivi ümber puhkel istusime.
Üks neiu väliplasku leidis, vaata imet!
See luitund plasku mõlkuma jäi meelde,
kui jälle tõusime ja asusime teele.

Rühm rühma kannul marsib sõdureid.
Teel kulub sau ja kasvab meie vahel,
mu kallid, lahusolek — päevadest saab ahel.
Kuid iga päevaga on rivis rohkem meid.

Kord meile elevantid tõkestasid tee.
Aeg oli kihvu ihund, vihmadega pestes.
Vast olid viimsed nad Quan Trungi* hiidarmeest
ja viisid võitu kodumägedesse...

Hea neiu meie sõjaväeansamblist!
Too plasku, milles juba kasvas samblik,
vast kuulus vastupanusõdurile**,
kes suri lootuses, et meie tee saaks sile...

* Quan Trung puhastas maa vallutajatest 18. saj.

** Vastupanusõda prantsuse kolonisaatoritega 1946—1954.

VIETNAMI LUULET

Hell, liblikane õhtu saabund jälle.
Jalg astub aastasadu efekäidud jälge.
Kuid meie samm nüüd kõikjal kajab vastu.
Lööb puusal takti teine väliplasku.

ME AUTODEL ON PUUDU TUULEKLAASID

Me autodel on puudu tuuleklaasid —
need õhurünnak peksis kildudeks.
Kuid iga roolihoidja ikka annab gaasi,
tuul kas või liiva silma pildugu.

Me autodel on tuuleklaasid puudu —
läeb otse hinge vastujooksev tee.
Kabiini linde kukub tühjast ruudust,
tolm meie juuksed varavanaks teeb.

On puudu tuuleklaasid meie autodel.
See neetud tolmu kõik nahapoorid hõivab.
Kuid kui ka pesupäev käib kogu laotusel,
meil vara pesta end ja vahetada rõivaid.

Me autodel on puudu tuuleklaasid,
kuid sellest mõnda kasugi on, näe —
sealt tühjast ruudust sirutavad taadid
ja lapsed maanteeserval meile kätte!

Me autodel on tuuleklaasid puudu,
neil lõhkund laternadki plahvatuste ramm.
Kuid kuni rooli taga südamed ei puudu,
on autod teel. Siht: Lõuna-Vietnam.

Tõlkinud ARVI SIIG

XUAN ZIËU (sünd. 1917) kuulub nimekate Vietnami luuletajate hulka ning tegutseb ka kriitikuna ja tõlkijana. Oma loominguteed alustas Xuan Ziëu, kelle nimi tõlkes tähendab Helge Kevad, «Uue poeesia» koolkonnas 30-ndate aastate keskel, astudes välja vananenud luulekaanonite vastu ning vabaduse ja inimtunnete loomuliku kujutamise eest kunstis. Tema esikkogu ilmus 1938. a. 1945. a. augustirevolutsiooni võttis poeet vastu vaimustusega ning samal aastal ilmus talt neid sündmusi kajastav värsikogu «Rahvuslipp». Viimase kahekümne aasta jooksul on ta avaldanud kümme luuleraamatut, millest kolm on kirjutatud ja ka

VIETNAMI LUULET

trükitud džungleis prantsuse kolonisaatorite vastu peetud sõja ajal. Neis avar-
dus luuletaja mõttelaad, ta jõudis üksiknähtuste üldistamiseni ning küsimuste
valgustamiseni oma rahva saatuse seisukohalt. Vahepealsel lühikesel rahupe-
rioodil lisandus tema loomingusse tööteema, armastus ja filosoofilised mõtisklu-
sed. Nii nagu enamik Vietnami kirjanikke, on temagi pikka aega viibinud võit-
lejate seas ning see kajastub ka ta värssides.

CHÊ LAN VIÊN (sünd. 1920) on väljapaistev Vietnami luuletaja. Juba tema
esikkogu, mis ilmus 1937. a., tõi talle tunnustust ja kuulsust. Ta oli 1945. a.
augustirevolutsiooni poolehoidjate hulgas, võttis a. 1946—1954 otseselt osa võit-
lusest prantsuse kolonisaatorite vastu; ameerika agressorite vastu peetud võit-
luse ajal sõitis ta mõõda lahingupaiku ja purukspommitatud asulaid ning raken-
das oma publitsistisule ajakirjanduses võitluse teenistusse. 1957. a. oli ta üks
Vietnami kirjanike liidu rajajaid. Chê Lan Viêni luulet on tõlgitud paljudesse,
sealhulgas ka vene ja teiste NSV Liidu rahvaste keeltesse. Tema sulest on ilmu-
nud kogumik esseid ja kirjanduskriitilisi artikleid ja üks köide publitsistlikke
artikleid ning olukirjeldusi sõjast ameeriklastega.

PHAM TIÊN ZUÂT (sünd. 1942) on vietnami noorte luuletajate 1970. aasta
ülevabariigilise konkursi laureaat. Imperialismivastase sõja tegi ta läbi armees.
On saanud luuleraamatutega («Kuu ja tulerõngas», «Teelõik» jt.) populaarseks
kogu Vietnamis.

Gennadi Muravin

KAAMA KÕNELUSED

AUTOR

See sügis oli Naberežnõje Tšelnõs suviselt kuiv ja palav. Isegi oktoobris püsis temperatuur 25° piires ja kahe kuu vältel ei sadanud tilkagi vihma. Mõnel päeval olid Uuslinn ja ehitustander mattunud õrna savitolmuvinnesse, mis tuulevaikse ilmaga vahel seisab maa kohal nii tiheda loorina, et autod peavad isegi päeval tuled sisse lülitama.

Teist nädalat sõitsime ja käisime mööda linna uusi ja vanu rajooni, ehitamisel olevaid ja juba töötavaid hiiglatehaseid, tutvusime üha uute ealt, ametilt ja elukutselt erinevate töötajatega, kuulsime töö edusammudest ja äpardustest, inimeste isiklikest rõõmudest ja muredest, ning meil hakkasid tekkima küsimused. Mõnele neist võis vastuse saada ainult Kaama Autotehase juhtkonnalt. Lõpuks olid meil vastused käes, kuid neile lisaks sündisid mitmed uued küsimused. Ühest sellisest juhtumist tasub jutustada.

Meil oli vaja kohtuda Viktor Pertsovi, KamAZ-i peadirektori asetäitjaga ehituse alal. Pertsov on Naberežnõje Tšelnõs kõige kogenumaid, asjalikumaid ja hõivatumaid inimesi. Samasugusel ametikohal töötab ta Volga autotehase ehitusel, enne seda aga oli aastaid mitmesugustel juhtivatel kohtadel autotööstuses. KamAZ-is oli ta 1972. aastast peale. Võiks ütelda, et praegusel hetkel on ta KamAZ-is kõige tähtsam mees. Ta esindab tellijat (KamAZ-i direktsiooni) ja ajab ehitajatega — «Kamgesenergestroiga» — kõiki asju.

Pertsoviga tutvusime (Ruškis oli temaga tuttav juba VAZ-i ehitamise ajast), kuid tõsiseks jutuajamiseks meiega tal mahti ei olnud. Lõpuks siiski lubas ta pool tundi oma ajast meile pühendada, ent just siis saabus Naberežnõje Tšelnõsse ootamatult ühepäevasele visiidile SFV majandusminister H. Friederichs Lääne-Saksa töösturite grupi eesotsas ja Pertsovi me määratud ajal eest ei leidnud — ta oli sõitnud külalistele KamAZ-i näitama.

Otsustasime siiski teda oodata — äkki ta vabaneb varsti. Vastuvõturuumi me ei jäänud, vaid läksime teise korruse halli, kus võis rahulikult suitsu teha, juttu ajada või koguni kohata mõnda neist, keda meil nagunii oli tarvis näha.

Seisime hallis akna all. Otse direktsiooni vastas, teisel pool elava liiklusega Mussa Džalili prospekti sõitsid üheksakorruselise ühiselamute mitu autot. Need olid ehitud lintide ja lilledega — täpselt samamoodi, nagu viimastel aastatel on kombeks ehtida pulmaautosid kõigis Liidu linnades.

* Algas «Loomingus» nr. 8.

Asi oli selles, et tolle hoone esimese korruse on hõivanud Naberežnõje Tšelnõ Perekonnaseisuaktide Büroo, mida siin rahva seas kõlavalt ja pidulikult kutsutakse abielusõlmimise paleeks. Ehkki perekonnaseisuametil pole tegemist üksnes abielude registreerimisega, vaid ka lahutuste, surma ja sündide fikseerimisega, õigustab Tšelnõ oma toda pretensioonikat tiitlit täielikult: tunni aja vältel, mil me Pertsovi ootasime, väljus sealt mitu noorpaari.

«KamAZ-is lastakse käiku peaaegu 170 kilomeetrit konveierliine, kas siin on samuti konveier?» mõtlesin valjusti.

«Mis nüüd viga,» kostis seepeale noor insener, kes koos meiega Pertsovi ootas. «Nüüd valitseb siin puhtus ja kord, uhkus ja sära! Aga oleksite näinud, mis siin varem, isegi alles kevadel toimus, kui kogu seda asfaldihiiilgust veel ei olnud! Pori oli nii sügav, et traktorid jäid kinni. Teile oleks avanenud umbes selline pilt. Autod sõidavad siia, ehitud nagu kord ja kohus: linnid, õhupallid, nukud — ja jäävad seisma teeveerde. Perekonnaseisuameti ukсени on minna veel oma 30 meetrit läbi sügava sitke pori. Autost ronib välja peigmees viimase moe järgi õmmeldud elegantses mustas ülikonnas ja targeldatud kraega särgis, kikäilips ees... ja põlvini ulatuvad kummissäärrikud jalas, ning tõstab pruudi autost välja. Pruudil muidugi loor ja valge maani kleit, mis on kääritud ülespoole põlvi nagu mingi supermini, sest tal on samuti kummissäärrikud jalas. Seda aga juba igaks juhuks. Sest peigmees võtab pruudi kätele ja kannab läbi pori perekonnaseisuametisse. Sümboolne, eks? Pruudil on ühes käes oma valged kingad, teises peigmehe mustad...»

«Kui need neid vanaemadeks saavad, räägivad nad lastelastele: «Ta kandis mind kätel!» tähendasin.

«Rääkida on neil paljust,» vastas insener ja küsis retooriliselt: «Kas arvate, et pärast lähevad nad pulmारेisile, teevad tiiru ümber Euroopa? Või veel! Perekonnaseisuametist tulles panevad noorpaarid ja nende sõbrad — vanemad ja sugulased pole siin eriti sagedased pulmakülalised, sest paljudel tuleks selleks maha sõita 2000—3000 kilomeetrit — jälle säärikud jalga ja istuvad autodesse. Siis kihutatakse restorani või kohvikusse. Seejärel pöördub peigmees enamasti tagasi meeste ühiselamusse, pruut aga naiste omasse... Juhtub sedagi, et neil tuleb veel palju kuid lahuse elada. Mees käib naise ühiselamus lõunastamas, too aga omakorda mehel külas...»

Ta jäi hetkeks vait ja nagu midagi meelde tuletades lisis:

«Ma ise abiellusin sama moodi ligemale kaks aastat tagasi», ja mu keelel kipitavat küsimust ennetades ütles: «Korterit noorpaaridele eslotsa ei anta. Ometi võtavad siin naise ja lähevad mehele väga paljud. Tšelnõ on pulmade ja sündide arvu poolest Liidus võib-olla isegi esikohal. Mõistagi protsentuaalselt,» täpsustas ta.

Sel hetkel leidis Pertsovi sekretär, asjalik, korrektne ja hoolitsev Rimma Nikititšna meid üles ja teatas:

«Viktor Vassiljevitsš helistas ja palus teie ees vabandada. Enne õhtut ta ei vabane. Homme hommikul on ta 20—25 minutit teie käsutuses.»

... Astusin direktsioonihoonest välja ja sammusin üle tee. Perekonnaseisuametisse.

GENNADI MURAVIN

Fuajees valitses tühjus.

«Kohe algab lõunavaheag, viimane paar on tseremooniasaalis,» selgitas mulle noor perekonnaseisumeti töötaja, keda ma algul pidasin peigmeest ootavaks pruudiks. «Aga kelle juurde teil asja oli?»

Esitlesin end ja küsisin, kas ma võin juhatajaga rääkida.

«Ta on praegu saalis. Vabaneb kümmekonna minuti pärast. Te võite teda kabinetis oodata.» Neiu tõusis oma laua tagant püsti, läks ühe koridoris oleva ukse juurde ja tegi selle minu ees lahti. «Siia, palun.»

Avar kabinet oli sisustatud uue tumeda mööbliga. Suurel poleeritud kirjutuslaual seisis lipp ja lamasid korralikult virna laotuna mingid paberid. Akna all tugitool ja ajakirjalaud, sellel paar raamatut, brošüürid, ajakirjad, ajalehed... Peale ukse, kust mind sisse lasti, oli külje peal veel üks, mis viis tseremooniasaali. Seal astuski mõne minuti pärast kabinetti lüheldast kasvu veetlev ranges kostüümis, keeruka soenguga naine, punane lint üle öla. Sofja Faizullina. Kuulnud, milles asi, sattus ta segadusse. Seda ei olnud ma oodanud, tuli tal ju iga päev «laulatada» mitmeid paare, registreerida sünde, surmajuhtumeid, viibida lahutuse juures...

«Olen siin töötanud kõigest poolteist aastat,» ütles Sofja Issakovna. «Töö meeldib mulle, on väga huvitav!»

Selgus, et ta on Naberežnõje Tšelnõs elanud juba kaheksa aastat. Ta mees on muusikakooli direktor. Ise on ta elukutselt õpetajanna, kahe lapse ema.

«Perekonnaseisumet on meil linnas ainus, elanikke aga 200 000. Ja puha noored. Keskmine vanus on 23 aastat. Tuleval aastal peaks algama abielusõlmimise palee ehitamine Uuslinnas. Seni aga... Pidupäevade-eelsel nädalal, alates 1. novembrist tuleb meil 30 registreerimist päevas. See tähendab, et tavalistest töötundidest ei piisa. Üldse on meil paljud asjad teisiti kui enamikus linnades. Siin sõlmitakse erakordselt palju abielusid eri rahvuste esindajate vahel ja nõnda tekib hulganisti probleeme niihästi pulma- kui ka rahvuslike kommetega seoses. Võtsin kätte ja hakkasin materjali koguma. Kuid säärast kirjandust trükitakse vähe ja sedagi, mis olemas, on võimatu hankida. Näiteks pole mul Eesti kohta mitte midagi, siin aga on abiellunud mitu eestlast. Iga kord mõtlen, mida abiellujatele ütelda, et see oleks neile lähedane ja arusaadav. Jutt peab ju olema alati erinev, sõltuvalt sellest, kas ma pöördun venelaste, tatarlaste või grusiinlaste poole...»

«Väga keeruline on siin nimedega,» jätkas Sofja Issakovna oma jutustust. «Hiljuti tuli üks isa oma last kirja panema — tahtis pojale nimeks panna Rafinaad. Suurivaevu läks korda seda nõu maha laita. Me aitame sageli lapsele nime valida, püüame leida ilusat ja tänapäevast nime ja hoolitseme, et inimesed ei unustaks oma rahvuslikke nimesid...»

Faizullina rääkis väga meeldivalt — pehmelt, sujuvalt ja tasa, sõnu täpselt hääldades. Ma kuulasin, silmitsedes laia punast linti, mis kulges üle ta vasaku öla ja oli paremal puusal seotud ilusa lehviga. Rinnakõrgusel oli lindile kinnitatud paberist väljalõigatud VNFSV vapp. Minu pilku tabades sõnas ta:

«Lint on mul ajutine, varsti saan teise. See tikitakse, vapp samuti.

Saan ka piduliku kostüümi tseremooniate puhuks. Läbinisti Tšelnõ oma.»

«Te ütlesite, et nimedega on raskusi. Palju lapsi teil Tšelnõs sünnib?»

«Keskmiselt 570 kuus. Käesoleva aasta üheksa kuuga on sündinud juba 5147 poissi ja tüdrukut!»

Naberežnõje Tšelnõ perekonnaseisuaaktide büroo kitsast uksest tulvab pikapeale, nagu läbi lüüsi sisse kõik see armastuse meri. Ma polnud veel kusagil korraga kohanud nii palju armunud paare, nii palju noori inimesi, kes tänaval kaelakuti käivad või lõunavaheajal ehitusel teineteise embuses seisavad ja armastatu lähedusest heldivad, sajasilmsete majade ning arvukate möödakäijate nähes suudlevad. See üllatab kõiki minusuguseid uustulnukaid, ei käi aga kellelegi närvidele ega riiva kellegi moraalitynnet. Kõik see näis siin loomulik ja puhas.

Naberežnõje Tšelnõs sündivad lapsed aga sünnitavad probleeme. Nii näiteks on ainult kohalikest põliselanikest noorpaaridel (neid on siin umbes 3% noorpaaride üldhulgast) vanaemad ja vanaisad, kes saaksid lastelaste järele vaadata. Lastepäevakodusid ju esialgu ei piisa. KamAZ-i nelja-aastase ehitusaja vältel on siin sündinud ligemale 16 000 last, lastesõimesse ja -aedadesse aga mahub neist vaevalt kolmandik. Sellepärast näed lapsi emadega, vahel ka isadega koos valujaoskonna kontoris, kaupluse abiruumis, hoiukassalaekuri laua ääres... kõikjal.

Enamik mudilasi on kodus emade hoole all. Ja mitte üksnes rinnalapsed, vaid ka need, kes on juba aasta-paar vanad. See aga tähendab, et tuhanded naised, kes siia tööle on tulnud, lähevad ehitusele kaduma. Umbkaudu kaheksandik ehitajate koguarvust! Nii tulebki kutsuda ehituse lipu alla aina uusi kommunistlikke noori ja noori. Irina Donskaja rääkis, et oktoobris-novembris peaks Naberežnõje Tšelnõsse saabuma 16 000 uut noormeest ja neidu.

«Vastvärvatuil tuleb katta kaod, mis ehitajate ridades tekivad loomuliku äravoolu tõttu ja — paradoksaalsel kombel — ka Naberežnõje Tšelnõ demograafilise plahvatuse tõttu,» seletas meile hiljem Viktor Pertsov, lisades: «Kas teate kõnekäändu: «Väikesed lapsed, väikesed mured...»? Ärge uskuge seda. Väikesed lapsed on meile praegu siin väga suur mure. Tõsi küll, ajutine, sest linna alles ehitatakse.»

Andestagu lugeja see ühtaegu lüüriline ja samal ajal kaugeltki mitte lüüriline kõrvalepõige. Kuid niihästi KamAZ-i ehitamine kui ka Naberežnõje Tšelnõ eluolu on kaastegurid, millest oleneb, kunas saab alustada suure läbimisvõimega raskeveoautode tootmist. Ja viimased on omakorda osake meie ühisest heaolust tulevikus.

Kamazlased otsivad vahetpidamata uusi tõhusaid töövorme, kuidas jooksvaid küsimusi operatiivsemalt lahendada. Sel eesmärgil näiteks loodi Naberežnõje Tšelnõs ebatavaline komisjon, nn. Rodõgini komisjon. Ent kõige parem on kuulata autorit ennast: Arkadi Rodõginit, KamAZ-i parteikomitee sekretäri, suhteliselt noort (pealtnäha polnud ta vanem kui 35-aastane), energilist, sõnades ja liigutustes täpset meest, kelle välimus meenutab noore Pereverzevi ja Šukšini kehasutatud kangelasi.

GENNADI MURAVIN

ARKADI RODŌGINI MONOLOOG

(Teaduste kandidaat, KamAZ-i parteikomitee sekretär)

Teid huvitavad elanikkonnaga kohtumise komisjonid? Jah, ma olen kuulnud, et mõned kutsuvad neid Rodŏgini komisjonideks. Mis siis ikka, varjata ja hābeneda pole mul midagi, mina selle ettepaneku tegin, ehkki see teab mis saavutus ei ole.

Kõik algab ikka sellest, et meie kollektiiv kasvab kiiresti. Kolm aastat tagasi oli 3000 tehasetöolist, nüüd on neid juba 38 000. Nagu teate, kasvab väga kiiresti ka linna elanike arv. Loomulikult on inimestel tekkinud ja tekib iga päev väga palju küsimusi linna ja tehase arenguperspektiivide, elamispinna kohta... Kerkivad sotsiaal-olmeküsimused ja -probleemid. Igaüks tahab teada, mis teda ja tema perekonda ootab. Inimestel on selleks täielik õigus. Veel enam: me oleme ise huvitatud, et kõik meie töötajad teaksid asjade praegust seisust ja seda, mis on tulemas.

Kaader on meile väga tähtis. Me taotleme, et vajalikud inimesed siia sõidaksid ja siia jääksid, me ei taha neid kaotada. Tihtilugu on nii: inimene tahab āra sõita, aga kui temaga rāāgid, olukorra selgeks teed ja tema mured vālja selgitada ning leiada, kuidas neist jagu saada, jääb ta paigale.

Pole mingi saladus, et meie olukord on keeruline. Sellal kui linna ja tehaste kompleksi alles ehitatakse, mis juba iseenesest toob kaasa mitmesuguseid raskusi, sigineb ūhtelugu igasuguseid kuuldusi, tihti peale kahjulikke ja vahel tēiesti alusetuid. Ūtleme, et ūht töötajat on tēepoolt solvatud vōi talle ūlekohut tehtud... See pole vōimatu. Ta pakib oma kohvri kokku, vōtab lõpparve ja sõidab minema. Meil aga on hirmus tihe elamine. See pole linn, vaid ūksainus hiiglasuur ūhiselamu. Kaks-kolm inimest kuulevad midagi ja rāāgivad seda veel paarile-kolmele edasi... ja lāhebbi kuulujutt lahti... Veereb nagu lumepall ja omandab lausa fantastilised mōõtmed. Lisandub seiku, mida pole olnud ega saanudki olla. Leidub ka pahatahtlikke «informaatorid», eriti nende hulgas, kes on vallandatud vōi keda ootab vallandamine. Joodikuid ja loodreid, inimesi, kes ei oska ega taha töötada nagu kord ja kohus, me ju kinni ei pea. Ei maksa arvata, et siia sõidavad puha entusiastid-romantikud. Igasuguseid juhtub sekka. On selliseidki, kes tulevad pikka rublat taga ajama vōi karjāāri tegema, ning neid, kes pole mujal pūsima jäänud ja arvavad, et siin on kerge seanahka vedada. Sāārased meil muidugi pidama ei jāā, kuid selle asemel, et iseendas viga otsida, arvavad nad, et sūūdi on kõik teised: ūlemus töö juures, komandant ūhiselamus, miilits, kaubandusvōrk, nōukogude vōim... Rahvas aga on meil hea ja kaastundlik, inimest, kellele on liiga tehtud, pealegi veel ūlekohtuselt, usutakse alati, pūütakse aidata...

Jārelikult, kui tahame kaadrit tugevdada, on tarvis rohkem inimestega kohtuda, neid informeerida, milline on olukord tegelikult. Ja jooksvad küsimused tuleb kiiresti lahendada, sest lahendamata jäänud pīsiküsimustel on tendents kasvada ajapikku terveteks probleemipunktrateks.

GENNADI MURAVIN

Sellepärast peab ka ise olema hästi kõigea kursis, tundma inimeste muresid ja vajadusi. Ning mitte ainult üldiselt, vaid ka konkreetselt. Nii me siis moodustasimegi elanikkonnaga kohtumise komisjonid. Kohtumised toimuvad elukoha järgi — ühiselamutes, punanurkades, klubides õhtuti pärast tööpäeva lõppu kolmel kolmapäeval kuus. Proovisime korraldada kohtumisi töö juures, kuid objektide killustatus ja vahetustega töö raskendasid seda liialt.

Komisjone juhivad kolm seltsimeest. Minu asetäitja Minnazõm Rafikov, KamAZ-i peadirektori asetäitja Andrejev ja tehasekomitee esimees Zakirzjanov. Nemad määravad koha ja aja, kutsuvad komisjoni liikmed kokku ja juhatavad ka kohtumist ennast.

Ma ütlen küll «komisjon», aga tegelikult ei saagi nimepidi öelda, et elanikkonnaga kohtumise komisjonidesse kuuluvad just need ja need seltsimehed. Lihtsalt tulevad kokku kõigi eluliselt tähtsate linnateenistuste juhid — tööstuskaubastust, toidukaubastust, sööklate trustist, miilitsast, transpordiorganisatsioonidest, elamute valitsusest, samuti linnanõukogu, komsomoli ja partei linnakomitee esindajad. Just juhtivad töötajad, sest nemad saavad niihästi küsimustele autoriteetselt vastata kui ka kohapeal mõningaid küsimusi lahendada.

Kohtumised ise toimuvad nõnda. Algul informeerib keegi, enamasti esimees, poole tunni vältel kokkutulnuid momendi olukorrast Naberežnõje Tšelnõs ja KamAZ-is. Siis vastatakse küsimustele. Kohtumine kestab kaks-kolm tundi. Kaks aastat tagasi, kui komisjonid alles tööd alustasid, esitati igal kohtumisel mitusada küsimust. Kord tuli üle kolme tunni üksnes küsimustele vastata. Nüüd võime küsimusi juba kümnetega loendada. Paljugi on õnnestunud lahendada ja korda teha.

Kui niiviisi paar tundi komisjonis istud, saab selgeks, mida rahvas tahab, mis inimesi erutab, milles seisavad puudused. Inimestelgi on nii mugavam — eks sa katsi tavalisel viisil juhtkonna jutule pääseda! Ja jutt tuleb asjalik!

Tõenäoliselt pole vanades suurlinnades, kus elu on juba ammu stabiliseerunud, vajadust elanikega seesugusel viisil kontaktis olla, kuid meil aitab ta, nagu praktika näitab, tublisti kaadrit tugevdada ning vajalikku psüühilist häälestatust luua.

AUTOR

Mul õnnestus viibida ühel sellisel kohtumisel. Tol kolmapäeval juhatas komisjoni KamAZ-i parteikomitee sekretäri asetäitja seltsimees Rafikov.

Komisjoni liikmed tulid õhtul kella seitsmeks Kaama Autotehase Trammivalitsuse ühiselamu klubisse. Klubi oli puupüsti täis noori naisi — trammitöötajaid. Naberežnõje Tšelnõs töötab trammijuhtidena 206 naist. Tipptundidel sõidab 22-kilomeetrise kogupikkusega liinidel kuni 100 ühe vaguniga kiirtrammi. Oktoobris jätkus Uuslinna viivate trammiliinide rajamine. Kõigest sellest ning jõupingutustest olme-, kultuuri- ja tootmistingimuste parandamisel tegi lühiettekande koosoleku juhataja.

GENNADI MURAVIN

Et komisjoni kohtumine trammitöötajatega polnud esmakordne, räägiti algul sellest, mis on tehtud, kuidas on lahendatud eelmisel kohtumisel kõne all olnud probleemid.

Siis esitasid naised uusi küsimusi, komisjon aga ei siirdunud järgmise juurde enne, kui ta polnud vastanud või lahendanud eelmist. Seejuures selgus otsekohe, et trammitöölisi ei eruta mitte üksnes omaenda heaolu, oma olme- ja töötingimuste parandamine, vaid ühiskondlikud küsimused üldse. Tehti arukaid ettepanekuid trammipeatuste ja tänavate heakorrastamiseks, einelaudade töö parandamiseks...

Ehkki paljud küsimused ja ettepanekud polnud sugugi lihtsad, võimaldas enamiku tähtsate linnateenistuste ja -valitsuste juhtide kohalviibimine anda konkreetseid vastuseid ja vastu võtta otsuseid. Nime-tati täpseid päevi ja kellaaegu, millal üks või teine palve rahuldatakse või mõni ettepanek rakendatakse. Teadlikuna raskustest lasteaedade ja elamispinnaga ning muudest küsimustest, mis kohalikke elanikke erutavad, arvasin, et peagi löövad kired lõkkele. Kuid midagi niisugust ei juhtunud. Kohtumine kulges, nagu kombeks kirjutada, avameelses, südamlikus, asjalikus, konstruktiivses ja täieliku vastastikuse mõistmise õhkkonnas.

Niihästi A. Rodõgini jutustus kui ka elanikkonnaga kohtumise komisjonide töö näitavad, et Kaama Autotehase juhtkond pöörab suurt tähelepanu kaadri säilitamisele ja tugevdamisele. Veel enam: püütakse ratsionaalsemalt kasutada saabuvald spetsialiste, luua neile maksimaalsed võimalused oma oskuste rakendamiseks.

«Kamgesenergostroi» kaadriosakonna töötajail seevastu paistab olevat pisut teistsugune arusaamine kaadri kasutamisest. Selgesti ilmnes see muu hulgas Eestist 1974. aasta veebruaris ja oktoobris Naberežnõje Tšelnõsse saabunud kommunistlike noorte töölemääramisel. Ent sellest pisut hiljem. Enne aga üht-teist KamAZ-i eestlaste elust üldse.

Olime juba Tallinnas nõuks võtnud, et kohtume nendega, kes saabusid siia eesti lööksalga koosseisus 1974. aasta varakevadel. Oktoobris töötas enamik sellest grupist veepuhastusjaama ehitusel. Jaan Hiiest kirjutas «Nooruses» Arvi Siig. Jutustan siinkohal mõnest teisest. Ent kõigepealt ühest juhuslikust kohtumisest.

Kord varahommikul einetasin võõrastemaja väikeses einelauas, mis paiknes meie korrusel. Seal seisab ainult kolm lauda, ja tol hommikul olid peaaegu kõik kohad kinni. Mulle sattus koht uksest kõige kaugemal akna all, seljaga «saali» poole. Jõin parajasti kohvi, kui äkki kuulsin enda taga puhtas eesti keeles öeldavat:

«Aitäh. Head aega.»

Pöördusin ümber. Uksel seisis elatanud heledapäine mees.

Küsisin eesti keeles:

«Kas te ütlesite seda mulle?»

«Ei, ma jätan puhvetipidajaga hüvasti,» vastas ta mulle masinlikult eesti keeles ja küsis siis järsku taibates imestunult: «Mis? Te räägite eesti keelt?»

Nii tutvusin August Paluojaga, Tallinna Vineeri- ja Mööblikombinaadi esindajaga. Kombinaat täidab KamAZ-i 50 000—60 000 rubla suurust tellimust. Kaama Autotehase mastaabis ning ka Vineeri- ja

Mööblikombinaadi enda eelarves on too summa tühine. Ent see on veel üks kinnitus, et Kaama Autotehast ehitab kogu maa.

August Paluoja hindas väga kõrgelt KamAZ-i asjaajamise operatiivsust ja kahetses, et tal pole vaba aega sõita vaatama mõnda talle meeldejäänud paika. Selgus, et ta oli juba aastail 1941—1942 kusagil siinkandis käinud. Kambarka külas viibisid Punaarmeeaga koos taandunud eestlased. Tol ajal elas Paluoja siin ühes Ernesaksa, Kõrveri ja Kõrvitsaga. Algul muldonnis, hiljem ehitasid endale tare. Seal kirjutas Boris Kõrver laule, Gustav Ernesaks aga asus koori looma.

Pärast jutuaajamist August Paluojaga kirusin end mõttes selle eest, et ei olnud enne Naberežnõje Tšelnõsse sõitmist Lilli Prometiga rääkinud. Toimub ju tema romaani «Meesteta küla» (tõlkisin selle 1962. aastal) tegevus Tatarimaal ja nagu mulle nüüd näis, kusagil siinseis paigus. Hiljem, detsembris, kinnitas Lilli Promet minu oletust. Tema ja ta kangelaste teekond tatari külla viis tõepoolest läbi Naberežnõje Tšelnõ, romaanis kirjeldatud paigad aga asuvad veel 150 kilomeetrit ida pool.

Prometi romaan jutustab sellest, kuidas peaaegu 35 aastat tagasi tutvusid tollal alles noored Nõukogudemaa kodanikud, eestlased, kes olid evakueeritud sügavasse tagalasse, siin, kaugel Tatarimaal esmakordselt nõukogude rahva eluga ja töötasid siin võidu heaks. Nüüd töötavad eesti noormehed ja neiud, kes on sündinud alles pärast sõda ja sõitnud siia komsomolilähetusega, siinsamas Tatarimaal koos teiste meie maa noortega võimsa tehase ehitusel.

Ühiselamusse, kus eesti noormehed elavad, jõudsime kella kuue paiku õhtul ja leidsime eest peaaegu kõik — nad olid parajasti lõpetanud õhtusöögi. 1974. aasta veebruari lõpul Tšelnõsse saabunud Eesti rühma käekäigust jutustas kõige üksikasjalikumalt Ruts Braun, ehkki ka teised võtsid jutuaajamisest elavalt osa.

RUTS BRAUNI MONOLOOG

(Veebruaris 1974 saabunud eesti rühma liige)

Kuidas siin meeldib? Mida öelda? Arvamusi on mitmesuguseid. Aga elada võib. Harjub ära. Ühiselamus, kus elavad Eestist tulnud noormehed, on kahetoalised korterid. Ühes toas elab neli meest, teises sama palju. Seega kaheksa inimese korter. Selles toas oleme meie kolmekesi ja teises toas on veel üks. Mina ja Igor Karpov oleme Tallinnast, Harri Nõmme on Sindist ja Valter Koronin on Keilast, tema elab kõrvaltoas. Vastaskorteris, kahekümne kaheksandas, on viis poissi Eestist. Kaks neist töötavad autojuhtidena, kolm on meie brigaadis.

Kui siia tulime, oli meid kakskümmend üks inimest. Jõudsime kohale kahekümne seitsmenda veebruari öösel. Oh, see oli omaette seiklus! Lennujaamas pidi meil buss vastas olema, kuid ei olnud. Saimme juhuslike sõidukite peale — teine grupp teisele. Noh, esialgu rikkus vastuvõtt tuju muidugi ära. Jaamas öeldi, et buss oli meil küll vastas olnud, aga et lennuk hilines, sõitis buss minema. Meie grupivanem Valeri Ivanov teadis, et meie ühiselamu asub kompleksis «kuus

GENNADI MURAVIN

null kuus». Siin öeldi meile algul, et on kompleksis «kaksikümmend üheksa null seitse». Aga seal oli hoopis tüdrukute ühiselamu! Et meiega oli ka üks tüdruk, siis tema sattuski sinna. Aga meid loomulikult sinna vastu ei võetud ja alles hommikul poole kuueks leidsime oma ühiselamu üles. Olime kõik väsinud. Siis oli juba üsna valge. Siin läheb Eestiga võrreldes varakult pimedaks ja valgeks. Suvel on umbes kella kahe paiku valge, õhtul aga kaheksa-üheksa ajal pime. Esialgul oli sellega raske harjuda.

Tööpäev algab kell kaheksa. Enne kella seitset läheme kodust välja. Tööle viivad bussid, marsruut 33. Varem oli busse üks, aga nüüd on neli ja nendeski tuleb hommikuti küünarnukid abiks võtta. Ei siin ole daamid eesõigust. Kes maha jääb, peab sõitma trammiga ja pärast tunnist sõitu veel jalgsi kõndima.

Esialgul tegi muret hirmus pori. Alguses panime ikka puhtad riided selga, kui kuhugi läksime, aga tagasi tulime nagu porikäkid. Siis hakkasime teiste järele tegema. Siin käidi peamiselt kummisäärikutega ja tööriietes. Ükskord otsustasime Naberežnõje Tšelnõsse restorani minna, seal pidi ka baar olema. Tahtsime vaadata, kas on samasugune nagu meil Tallinnas. Panime end tipp-topp riidesse ja läksimegi. Restoranis aga imestasime, et mehed olid nagu otse töölt tulnud, päris tööriietes. Kõik olid poriste saabastega. Aga see oli varem. Endise ja nüüdse vahel on suur vahe. Säärikutega restorani enam ei lasta. Uuslinnas on nüüd uus restoran «Družba».

Vanemate meeste käest alles kuuleb, mis siin enne on olnud. Praegu ehitatakse Uuslinnas kiiresti. Tulevane Entusiastide tänav on sündinud otse üleöö. Suvel haljastati. Panite tähele, et autotehase ümber on suured mäed? See kõik on kooritud muld. Muld võetakse ära ehitamise ajal ja pärast, haljastamisel tuuakse tagasi. Meie akna all oli ka paras mägi, aga nüüd on juba tasaseks tehtud.

Peamiselt on siin meie ühiselamu kandis kõik tehtud nende mõne kuuga. Näiteks polnud seda suurt maja, koolimaja ega toda teist maja, mis siit aknast paistavad. Need kõik on kaheteistkümnekorralised ja ehitatud viimase nelja-viie kuuga. Kiire tempo!

Tööle hakkasime neljandast märtsist. Vahepealne aeg kulus vormistamiseks. Tuli sõita vanasse linna, Naberežnõje Tšelnõsse, sest kaadri-osakond asus seal. Seal suunati meid ehitus-montaaživalitsusse nr. 33. Ja seal jaotati laiali objektidele.

Praegu töötame kõik «Gidrostroi» süsteemis, sinna kuulub ka EMV-33. Harri ja Valter töötavad teisel objektil. Mina, Igor ja ülejäänud poisid esimesel. Tegelikult on see üks ja seesama objekt, aga väga suur ja hajali asuv, nagu isegi nägite. Praegu töötame Igoriga seal, kus tulevases veepuhastusjaamas asuvad reagentid, varem olime kanali ehitusel. On ikka tõeline kanal küll — üle kilomeetri pikk. Praegu betoneerime seda.

On kuulda, et peame veel kuu aega nendel objektidel olema. Siis läheb terve brigaad Kaama elektrijaama ehitusele. Räägitakse, et meie peamiseks tööks saavad seal betoneerimine, sajad tuhanded kuupmeetrid betooni... Kui jääme pikemaks ajaks, siis töötamegi pidevalt

GENNADI MURAVIN

«Gidrostrois». Hiljem komandeeritakse meid teistegi suurte elektri-jaamade ehitustele. «Gidrostoi» ehitabki veejõujaamu.

Meie brigaadis on kolmanda, neljanda ja viienda kategooriaga inimesi. Viies on ainult brigadiril. Aga kõik teeme üht ja sedasama tööd. Naisi on meil brigaadis üle kümne ja kõik töötavad meestega võrdselt. Vibraatoriga on raske töötada, mõjub tervisele, eriti ränk on see naistele, aga pole midagi parata, töö tahab tegemist. Meie brigaadis on inimesi kolmekümne ringis — tatarlasi, ukrainlasi, valgevenelasi, baškiire, leedulasi, meie kahekesi eestlased... Kõigi rahvust ei teagi.

Täna sai ka paras jagu tööd tehtud. Kord on ühes kohas vaja betooni vastu võtta, siis jälle teises, nii et kogu aeg oled nagu orav rattal. Siis jälle on varustust vaja, lippa seda tooma. Päeva lõpuks võtab käed ja jalad päris läbi. Kui betooni tuleb palju, on võhm väljas. Ja õhtul on niisugune tunne, nagu oleks sul supilusika asemel käes vibraator. Niisugust tööd ei olnud varem teinud. Töötasin Tallinna Kalinini Rajooni Remondi- ja Ehitusvalitsuses. Kui siin tööle hakkasime, kuulus peale Harri, Valdeku, Valteri ja kahe autojuhi kogu meie rühm umbes kolm kuud Sultanovi brigaadi. Brigadir oli noor, viiekümnenda aasta poiss. Esialgu anti vanematest brigaadidest paar inimest abiks, kuid töö ei laabunud. Eks ülemused olnud kah süüdi, meile esitati liiga suuri nõudmisi. Eriala aga polnud meist veel kellelgi käes ja me ei tulnud ülesannetega toime. Normid olid ka küllaltki suured. Pärast oli brigadiriks meie rühma poiss, Vjatšeslav Smirnov — Slavka. Kuu aega pidas seda ametit, siis läks teise brigaadi, samasse, kus me praegu töötame, lihtsalt tööliseks. Endise Sultanovi brigaadi brigadiriks on praegu meie Tallinna poiss Aleksejev. Endistest on alles veel Androvski ja Baluzova... ja ongi kõik.

Päris paljud on ära sõitnud. Meie rühmast läks üks inimene ära juba kahe kuu pärast. Paari kuu eest sõitsid meilt tagasi kolm tüdrukut. Ja mõned poisid ka. Pool rühma meid siin alles ongi.

Ah et miks nemad ära sõitsid ja meie mitte? Ei tea, ennast kiitma ei hakka, aga vahest peame vastu. Nemad lihtsalt ei pidanud... või mis minagi tean. Pärast seda, kui raskem aeg — algus — on möödas, tundub, et nagu narr on ära sõita. Tõesti ei oska ütelda, miks nad ära sõitsid. Kõige esimesena läks üks abielus mees — naine oli Tallinnas korteri saanud. Eks igapäev ole oma põhjus. Tüdrukud läksid peamiselt sellepärast, et töö oli ebameeldiv ja raske. Aga poisid käisid vahepeal kodus ja jäidki sinna.

Paari-kolme aasta pärast on ehitused valmis, siis... Noh, tulevikuväljavaated on toredad. Kes tahab, võib siia jääda. Kaks poissi jäävadki. Täitsa kindlalt kohe. Üks on Pärnu poiss Urmas Lumbach. Võttis siin naise. On nüüd korterijärjekorras. Praegu elab vagunis, see on kohalikus kõnepruugis «avariikorter». Urmas on samuti ehitusmees. Ta töötab teisel objektil koos Harri ja Valteriga. Urma naine on Ukrainast, töötab maarlina-krohvijana, samuti EMV-33-s.

Teine kindel siiajäaja on Jaan. Abielus on ja vagun on, ja väga hea töökoht kah. Oleme käinud vaatamas, kuidas Jaan töötab. Pole midagi öelda, kõva poiss.

Mina olen siin oma aasta ära, siis lähen käin kodus, puhkan veidi, ja jälle ratastele. Siia ma tagasi ei tule. Jõudu proovima põrutan kus-

GENNADI MURAVIN

kile mujale, kus töö on veel algstaadiumis, kus on raskusi. Vastu peaks vist pidama, ega seegi siin meelakkumine ole. Aga seitsme-kaheksa aasta pärast on siin väga huvitav. Eks siis tuleme kui turistid. Aga ega tea, võib-olla selle nelja kuu jooksul, mis veel ees, otsustab mõni teinegi siia jääda.

AUTOR

Hiljuti eestikeelses tõlkes ilmunud ja eesti lugejaskonna hulgas otsemaid populaarseks saanud E.-M. Remarque'i romaani «Arc de Triomphe» tegelane doktor Ravic ütleb: «Mitte kusagil ei oota midagi ees. Alati tuleb ise kõik kaasa tuua.» Sõjaseelses ja ka praeguses Lääne-Euroopas kõlasid ja kõlavad need sõnad küll vaieldamatu aforismina. Kuid meie elu teeb neis sõnades iga päev tõsiseid korrektiive. Enam ei tunne me end üldse mitte kusagil ja kaugeltki mitte alati kontvõõrastena, kellel tuleb ise kõik kaasa tuua. Selles näiteks veendusid veel kord eesti komnoored lööksalgast, mis saabus KamAZ-i ehitusele oktoobris 1974.

VELLO VAHURI MONOLOOG

(Oktoobris 1974 saabunud eesti rühma komissar)

Ma tulin nagu teisedki vaatama, mis asi on see suur komsomoli löök-ehitus, millest nii palju räägitakse, ja mitte ainult vaatama, vaid kaasa lööma. Muidugi janunesime kõik romantika järele. Mitte keegi ei teinud endale illusioone, kõik teadsid, et läheb raskeks. Arvasime, et saabume enam-vähem asustamata paika. Meie ettekujutust mööda pidigi see suurehitus olema alles algstaadiumis. Me valmistusime sisimas selleks, et elada tuleb rasketes tingimustes. Seepärast oli see, mida siin nägime, meile üpris ootamatu.

Meid oodati ja paigutati otsekohe uhiuude üheksakorruselisse ühiselamusse, mis oli antud eksploatatsiooni paar päeva enne meie saabumist. Päris algul närveerisime ja lippasime ringi igasuguste dokumentide, arstitõendite ja muu paberivärgiga, mida oli tööle asumiseks vaja. Ent oli mis oli, nüüd on kõik seljataga, kõik on korras, sisse elatud ja isegi mõni tarvilik ese muretsetud.

Mind määrati majaehituskombinaadi kärgbetoonitehasesse. Töötan armatuuritsehhis, kus valmistatakse metallkarkasse tulevaste betoonplokkide ja -paneelide jaoks, ning õpin valvelukksepaks. Mul on juba praegu neljas kategooria. Ühiselamust sõidame tehasesse kümme-kolme minutiga, sealt läheme veel oma viis minutit jala.

16. oktoobril kuulutati energeetikute kultuuripalees välja uue kahe tuhande liikmelise komsomoli lööksalga (sinna kuulub ka meie rühm) start. Et ma olin rühmakomissar, siis tuli mul seal esineda kõigi Baltimaade nimel ja anda ehituse staabile meie poolt üle väike kingitus.

Ausalt öeldes oli see mul esimene kord vene keeles kõnet pidada,

GENNADI MURAVIN

pealegi veel nii vastutusrikkal miitingul. Kuidagiviisi tulin toime. Tõsi küll, üks sõna läks mul seejuures kaduma, väga tähtis ja vajalik sõna. Ma tsiteerisin seal luuletust:

«Не всем дано так щедро жить —
на память людям города дарить...»

Kuid sõna «память» läks mul meelest ära. Isegi tundsin, kuidas ma kõrvuni punastasin. Istus ju presiidiumis kogu ehituse ja linna juhtkond, saalis aga oli peaaegu kaks tuhat inimest...

See pidulik aktus oli väga meeldejääv. Eriti saal, kus ridade kohal seisis kõigi eri oblastitest ja vabariikidest tulnud rühmade plakatid ja loosungid.

AUTOR

Sõjaväes on selline ametikoht: «paigutaja». See on kõrgemalt poolt määratud komandör või sõdur, kes vahtkonda postile viib. Eestimaa Komsomoli Keskkomitee sektorijuhatajat Valeri Ivanovi võiks nimetada paigutajaks, õigemini küll «laialivedajaks», sest ta on korduvalt saatnud eesti kommunistlike noorte rühmi Kaama Autotehasesse, BAM-i ja teistele ehitustele.

Noil sõna otseses mõttes palavail oktoobripäevil valmistus uus komsomoli lööksalk asuma tööle KamAZ-i ehitusel ja loomulikult polnud Valeri Ivanovil pikemateks jutuajamisteks aega. Lühidalt teatanud, mitu inimest on Eestist tulnud, kes on rühma komandör ja komissar, ütles ta mulle:

«Tulge kuuteistkümnendal energeetikute paleesse pidulikule stardimiitingule. Seal on kõik meie poisid ja tüdrukud koos ja te saate nendega tutvuda.»

Jõudsin miitingule paar minutit enne algust. Treppi mööda ja läbi fuajee ruttasid ükshaaval ja rühmiti noormehed ja neiud. Ümberringi kõneldi ja hõigati kümnetes keeltes. Rahvast tulvil saal sumises paljuhäälselt ja rõõmsalt. Read kerkisid amfiteatrina. Mitmesugustest vabariikidest ja oblastitest saabunud rühmad istusid tihedate gruppides, mõned olid hõivanud mitu rida. Aeg-ajalt tõsteti peade kohale pikki paberilinte loosungitega ja transparente: «Valmigu KamAZ-i Kaluuga kilomeetrid!», «Tehtud on palju, tehakse veel rohkem!»... Viivu hoiti loosungit üleval, siis lasti see alla, ja otsekohe kerkis mõned read kõrgemal või madalamal teine. Loosungeid oli ka tatari, ukraina, valgevene ja teistes keeltes...

Seisin vahekäigus ja silmitsesin rõõmsaid, elevil nägusid. Kus on siis eestlased? Äkki tõusis kusagil amfiteatri keskel püsti keegi noormees ja viipas kutsuvalt käega. Kas mulle? Silmitsesin tähelepanelikumalt. Ženja Iljassov! Omal ajal töötas ta «Sovetskaja Estonia» toimetuses. Sellepärast oligi rühmakomandöri perekonnanimi mulle nii tuttav tundunud.

Eesti noored olid hõivanud peaaegu kaks rida. Vaba koht leidis mul-

GENNADI MURAVIN

legi. Vaevalt olin jõudnud tutvuda mõne lähikonnas istuva poisi ja tüdrukuga, kui saalis kustus valgus. Enne pidulikku osa näidati uus-tulnukatele täispikka dokumentaalfilmi, mis jutustas KamAZ-i ehituse ajaloo aastail 1969—1974. Selle huvitava ja muljeterohke filmi olid tervemisti vandanud Kaama Autotehase töötajad ise.

Siis pandi tuli põlema, presiidium asus laval kohtadele, esinema hakkasid rühmade esindajad. Ukrainlanna rääkis ukraina keeles. Siis läkitasid meie omad Vello Vahurile presiidiumisse sedeli, et ta alustaks oma esinemist eestikeelse tervitusega, kuid nagu pärast selgus, ei jõudnud sedel adressaadini, meie hüpnotiseerivad pilgud aga ei aidanud. Haapsalu komsomoli rajoonikomitee liige Vello Vahur tuli ka ise oma kõnega hästi toime ning ulatas kiiduavalduste mürina saatel Kaama Autotehase veteranidele meene Baltimaade kommunistlikelt noortelt.

Seejärel tervitasid uut täiendust KamAZ-i parimad ehitajad ja töölised, tootmiskoondise «Kamgesenergostroi» ülema esimene asetäitja Jevgeni Batentšuk ja NLKP linnakomitee sekretär Donskaja. Nende sõnavõtude juhtmotiiviks oli: suur ja vahest kõige mahukam osa tööst on juba seljataga, neile, kes nüüd ehitustöösse lülituvad, langeb osaks töö lõpule viia ning nemad saavad näha, kuidas poolteise aasta pärast tulevad konveierilt esimesed veoautod «KAMAZ».

Jah, neid, uusi noori, oodati, neid oli ehitusel vaja, neile seati valmis korralik elamine, nende astumist Kaama Autotehase ehitajate ridadesse tähistati piduliku miitinguga. Ja seda totram, piinlikum ja arusaamatum on see, kuidas neid tööle määrati. Ilmselt tuleb siinkohal jutustada sellestki, sest need negatiivsed näited on üpris õpetlikud.

Eesti rühm, mis 1974. aasta sügisel Naberežnõje Tšelnõsse sõitis, pidi koosnema 30 inimesest, sest nii palju komsomolilähetusi oli ÜLKNÜ Keskkomitee sedapuhku vabariigile eraldanud. Kuid KamAZ-i sõita soovijaid sigines hulga rohkem. Lähetuskirju mõistagi kõigile ei jätkunud, ja siis otsustasid mõned omaenda kulu ja kirjadega ikkagi rühmaga kaasa minna. Erilist riski selles polnud, sest, nagu öeldud, olid töökäed ehitusele ikka väga vajalikud ja organisatsioon, kes inimese tööle võttis, tasus talle kõik kohalesõidukulud.

Niisiis, tookord saabus 33 inimest. Umbkaudu pooled neist olid tütarlapsed. Mitte kõigil 33 inimesel ei olnud ehitusel vajalikud erialad. Kuid siin oli kaks 4. ja 5. kategooria kokka, kvalifitseeritud serdistajad, raamatupidaja, maaler-krohviija, 5. kategooria kõrgmonteerija ja mitu III ja II liigi autojuhti, kes olid juba raskeveoautodel töötanud. Ent kogu rühm määrati ühe käeliigutusega tööle majaehituskombinaati, 1. kategooria betoneerijaiks. Seda kuuldes tulnukad jahmusid. Ilmselt tooksid nad rohkem kasu, tehes seda, mida juba oskavad, betoneerinud polnud nad veel kunagi. Peale selle pole kõige madalama kategooria tööd tehes korralikku palka loota. Mõned otsustasid vaielda. Eriti visa oli kõrgmonteerija, kes oli ehitanud Narva elektrijaama ja teisi objekte ning teadis, et tema eriala on siin vajalik ja ta kõrget kvalifikatsiooni arvestades üpris defitsiitne. Kaadriosa-konna töötajad paraku käitusid järsult ja jämedalt ning eelistasid

GENNADI MURAVIN

sisulisele arutlusele demagoogilist kohusetunde meenutamist, tuues näiteks Kortšaginit ja 20-ndate aastate kommunistlikke noori, kes läinud pikemalt mõtlemata sinna, kuhu neid saadeti. See aga ei suutnud varjata otsuse arutust ja ebaloogilist vägivaldsust. Lõppude lõpuks anti monteerijale 4. kategooria töö, paar-kolm inimest võeti 3. ja 4. kategooria valvelukkseppadeks. See oli aga ka kõik, mida õnnestus saavutada.

Toda töölemääramise lugu võiks pidada juhuslikuks, kui ta ei kor-daks paljuski seda, mis juhtus eesti kommunistlike noortega 1974. aasta veebruaris-märtsis. Nagu lugeja Ruts Brauni sõnadest juba teab, oli seetõttu pool sellest rühmast juba oktoobriks ehituselt ära sõitnud, lepingus ettenähtud aega lõpuni töötamata.

Üks ehituse juhtidest seletas meile «Kamgesenergostroi» kaadriosakonna talitusviisi nõnda: et tööjõudu vajavaid organisatsioone ja all-jaotusi on suur hulk, ei ole osakonnal täit ettekujutust, kui palju ja millise eriala töölisi on puudu (tööjõu voolavus moodustab umbkaudu 30% töötajate üldarvust). Pole selget pilti sellestki, kui palju ühe või teise eriala töölisi uute rühmade koosseisus ehitusele saabub. Sellepärast eelistavad nad pikemalt arutamata saata päralejõudnud noored suurte gruppidenä nende valitsuste käsutusse, kus antud hetkel kõige rohkem inimesi vajatakse. Seetõttu võib kergesti juhtuda ja juhtubki, et täna määratakse kvalifitseeritud autojuhid kvalifitseerimata betoneerijaiks, homme aga võidakse eilsed abiturientid, kel pole üldse mingit kvalifikatsiooni, läkitada teise valitsuse käsutusse, kus nad otsemaid autojuhtide kursustele saadetakse, sest valitsuses seisab hulk autosid jõude. Tõsi küll, selles peitub ka omamoodi konks — komsomolilähetusega saabuv inimene on kohustatud töötama vähemalt ühe aasta, aga kui ta kohapeal kursused lõpetab ja eriala omandab, on ta kohustatud töötama kaks aastat veel. Sel moel püütakse osa tööjõust kinni hoida, voolavust vähendada. Ent ma olen kindlalt veendunud, et mõningasest organiseerimisvaevast hoolimata on täiesti reaalne ja ehitusele palju enam tulu toov teine viis, nimelt selline, kus inimestele antakse tööd neil juba olemasolevatel erialadel ning luuakse neile tõusuvõimalusi. Sellise suhtumise puhul oleksid paljud siit enneaegselt lahkunud «lähetuskirjamehed» kindlasti kohale jäänud...

Esiotsa mõtlesime, et korralagedus töölevõtmisel puudutab üksnes neid, kes saabuvad komsomoli lähetuskirjadega suurte gruppidenä, ent peagi selgus, et nii see pole. Peale noorte, kes saabuvad siia komsomoli liinis, peale tööliste, kes sõidavad siia värvatuina, tuleb suhteliselt väike osa inimesi mitmesugusteks tähtaegadeks (enamasti aastaks) «Kamgesenergostroi» käsutusse komandeerituna Naberežnõje Tšelnõst saadetud nõudmise peale. Kuidas, kelle poole ja millisel põhimõttel need nõudmised saadetakse, seda mul täielikult selgitada ei õnnestunud. Kuid näiteks tundub veider, et elamuehitusinsenerist neiu, kes oli juba mitu aastat töötanud Minski projekteerimisinstituudis ja aastaks komandeeritud Naberežnõje Tšelnõsse, pidi nädal aega või kauemgi vahtima käed rüpes Tšelnõs, kuuldes iga päev kaadriosakonnas, et ta võib tagasi sõita. Neiu keeldus komanderinguülesannet täitmata tagasi sõitmast ja ta suunati organi-

GENNADI MURAVIN

satsiooni käsutusse, kes tegeleb tööstusehitusega ja püstitab automonteerimistehast. Seal aga polnud selle eriala inimesi vaja, ehkki töötajaid oli tarvis, ja talle anti töö, milleks ta enda sõnade järgi polnud vaja ei kõrgemat haridust ega kogemusi elamuehituse alal. Miks seda minskilannat ei suunatud elamuehitusse, kus ta haridus ja kogemused oleksid olnud väga tarvilikud ja kus samuti inimesi vajati, jäigi meile mõistatuseks. Võib-olla üksnes sellepärast, et «Avtozavodstrois» oli sel hetkel terav tööjõupuudus. Või sellepärast, et organisatsioon, kes ehitab Kaama Autotehast ja linna, ei pea linna väljaehitamist tähtsaks, nagu I. Donskaja meile ütles...

Niihästi tolele minskilannale kui ka Nijole Pabelionisele ja mõnelegi teisele öeldi, et nad võivad tagasi koju sõita... Kuid nemad ei sõitnud minema, nagu ei sõitnud enamik neist, kel tuli sedasorti sõnu kuulda. Formaalselt näis neil olevat õigus ära sõita, kuid nad jäid jonnakalt paigale. Mispärast? Muidugi on igal konkreetsel juhul mitu põhjust. Kuid minu arust peamine peitub selles, et komsomolilähetusega või komandeerimistunnistusega KamAZ-i sõitmine ei ole lihtsalt vastutusrikas ülesanne, vaid ka suur au. Sõita soovijaid on palju rohkem kui komsomolilähetusi või komandeerimistunnistusi, ja noored inimesed, kes seda au taotlevad, saavad selle vaid range valiku kaudu — siia ei saadeta põhimõtte järgi: mis mulle ei kõlba, käib sulle küll! Komsomoliorganisatsioonid, tehased, ehitusvalitsused, projekteerimis- ja majandusorganisatsioonid ning õppeasutused saavad siia parimad ja jäävad ise ajutiselt ilma vajalikust, asjatundlikust töötajast. Kujutlege nüüd, et see inimene tuleb nädala-paari või isegi kuu aja pärast tagasi. Kuidas ta oma seltsimeestele silma vaatab? Ja kuidas vaatavad tema peale nemad, eriti need, kes samuti tahtsid sõita, kuid kellele eelistati teda? Teda nimetatakse desertööriks, öeldakse, et ta põgenes, ei pidanud vastu, vedas kollektiivi alt. Ta kaotab võib-olla eluksajaks inimeste austuse ja usalduse, sest nad lihtsalt ei usu ülal- kirjeldatud tõlpluse võimalikkust.

Ehk vangutab lugejagi skeptiliselt pead: kuidas küll nõnda? Kaama Autotehast ja Naberežnõje Tšelnõd ehitatakse ju edukalt, pealegi kiirendatud tempos, kas see oleks täieliku tõlpluse puhul võimalik? Kuid jutt pole mõistagi sellest, et tõlplus võimutseks igal pool. Nähtavasti on suurel üritusel alati omad kaod, ja kirjeldatud juhul on kaod suhteliselt väikesed, muidu ei oleks suur üritus enam suur. Kuid kadusid võib omakorda jagada kahte liiki: paratamatuteks ja niisugusteks, mida saab vältida. Just viimastest käibki jutt. Suurem osa Tšelnõsse komandeerituist niisugusesse olukorda nagu insener Minskist loomulikult ei satu. Ent sääraseist juhtumeist kuulsime Tšelnõs korduvalt, kuigi me neid ei otsinud. Elu ise viis meid nende inimestega kokku ühiselamusis ja võõrastemajas, ehitusplatsidel ja lihtsalt bussis. Nende hulgas oli ka I liigi (!) autojuht, kes oli komandeeritud siia Tartust. Saanud nõudmise kommunismi löökehituselt, saatsid tartlased siia sõna otseses mõttes esmaklassilise spetsialisti, tema aga pidi tahtmatult mitu päeva logelema...

Arutades õhtuti Ruškisega kõike seda, mida kumbki meist päeva jooksul oli näinud või kuulnud, ja kujundades uute muljete kildudest

KamAZ-i nime taga seisvate keerukate nähtuste kompleksi, mõistmise, et mõnel puhul pole meil õigust kiretuiks vaatlejaiks jääda, me peame jutustama mõnedest oma muljetest ja tähelepanekuist mitte üksnes tulevases olukirjelduses, mis jõuab lugejani alles paljude kuude pärast, kui on juba hilja midagi parandada, vaid nüüdsama, kohapeal. Sellele mõttele ei jõudnud me kaugeltki kohe. Meie komandering oli juba lõpule jõudmas, sellepärast tuli kõik ära teha mõne päevaga, aidata eesti lööksalga liikmetel õiget tööd leida ja pöörata ehituse juhtkonna tähelepanu kaadriosakonna tööstiile.

Tootmiskoondise «Kamgesenergostroi» administratsiooni hoone ja võorastemaja «Kaama» fassaadid moodustavad täisnurga. Oma numbritoa aknast nägin igal hommikul, kuidas kella kaheksaks kogunevad nõupidamisele suurehituse «kindralid» ja «rindejuhatajad». (See võrdlus on minu meelest täiesti kohane, sest väljendit «töörinne» kuuled siin peaaegu igal sammul.) Mõnekümneks minutiks (mitte kunagi tundideks!) koguneb «Kamgesenergostroi»-esisele asfaltväljakule mitukümmend «Volgat», «Moskvitši», «Žigulid», GAZ-i, RAF-i, «Nysat». Pole ka ime, sest koondisel on üle 120 ehitus- ja montaaživalitsuse!

Tavaliselt aga sõitis juba ammu enne kaheksat alles tühjale platsile must, punaste istmetega «Volga» ja sealt pugest välja pikka kasvu, kehakas, ütleksin, laia formaati mees. Ta polnud kärsitu ega ilmutanud ka ülemuslikkust. Teretas lahkelt kõiki, kes sel varasel tunnil siin juhtusid viibima, astus rahulikult trepist üles ja sisenes enesekindlalt valitsuse klaasist fuajeesse. Ilmad olid palavad ja mees enamasti mütisita, mistõttu selgesti paistis ta suur, kumera lauba ja heledate hõredate juustega pea vägeva maadlejakaela otsas.

Kord hommikul nägin teda administraatoritoe aknast ja küsisin valveadministraatorilt, kes see mees on. Ta vaatas mind hämmastunult, nagu poleks ma oma lihast isa ära tundnud, ja ütles:

«See on ju Batentšuk ise! Jevgeni Nikanorovitš.»

Või see siis oligi «Kamgesenergostroi» ülema esimene asetäitja. Temast olime tollal juba korduvalt kuulnud ja peaaegu alati ühenduses lühikese sõnaga «ise». «Batentšuk ise ütles!», «Batentšuk ise kiitis»... Viibisime kord nõupidamisel, kus keegi brigadir soovitas töid teostada uuel viisil. Seejärel esines tema ülem, KamAZ-i möödupuu järgi üpris suur tegelane, kes nimetas uut ettepanekut rumalaks ettevõtmiseks. Brigadir tõusis otsemaid püsti ja ütles sealsamas kõigi kuulates:

«Te lihtsalt ei saa mitte millestki aru, aga lähme Jevgeni Nikanorovitši juurde, temal on silmapilk selge.»

Pärast koosolekut läksid nad tõepoolest Batentšuki juurde, ja too, brigadiri sõnadest juba kuulnud, ütles vaikselt ja rahulikult:

«Teie siis arvate, et teie ülemus ei taipa tuhkagi, mina aga küsisin siin veel mitmelt, mis on teie ettepaneku mõte, kuid keegi ei suutnud seda mulle korralikult selgeks teha, ehkki nende meelest asjal mingi tuum olevat. Arvan, et te ise ei oska korralikult rääkida, ei ole õppinud oma mõtteid selgesti väljendama. Meie töös on see aga vajalik. Muidu keerame veel midagi segast kokku...»

Batentšuki enda jutt on selge ja väljendusrikas, ühtmoodi ladusalt

räägib ta erialastel, ehitusteemadel kui ka neist, kellega tal on tulnud koos töötada Irkutski hüdroelektrijaama, teemanditööstuse linnade ja käitiste ja Viljui hüdroelektrijaama ehitusel... Just tohutud kogemused ongi tema autoriteedi üks aluseid. Aga ise ta ütles kord selle kohta: «Siin ei tule tihtilugu mitte niivõrd oma varasemaid kogemusi kasutada, kuivõrd neid ületada.» Tema suurt sisemist jõudu tajuvad kõik, isegi need, kel on temaga esmakordselt tegemist ja kes ei tea, et nende ees on Batentšuk «ise». Nelja aasta jooksul, mis Jevgeni Nikanorovitš Tšelnõs töötab, on kahel korral vahetunud «Kamges-energostroi» ülem: A. Eginburgi asendas N. Ivantsov, kellest hiljem sai NSV Liidu energeetika ja elektrifitseerimise ministri asetäitja, Ivantsovi V. Fomenko, endine «Avtozavodstroi» ülem (enne seda oli ta viis aastat Bratski metsatööstuskompleksi ehituse ülem), kuid Batentšuk on ikka jäänud kõigutamatult oma kohale ja on alati valmis tõsisteks jutuaajamiseks ehitusküsimuste ja inimsaatuste üle. Seegi on minu meelest oluline põhjus, miks ümberkaudsed inimesed temast lugu peavad.

Batentšukist oli juba palju kirjutatud ja ma kartsin, et korrespondendid ja kirjanikud on teda tublisti ära tüüdanud, ent kui ma pärast esitlemist talle kavaldamata ütlesin, et kogume materjali olukirjedusteks KamAZ-ist, oleme siin temast palju kuulnud ja tahaksime temaga pikemalt juttu ajada, või juhul, kui ta meile nii palju aega pühendada ei saa, jälgida teda kabinetis, ehitusplatsidel, nõupidamistel ja mujal, vajus ta hetkeks mõttesse ja küsis:

«Mitmekesi te olete?»

«Kahekesi.»

«Teate mis? Kui teile sobib, tulge minu juurde valitsusse mis tahes päeval, millal tahate, kella üheksaks hommikul. Sel ajal võtan ma tavaliselt vastu inimesi, teie aga tulge otse minu kabinetti, eks seal selgu.»

Et meie KamAZ-is viibimise kava oli juba ette koostatud ja kõik päevad olid hommikust hilisõhtuni hõivatud, pääsesime Batentšuki juurde alles kahe päeva pärast.

Viis minutit puudus üheksast, kuid Jevgeni Nikanorovitši polnud ikka veel. «Ta on Fomenko juures nõupidamisel,» ütles sekretär. Ootetoas ja koridoris ootas Batentšukki üsna palju inimesi. Täpselt kell üheksa tõusis Batentšuk kolmandale korrusele ja tundus, et tema võimas kogu täidab koridori seinast seinani. Sedamööda, kuidas ta kabinetile lähenes, tihenes rahvahulk tema ees, selja taha aga jäi tühjus. Lõpuks olid kõik end ootetuppa kiilunud. Siis lõi ta pruuni vahariidega ülelöödud kabinetiuukse lahti ja ütles:

«Palun, seltsimehed, astuge kõik sisse.»

Seejuures noogutas ta meile märguandeks, et tema kutse käib ka meie kohta.

Oma 20 inimest sisenes kabinetti ja võttis tiheda reana istet seinas ääres toolidel, muist aga pidid istuma kabinetis keskel seisva nõupidamislaua äärde, mis koos Batentšuki enda lauaga moodustas T-tähe.

Selgus, et mitu inimest oli spetsiaalselt välja kutsutud ja nendega klaaris Batentšuk «suhteid» esmajärjekorras, kõigi juuresolekul. Lugu

ise oli huvitav. Pärast Aleksei Kossõgini külaskäiku Naberežnõje Tšelnõsse lubas NSV Liidu Ministrite Nõukogu kinni maksta ühe ekspluatatsiooni antud suurobjekti. Batentšuki juurde kutsutud inimesed olid süüdi selles, et nad polnud seni jõudnud tagada vastavate dokumentide, jooniste ja aruannete vormistamist, mistõttu «Kamgesenergostroi» ei saanud NSV Liidu Ministrite Nõukogule ja Rahandusministeeriumile esitada tegeliku maksumuse täpset arvestust, mis projekteeritust nähtavasti tublisti erines. Jutt oli sadadest tuhandetest, võib-olla isegi miljonitest rubladest, asi oli ilmselt väga tõsine ja väljakutsutud püüdsid end õigustada, aga tegid seda saamatult, viidates alltöövõtjate distsiplineerimatusele. Batentšuki repliikidest ja küsimustest võis järeldada, et ta pole vastuste ja seletustega rahul, seda enam, et ka kõige mõistlikum vastus ei saanud puuduvaid dokumente asendada, kuid aega andmete kogumiseks ja dokumentide koostamiseks oli kõige järgi otsustades jäänud üsna vähe. Me ootasime, millal Batentšuk meeste peale käratab, nad nagu kord ja kohus läbi võtab. Ent Batentšuk ei käratanud, ei tõstnud isegi häält. Ta uuris igahelst väga rahulikult ja asjalikult, kas too saab esitada vajalikud paberid nelja päeva jooksul ja millist abi tal selleks tarvis on, leppis sealsamas telefoni teel kokku nelja kõige distsiplineerimatuma alltöövõtjaga, et nende esindajad kella 18 tema kabinetti tuleksid, ja tegi selektori kaudu kellelegi korralduse, et ühele seltsimehele antaks kaheks päevaks appi joonestaja. Seejärel väljakutsutud lahkusid, Batentšuk aga pöördus niisama rahulikult ja asjalikult ülejäänute poole, küsides järjepannu igahelst:

«Mis teil oli?»

Kuulanud inimese ära ja lahendanud tema küsimuse, võttis ta ette järgmise.

Küsimuses, millega oli tema juurde tulnud keegi ametimees Kaasanist, korraldas Batentšuk sealsamas mininõupidamise, kutsudes enda poole mitu töötajat ja tõmmates lühikesse arutlusse kaasa peaaegu kõik juuresviibijad. Aga ühele naisele, kes tahtis mingitele paberitele allkirja saada, ütles ta:

«Miks te nendega minu juurde tulite ja veel tund aega surnuks lõite? Kõige selle maksumus on ju ainult viiskümmend tuhat... Seda oleks võinud ja pidanud ilma minuta lahendada seltsimees N. Kas te tema juures käisite?»

«Ei. Aga meil Kaasanis, kus ma töötasin...»

«Ärge kaotage aega,» katkestas teda Batentšuk. «Ta võib nüüdsama objektidele sõita ja siis te teda enne homset kätte ei saa.»

Niisuguses vaimus sai ta kõigiga hakkama. Pärastpoole ajas ta veel üsna kaua meie kahega juttu, vastates kannatlikult kõigile küsimustele, lõpuks aga ütles, et kui tahame, võime temaga sõita «Avtozavodstroisse», kus tuleb väga huvitav nõupidamine. Meie muidugi nõustusime, ehkki see polnud meil plaaniski.

Batentšuk jättis meile hea mulje. Juba esimesel ja üpris põgusal tutvumisel leidis kinnitust paljugi, mida temast oli räägitud. Ta ei poseerinud ega mänginud publikule, ta tegi tööd hoolimata sellest, kui palju inimesi juures viibis ja kes nad olid.

GENNADI MURAVIN

Autoga «Avtozavodstroisse» sõites ei saanud ma jätta tähendamata, et olin kogu aeg oodanud, millal ta ometi süüdi olevate töötajate peale käratab.

«Vaadake,» vastas Jevgeni Nikanorovitš, «mina ei kärata üldse mitte kunagi. Mind süüdistatakse seetõttu vahel isegi pehmuses. Kuid ainult nõrgad inimesed kisendavad, nad mässavad sisemiselt kellegi vastu. Tugev inimene saab ka hüsteerikata läbi. Kisakõridel autoriteeti ei ole.»

Samas rääkis ta meile loo ühest brigadirist Viljui ehitusel, kahe-meetrisest, kehalt ja vaimult tugevast mehest, kes häält tõstmata talt-sutas kõige kangekaelsemadki suupruukijad.

Meil tekkis Batentšukiga vastastikune arusaamine, ja tema oli esimene, kelle juurde me läksime, kui kuulsime, et eesti rühma koosseisus saabunud kvalifitseeritud autojuhid, keda ehitusel väga vajati, on pandud kvalifitseerimata betoneerijateks.

Meie jutuajamisel Batentšukiga polnud küll tunnistajaid, kuid härjal me kohe sarvist kinni ei hakanud, vaid esitasime üpris riukalisi küsimusi: «Milles teie arvates peituvad suure voolavuse põhjused?», «Kas teile ei tundu, et entusiasm, millega noored ehitusele sõidavad, kustub siin rutem kui õigus» jne. Need küsimused ei tabanud teda ootamatult, nähtavasti oli ta seda juba endaltki küsinud.

«Kas ehitusel autojuhte jätkub?» küsisime meie.

«Ei. Äsja saatsime autojuhtide kursustele 500 inimest.»

«Kas teil on tulnud ehitusel eestlastega, Eestist pärit kommunistlike noortega kokku puutuda? Millisel arvamusel te neist olete?»

«Arukas rahvas. Teevad tublit tööd. Neil on töökultuuri.»

«Aga kui soovitaksime teile mõnda II ja III liigi juhti eesti lööksalgast?»

«Otsekohe panen nad rooli taha.»

Siis rääkisime veebruaris saabunud eesti rühma saatusest ja sellest, mis probleemid on oktoobris kohale jõudnud poistel. Batentšuk kuulas meid väga tähelepanelikult ja huviga. Palus poistele teatada, et rühma komissar ja komandör tingimata otse tema juurde tuleksid. Üht-teist märkis ta endale üles. Ütles, et oleme üles tõstnud tähtsa küsimuse ja on väga hea, et me temaga sellest rääkisime.

Kasulik jutuajamine oli meil ka Juri Titoviga, keda iseäranis huvitas juhtum Minski inseneriga. Astuti veel mõningaid samme, ent nende lõplikku tulemust ei tea ma seniajani, sest kõik see leidis aset paar-kolm päeva enne meie ärasõitu Tšelnõst.

Noil Tšelnõs veedetud päevil ei tekkinud mul kordagi küsimust, kas on vaja või kas on sobiv minna näiteks Jevgeni Batentšuki juurde, et eesti kommunistlike noorte kaitseks välja astuda ja kaadriprobleeme analüüsida. Ent nüüd küsin endalt, kas sobib sellest rääkida siin reportaažis, kas siin pole indiskreetsust, autorlikku edevust, patustamist eetika vastu? Ja leian endale aru andes kaalukaid põhjusi, miks sellest mitte ainult ei või, vaid isegi tuleb rääkida.

Me ei läinud ju üksnes konkreetsete inimeste eest kostma, vaid astusime välja ühise ürituse huvide kaitseks, selle eest, et asjatult ei

GENNADI MURAVIN

kustutataks suurepärase noormeeste ja neidude entusiasmi, keda on kasvatatud uss õiglusse ja arukusse.

Üleliidulisi komsomoli löökehitusi on NSV Liidus praegu ligemale 170. See noorsoo šefluse põhiliste ehitusobjektide üle on kindlalt juurdunud meie ellu ja säilib nähtavasti veel küllalt kaua, aastakümneid. Nii väidavad teadlased, lähtudes olemasolevate arengutendentside analüüsist. Pole ju komsomoli löökehitused üksnes need, mida rajatakse äärmiselt raskesti ligipääsetavais ja kaugetes paikades: Kaug-Idas, Kaug-Põhjas, Kesk-Aasias ja Siberis... Juba praegu kerkivad üleliidulised löökehitused ka meie maa südames. Moskva metroo ehitus ja rekonstrueerimine, ZIL-i ja Tšeljabiniski Traktoritehase, samuti esimese viisaastaku ehitiste rekonstrueerimine on kuulutatud üleliidulisteks löökehitusteks. Nende rekonstrueeritavate ettevõtete osatähtsus kasvab. KamAZ on ainult üks üleliidulistest löökehitustest, ehkki kõige suurem. Sellepärast on Kaama Autotehase kogemused väärtuslikud ka siis, kui need on mõneti negatiivsed. Egas muidu ütle teadlased, et kord saadud negatiivne resultaat peab vältima vea kordumist. Kes teab, kas ei muutu üleliiduliseks löökehituseks ka 1980. aasta olümpiamängude objektide ehitamine? Ent Tallinn on samuti olümpialinn.

Ja veel üks märkus. Meie sekkumine Kaama Autotehase ehitusel töötavate eesti kommunistlike noorte ellu oli teatud määral juhuslik. Me oleksime võinud näiteks lahkuda sealt enne, kui saabus oktoobrisalk, oleksime võinud üldse mitte Naberežnõje Tšelnõsse sattuda. Kuid on olemas võimas organisatsioon, Eestimaa Kommunistlik Noorsooühing, kes peaks tingimata muretsema oma kommunistlike noorte käekäigu pärast. Jah, just nimelt omade pärast. Sellepärast, et need noormehed ja neid sõidavad löökehitustele (näiteks KamAZ-i) eesti komnoortena. Pealegi peetakse silmas, et enamik neist peab suhteliselt varsti tagasi tulema — komsomolilähetus ei tähenda, et nad peavad jääma sinna eluksajaks. Järelikult, vähe on sellest, kui inimesi pidulikult ehitama saadetakse. Neid ei tohi ka hiljem unustada, on vaja teada, kuidas nad elavad ja töötavad, tõsise vajaduse korral peab neid abistama. Oleks vaja, et ELKNÜ Keskkomitee teaks täpselt, kes eesti noortest on ehituselt enneaegselt minema sõitnud, ja põhjusi, mis sundisid neid ära sõitma. «Väejooksu» ja selle põhjuste analüüsimine võiks paljustki mõtlema panna. Kas või sellest, et valides inimesi, keda komsomolilähetusega saata, ei tuleks võtta lihtsalt 30 head ÜLKNÜ liiget, vaid just niisuguseid, kellel on antud hetkel ehitusele vajalik eriala, või selliseid, kellel eriala üldse puudub; sellest, et enne rühma väljasõitu oleks kasulik telegrafeerida ehituse juhtkonnale, kui palju ühe või teise erialaga töölisi rühma koosseisus kaasa sõidab, et ehitusel saadaks neile varuda tööd vastavalt kvalifikatsioonile; sellest, mida teha, et keegi ei tunneks end «kohaletooduna ja mahajäetuna», nagu üks salga liige ütles...

Ehitatava KamAZ-i ja hoogsalt kasvava Naberežnõje Tšelnõ probleemid on huvitavad, õpetlikud ja mõnikord ka väga keerulised. Neid on kümneid, sadu, paljud neist pole üksnes kohalikku laadi. Enamikul juhtudel on need probleemid kompleksed ja neisse selguse toomiseks, alguse ja lõpu leidmiseks on vaja aega. Lisaks veel aega nende ana-

GENNADI MURAVIN

lүүsimiseks ja järelduste tegemiseks. Vaja on ka ajalist distantsi, sest «suur paistab kaugelt paremini». Ent mida varem on probleemi märgatud, seda varem hakatakse seda analüüsima ja leitakse lahendus.

Kõigest rääkida ei jõua. Paljudgi jääb reportaaži raamest välja, kaadri taha, nagu ütlevad filmi- ja televisioonimehed. Kaadri taha jääb jutustus neist, keda saadetakse KamAZ-ist küllalt pikkadele välisreisidele võõrsilt ostetud seadmeid vastu võtma, ühiste projektide koostamises osalema või siis lihtsalt stažeerima ja õppima. Selliseid välismaale komandeeritud on päris palju, ligemale kolm tuhat inimest. Kaadri taha jääb jutt tatarlastest põliselanike käekäigust, sellest, kuidas muutub nende elu seoses KamAZ-i ehitusega. Me saime tuttavaks mitme tatari perekonnaga, käisime neil külas vana Naberežnõje Tšelnõ ja Sidorovka asula heakorrastamata taredes ning Uuslinna mugavais kortereis, kus toimus vahel pikki, kuid alati huvitavaid jutuajamisi. Kaadri taha jääb jutt KamAZ-i ehituse perioodiks Naberežnõje Tšelnõs kehtestatud «kuivast seadusest», nagu rahvasuu nimetab sealset alkoholismivastase võitluse varianti, ja selle «seadusega» seotud probleemide arutamine. Kaadri taha jääb meie lend Naberežnõje Tšelnõst Moskvasse koos Viktor Pertsoviga tehasele kuuluval lennukil JAK-40. Kaadri taha jääb...

Ent üht-teist jutustan veel siiski.

Nagu juba öeldud, hämmastavad ehitustööde ulatus ja tempo Naberežnõje Tšelnõs isegi neid meie inimesi, kes on viimase aastakümne jooksul näinud Volga Autotehase ehitust Togliattis, Bratski hüdroelektrijaama ja teisi kommunismi suurehitusi. Esmakordselt siia sattunud välismaalased aga ei suuda esiti kuidagi uskuda, et kõike saab ehitada nii lühikese ajaga, et 10 kilomeetri kaugusel vanast Naberežnõje Tšelnõst, Uuslinna arvukate kvartalite kohal (kus muide asub ka välismaa spetsialistide hotell) oli 1970. aastal lage väli, mille keskel kasvas väike kasesalu ja riba männinoorendikku, ja et esimese maja vundament laoti alles 1971. a. kevadel. Selle 12-korruselise maja monteerisid eestlase Vladimir Elblausi brigaadi rajatud vundamendile ehitajad Moskvast. Käisime Ruškisega toda maja vaatamas ja isegi esinesime sealses punanurgas. Maja esimesel korrusel, tohutute klaasist vaateakende taga on Mustanäe ABC-sid meenutav kauplus. Uuslinna püstitavad kvalifitseeritud ehitajad paljudest linnadest. Siin ehitavad «Mosstroj» ja «Lenstroj», organisatsioonid Kaasanist ja Ufaast... «Oma» majade detailid ja paneelid veavad moskvalased kohale Moskvast, sest vedu veeteel Moskva, Volga ja Kaama jõge pidi on võrdlemisi odav. Kuid kõigi majade vundamendid tarnib «Kamgesenergostroi» elamuehitusvalitsus.

Ent tarvitseb uskmatal välismaalasel elada siin kas või nädal aega või külastada seda paika mõne aja pärast üuesti — ka seda juhtub — ja näha vahepeal toimunud muutusi, kui ta hakkab taipama, et peremehed pole talle oma linnast jutustades valetanud, pole püüdnud puru silma ajada. Siinne elu lihtsalt on niisugune, kui imeline see ka näiks. Piisab sellest, kui märkida, et «Glavmosstroil» kulus ainult pisut rohkem kui aasta 31 maja eksploatatsiooni andmiseks, see aga tähendab 4397 korterit — 151 000 ruutmeetrit elamispinda!

Oktoobris 1974 oli KamAZ-is välismaa spetsialiste üsna vähe. Hiljem, kui mitmes tehases korraga algab ulatuslik seadmete, nende hulgas ka välismaa seadmete montaaž ja välisfirmad saadavad kõhale oma montaažišefid, on neid hulga rohkem, esiotsa aga oli neid meiega üheaegselt seal ainult 6—7 inimest, peamiselt firma IBM (*International Business Machines*) esindajad. Nad korraldavad teoreetilisi õppusi, tutvustavad meie spetsialiste töö iseärasustega uutel IBM-i raalidel, mida rakendatakse KamAZ-is kõrvuti muude elektronarvutitega.

KamAZ-i välisosakonna ülem Jakov Põssin tutvustas mind Naberežnõje Tšelnõs asuvate välismaalaste elu üksikasjadega ning mõnedega neist isiklikult. Nemad aga kutsusid mind omakorda enda juurde õppustele, mida korraldatakse Kaasani Ehitusinseneride Instituudi Tšelnõ filiaali hoones.

Lektor mr. Szillat kirjutab tahvlile ülesannete tingimused, viisteist noort naist ja mitu noort meest aga kirjutavad midagi usinasti pliiat-siga spetsiaalsetele IBM-i plankidele. Teste, tähti ja sümboleid vaadates veendusin lõplikult enda kohutavas võhikluses ja hakkasin veel rohkem lugu pidama inimestest, kes on võimelised raalidega «rääkima» masinaile arusaadavas keeles ja neid juhtima. Õpetajate toas, kus lootsin hankida mõningaid andmeid selle õppeasutuse kohta, mille seinte vahel ma viibisin, istusid ainult tõlgid — elegantne kõhnuke Nella ja habemega morn Serjoža. Teha polnud neil midagi, sest ühes grupis, kelle juurde nad olid kinnistatud, valdasid kõik õppijad inglise keelt, teises aga pidas mr. Szillat loengut vene keeles. Kuid tõlgid olid igaks juhuks käepärast.

Pärast loenguid võtsid õpetajad ja tõlgid mu endaga kaasa ja viisid mikrobussiga Uuslinna, välismaa spetsialistide hotelli. Seal salvestasingi pärast lõunat magnetofonile mr. Szillati monoloogi. Muide, ta rääkis kogu oma jutu vene keeles.

MR. GÜNTHER SZILLATI MONOLOOG

Mida teile ütelda? Tavaliselt ma ainult juhin õpetajaid, kes tulevad siia appi — programmeerijaile ja analüütikuile loenguid pidama. Ent just sel nädalal juhtus nõnda, et minust endast sai õpetaja ja ma õpetan vene keeles. Teised teevad seda inglise keeles. Siinsed üliõpilased oskavad inglise keelt. Nad peavad oskama, sest kirjandus, mida nad pidevalt kasutavad, on ingliskeelne.

IBM on Ameerika firma, me ise aga oleme filiaal, nimega IBM-Deutschland.

Üliõpilased õpivad hästi. On toredad inimesed. Minu klassis õpetatakse programmeerimist... PL-1 keelt ja seal on peaaegu kõik naised. Neid on 12—13 inimest... arvatavasti. Ma tahan, et neist saaksid tublid programmeerijad. Sellepärast, et sellel tööol on väga vähe naisi. Ja mulle meeldib, et teil nii palju naisi on programmeerijaks hakanud. Nõnda viisi.

Me imestame, et... siin on nii lühikese ajaga ehitatud säärane suur linn. Kõik siinsed inimesed on uhked, et nad on selle ehitanud. Meie õpetajad soovivad kõik veel kord siia sõita. Nad tahavad näha, mis on siin aasta või paari pärast.

GENNADI MURAVIN

Me käisime tantsupeol inimesi vaatamas ja nendega rääkimas. Seal juhtus väike seiklus. Minu õpetajast sõber hakkas tantsupeol ühe Irkutskist pärit neiuga juttu ajama. Ta rääkis saksa keelt. Neiu ütles talle:

«Ütle vähemalt midagi vene keeles. Ütle midagi.»

Mees aga vastas talle saksa keeles:

«Ma ütleksin sulle kõik, aga ma ei oska sõnagi vene keelt.»

Mul tuli selgitada, et mu sõber ei oska vene keelt. Seal oli teisigi tütarlapsi, ja nemadki ei uskunud, et teised peale minu vene keelt ei oska. Nad ütlesid:

«Kõik, kes KamAZ-i sõidavad, oskavad vene keelt!»

Nad jäid uskuma alles siis, kui ma oma passi näitasin.

Me elame siin nagu tõelised kamazlased. Ma püüan, et iga õpetaja, kes siia sõidab, kordki vene inimestega tutvuks, näeks, kuidas venelased elavad. . . Seda selleks, et üksteist hästi mõista. Kuid me saame muidugi aru, et iga elanik ei saa meid praegu veel külla kutsuda. Sest et paljud elavad ühiselamus. See on õige. Kõigile arusaadav. Iseenesest mõistetak.

Meie õpetajad loevad mõned loengud, sõidavad siis koju ja nende asemel tulevad teised. Mõned aga tulevad uuesti nädalaks. Tulevad rõõmuga. Väga huvitav on sellest asjast osa võtta. . .

AUTOR

Vestlesime Szillatiga üpris kaua: kõigepealt kõneleb ta vene keelt aeglaselt, lisaks hakkas ta mulle oma elulugu jutustama ning seejuures naise ja laste fotosid näitama, pärast aga viis mind oma korterisse, et näeksin, kuidas ta elab. Ta elab ühe teise õpetajaga koos. Pärast läksime baari, kus ta kostitas mind kohviga, mina teda aga konjakiga. Ja kuidagi märkamatuult läksime üle sina peale. Võib-olla etendas siin oma osa Szillati väline sarnasus mu hea sõbra Hugo Hiibusega: kõrvuti peetaks neid kindlasti lihasteks vendadeks. Huvastijätul kutsusin Güntheri ja talle alluvad õpetajad eesti kirjanduse õhtule, mis korraldati järgmisel päeval tööliste ühiselamu klubis. Szillat tänas ja ütles, et püüab tulla. Olin peaaegu kindel, et sakslased, kellest ainult üks mõistab vene keelt, meie õhtule ei tule. Kuid nad ilmusid kolmekesi ja istusid kombekalt esimeses reas. Szillat täitis tõlgi osa.

Mõne päeva pärast, juba enne ärasõitu, kui huvastijätuks sisse astusime, ütles Szillat, et kirjandusõhtu küllastamine rikastas märksa tema muljeid KamAZ-i inimestest. Selgus, et sakslased olid väga üllatunud, kui õhtule, kus polnud ei muusikat ega tantsu, kus kaks meest, hoopiski mitte näitlejad, jutustasid suhteliselt väikese eesti rahva kirjandusest ja kultuurist, oli kogunenud nii palju (väike saal oli täis kiilutud) inimesi, kõige järgi otsustades lihttöölisi, kes kuulasid tähelepanelikult ning esitasid arvukaid küsimusi.

«Kui ma sellest kodus räägin, siis mind küll ei usuta,» lisis Szillat naeratades. «Teie õhtu oli meile avastus.»

Minagi tegin huvitava avastuse KamAZ-i välismaa spetsialistide hotellis. Täpsemalt baaris.

Välismaa spetsialistide hotelli restoran on muidugi mõista toitlustus-

ettevõtte, kus on olemas oma «Kaebuste ja esildiste raamat» — hallikas-
siniste pappkaantega kaustik, standardne nagu miljonid teised. Selle
tiitelhel oli märgitud nagu kord ja kohus:

VNFSV Kaubandusministeerium
Kaebuste ja esildiste raamat
restoran 3-08
registreeritud KamAZ-i kooperatiivkaubastus
Kuupäev, kuu, aasta. Number. Juhataja allkiri.

Ent selgus, et see pealtnäha tavaline raamat on juba poolenisti täis
kõige üllatavamaid sissekandeid kümnetes keeltes: itaalia, prantsuse,
ungari, saksa, jaapani, inglise ja teistes keeltes... Kõrval on tõlge.
Kuid kõige huvitavam pole mitte see, et kaebuste raamat on kirju
tänuavaldustest restorani teenindavale personalile, vaid et kõik «kae-
bajad» on kasutanud «kaebuste raamatut», et avaldada oma vaimustust
Naberežnõje Tšelnõs nähtu üle.

Toon näiteks paar sissekannet. Igaüks neist kannab trükitud peal-
dist «avaldus» ja järjekorranumbrit.

«Avaldus nr. 7. 14. 12. 73.

Tahaksin mõne reaga tänada restorani personali armastusväärse tee-
nindamise eest, iseäranis aga Anjat ja Tamarat, kes ilmutasid suurt
heatahtlikkust ja lahkust.

Lühiajalisest siinviibimisest hoolimata on Naberežnõje Tšelnõ linn
jätnud mulle unustamatu mulje. Ma soovin veel kord siia tagasi tulla
ja loodan, et mul on siis rohkem vaba aega.

Sõbraliku tervitusega prantslaste nimel

M. de Roche

Pariis.»

Üks tööriistatehase seadmete montaaži šeff väljendub tulisemalt:

«19. 12. 73.

Uus linn Naberežnõje Tšelnõ on reaalne tõend sellest, mida suudab
nõukogude rahvas.

Mul pole sõnu, et väljendada seda, mida ma tema vastu tunnen. Pii-
sab ütlemisest, et see rahvas väärrib vaimustust, sest need on tõelised ja
siirad sõbrad.

Töötan NSV Liidus juba mitmendat kuud ega ole ühelgi teisel maal
elanud nii intensiivset elu kui siin. Mälestused siirast sõprusest, erilised
tunded jäävad mulle alatiseks.

Neis paaris reas väljendan oma vaimustust uue KamAZ-i tehase üle,
mida praegu ehitatakse ja mis pakub huvi kogu maailmale.

Siin töötavad itaallased teevad kõik, mis nende võimuses, et anda
vääruslikku abi, püüdes võimalikult paremini koostööd teha.

Elagu nõukogude ja itaalia rahva tõeline sõprus!

Teie siiras sõber

Mario Rossa.»

Mõne lehekülje järel on veel üks sissekanne, mis kuulub tõelisele
«kapitalismi haile» Samuel B. Casey'le, maailmakuulsa firma «Pull-

GENNADI MURAVIN

man» presidendile. Selle firma iga-aastast käivet hinnatakse umbes kahele ja poolele miljardile dollarile.

«9. jaanuar 1974.

Firma «Pullman» esindajatele oli külaskäik äärmiselt huvitav. Tehnilised ja konstruktiivsed eeldused on siin sellised, et Kaama projekt sarnaneb kaheksanda maailmaimega. Me soovime KamAZ-i rahvale head tervist, õnne ja rahulikku uut aastat!

Samuel B. Casey

Firma «Pullman» president. USA.»

Sellega ma piirdun, ehkki sissekandeid võiks tsiteerida üha edasi.

Kirjutanud märkmikku ümber mind huvitavad «avaldused», andsin kaebuste raamatu tagasi baari, kus ta praegu alaliselt asub. Seal öeldi mulle süüdlaslikul ilmel, et selle raamatuga on küll veidi piinlik lugu... Ent kui see täis saab, siis seatakse sisse teine, korralikul paberil ja lukusköites! Ma püüdsin küll tõestada, et just niisugusel kujul on kõigel sellel eriline võlu, kuid mu sõnu võeti vist ainult pilajutuna.

Ruts Braun ja Günther Szillat ja paljud teised inimesed, kes osalevad praegu ehitustöös, soovisid tulla Tšelnõsse uuesti mõne aasta pärast, et näha, milliseks kujuneb Uuslinn. Täpsemalt rääkis meile sellest I. Donskaja.

I. DONSKAJA MONOLOOG

Teie ütlete: «Tehastes käib kõik puha konveiermeetodil ja ka väljaspool tehaseid on omamoodi «konveiersüsteem»: ühetaolisus, kordumine linna hoonestuses, arhitektuurilistes vormides ja elutingimustes. Kas ei ähvarda meid elu nürstav monotoonsus, mispuhul inimesest saab midagi masinataolist, kes on kohandatud ainult ühtede ja samade, ehkki vahel üsna keerukate operatsioonide sooritamiseks?»

Seda on minult juba küsitud. Näiteks meie sõbrad SDV-st. Muidugi peeti silmas tulevikku, ehkki mitte eriti kauget, sest praegu meil monotoonsuse probleemi ei ole, pigem vastupidi. Elu siin pole veel jõudnud rööbastesse, mis soodustaks rutiini teket. See oht varitseb meid võibolla alles siis, kui KamAZ on täielikult valmis.

Kuid konveieri-probleem seisab selles, et elu allub kindlale rütmile, kindlale režiimile. Tehase konveiersüsteem, kogu kindel tootmistehnoloogia rütm on tehnilise progressi saavutused, mis tagavad suurima tootlikkuse. Tehase müüride taga peame looma ja loomegi maksimaalsed mugavused, et ei peaks raskete kandekottide ja lastega edasi-tagasi sõeluma, et kõike saaks osta ja hankida minimaalse aja- ja jõukuluga, et pikendada vaba aega, anda inimestele võimalus puhata, õppida, sportida ja kunstiga tegelda... Et elu oleks mugav ja harjumuspärane nagu riidessepanemine või riidest lahtivõtmine.

Praegu elab Naberežnõje Tšelnõ kirderajoonis, millele on pandud ajutiseks nimeks Uuslinn, peaaegu 100 000 inimest. Siia on püstitatud juba 115 elumaja, töötab 6 keskkooli, 8 suurt lasteasutust koolieelikuile, restoran, mitu sööklat, teenuste paviljon, paarkümmend kauplust jne.

GENNADI MURAVIN

Uuslinna hoonestatakse generaalplaani järgi, mille töötasid välja meie maa juhtivad projekteerimisorganisatsioonid. Paljusid linnaehituslikke ideid, mida meie linna projektis ja hoonestuses rakendatakse, hakatakse nähtavasti ulatuslikult kasutama tulevikulinnade ehitamisel.

Kõigepealt on see ühiskondliku organisatsiooni astmeline süsteem. Selle aluseks on esmane elamugrupp — mitu maja, mille fassaadid on pööratud ühise kvartalisisese väljaku poole. Sellesse majade gruppi on projekteeritud lasteaed ja toitlustusettevõte. 2—3 sellist gruppi moodustavad mikrorajooni (kompleksi). Mikrorajoonis peab olema kesk-kool.

Kaks-kolm mikrorajooni moodustavad elamurajooni. Optimaalseks teenindusraadiuseks peetakse 400—500 meetrit. Sellest lähtudes on kindlaks määratud kaubandus-, side-, olme-, kultuuri- ja tervishoiuasutuste paiknemiskoht. Igal elamurajoonil on kindel hulk kaubandus-, olme- ja kultuurihooneid.

Teine Naberežnõje Tšelnõ planeeringu tähtis iseärasus on ühiskondlike keskuste loomine. Neid tuleb mitu. Kaht keskväljakut seob V. I. Lenini nimeline jalakäijate tänav. See tänav tõstetakse 6 meetri kõrgusele kõrval asuva autotee kohale (autotee pool tänava all paiknevad maa-alused minigaraažid erasõidukitele). 25-korruseliste ristikheinalehe kujuliste tornelamute püstitamisega sellel tänaval kasutavad arhitektid loovalt vene linnaehituse printsüüpi: vene kremlinnade paljutornilist kompositsiooni.

Linna kõrgus tuleb üsna vahelduv — viiest kuni kahekümne viie korrueni. See loob huvitava silueti, mida vajabki linn, mis ehitatakse tasasele ja rahulikule maastikule.

Ühesugused hooned Uuslinnas praktiliselt puuduvad. Elamud on erinevat värvi, faktuur, viimistluselemendid ja arhitektuurilised väikevormid on individuaalsed. Palju on originaalse arhitektuurilahendusega hooneid.

Uuslinna tänavad tehakse märksa laiemad ja avaramad kui paljudes teistes meie maa linnades. Kõige kitsam tänav tuleb siin vähemalt 80 meetrit lai. Seda arvestusega, et lähemal aastakümneil poleks vaja linna märgatavalt rekonstrueerida.

Projekteerijate arvates luuakse Alam-Kaama ääres esmakordselt meie maal lähestikku asuvate linnade majanduslikult põhjendatud süsteem, mille keskus on Naberežnõje Tšelnõs. Arvestusaja lõpuks kasvab see piirkond, kuhu kuuluvad Naberežnõje Tšelnõ, Nižnekamsk, Jelabuga, Mendelejevsk, Menzelinsk, Zainsk ja arvatavasti ka Mamadõš, keerukaks urbaniseeritud territooriumiks, kus hakkab elama üle poolteise miljoni inimese.

Uuslinnas te nägite esialgu peamiselt elumaju. Kahjuks ehitab meie linna Energeetika ja Elektrifitseerimise Ministeerium, kellel linnaehitus hästi ei istu. Ajab paisu püsti — ja korras! See neile meeldib! Või jälle autotehas, see on ka neile meeltemööda. Aga linn, mitmesugused ühiskondlikud keskused ja muu — loodetakse, et see pärastpoole kuidagi ise ilmet võtab...

Ma kordan: ehituse perspektiivid selles piirkonnas on tohutud. Kavatakse ehitada veel üks hiigeltehas Kaama vastaskaldal, 1977. aasta algul aga valmib Nižnekamski hüdrojaama pais, mida veel enam kui

GENNADI MURAVIN

elektrienergia saamiseks on vaja Kaamast ülepääsemiseks, siis moodustub peaaegu ühtne linn Jelabugani välja. Kuid just paisu ehitamisega kaasneb palju keerukaid küsimusi. Ees seisab suure maa-ala üleujutamine, nii-ütelda: kunstliku mere sünd. Vee alla jäävad praegused asulad, karjamaad, põllud, köögiviljaaiad... Peale selle «okupeeris» KamAZ niigi endisi põllumaid. Rajoon kaotas palju kõlvikuid. Ometi vajavad juba Tšelnõ 200 000 elanikku tohutul hulgal aed- ja puuvilja, piima jms. Aasta-paari pärast kasvab elanike arv 350 000-le ja see probleem teravneb veelgi, sest linn ei saa elada nii, et kõik vajalik kaugelt kohale veetakse... Asi on läinud selleni, et raske on eraldada maad puhketsoonideks...

Nagu näete, oleme monotoonsusest esialgu veel kaugel, kuid mõtlema peab sellele loomulikult juba praegu, millal tegeleme niihästi tööstus- kui ka linnaehitusega ning oleme sunnitud isegi põllumajandusprobleemidesse tungima...

Ma ise olen siin juba peaaegu kaks aastat alatiselt töötanud, kuid varemgi tuli mul tihtilugu siia sõita. Olin ju Kaasani komsomoli linnakomitee I sekretär, Kaasani kommunistlikud noored aga on juba 1969. aastast KamAZ-i šefid. Hiljem töötasin NLKP Tatarimaa Oblastikomitees, revideerisin koole ja lasteasutusi. Minu armastust KamAZ-i vastu teati, seepärast saadeti mind lõpuks siia. Viimaks aga... see on meil pärilik: mu vanaisa oli ehitaja, püstitas siin enne revolutsiooni elevaatori. Kas olete seda näinud? Revolutsiooniajaks Venemaal oli see elevaator suuruselt teine ja sellega on seotud üks Kodusõja iseloomulikumaid lehekülgi. Koltšaklased rühkisid Tšelnõ poole, et vallutada elevaator, kus oli üle kahe miljoni puuda vilja. Nad teadsid, et punastel pole veokeid, millega vilja ära vedada. Aga kui nad lõpuks Tšelnõ hõivasid, oli elevaator tühi. Elanike abiga oli kogu vili küüdivankreil ära veetud ning nõukogude võimule päästetud.

Nõnda siis ehitabki lapselaps vanaisa elevaatori kõrval poolsada aastat hiljem Uuslinna.

AUTOR

VAZ-i ja Togliatti autotehase rajooni patrioot Ruškis, kes elas seal aasta aega päris autotehase ehitamise algul ning käis hiljem korduvalt romaani «Ülim nõudlikkus» jaoks materjali kogumas, püüdis Donskaja rääkides kogu aeg KamAZ-i ja VAZ-i, Togliattit ja Naberežnõje Tšelnõd võrrelda. Tema võrdluste tulemused olid kogu aeg VAZ-i ja Togliatti kasuks, Irina Sergejevna, KamAZ-i ja Naberežnõje Tšelnõ patrioodile, Ruškise seisukoht ilmselt ei meeldinud ja ta rõhutas kogu aeg, et ta pole veel Togliattis käinud ning et enne, kui ta ise pole kõiges veendunud, ei saa ta midagi ütelda.

Tšelnõst lahkumise eelõhtul astusime sisse partei linnakomiteesse, et öelda hüvasti seltsimeestele, kes olid aidanud meie viibimist Naberežnõje Tšelnõs tulemusrikkaks muuta. Irina Sergejevna me seal eest ei leidnud.

Pisut nukrad ja väsinud, läksime Mussa Džalili prospekti aluse tunneli kaudu laiale Hüdrohitajate tänavale, mille teises otsas, külalishakkes võõrastemajas «Kaama» ootasid meid pakkimata kohvid. Väljusime

GENNADI MURAVIN

Hüdroehitajate tänavale ja... nägime Irina Donskajat. Ta tuli meile vastu, sinine nähkmantel seljas ja säärrikud jalas. Tuul lehvitas kiharaid ta katmata peas. Tervitasime teda ühel häälel.

«Ah te olete ikka veel siin? Tore,» ütles ta. «Ma kavatsesin just teha korralduse, et teid alaliselt sisse kirjutataks.»

«Miks siis?»

«Ma ju nägin ja kuulsin, kuidas te esinesite. Näitasin ungarlastele tööriistatehast, saali uksest aga trügis rahvast sisse. Me heitsime ka saali pilgu.»

See oli peaaegu kiitus ja piinlikkustundest püüdsime naljaga vastata:

«Poleks nagu kuhugi sisse kirjutada!»

«Pole viga, anname teile korraliku toa ühiselamus 9-11...», ja lisas muiates, vihjates nähtavasti meie laialdastele teadmistele kohalikust eluolust: «Üheksandal korrusel, kuhu vesi ei ulatu!»

«Peaasi, et ta alla voolaks,» tähendas Ruškis.

Naersime. Irina Sergejevna ütles, et Tšelnõs maksev «kuiv seadus» vee kohta veel ei käi ja sedaviisi meid surnuks piinata pole tal plaanis olnud.

«Isegi kui oleks olnud, ei tule sellest midagi välja: homme varahommikul lendame KamAZ-i lennukil Viktor Pertsoviga Moskvasse.»

«Mis siis ikka, head reisi! Tulge uuesti. Teil on siin nüüd kõik kohad tuttavaid täis.»

Me ähvardasime tema armastusväärset kutset kasutada.

Hüvastijätuks Ruškise kätt surudes ütles ta järsku väga tõsiselt, otsekui eelmisele jutuaajamisele punkti pannes:

«Eile käisin Togliattis. Jah, seal on tõepoolest peaaegu ideaalne.»

VIIMANE SELGITUS

Lugeja vist mäletab, et meie komandeering Tšelnõsse ja KamAZ-i algas ekskursiooniga Togliattisse ja VAZ-i. Kuid minu reportaaž on ainult KamAZ-ist. VAZ-ist rääkides võiksin korrata I. Donskaja sõnu ideaalsusest, ent veidral kombel tundub VAZ — valmis, viimistletud ja täpselt tegutsev mehhanism, peaaegu ideaal — mulle vähem huvitav kui KamAZ.

Reportaaživorm eeldab objektiivset jutustust sündmuspaigast, mistõttu kohati puuduvad siin pikemad autoripoolsed kommentaarid. Eelnevalt räägitu peab lihtsalt täiendama lugejail varem ajalehtedest, ajakirjadest, raadiost ja telesaadetest saadud andmeid, nii nagu mitmevärvitrukis lisab iga toonplaat reproduktsioonile üha uusi värve.

Lõpuks veel mõningad sõnumid, mis saabusid Tšelnõst juba pärast meie ärasõitu:

1974. aasta novembri algul seati raamipressimistehases üles esimesed pressid;

detsembri algul hakati monteerima automonteerimistehase peakonveierit;

1974. aasta jooksul registreeriti Naberežnõje Tšelnõs ligemale kolm tuhat abielu 63 rahvusest inimese vahel, 1975. aasta maiks aga oli KamAZ-i ehituse algusest peale sündinud siin 20 000. laps;

GENNADI MURAVIN

mootoritehases (sellessamas, kus töötavad Nijole ja Serjoža Kaštšenko) algas aprillis 1975 esimese automaatliini monteerimine ja kokkupane, lasti käiku esimene frees-puurpink;

jaanuaris 1975 andsid Naberežnõje Tšelnõ ehitajad üle linna keskraamatukogu, mida kaamalased nimetavad sõpruse ja vendluse raamatukoguks — Moskva, Kaasan ja paljud teised linnad läkitavad raamatukogule kingituseks raamatusaadetisi;

aprillis määrati kindlaks Kaama Autotehase esimese järgu käikulaskmise päev.

Muuseas, Valeri Ivanov kavatseb tänavu 25. septembril viia Eestist KamAZ-i uue rühma kommunistlikke noori.

Naberežnõje Tšelnõ — Moskva — Tallinn.
Oktoober 1974 — mai 1975.

Uno Uri

ESSEE ENESETEOSTUSEST

MIS SEE ON?

Eneseteostus on isiksuse atribuut (nähtuse lahutamatu omadus, milleta ta ei saa eksisteerida), mille olemuseks on tema loominguliste jõudude, tema individuaalsuse realiseerimine. V. I. Lenin, refereerides Hegeli seisukohta mõistest «inimene», formuleerib selle järgmiselt: «See mõiste (=inimene) on *tung* iseennast realiseerida, iseenda kaudu ennast objektiivselt maailmas objekteerida ja teostada (täide viia).» (V. I. Lenin, Teosed, 38. k., lk. 200.)

Eneseteostuse põhikomponentideks on esiteks tegevuse spontaansus, tema sisemiselt ajendatud iseloom, ja teiseks, isiksuse prestiižvajaduse rahuldamine tema ühiskondliku tunnustamise alusel.

Vaatleme neid veidi üksikasjalisemalt.

1. Inimese aktiivsuse lähteüksused on vajadused. Valime järgmise lähtemääratluse: «... kui ütleme, et X-l on vajadus Y (näit. toidu) järele, siis tähendab see ainult seda, et juhul kui Y (toit) pole X-le kättesaadav, siis tekivad häired süsteemi tasakaalus, mis on X-i normaalse funktsioneerimise aluseks.» (К. Обуховский, Психология влечения человека. Москва, 1972, lk. 74—75.) Aktualiseerunud vajadust iseloomustab subjekti kõrgendatud erutatus ja sellest lähtuv valiv aktiivsus mingi eseme või tegevuse järele, mis kannatusseisundi kõrvaldaks.

Isiksuse eneseteostuse aluseks ongi vajadus teatud liiki tegevuse järele, mis tekitaks rahulolu ja, vastupidi, mille puudumine põhjustaks «häireid süsteemi tasakaalus». Olgu näiteks J. Gagarini ja tema lendurirolli vaherkord. Pärast J. Gagarini hukkumist avaldati arvamus, et eduka kosmoselennu järel pidanuks tal lendamine keelata. Teiste sõnadega — ta tulnuks eemaldada kõigest ohtlikust ja hoida kui elavat reliikviat. Ka vastus on teada: seda ei saanud teha, sest see olu eneseteostamise võimaluse äravõtmine, isiksuse lagunemine. Võtkem Ü. Läänemetsalt tema põllumehetöö, G. Ernesaksalt tema muusikutöö, mitmekordistugu nende elu muud hüved — kas «õnn siis nende juurde jääb»? Arvatakse, et E. Hemingway enesetapu tõenäoliselt põhjuseks oli loominguvõime languse tunne.

Inimese elus võib eraldada kahte dialektiliselt vastandlikku sfääri: 1) loov, sihipärane tegevus ehk töö, mis on inimese olemuseks, tema vabaduse aluseks, ja 2) tarbimine. Et eneseteostamine eeldab mitte ainult teatud tegevusvajaduse rahuldamist, vaid ka selle tegevuse tulemuste ühiskondlikku tunnustamist, siis on ta võimalik ainult loova, ühiskonnakasuliku tegevuse, mitte aga tarbimise sfääris. Ometi on tarbimise sfääris võimalik psüühiline sublimatsioon, reaalse eneseteostuse ebaõnnestumine, positiivse individuaalsuse puudumine võidakse korvata tarbimise ulatuse, intensiivsuse ja omapäraga.

UNO URI

Kodanlikus ühiskonnas on tarbijalik, naudinguline (hedonistlik) ellusuhtumine objektiivsete ühiskondlike suhete paratamatu tagajärg. Tema levik töötava rahva hulgas on siin otsene järeldus töö võõrandumisest. Alles teises järjekorras tuleb nimetada kodanlikku reklaami. Inimteadvusega manipuleerimise teel luuakse sundtarbimise süsteem, avalik arvamus, mis kaldub mõõtma sotsiaalset prestiiži tarbimise ulatuse ja intensiivsuse järgi. Kodanluse teadvuses on selline vaade klassi olemasolu pahupidine õigustus — algsest teesist, mille järgi majanduslik ebavõrdsus on inimeste erineva teovõime tulemus (kes on võimekamad, need saavad nn. vaba ettevõtluse süsteemis rikkasteks, andetud on ja peavadki olema vaesed), tuletatakse järeldus, et varanduslik seisund on teovõime (s. t. andekuse, teadmiste, teoenergia jne.) peamine indikaator. Teistele peab see nähtavaks saama ulatusliku tarbimise vahendusel.

Oma olemuselt on marksistlik-leninlik ideaal ja sotsialistlik elulaad tarbijalik-hedonistlikule ellusuhtumisele vastandlik. Muidugi mitte absoluutse asketismi ülistamise mõttes. Võitlus majandusliku külluse eest on alati olnud töölisliikumise oluliseks osaks. K. Marx kirjutas: «... inimesi ei saa üleüldse vabastada enne, kuni nad ei ole võimelised varustama end kvaliteedilt ja kvantiteedilt küllaldase toidu ja joogi, elamu ja kehakattega.» (К. Маркс и Ф. Энгельс, Фейербах. Противоположность материалистического и идеалистического возрений. Москва, 1966, lk. 32.) Ometi on loetletu kättevõitmine ainult inimese vabanemise alus, vabanemine ise aga tähendab vaba loova töö muutumist kõrgeimaks meile teada olevaist naudingust, olukorda, kus «... algab inimese jõu arenemine, mis on otstarve iseneses» (К. М а r x, Капитал, III к., lk. 750).

Ometi võib tarbijalik-hedonistlikku ellusuhtumist leida ka meie ühiskonnas.

Üheks põhjuseks on muidugi vana ühiskonna igandid. Sotsialistliku revolutsiooni tulemusena osutusid paljud tõugatuks sotsiaalse hierarhia redeli pulkadelt, ühiskondlik-poliitilist laadi tegevusalad jäidki neile suletuks. Janu kõrgema sotsiaalse staatuse järele transformeerus reaalselt saavutatavaks (töölisele makstakse sotsialistlikus ühiskonnas hästi) pseudoprestiiži taotluseks teljel — vaata minu maja, vaata minu autot, vaata minu naise rõivaid jms. Materiaalsed väärtused kujunesid elu mõtteks. Et sellel teel õnneni ei jõua, on ilmekalt näidanud R. Kaugver oma romaanis «Nelikümmend küünalt». Muide, seda puudujääki ka tunnetatakse ja sellepärast kuulub «prestiižiesemete» hulka jutt tuttavatest (tõelistest või väljamõeldutest), kes on loominguise tööga tuntuks saanud. Muidugi on kogu see butafooria-autoriteet halesaljakas, võrreldes elupõlise põllumehe, kaevuri, õpetaja, arsti tõelise väärikusega.

Tuleb ütelda sedagi, et asjade-ahnus meie ühiskonnas on teatavaks arenguetapi «lastehaiguseks», mille on tinginud ekspluataatorlikus ühiskonnas aastatuhandeid kestnud alatarbimine. Ka sotsialismi ehitamine ise oli seotud loobumistega (mõneti on seda praegugi). Viimastel viisaastakutel on saavutatud märkimisväärne elatusaseme tõus — raadio, televiisor, külmutuskapp jms. on muutunud kättesaadavaks kõikidele; varsti on seda ka auto. I. Kon märgib täiesti õigesti: «Täna-

päeva inimest ei ähvarda «telefon, kirjutusmasin ega auto», vaid niisugune nende asjade omastamise ja kasutamise viis, mille puhul kaovad nende hindamise loomulikud kriteeriumid ja asi ei teeni inimest, vaid inimest hinnatakse olenevalt sellest, kas ühtesid või teisi asju omatakse või mitte.» (I. K o n, Isiksuse sotsioloogia. Tallinn, 1971, lk. 177.)

2. Eneseteostuse komponendiks on prestiiživajaduse rahuldamine. Vajadus ühiskondliku lugupidamise järele on isiksuse arenemispüüdluse allikaks ja isiksuse ühiskondliku mõjutamise tugipunktiks. See on mitte ainult normaalne, vaid ka vajalik nähtus.

Prestiiživajadus võib endas sisaldada püüde liikuda edasi sotsiaalse hierarhia redelil (põhimõttel — halb on sõdur, kes ei taha saada kindraliks), kuid võib seesugust soovi ka mitte sisaldada. Sest tõepoolest «On mehi, kes hõlpsalt esimesed, ja mehi, kes tulevad viisakalt tagamal» (R. Tagore), ja halba selles pole, sest ühiskond vajab nii esimesi kui ka teisi. Nii näiteks on tuhandeid õpetajaid, kes töötavad suure oskuse ja armastusega; neid ümbritseb kolleegide, laste ja nende vanemate lugupidamine. Ometi loobuvad nad edutamissetpanekutest, kooli õppealajuhataja või direktori ametikohast, kus on nõutavad hoopis teistsugused (administraatori-) omadused. Tõepoolest, miks rutata mittekompetentsuse tasandile jõudmisega (vastavalt nn. Peteri seadusele)? Sama võib ütelda miljonite kaevurite ja terasesulatajate, põllumeeste ja kalurite, arstide, kunstnike ja teadlaste kohta. Ja on tõesti hea, et meie sotsialistlikus ühiskonnas niisugustest inimestest lugu peetakse, neid vääriliselt hinnatakse.

Ometi eksisteerib ka vajaduste vääramine. Isiksuse vajadustest kaldub kõige sagedamini ebardlikkusele just prestiiživajadus.

Prestiiživajaduse peamiseks väärdunud vormiks on au a h n u s. Kuni loominguuline tegevus ise on isiksuse eneseteostuses peamine ja ta vaatab sellega kaasnevale lugupidamisele kui teatavale meeldivale kõrvalsaadusele, on kõik normaalne. Kui au kujuneb eesmärgiks omaette, kui tema saavutamiseks tegutsetakse vahendeid valimata, on tegemist negatiivse nähtusega. Auahneid inimesi iseloomustab vältimatu kahekeelsus, vastuolu teo tegeliku ja väljakuulutatud motiivi vahel. Seesuguste variseridega on raske võidelda, eriti kui auahnusega on liitunud võimuahnus.

Prestiiživajaduse hääbumine on ühiskonnale samuti kahjulik, sest kollektiiv kaotab olulise hoova isiksuse mõjutamiseks. Ükskõiksus ühiskondliku arvamus suhtes viib isiksuse lagunemisele. Selle nähtuse tagajärgede illustratsiooniks olgu kroonilised alkohoolikud, need, kes suvel logelevad õlleputkade juures.

ENESETEOSTUS JA ÜHISKOND

K. Marx kirjutab: «Ainult kollektiivis saab inimene vahendid oma võimete igakülgseks arendamiseks, järelikult on ainult kollektiivis võimalik isiklik vabadus.» (К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., к. 3, lk. 75.) See on kehtiv ka eneseteostuse kohta: on ju võimete arendamine eneseteostuse oluline aspekt, isiklik vabadus aga realiseerub edukas eneseteostuses.

Ühiskond määrab:

1) eneseteostuse objektiivsed tingimused.

Elutee aluseks saab olla ainult ühiskondlik teedevõrk, mis koosneb üldise ühiskondliku tööjaotuse erinevatest tegevusvaldkondadest. See kannab ajaloolist iseloomu ja oli näiteks Andrese ja Pearu põlvkonna jaoks märksa erinev nüüdisaegsest. Kui mõne tegevusala nimetus elabki sajandeid, on tema sisu ometi arenev (talupoeg võib vilja koristada nii sirbi kui ka kombainiga).

2) enesemääramise ja eneseteostuse teadvuslik-emoatsionaalse-tahtelise külje.

Konkreetsed põlvkonna eneseteostuslikud ideaalid on toimesuhtes ühiskonna tööjaotusliku struktuuriga. Siingi määrab ühiskondlik olemine ühiskondliku teadvuse.

Muidugi ulatub indiviidi reaalne enesemääramine (valikuvõimalus) ainult osale ajajärgu tööjaotuslikust struktuurist. Seda on sageli piiranud tema klassikuuluvus, rassiline ja rahvuslik päritolu jms. Nii olid aastatuhandete vältel orjastatutele-ekspluateeritavatele kättesaamatud kõik vaimse ja riiklik-poliitilise tegevuse alad. Sotsialistlik revolutsioon on seesugused tõkked lammutanud. Ometi on meilgi elukutse valimine üks elu põhiküsimusi, mille ühiskondlikuks reguleerimiseks on veel palju ära teha. (Täiendavalt vt. M. Titma, Noored ja elukutsevalik. Kogumikus «Isiksus, maailmavaade, töö». Tallinn, 1974.)

3) selle, kellele saab osaks sotsiaalne tunnustus.

Spontaanse (sisemiselt ajendatud) tegevuse tagajärjed võivad olla ühiskonnale kas kasulikud või kahjulikud. Sellest aspektist võiks eneseteostuse jaotada positiivseks ja negatiivseks.

Au saab osaks ainult nendele, kelle teod on kasulikud teatud sotsiaalsele ühendusele; viimase huve kahjustavate inimeste pärisosaks on põlgus, pilgus. Eelnevalt lugesime ühiskondlikku lugupidamist eneseteostuse vajalikuks tingimuseks (s. t. selle tingimuse puudumise korral ei saa antud nähtus eksisteerida). Järeldub, et ka negatiivne eneseteostus leiab teda lugupidamisega toitva pinnase. Kuidas on see võimalik?

Inimkond on koosnenud paljudest ühiskondadest. Need omakorda on jagunenud paljudeks ühendusteks, mille nüüdisaegsete laiemate esinemisvormidena tunneme rahvusi ja klasse ning kitsaimatena nn. väikesi grupe. Ühenduste huvid on tihti erinenud, mõnikord olnud antagonistlikud. Selle tõttu võib ühe ja sellesama inimese konkreetne tegu olla väärikas ühe ja autu teise ühenduse seisukohalt. Nii võiski näiteks Karl Liebknicht, keda sõjakohus süüdistas au kaotamises ja mõistis sunnitööle militarismivastase tegevuse eest, ütelda: «Ükski kindral pole kandnud oma mundrit niisuguse auga, nagu mina hakkam kandma oma sunnitööliserõivaid.» Siin kerkivat hinnangu hindamise küsimust (s. t. küsimust, missugune vastandlikest hinnangutest on tõene) saab lahendada ühiskondliku progressi vajadusi arvestades. Antagonistlikule klassiühiskonnale rakendatuna tähendab see ühiskonna progressi kandva klassi positsioonile asumist.

Meie sotsialistlikus ühiskonnas eksisteerib klassihuvidest lõhestamata hinnangukriteerium: «Me ütleme: kõlblus on see, mis aitab kaasa

vana, ekspluataatorliku ühiskonna purustamisele ja kogu töörahva ühinemisele proletariaadi ümber, kes loob uut kommunistide ühiskonda.» (V. I. Lenin, Teosed, 31. kd., lk. 261.) Ainult erandjuhtudel võib ühiskonnakahjulik tegevus leida mõningat toetust, sedagi väikes-tes gruppides ja järelikult kujuneda eneseteostuse pseudovormiks. Inimese üksikut tegu, mis on tingitud juhuslikest ajenditest, pole võimalik vaadelda eneseteostusena. Eneseteostus on tegude süsteem, mille abil inimene püüab ennast maailmas realiseerida ja ühiskondlikku lugupidamist leida. Kui poisike hetkelise impulsi mõjul salaja omastab mängukaaslase ragulka, siis pole selles veel midagi eneseteostuslikku. Vargus omandab eneseteostusliku värvingu, kui nooruk kuulub kuritegelikku jõuku, kus oskust varastada positiivselt hinnatakse, mille tõttu ta püüdleb üha suuremale meisterlikkusele.

Negatiivne eneseteostus põrkab ikka ja jälle sotsiaalsele blokaadile, mis varem või hiljem osutub ületamatuks. Tegevuse sisemiselt ajendatud iseloomu kokkulangemine ühiskonna-kasulikkusega on eneseteostuse õnnestumise eeltingimuseks.

ENESETEOSTUS JA ENESEPIIRAMINE

Piirama tähendab: teatud piirides hoidma, mööduka(ma)ks tegema ehk muutma, taltsutama, maha suruma jms. Enesepiiramine on loomult spontaanne, tema lätteks ja teostajaks olen mina ja sellepärast on see vabatahtlik. Enesepiiramise objektiks on minu enda vajadused ja nendest võrsuvad soovid, mille tõttu teod, mis viiksid nende soovide realiseerimisele, jäävad tegemata. Enamgi — teo ettenähtud-soovitud tagajärjed võivad olla mõnele minu vajadusele vastupidised ja põhjustada mulle kannatusi.

Eneseteostus algab enesemääramisest. Sotsialistlik elulaad kindlustab noortele kõige laialdasemad võimalused elukutse valimiseks vastavalt kalduvustele ja võimetele, vaatamata päritolule, kuuluvusele ühte või teise sotsiaalsesse rühma või rahvusesse jne. Kapitalismi puhul aga peitub kärarikaste arutluste taga, mis kiidavad «avatud ühiskonda», «võrdseid võimalusi» jms., noore inimese tuleviku küllalt kindel ettemääratus sotsiaalse oligarhia püramiidis.

Ometi on iga valik (ka vabatahtlik) ühtlasi eituseks, piiramiseks. Akadeemik H. Haberman lähetab noori teaduse radadele näiliselt paradoksaalsete sõnadega: «Tahad palju teha, pead palju tegemata jätma.» Tegelikult ongi nii, sest iga elukutse-alase rolli realiseerimine ühiskondlikku lugupidamist pälvival tasemel nõuab suurema osa psüühilisest ja füüsilisest energiast, muuks jääb seda napiks.

Erinevaid eesmärke teenivate tegevuste antagonismi ületamise näiteks on hästi edasijõudva üliõpilase rolli ühendamine tippsporlase rolliga. Mõned on selleks võimelised. Eesti Põllumajanduse Akadeemiast meenuvad Paul Kuldkepp, Laine Erik, Hubert Pärnakivi, Liivi Erm, Eha Abel. Nendest esimene ja viimane on ennast juba näidanud ka teaduses. Kuid märksa pikema nimekirja võiks koostada nendest, kes ühest (peamiselt tippsporlist) loobusid.

Nii tähendab enesemääramine loobumist teistest valida olnud tegevusaladest. Ta tähendab ühtlasi füüsilisi ja vaimseid pingutusi takis-

tuste ületamiseks. Blokaad võib olla nii väline (tõstetava kangi raskus) kui ka sisemine, konkureerivast vajadusest tuleneva soovi näol (mis ma selle spordiga ikka jändan, nõuaks veel aastaid loobumisi, enne kui tippu jõuan; parem hakkan elama nagu paljud teised: tahan, võtan napsi, tahan, viibin lõbusate graatsiate seltsis hommikuni). Enesepiiramine on eneseteostuse vajalik tingimus, enesevalitsemine välise takistuste võitmise vältimatu eeldus. Kas takistasid Ameerika avastamist enne Kolumbust objektiivsed-tehnilised või psüühilised (hirm tundmatuse ees) tegurid? Küllap vist viimased. Sageli ei piisa ühiskondlikult vähegi märkimisväärse eesmärgi saavutamiseks ainult enesepiiramisest, kuid ilma enesepiiramiseta pole see kindlasti võimalik.

Juhan Smuul pidas ülimalt lugu inimestest, kes teavad, mida nad tahavad. Selge elutaotluse foonil on märksa kergem otsustada elu episoodilistes situatsioonides, on ju olemas kriteerium. Alles siis, kui on teada, mille nimel, omandab pingutus ja loobumine tähtsuse. Kuidas antud kontekstis mitte korrata A. Alatsatšjani: «Kui aga tahad midagi saavutada, siis treeni nii palju kui vaja ja veidike rohkemgi, ja veel tsipake, ja kui enam ei suuda, siis veel natuke... Ma ei või lubada, et sinust siis tingimata saab tšempion, aga ma hoiatan: kui sa seda kõike ei tee, siis ei tule sinust tšempioni kindlasti!» Kuid muidugi on väär näha sellist printsipi realiseerivas inimeses kannatavat askeeti. Vastupidi, eneseteostus lähtub sisemistest ajenditest; loobumine segavast, eneseületamine on õnne (mitte õnnetuse) allikaks.

On kahju, et eesti viimaste aastate kirjanduses kohtab harva sellist selge elutaotlusega kaasaegset kangelast. R. Rimmeli artikkel «Pohmeluses kangelane» kannab oma hinnangutes veidi ühekülgselt iseloomu. On ju näiteks olemas M. Traadi «Pommeri aed». «Vana Pommer on eluaeg õpetanud ühte ja sama, aga kes temast pole aru saanud, süüdistagu iseennast. Ta on alati kõigest väest kurjuse vastu sõdinud ja ehitanud headust nagu kõige harilikumat rege» — nii iseloomustab autor oma teose tahtejõulist peategelast, kes teadis, mida tahab. Kuid vana Pommer on möödunud sajandi kangelane (mis ei tähenda, et teisel puuduks väljund tänapäeva. Vastupidi, see on küllaltki tugev.), kelle eneseteostuslikud taotlused põrkavad valitsevate klasside veel võimsale vastupanule. Vana Pommer kaotab, kuid ühtlasi võidab, sest vastupidi autori kirjatähele (kuid pärispidi tema mõttega) on «riik, mis ta omadele ja võõrastele lastele jätab», suur ja rikas (M. Traadil: «... pole suur ega rikas»). Mis aga puutub kaasaegsesse kangelasse, siis kipub see meie kirjanduses tõepoolest ülearu sageli pohmeluses olema, ja, mis veelgi halvem, elama ilma selge elumõtteta.

TAHE JA ÕNN

Eelöeldu viib küsimustele tahtest ja õnnest. Mis on tahe? Me suudame loetleda ja kirjeldada inimese tahtelisi omadusi: eesmärgikindlus, püsivus, otsustavus, julgus, vastupidavus, enesevalitsemine jne. Me võime tahet tema ilmingute alusel defineeridagi: «Tahe on oma tegevuse teadlik ja eesmärgipärane reguleerimine inimese poolt.»

Ometi on tahte mehhanismi väljaselgitamine alles algamas. Huvi-

tava hüpoteesi tahte mõistmiseks esitab P. Simonov, kelle seisukohtadest esitame lühikese refereeringu.

Tahteline käitumine eeldab vähemalt kahte faktorit: 1) vajadust ja 2) takistust teel tema rahuldamisele. Blokaad võib olla väline või sise- mine (konkureeriv vajadus). Edasi tuleb P. Simonov meelde, et füsioloog Pavlov nägi looma vastupanus katsetele piirata tema liikumiskäitumist palju enam kui kaitsereaktsiooni alaliiki. «Vabaduse refleksi» mõistis Pavlov iseseisva käitumisvormina, mille jaoks takistus pole vähem aktiivne stiimul kui sööt toiduotsingu või valu kaitse-reaktsiooni jaoks. Analoogia põhjal oletab Simonov, et ka inimesel on takistuste ületamise vajadus, mis saab täiendava energia allikaks eesmärgipärase tegevuse käigus. «Tahe on takistuste ületamise vajaduse poolt esilekutsutud suhteliselt iseseisev aktiivsus, mis täiendab tegevust esmaselt algatanud motiivi.» (П. В. С и м о н о в, О филогенетических предпосылках воли. «Вопросы психологии», 1971, nr. 4.)

Kui see on nii, saab arusaadavamaks ka õnne olemus. Õnn on eelkõige teatud positiivne emotsionaalne seisund ja sisaldab vajaduse rahuldamisest tuleneva rahulolu. Sellest ka katsed samastada õnne puhtisikulise naudinguga (hedonism, utilitarism). Ometi teame ka seda, et sotsiaalselt aktiivsed inimesed üpris harva mõistavad õnne tööta kättesaadavate tarbimisväärtuste küllusena ja iseloomustavad niisugust arusaamist õnnest kui väikekodanlikku. Ka K. Marx vastas tütarde küsimise peale, et tema õnn on võitlus. Kui eeldada, et blokaadi ületamine on suhteliselt iseseisev, paljudele väga tugev ja inimesele väga omane rahulolu allikas, siis võiks seda vastust ka mõnevõrra sügavamalt mõistetuks pidada. Õnn on määratletav kui vaimsete ja füüsiliste võimete täiuse tunne ühiskonnakasulikus eneseteostuses. Teda ei saa inimesele anda välise juhuse läbi, vaid õnne lätteks on inimese enese tegevus väliste takistuste ületamisel ja sisemiste ahvatluste-nõrkuste tõrjumisel (enesepiiramine). Mida olulisem on eesmärk, mida suuremaid pingutusi eneseteostamine nõuab, seda suurem on ka õnn; muidugi eeldusel, et blokaadi ületamisega lõpuks toime tullakse. Õnn on iseloomustatav kui eriline positiivsete emotsioonide liik, mis on tasuks kõikide tahteliste tegevuste käigus tehtud pingutuste eest. «Õnnetud on need, kes ei tee midagi ja kes ei saa midagi, päris õnnelikud need, kes teevad midagi ja kes maitsevad oma tegude vilja,» ütleb A. H. Tammsaare.

LÕPETUSEKS

Tarbijalik-naudinguline ellusuhtumine sotsialistliku majanduse baasil on pigem hääbuiv kui progresseeruv nähtus. Sotsialistlikus revolutsioonis likvideeritakse töö võõrandumise alused, teaduslik-tehnilises revolutsioonis suureneb töö loominguline iseloom. Töölise ebasteostamine asendub töölise eneseteostamisega. (Täiendavalt vt. R. Blum, Võõrandumisprobleem marksismis. Kogumikus «Ajalooline materialism». Tallinn, 1970.) Niisugune on arenemise vältimatu suund.

Ometi on võimalikud sureva nähtuse ajutised jõupuhangud. Midagi sellist toimubki, mis omakorda on tinginud tarbijalik-hedonistliku ellusuhtumise sageneva arutamise ja hukkamõistmise meie kirjanduses,

publitsistikas, suulises propagandas. Viidakem näiteks V. Pohla kirjuti-
sele «Inimese dimensioon ja kultuur», noorte meeste — J. Allik,
K. Komissarov, P. Tooma — sõjahüüule «Quo vadis, EEEEE-ÄRRRRR-
EFFFFF?», R. Rimmeli kirjanduskriitilistele lugudele. Probleem kajas-
tub meie proosas ja luules, olles ka P. Kuusbergi äsja publitseeritud
teose «Vihmapiisad» ideelise koestiku osaks.

Tuleks nagu vastata, mis kritiseeritavas ellusuhtumises siis kahju-
likku on.

1) Ta takistab meie majanduse arenemist. Vahetu tootmise sfääris viib
ta kontseptsiooni omaksvõtnud inimese «jahile pika rubla järele» kõigi
kahjulike tagajärgedega, mis realiseeruvad toodete kvaliteedi halvene-
mises, tööjõu voolavuses jne. Ta viib sissetulekute mittetöiste allikate
otsimisele, olles toimesuhtes rünnetega sotsialistlikule ja isiklikule
omandile, spekulatsiooniga jms.

2) Segab uue inimese kujunemist. Tarbijalik-naudinguline ellusuhtu-
mine on olemuselt egoistlik ellusuhtumine, isiklike huvide kõrgemale-
asetamine teiste inimeste ja ühiskonna huvidest. Inimestevaheliste
suhete korraldamise aluseks saab materiaalne kasu (Mihkel osutab teene
Jaanile. Jaan ütleb: «Aitäh!» Mihkel imestab: «Mis raha see on?»).
F. Engels kirjutab: «Kui inimene tegeleb iseendaga, siis suudab ta oma
õnneha ainult väga harva rahuldada ja kaugeltki mitte enda ja teiste
inimeste kasuks.» (F. Engels, Ludwig Feuerbach ja saksa klassika-
lise filosoofia lõpp. Tallinn, 1959, lk. 28.)

Niisugune elufilosoofia on toimesuhtes täiesti ebasoovitava vaja-
duste struktuuriga. Unistades valmisväärtuste kohesest (just tahtmise
tekkimise hetkel, just nüüd) pingutuseta kättesaamisest, jääb ta seotuks
peamiselt füsioloogiliste naudingutega. Mitmed väärtused, näiteks tead-
mised, pole sellisel viisil üldse omandatavad, sest teadmiste omandamine
tähendab nende tootmise protsessi lühendatud taasläbimist (tänapäeva
füüsika mõistmiseks peab vähemalt 15 aastat tegema tõsist tööd). Kom-
munistlik ideaal muidugi sisaldab endas inimese tarvete täieliku rahul-
damise nõude, kuid ta pole ükskõikne selle suhtes, missugused need
vajadused on.

3) On isikliku elu ebaõnnestumise aluseks.

Tarbijalik-hedonistliku elulaadi sisemise tühjuse ja vältimatu eba-
õnnestumise mõtte on suurepäraselt sõnastanud J. W. Goethe:

Faust: Nii ihaldusest tuigun naudinguisse
ja naudinguis ma ihkan ihaldust.

Mefistofeles: Kas sind ei tüüta veel see eluviis?

Hea on ju küll, kui korraks proovid.

Ent isu saab ju täis ja siis

on järjekorras uued soovid.

Marksism-leninism vastandab tarbijalik-hedonistlikule kontseptsioo-
nile õpetuse õnnest kui eneseteostusest, mis moodustab sulami tegevuse
sisemiselt ajendatud iseloomust ja tegevuse tulemuse kasulikkusest
ühiskonnale: õpetuse võitluse õnnest mõtestatud pingutuse naudingut-
test. Hedonistliku «nüüd kohe» vastandina on tegevus allutatud kau-
gematele eesmärkidele, tegevuse tulemused teistele inimestele kasu-

toovad ja loomingulis-vaimsed väärtused inimese vajaduste struktuuris esiplaanil.

Vaba loova töö ja loomejõu arendamise muutumine «... kõrgeimaks meile teada olevatest naudingutest...» ei tähenda muidugi, et töö peaks muutuma inimese ainsaks vajaduseks. Realiseerida ennast emana või isana, omada mõnda lemmikharrastust jne. — kõik see on õnneks vajalik. Võis ju üks sihipärasemaid inimesi, K. Marx, konstateerida, et miski inimlik pole talle võõras. Et sedagi tuleb arvestada, näitab Paul Kuusberg oma uues romaanis «Vihmapiisad». Andreas Jallak on teovõimas, kommunistlikule ideaalile jäägitult andunud inimene. Eesmärgiselt on Andreasel suuremgi kui vanal Pommeril. Andrease ideaalid realiseeruvad juba tema eluajal. Ometi on Andreas oma üksinduses, mis teovõime langedes areneb traagikaks, pigem õnnetu kui õnnelik.

Ja kirjutab ka E. Hemingway: «... kogu elu jooksul on mulle meeldinud paljud asjad: kolm maailmajagu, mõned laevad, ookeanid, olen armastanud oma õdesid, oma naisi, elu ja surma, hommikut, keskpäeva, õhtut ja ööd, au, voodit, poksi, ujumist, pesapalli, laskmist, jahipidamist, olen armastanud lugeda ja kirjutada ja vaadata kõiki häid maale.» Ja ikkagi oli ta kirjanik, kirjanik ka siis, kui armastas hommikut, keskpäeva, õhtut ja ööd, poksi, ujumist, pesapalli, laskmist, jahipidamist.

Nigol Andresen

«NOOR-EESTI» JA TA RETSEPTSIOON

1905 – 1909

1

«Noor-Eesti» algus oli seotud noorte haritlaste, enamikus veel keskkooliõpilaste tegevusega. Mitmed «Noor-Eesti» käsitlejad ongi pidanud sajandivahetuse õpilasringe «Noor-Eesti» vahetuks osaks.¹ Seda muljet on aidanud õigustada ka «Noor-Eesti» keskse ja juhtiva isiku arengu algus. Gustav Suitsu kui luuletaja ja kirjanduse tõlgitseja arenguloo sissejuhatuseks on «Kiirte»-nimeliste albumite toimetamine keskkooliaastail, ta kultuuritegevuse sissejuhatuseks tegevus õpilasringides.² «Noor-Eesti» rühmituse tekkelugu on vahetus seoses esimese trükingu ettevalmistamisega, mis lähtus omakorda õpilasringidest.³ Õpilasringid on üldse võtmeks uue sajandi alguse eesti haritlaskonna kujunemise tundmaõppimisel ja vaieldamatu on nende osa ka «Noor-Eesti» eelarengus. Kuid õpilasringidega ei ole vaja siduda «Noor-Eesti» avalikkuse ette jõudvat tegevust. Vaatluse all on «Noor-Eesti» nime all esinenud üldkultuuriline, eeskätt kirjanduse ja kunsti rühmitus ning sellesse kuuluvad kirjanikud ja kunstnikud. Nii rühmituse kui ka üksikisikute esinemine trükis, rühma poolt suurele üldsusele avaldatud kirjandus- ja kunstiteosed erinevad kvaliteedilt sootuks eneseharimisega piirdunud suletud õpilasringide katsetest. Ka rühmituse algataja Gustav Suitsu trükis esinemine, olgu ühisväljaannetes või raamatuis, on õpilasaja katsetuste kõrval uue kvaliteediga.

«Noor-Eesti» algust on otstarbekas arvestada «Noor-Eesti» I ilmumisest 14. juulil 1905.⁴ Esimesele trükingule järgnes sama aasta lõpus Fr. Mihkelsoni toimetatud ja päevakohase tiitliga vihik «Võitluse päivil».⁵ 1907. aasta aprilli lõpus ilmunud «Noor-Eesti» II ning 1909. aasta novembris «Noor-Eesti» III, samuti viie aasta kestel ilmunud ilukirjanduslikud ja populaarteaduslikud raamatud moodustavad rühmituse esimese arenguastme. Neisse aastaisse kuulub ka «Noor-Eesti» kirjandusliku tuumiku küpsemine koos isikulise selektsiooniga. Tuumiku moodustasid Gustav Suits, Friedebert Mihkelson (alates 1909. a. autorinimi Fr. Tuglas), Villem Grünthal (kes alles mõned aastad hiljem hakkas kasutama autorinime V. Ridala) ja nendega 1908. aastal ühinenud Anton Hansen, juba tolleks ajaks autorinimega A. H. Tammsaare (resp. Tamsaare). Johannes Aavik katsetas mõnda aega luules ja proosas, samuti Bernhard Linde, kes hiljem jõudis koguni proosaraamatuni; kummalgi aga polnud õnnestumisl ilukirjanduses — nad leidsid oma kutsumuse kriitikutena, Aavik keeleuenduses, mille esimesi vagusid ta ajas juba 1905. aastast alates. Kaasa tuli Aino Kallas. Nende aastate lõpu poole sai teoks kirjandusliku tuumiku püsiv loominguine koostöö samaealiste või ka vanemate kunstnikega (N. Triik, J. Koort, K. Mägi, A. Tassa, A. Uurits, Kr. Raud). Katsed heliloojate hulgast kaasatulijsid leida piirdusid rühmituse muudest osalistest kümme aastat vanema Rudolf Tobiasega, kes aga asus välismaale (1908). Koostöö Mart Saarega kuulus hilisemasse aas-

NIGOL ANDRESEN

taisse. Juba tegevuse algusest peale iseloomustas neid autoreid (G. Suitsu, J. Aavikut, V. Grünthali, Fr. Mihkelsoni) tahtmine eesti kirjakeelt rikastada. Koostöö kunstnikega andis oma osa raamatute kujundusse. Väliselt iseloomustas uut kirjandust loobumine fraktuurist (esiotsa jäeti see rahvaraamatuisse) ning hiljem antiikvas *w* asendamine *v*-ga, mis sajandi esimese kümnendi lõpus tundus omalaadse uuendusena ning uue kultuuriorientatsiooni tunnusena.

«Noor-Eesti» programm avaldus esimeses albumis selgemini avaluuletuse kui artiklite kaudu: see oli Gustav Suitsu «Noor-Eesti», hilisema pealkirjaga «Noorte laul»⁶. Kui tsensor selle viimase neliku kustutaski, jäi alles esimese neliku ähvardus «müristame kõrvu sõjalugu» unenägijaile, eesmärgiks kauguses «see mäetipp, / kust muidu laulik kujutus nägi». See oli revolutsiooni kunstiline terendus romantilise sihiasetusega kauguseihas ja selle kauguse saavutamise tahtega. Sama autori kirjutatud, kuid toimetuse allkirjaga juhtkiri «Noorte püüded» sisaldab palju hajamõtteid rahvuspoliitilistel teemadel, deviisiks: «Loomulik on, et nooresoo meel uue, tuleva poole ihkab, sest tulevik on ju noorte päralt — kes noortest tahaks tagurlane olla?» Georg Brandese tsitaat, tsensori tahtel ilma autori nimeta, toetas juhtkirja autori mõtteid. Kordub mõte, et üritus on noorte oma, ja nagu sajandi alguses sagedasti, samastati noorust uue, vabaduspüüdliku vaimesusega: «Noored selles mõttes võivad ka need olla, kel juba hõbejuuksed pääs: kui aga nende vaim veel nooruse ihaldusi ja püüdeid on alal hoidnud ja nende süda noorte südametega ühes tuksub.» Kunstis ja kirjanduses öeldi sihiks olevat avaldada ja edendada «noort, julget, algupäralist, edasipoole näitavat, vabastavat». Uus vaimesus jäi selgemini määratlemata, nagu juhtus mujalgi ja oli tsensuurialuses trükitöös ka paratamatu: tsensoriluba saadi 27. veebruaril 1905, albumi sisu oli kirjutatud enamasti eelmisel aastal.

Jõuluks 1905 ilmunud brošüür «Võitluse päivil» (79 lk. teksti) ei erinenud albumist tunduvalt. See oli kiiresti koostatud ja toimetatud. Raamatukese vaimesust näitas Gustav Suitsu avaluuletus «Jumalad ja rumalad», mille ühiskondlik teravus ei ole iganenud. Sama autori tiitelartikkel pidas õigeks rõhutute võitlust rõhujate vastu, eeldades, et praegune olukord ei või igavesti kesta. Revolutsiooniga kaasneb väärtuste ümberhindamine kultuurialadel: «Ka kirjandus võtab osa võitlusest ja hulka hüüdest: vabadust ja leiba!» Paraku lõpeb artikkel arendamata jäänud teesiga, et luuletaja ei kuulu kummassegi leeri, tema peab võitlejaile meelde tuletama, et inimene ei ela ükspäinis leivast. Programmiliselt võis kõlada ka Suitsu epigramm «Suum cuique» (hilisema pealkirjaga «Juhis»):

Kellele antud on paista kui päikene —

paistku siis päiksena üle maa.

Kellele kästud on lüüa kui äikene —

löögu see valjult ja armuta!

2

«Noor-Eesti» ühisväljaannetes oli palju autorinimesid, osalt vanemaid kirjamehi, osalt algajaid, kes enamasti ei ütle midagi eesti kirjanduse edasises arengus. «Võitluse päivil» oli uueks leiuks Marie Heiberg (seal veel pseudonüümiga Heinamägi). Uue rühma autoreist tuntuim ning kujunenuim oli «Lindas», «Kiirtes» ja «Postimehes» avaldatud luuletustega Suits ja Eestis vähe tuttav,

NIGOL ANDRESEN

1550

Soomes aga juba nelja raamatuga esinenud Aino Kallas. «Noor-Eesti» I ei andnud veel täit õigustust Fr. Mihkelsoni kirjanikunimele, kuid mõnesugust arengut näitas «Võitluse päivil» ilmunud novell «Oma päikese poole». Villem Grünthal esitas albumis luuletuse «Talvine õhtu»; vihikus «Võitluse päivil» ta kaastöö puudus. Lisaks ühisväljaannetele avaldas Gustav Suits varsti pärast esimese albumi ilmumist raamatu «Elu tuli»⁷ ja temasse suhtuti algusest peale kui uue rühmituse ning nende aastate juhtivasse luuletajasse.

«Elu tule» 44 luuletust ei ole kunstiliselt kõik kujunenud taseme näitajad. Luuletaja valmimine oli nõudnud aega, ta esimesed trükkis ilmunud värsikatsed ei ilmuta luuletajat ja neid ei võtnud autor ka esimesse raamatusse. Ajaproovile ei ole vastu pannud mitte kõik raamatus avaldatu. Kui mõni luuletus ilmumisaajal suutiski tuld külvata, ei suutnud ta seda hiljem. Ei puudu ka vastupidised näited. «Lõpp ja algus» leidis kohe õige hindaja Eino Leinos: «Luuletus kõliseb nagu raud, see ei ole mingi isamaalik sõnakölin. Paatosel on oma siht.»⁸ Lakoonilise väljendusviisiga, revolutsioonistaastal valikutahte suure poeetilise kindlusega kuulutus on jäänud püsima Suitsu luuletuste alatiselt mõjuvas rühmas. Seevastu «Noorte laul», vahendades küll sõnades ja rütmiski oma aega iseloomustavat tunnet, ei jõudnud vajaliku intensiivsuseni, «Noored sepad» mõjus oma palju kordunud motiiviga ja võlus R. Tobiasi veel samal aastal seda luuletust viisistama. Unistust, romantikatunnet esitas «Oma saar», millel ei ole eesti luules eelkäijat. Meremotiivi andis «Meri» suurena ja monumentaalsena ja on hiljem õhutanud mitmegi värsitegija katseid. «Noor armastus» tähendas täiesti uut lehekülge eesti armastuslührikas: «Noor armastus kevade-maru on», mille motiiv leidis tosina aasta pärast ootamatult uudse käsitluse. Isegi laenatud värsid omandasid selles kompositsioonis uue ülesande. Eino Leino oli noort luuletajat poeetiliselt julgustanud, kõige enne ergutanud ta rütmitunnet ja kõlaleadlikkust. Tekstide võrdlejad on leidnud Eino Leino vahetuidki mõjusid, üheks laenuõetuseks on toodud Suitsu «Kevade laulu» teise stroofi alguse värsse: «Löö silmad sa ümber kodumaa, / vaat' õhtu ja hommiku poole».⁹ Kuid Eino Leino vastav luuletus jäi surveaastate proklamatsiooniks, vastupanu õhutajaks Soome konkreetse ajaloolises olukorras, Suitsu luuletus aga kuulutas üldistavalt pöördelist aega, samastades — nagu oli viisiks ka toleaeegses vene luules — pööret kevadega, pöördteostajaid noortega: «Sest tõuskem nüüd, vanad ja noored!», «Kas nüüd, või ei iialgi, noored!» Fraasilaen jääb kõrvaliseks, sulandub uude, originaalsesse ideesse, kogu luuletuse kompositsiooni. Ei ole ime, kui «Elu tuli» on saanud vähemalt poolte luuletustega tõeliseks rahvaraamatuks. Enese vastu nõudliku autori hilisemad trükkid näitavad üksikuis varasemais luuletustes põhjaliku uueksloomise püüet, kuid mitmed «Elu tule» luuletused on säilitanud esialgse kuju, rahuldades nähtavasti ka autorit ennast.

1907. aasta aprilli lõpus ilmunud «Noor-Eesti» II ei erine tervikuna kuigi palju oma eelkäijast, kuid näitab juhtivate autorite loomingu tõusu. Öieti võib kõnelda kolmest autorist: G. Suitsust, Fr. Mihkelsonist ja Aino Kaldast. G. Suits esitas albumis kolm «Talve laulu», ja need, vähemalt kaks neist, ilmutasid uut kunstilist küpsust ja originaalsust. «Meie aja muinasjutt» oli reaktsioonaja sümbolika poeetiline tihendus, «Valge käsi» armastusluule täiesti uus väljendus. «Jõululaul» oli luuletaja vastuseks karistussalkade terrorile. Fr. Mihkelson oli avaldanud «Noor-Eesti» väljaandel jutustuse «Hingemaa» (august 1906), mille fraktuuriladu rõhutas rahvalikkust ja mille tiraaž (2820 eks.) võitis lugejate poolehoidu ning tegi noore kirjaniku oma kaaslastest tuttavamaks. Teises albumis avaldati «Jumala-Saar, Torgla soo muinasjutt». Kompositsiooniähmasusest hoo-

limata mõjus sügavalt selle lüüriline tunne. See oli pigem poeem kui novell, osalt proosas, osalt värssides, oma aja fantaasiapiltide ja sümboolsete nägemustega, samal ajal põlise orjuse ja kaasakiskuva mässumeelsuse kujutus. Aino Kallas oli «Noor-Eesti» algusest peale oodatud kaastööline.¹⁰ «Noor-Eesti» I albumis oli ta äsja soome keeles ilmunud Saaremaa-jutustus «Linna-sõit».¹¹ «Noor-Eesti» II avaldas novelli «Vana Oru surm», pealegi enne soome keeles ilmutumist. Siin esines üleelatava aja probleem koos võimsa humaansuseideega. Aino Kallas arenes koos teiste nooreestlastega — seda on Kai Laitinen veenvalt näidanud.¹² Villem Grünthal oli esialgu vähe viljakas. «Noor-Eesti» I tõi temalt peale ühe luuletuse kaks pala lüürilist proosat. Viimased on stiililt lähedal Fr. Mihkelsoni umbkaudu samaaegsele lüürilisele proosale. Sama autori (Haljangu Lembitu) «Päevaraamatu lehed» järgmises albumis kaldusid veelgi abstraktsemasse suunda, ka teises albumis avaldatud kaks luuletust («Õö laul» ja «Sügise laul») olid vähem isikupärased kui esimene trükitud luuletus.

Fr. Mihkelsoni novelliraamat ja Villem Grünthali luulekogu said teoks 1908. aastal. Raamatud on võrreldavad kui autorite teatud kunstilise küpsuse näitajad. Friedebert Mihkelsoni nelja novelli sisaldav «Kahekesi» («Oma päikese poole», «Toome helbed», «Suveöö armastus» ja «Midia») ilmus Konrad Mäe vinjettidega, Villem Grünthali «Laulud» Jaan Koordi kaanega. Eelmisel aastal tulnud «Noor-Eesti» kaas oli soome kunstniku Kaarlo Enquisti kujundatud, raamatu kunstikaasanneteks eesti vanemate kunstnike tööde reproduktsioonid. Kahe uue raamatu kujundamisega pandi alus «Noor-Eesti» kirjanike ja kunstnike püsivale koostööle ja koosarenemisele.

«Kahekesi» esimene novell oli nõrgim, olgugi et kolme aasta eest oli selles tundunud lubadusi. «Toome helbed» ja «Suveöö armastus» tähendasid ilmumisaaja eesti novelli kõrgtaset, neile küündis lähedale omapärase aine ja vastava käsitlemisega «Midia». Aino Kaldal oli õigus: «Mihkelsoni kunst on igas reas täis lubadusi, mille täitmine tähendaks tõusuaega eesti kirjanduses.»¹³

Villem Grünthali luuletustel oli raamatuväljaandes iselaadne võlu. Hämarad, vaiksed, pildiks kujunemata vaikelu-meeleolud («Koites», «Õhtune meri», «Kadarikus», «Õö laul», «Sügise laul», «Hallid päevad», «Kadunud kevade», «Aino», «Tusk», «Su õrna kätt ma suudelda») vahelduvad antiiksetes stroofides looduspiltidega («Külv», «Noor kevade», «Õhtu ood», «Hall laul», «Linnusel», «Noorus») ja nelikutega, milles avaldub juba Ridala hilisema luule elemente («Päikese tõusu aegu», «Luitel»), siis aga tulevad haruldased nägemis- ja kuulmispildid («Kevade tunne», «Talvine õhtu», «Sügistalve õhtu»). Tundmatuna astus Grünthal kahekümne kolme aastasena kirjandusse ja kohe leidis ta ühe juhtiva koha oma aja luules.

Anton Hansen ei olnud «Noor-Eesti» kahest albumist osa võtnud. Küll oli ta teist albumit tundmatu pseudonüümi all tervitanud ja sellele teed valmistanud, eriti Fr. Mihkelsoni novellikunsti kõrgelt hinnates, teda juba stiilõpetajaks soovitades.¹⁴ Tartu asudes leidis Hansen tee «Noor-Eesti» juurde kõigepealt käsi-kirjaga. Ajalehetöös oli ta loominguist omal viisil võõrdunud, siis aga «Raha-augu» ja «Uurimisega» uuesti kirjandusse astunud. Tartus oli ta esimeseks raamatuks «Pikad sammud», järgmisel kahel aastal tuli lisaks kaks raamatut, «Noored hinged» ja «Üle piiri», kõik «Noor-Eesti» väljaannetena, mis nii oma väärtuste kui ka puudustega esindasid «Noor-Eestit» kirjanduslikus avalikkuses.

A. H. Tammsaare kolm novelli on tähelepanevad juba aineltki: need töid eesti kirjandusse oma aja üliõpilased, Tegelased on noored, varjamatuks eluelemendiks on neil armastuselamused. Psühholoogiline inimesekujutus nendes

teostes avas mitmeti huvitava tahu, kord-korralt liitudes ühiskonnakriitikaga, mis huvitas ja ärritas paljusid. Need raamatud tähendasid «Noor-Eesti» ja ühtlasi kogu eesti kirjanduse kunstilise proosa avardumist ainelt ja stiililt.

3

«Noor-Eesti» ühisesinemistes rõhutati algusest peale noore põlvkonna juhtivat osa uue kultuuri ja vaimuse loomisel. Olgugi et kaastööliseks kutsuti ka vana-maid autoreid, pidi vaimsus ise lähtuma noortest. Sellega kaasnes eelkäijate loodud traditsiooni jätkamise püüe. Ka teistes maades oli murrangu teostajate poolt otsitud minevikust traditsioonide murdjaid ning uue sõna ütlejaid omal ajal. Esimeseks klassikuks sai «Noor-Eestile» Kristian Jaak Peterson, kellest Gustav Suits andis juba «Võitluse päivil» pildi pealkirjaga «Meie esimene luuletaja». Autor lähenes Petersonile kui luuletajale tunnustuse ja hella tundeaga: «Peterson oli aga meie esimene luuletaja. Langegu tema mälestus noortesse südamesse!» Suits avardas oma käsitlust järgmisel aastal tähelepanavas artiklis «Eesti kirjanduse algul»: «Mina omalt poolt tahaksin siin kohal aga selle pääle rõhku panna, et Kristian Jaak Peterson esimene eesti soost luuletaja-ise-loom on: tuline, elurõõmus, täis nooruslikku julgust ja lootust, nagu seda meie hilisemate luuletajate juures aastasaja lõpupoolel harva leida on. Seda silmapaistvam on aga temataoline nähtus tol ajal, kui tume teoloogiline sundus enam kui ühekülgsele kõike meie maa vaimuelu valitses ja ka kirjanduses iga vabama inimliku tundeavalduse maha surus.»¹⁵ Kr. J. Petersoni võis mainida XIX sajandi alguses kõrvuti O. W. Masingu kui kirjakeele uue ajajärgu alustajaga. Siit lähtub Petersoni-käsitlus, mis paar aastat hiljem leidis väljenduse: «Nii kohtame me kohe vabamõtlejat, «modernset hinge» Kr. Jaak Petersoni (1801—1822), esimest «nooreestlast» par excellence. Nagu tema oli esimene, kes oma isikus teadlikult rõhutas rahvuslikku elementi, nii oli ta samuti esimene, kes julges eesti keeles seni kuulmatat helisid kõlama panna. Kõrgema hariduseni jõudnud, haruldaselt heade vaimuannetega ja elava tundemaailmaga, sai temast eestlaste esimene tõeline luuletaja. Kuid ta närtsis raskest eluvõitluses peagi üksikuna ja mittemõistetuna, surres juba 21. eluaastal jumalate lemmiku varast surma.»¹⁶ «Noor-Eesti» II albumist alates ilmus ühiseväljaannetes Kr. J. Petersoni luuletusi.¹⁷

Ühiseväljaannete algusest peale oli «Noor-Eesti» püüdeks ka Juhan Liivi kui luuletaja tuttavakstegemine. Avalikkuses üksvahe surnuks peetud, igatahes loomingu võõrdunuks arvatud Juhan Liiv üllatas 1905. aastal luuletustega, millest mitmed on ta loomingu võime kõrgtaseme näitajad. «Noor-Eesti» I jaoks andis Liiv küll ainult oma pöördumise «Noor-Eestile». Järgmises albumis oli temalt kaks luuletust.¹⁸ Liivi eluajal ilmus talt veelgi luuletusi «Noor-Eesti» väljaannetes, kõnelemata mõne aasta pärast avaldatud esimesest luulekogust.¹⁹ Nooreestlaste, õieti Gustav Suitsu hoolet võis ta elava luuletajana esile astuda.

«Noor-Eesti» tekkimises on üks omataoline ja isegi ettekatsetamatu lehekülj: uue kirjastuse sünn. Kirjastusi (hilisemas mõttes) Eestis tol ajal ei olnud, oli ajalehekirjastusi ja üksikuid raamatukaupmeestest juhukirjastajaid. Alguses pandi raha kokku albumi kirjastamiseks, kuid kohe võeti kavasse ka «odavate teadusliste ja ilukirjandusliste rahvaraamatute kirjastamine»²⁰. Kaastöölised said albumi ilmudes honorari üksnes eksemplaride näol, album müüdi ruttu läbi ja see andis puhastulu. Järgmise väljaande puhul («Võitluse päivil») kordus sama. Fr. Mihkelsoni «Hingemaa» ja Marie Heibergi «Murelapse laulud» andsid puhas-

NIGOL ANDRESEN

tulu umbkaudu nii suure summa, nagu oli maksnud nende trükk koos paberiga. See kõik virgutab edasi kirjastama.

Kirjastusel oli seega algusest peale kaks ülesannet. Esiteks oli see noorte kirjanike oma kirjastus nende eneste teoste väljaandmiseks. Teiselt poolt oli ühiskondlikuks ülesandeks rahvale vajaliku kirjanduse soetamine. Siin peeti esimestel tegevusaastatel silmas rahva maailmavaatelistel huvide rahuldandamist loodusteadusliku ja ühiskonnateadusliku kirjandusega, enamasti tõlkelisega. Puhastulu läks tervenisti kirjastuse laiendamiseks.

Kirjastus ei olnud seotud mingi organisatsiooniga, nimeline «Noor-Eesti» registreeriti võimude poolt pärast mitmekordset tagasilükkamist kirjanike seltsiks alles 1912. aastal. Alguses korraldas kirjastamise asju A. Kitzberg, hiljem võttis selle ülesande endale Bernhard Linde.

Ühiskonnateaduste populariseerimise esimene proov anti esimeses albumis, selleks oli O. Leigi vähepakkuv referaat Spenceri ja Durkheimi õpetustest «Mis on seltskond?». Loodusteadusi tutvustas esimesena Wilhelm Bölsche «Inimese põlvnemine» M. Pilli tõlkes. Järgnesid W. Meyeri brošüürid «Kuidas ilm on sündinud?» ja «Kuidas võiks maailm hukka minna?». Neile lisandus K. Timirjazevi raamat «Darvinismus» (174 lk.), esimene sellesisuline eesti keeles. Ühiskonnateadustes oli pakutav kirjandus samaväärne. B. Linde kirjutas brošüüri «Missugust valimisõigust peame meie nõudma?», kus selgitati demokraatlikku valimisõigust, mis oli Venemaal kõigi sotsialistlike parteide ja kodanlike demokraatide nõudeks ajal, kui tsaar piiras kord rahva survele antud poolikutki valimisõigust. Ühiskonna mõistmiseks kirjastati veel A. Bogdanovi «Lühikene majanduseteaduse õpetus» (392 lk.) N. Köstneri tõlkes.

Üks esimesi arvustajaid nägi «Noor-Eesti» I ilmumises uut poliitilist jõudu või vähemalt selle ettevalmistajat.²¹ Mitte just poliitiline partei, vaid mingi ebamäärane, vahest «Noor-Soome» varasema aja iseloomuga kultuurpoliitiline suund oma ajalehega tõusis tol ajal ka Gustav Suitsu mõttesse.²² Mõte ei levinud kuigi palju, majanduslikke eeldusi ajalehe väljaandmiseks ei olnud. Üksikud asjaosalised (Fr. Mihkelson, N. Köstner) kuulusid sotsiaaldemokraatide hulka, ülejäänud ei olnud mingit parteid leidnud. Ühiskondlikke küsimusi mõistis Suits esmajoones kui kultuurpoliitilisi, millest ta kirjutas vahetus või kaudes seoses kirjandusega. Soome uute sõprade vastutulekut kasutades avaldas ta «Sihid ja vaated», kuhu paigutas peale kirjanduslike vaatluste («Eesti kirjanduse algul», «Meie Schiller», «Juhani Aho», «Kaks mälestust: Eleanora Duse ja Georg Brandes») mahuka artikli «Kaks ilmavaadet». Siin selgitati «noorte» vahekordi «Postimehe» ning J. Tõnissoni ja V. Reimani ümber koondunud rahvuslik-konservatiivse ringkonnaga. Eesti elu väljastpoolt tundma õppinud arvustaja Harold Williams mõistis autori ja nooreestlaste parteilistesse raamidesse kuulumatuid ühiskondlikke püüdeid lühikeses valemis: «Oma «mina» avardamine ning arendamine ja kaasatöötamine rõhutute vabastamiseks — see on ka nooreestlaste isikliku elu ideaal.» Artikkel olevat omas laadis «tõlkelaen»: üldeuroopaliselt tuttavad ühiskondlikud mõtted on siin istutatud Eesti pinnasesse, ja Gustav Suitsu maailmavaade olevat niisamasugune «tõlkelaen» — kogu Euroopas laialt levinud vaadete kogu. «Kuid huvitav on, et see rahvusvaheline iseloom ei takista neil vaadetel olemast tõukejõuks eesti rahvusliku liikumise edaspidise arengu uuenemises. Selle maailmavaate mõju annab tunda kõiges uues ja elavas, mida sisaldab kaasaegne eesti kirjandus.»²³

Raamatu «Sihid ja vaated» tuumaks oli kirjanduslooline töö «Eesti kirjanduse algul», kus XIX sajandi alguse kirjandust seostati majanduslike ja poliitiliste

olukordadega. Seal avaldus teravalt feodalismivastane mõte. Kirjanduse sotsioloogiline käsitlus tähendas autorile uue sajandi vabadusliikumise nõuete esitamist ka ajaloo mõistmises. See vaimus oli üldine «Noor-Eesti» tuumikule. «Kahes ilmavaates» jäi autor töölisliikumisele lähenemisel poolele teele. Trüki-asjade järelevalve korras keelati raamatu levitamine nähtavasti selle artikli pärast.²⁴ Kui raamat keelust hoolimata levis, tehti katse tekstis üksikuid kohti üle värvida, kuid keeld tühistus varsti.

Gustav Suitsu esteetilised vaated kujunesid suure lugemuse ja tunduvalt ka elusündmuste mõjul. Kõige intiimsemasisegi kirjadesse tungis sügavat rahutust 1906. aasta karistussalkade tegevuse pärast.²⁵ Ta kinnitas oma kalduvust vastu-voolu ujuda ja sellepärast ka «rõhutada eriliselt kirjandust ja kunsti kui revolutsioneerivat, vabastavat jõudu, olgugi mitte poliitilisest, vaid filosoofilisest eluülistamisest, eluülistamise seisukohast»²⁶. Esitades Tallinnas Eestimaa Rahva-hariduse Seltsi suvekursustel (juulis 1907) loengusarja kirjandusest, astus ta sissejuhatavas loengus võitlusse nende vastu, kes tahtsid kirjandus- ja kunsti-küsimusi kõrvale jätta, kuni vabadusvõitluse esmajärgulised nõuded on rahulda-tud.²⁷ Lektor esitas Baudelaire'i paradoksi, et inimene suudab kolm päeva nälga taluda, kuid mitte hetkegi elada ilma luuleta. Ta tutvustas Karl Groosi uurimusi esteetiliste elamuste universaalsusest, alates mitte üksi lapsest, vaid juba loo-madest. Tundub, nagu olnuks Suits tol ajal süvenenult tutvunud John Ruskini ja eriti William Morrise kunstikäsitusega, olgugi et ta neid nimesid ei maininud. Morris oli veenev selle poolest, et ta sotsialistina pidas esteetilisi elamusi ja sel-lega seoses kunstiteoseid rahvale, eriti tööliklassile vajalikuks igas olukorras.²⁸ Loeng näitas Suitsu lähenemist sotsialismile ning ta huvi üksikute sotsialistide vaadete kirjanduse- ja kunstikäsituse vastu. Ta oli tuttav vene marksistliku mõtte arenguga. Seda sissejuhatust esitades ei näidanud Suits ennast küll mark-sistina, kuid marksismile sõbralikuna. Morrise-taoliste autorite vaateid esitades püüdis ta sotsialismi ja kunsti kooskõlla viia sellega, et rõhutas esteetiliste ela-muste vajalikkust.

Teisi nooreestlasi ei saa vaadete poolest Suitsuga ühele tasandile asetada, nad kõik arenesid omaette. Kõige rohkem sarnasust Suitsu vaadete arenguga oli tol ajal noorel Tuglasel.

4

Noorte kirjanike võimete kasv oli üsna kiire, kuid nende viljakus ei olnud suur. Üheks pidurdajaks olid intensiivsed õpingud, eriti Suitsul, Grünthalil ja Aavikul. Kiire intellektuaalne kasv ja sellega kaasnev maitsemuutus häiris tunduval määral spontaanset loomingut. Gustav Suitsul ilmus aastail 1906—1910 trüki 11 luuletust ja üks epigramm, misjuures mitugi alustatud luuletust jäi ootama hilisemat viimistlust.²⁹ V. Grünthal ei avaldanud paari aasta kestel pärast «Laulude» ilmumist ühtki luuletust, neil aastail ta ei näi olevat kirjuta-nudki — selle kinnituseks on 1910. aastaks järsult muutunud väljenduslaad.³⁰ Fr. Mihkelsoni viljakus oli eslotsa suurem, kuid kasvuraskustes see tõkestus: alates 1909. aastast ei suutnud ta kaua leida ennast rahuldavat väljendusvormi, pealegi hoiatasid sõbrad teda kiiresti kujunenud stiilimaneeri edasiarendamise eest.³¹ Teistel põhjustel harvenesid Aino Kalda ilukirjanduslike teoste sünnid umbkaudu samadel aastatel.³² Nooreestlased ise tundsid sellise seisaku pärast muret.³³ Selgus J. Aaviku lootusetus ilukirjanduslikus loomingus. Viljakust jät-

kus esiotsa uuel juurdetulijal Anton Hansenil (A. H. Tammsaarel), kuid temalgi kahanes see 1910. aastast alates, olgugi et ta jõudis samal ajal miniatuurivormi juurde.

«Noor-Eesti» kobavate algaastate ja täisküpsuse vaheliseks pöördekohaks oli «Noor-Eesti» III, mis oli kavatsetud 1908. aasta lõpuks, hilines aga mitmel põhjusel ja ilmus novembris 1909. Albumi kujunduses (N. Triik, Kr. Raud, A. Tassa) ja kunstireproduktsoonides (N. Triik, V. Triik, J. Koort) avaldus esmakordselt «Noor-Eesti» kirjanike ja kunstnike kongeniaalne koostöö. Kui Konrad Mäe tööd reproduktsoonide hulgas veel puudusid, siis mitte põhimõtte pärast, ja esimeheks kunstikaasandeks oli tema portree N. Triigilt. Algupärane kirjanduslik looming seevastu oli napi mahuga. Suits esitas kaks luuletust («Ühele lapsele» ja «Soolaugastel») ning ühe epigrammi («Midagi isamaalikku»), Tuglas ühe novelli («Vilkuv tuli») ja Aino Kallas ühe luuletuse soome keeles koos proosatõlkega («Ylitse muurin»). A. H. Tammsaare avas oma loomingus uue ala muinasjutuga («Süüta armastus»). Külalisena ja ennast «Noor-Eestile» lähedasena tundvana võttis albumist osa Eduard Vilde («Kuival»). Juba paistis silma uustulnukate osatähtsus. Katsetaja east oli üle jõudnud Marie Under, kes esines oma püsiva autorinime all luuletustega «Ma näen vist und» ja «Sügisemaru». Teistkordselt esines Jaan Oks, kes edaspidi leidis «Noor-Eesti» väljaannetes peaaegu ainsa avaldamiskoha. Seekord oli temalt kolm luuletust. Korralikust maailmast väljatõugatud lüüriline mina lubas autoris näha protestiluuletajat oma aja maitse järgi. Tähtsal kohal olid luuletõlked: «Prantsuse bukett» kõneles kaasa albumi suuna asjus. Euroopa, eriti prantsuse luule tundjad olid peasjalikult Suits ja Aavik.³⁴ Nemad ja V. Grünthal hoolitsesid ka tõlgete eest. Buketi moodustasid Baudelaire, Rimbaud, Samain, Sully-Prudhomme, Verhaeren ja Verlaine. Klassikaliseks on saanud Verlaine'i «Valge kuu», kuid ka Verhaereni ja Baudelaire'i tõlked Suitsult.

Päris sisu moodustasid artiklid ja esseed. Paljusid kirjandusehindajaid üllatas J. Aaviku (J. Randvere) unistuslik essee pealkirjaga «Ruth». Naissoos pettunud, kujutleb autor ideaalset naist, kes oleks vaba kõigist «naiselikest» puudustest. «Ta on erandlik, ainus olevus, sest ta ühendab eneses kaks omadust, mis tõeliku elus näivad välja sulguvat: kõrgema, tõesti meheliku mõistuse ja naiseliku iseloomu. Meeldivuse, Tahtsa huvitavad filosoofilised küsimused... Muidugi... tunneb ta huvi muusika vastu, on tuttav vanema ja uema muusikaga, tal on hea muusikaline fantaasia, kõnelemata klaverimänguuskusest. Tal on meeldiv välimus ja peale kõige on tal veidi erakordne nimi.

On autor peatunud Ruthi näovärvuse, juuste, silmade, nina, suu, käte ja jalgade juures ning isegi oma objekti korrapärasel seedimisel ja hingeõhul, nähes temas tervet noort naist maitsekas riietuses, jõuab ta oma kangelanna kirjanduslike huvide juurde. «Ta töötoa seinad on raamatutega vooderdatud. Nende seas leidub päälle spetsiaal-teaduslikkude tööde ja kõiksugu sõnaraamatute ja entsüklopediate ka palju ilukirjandust keeltes, mida Ruth tunneb.» Peale kreeka ja ladina autorite on tal palju prantsuse kirjandust, vähem saksa ja vene kirjandust. Seejuures peatutakse Ruthi meeliskirjanikel ja kirjanduslikul maitсел. Tal on hoolikalt valitud eestikeelne raamatukogu, muidugi ka soome osakond. Ta arvamusi eesti kirjanduse kohta esitatakse lühidalt:

«Ehk ta küll Wildet ta stiili sorava kerguse ja vaimurikka ning sätendava nobeduse pärast, ta elegantsi ja haruldase jutustajaosavuse tõttu maitseb, leiab ta temas siiski midagi sügavamat, isiklikumat, intimlikumat puudu olevat, mis

kirjanikule alles ta kõrgema väärtuse annab. [- - -] Ernst Peterson, see talupojalik kirjanik-moralist, see Eesti rahva «paisete» ülesloikaja, amüseerib teda oma diagnosi kahjurõõmuga, aga ka oma temperamendi sahvrika tusedusega ja oma laia ning tugeva naeruga, mis hääst seedimisest tunnistust annab. Kuid need on enam noored, kellede juurest ta peenemat rooga omale estetilisele maitsele loodab leidvat. Kui ta Suits'i kultiveeritud intelligenti ja mõnede ta luuletuste mehelikku jõudu ja väljatöötatud vormi imetleb, siis maitseb ta Tuglas'e juures ta meeleolude hääbuvat, peaaegu neitsilikku õrnust, ta kirjelduste heljuvat ja veidi udust luulet, ta proosa hellalt intimlikku ja nagu looritatud muusikat. See tuletab talle osalt d'Annunziot ja Juhani Ahot meelde.» Peatunud veidi soome kirjandusel, näitab autor Ruthi maitset koduse lihtsa kirjanduse suhtes: «Ja igakord, kui Ruth Prantsuse keele intellektualismusest ja sensualiteedist on küllastunud, kui ta tüdinenud on salongidest ja buduaridest, mida see kirjandus kujutab, pöörab ta seletamata koduigatsusega kevadiste kasemetsade poole, mida talle Soome ja Eesti kirjandus meelde tuletavad, et selles õrnas ja koduses rohelises puhata ja oma hinge värskendada.»

Üllatuse valmistas Tuglas esseega «Eduard Vilde ja Ernst Peterson». «Noor-Eesti» väljaannetes oli kriitika seni mahajäänud, olugi et väljaspool oma väljaandeid olid juba hea kriitikumaine omandanud G. Suits, A. Kallas, ka J. Aavik ja B. Linde. Eelmisel aastal oli Tuglas (veel Fr. Mihkelsoni autorinimega) kat sunud anda Kalevipoja põrgussemineku rahvusvahelise tõlgitsuse väikeses uurimuses «Põrgu väravas», kus oli rohkesti kasutatud A. Vesselovski uurimusi. Korruga kirjutab ta 82-leheküljelise analüüsi sajandi alguse kahest väljapaistvast kirjanikust.

Tuglas käsitles mõlemat kirjanikku sõltumatult nende ühiskondlikest tendentsidest. Ta eeldas kummaski kirjanikus realisti ning hindas neid selle järgi, kui järjekindlalt olid nad end realistlikus stiilis teostanud. Tuglas jõudis kirjutamise ajal veel täiesti uue mõiste, vormisotsioloogia käsitlemisele: «Vormis kujuneb ka siis klassi maitse, tema sümpatiad, kui aines otsekohealt midagi ühiskondlikku, poliitiliku, filosoofilikku ei ole. Ja kui kord proletariadi kunst tõuseb, siis käib tema kõigepäält uue, meile tundmata stiili, maneeri, kunstitehnika teesid mööda. Sest need kasvavad klassi psühholoogiast, tema intimlikust hingeelust välja.» Ta arvustus üksikute teoste puhul oli terav. Kirjandusloolises arengus hindas Tuglas nii Petersoni kui ka Vildet eeskätt novaatoritena, kes võitlesid vana väljendusviisi vastu: «Nendega alles algab tõsiselt Eesti rahvusliku proosa ajalugu.» Peterson lõi naturalistliku stiili, «ta sai sotsiaalse kirjanduse äratajaks». Vilde kaalub Petersoni üle oma kunstiga. «Sest sarnased tööd nagu «Külmale maale» või «Mahtra sõda» jäävad Eesti kirjanduses ka siis tähelepandavateks, kui see, mis nendes ajakohast ja ajutist, ammugi juba vananenud on.» Tuglas leidis arvustatavate kirjanike teostes palju puudusi, enamasti kompositsioonilisi ja stiililisi, kuid ta tunnustas, et nende kirjanikega algab eesti kunstiline kirjandus.

Väljakutsuvalt võis mõjuda arvustuse toon, kuid kriitik leidis eriti Vildel palju väärtusi, mida seni ei oldud märgatud. «Külmale maale» sai esmakordselt suure tunnustuse ja ajaloolist triloogiat käsitles Tuglas esmakordselt sellise tervikuna. Essee on tänaseni säilitanud oma väärtuse, eelkõige Vilde väärtuste näitajana.

Jaan Oks, kes neil aastail avaldas ajalehtedes arvustusi, paigutas samasse albumisse kirjutise «Kriitilised tundmused Eesti vanemat ja uemat kirjandust lugedes». See kogu hajamärkmeid kirjanduse kohta on vahelduva tabavusega.

Oks nõudis muide ka «Noor-Eesti» sisemist selektsiooni, sest «ainult mehepojad pääsevad Apollo kotta».

Mitmele kirjamehele olid väljakutseks nii Tuglase essee kui ka Oksa märkmed, samuti omandas «Ruth» mitme vastuvõtja juures põhimõttelisema kõla, kui autor või albumi toimetus oli aru saanud. Pikalt kestis vaidlus «Ruthi» pärast ja veelgi kauem sõeluti Tuglase suhtumist senisesse kirjandusse.

5

«Noor-Eesti» esileastumine 1905. aasta suvel ei tähendanud mitte niivõrd «mürisevat sõjalugu» kui just õige tegevusaja äraootamist: «ja ootame, mil tuleb tund». Esimese albumi juhtkiri kuulutas sõnaselgelt: ««Noor-Eesti» püüete kindlam kujunemine on aga alles lähema tuleviku asi; kui endid need on ühendada võinud, keda vaimusugulus kannab.» Vaimusugulusest nähti alles üsna ebamääraseid ühendavaid jooni. «Noor-Eestil» puudus noorte kirjanike ja kunstnike senistele ühisesinemistele omane vanadest vaadetest lahtiütlemise ja vanameelsete ärritamise demonstreerimine. Senise kirjandusega sidusid noori kaastöolisteks kutsutud A. Kitzberg, Juhan Liiv, K. E. Sööt, esialgu ka Anna Haava, peale selle mitu vähema menuga esinenud kirjameest (O. Grossschmidt, G. E. Luiga, Jakob Liiv, A. Jürgenstein, Ansomardi, J. Rootslane). Esimese albumi kunstikaasandeks oli Kreutzwaldi portree Hans Laipmanilt («Kaugelt näen kodu kasvama»), esimeseks muusikakaasandeks oli R. Tobiase «Nänie Fr. R. Kreutzwaldi mälestuseks» («Lembitu» sissejuhatause sõnadega). Teine album tõi kaasa J. Köleri, K. L. Maibachi, A. Adamsoni ja A. Weizenbergi tööde reproduktsioone. Seega oli tähtsal kohal kultuuritraditsioonide säilitamine ja hool nende eest.

«Noor-Eesti» väljaanded ei kõnelnud kuigi palju uue kirjanduslik-kunstilise rühma olemusest. Aino Kallas, esialgu veel ise kõrvaltvaataja, põhjendas esimesena rühmituse ajaloolist vajadust.³⁵ Kirjanduslikud rühmad tekkivat ikka ühiskondlikel pöördeaegadel. Esimesena Eestis heitis Aino Kallas pilgu uue rühma sünni objektiivseile eeldustele ning ühiskondlikele põhjustele.

Lühikesed arvustused «Noor-Eesti» esimeste väljaannete puhul ei andnud kuigi palju selgust ühe või teise ringkonna suhtumisest uude rühma. Revolutsiooniaeg oli vastuvõtlik vabale mõttele kõige üldisemal kujul, ja sellise mõtte väljendusena üldiselt tervitatigi nii «Noor-Eesti» esimest albumit kui ka järgmisi üksikute autorite raamatuid. Peale ühe erandi küll.

«Linda» arvustaja tõstis teiste hulgast kõrgemale Fr. Mihkelsoni «Asuja» ning J. Lattiku jutustuse, esimene mainituist oli arvustaja meelest sooja ja sügava tundmusega, «keel värvirikas ja kujude joonistus hääl»³⁶. Gustav Suitsu luule hinnang ei olnud sugugi ühemõtteline: «G. Suits armastab kõla, armastab täie suu ja täie jõuga oma mõtteid avaldada, ja ta ütleb kohati toredastigi. Temal on jõudu, on nooruse tuld, aga — tema tundmus ei ole sügav. Suitsu laulud mõjuvad, ei jäta aga tundmuse-sooja järele.» Arvustaja eelistas ilmselt senist tundeluulet ega tundnud kaasa uuele nooruslikule ja ühiskondlikule paatosele. Juba esitati väide, nagu oleks G. Suitsu luule mõjualune või koguni laenuline. «Linda» ja «Postimehe» arvustuse kokkukõlamine on nii suur, et nende kirjutamine ühe isiku poolt on vähemalt võimalik. Esmakordselt eesti trükisõnas avaldus kartus Baudelaire'i pärast. «Lindas» öeldi: «...tähendan aga, et J. Aavik oma Prantsusekeele tundmist ja vaba aega seks tarvitada oleks võinud, et luge-

NIGOL ANDRESEN

jaid Prantsuse kirjameestega tutvustada, kes äratavamalt mõjuvad, kui Charles Baudelaire. Meie ei ole tõepoolest mitte nõnda kaugel, et tülpimuse kirjaniku haigetest kujutustest ja otsitud sõnadest midagi «õppida» võiksime.» Sama asja otsustas «Postimehe» arvustaja: «Kui nüüd Ch. Baudelaire üle Noor Eesti esimeses andes kirjatöö seisab ja tema luuletusi ümber pannakse, siis peab küll arvama, et sellel eeskavaline tähendus on. Sellel dekadendil on aga just meie nii vähe ütelda, et kahetsema peaks, kui tema luule meie noorte juhtivaks täheks on...»³⁷ Baudelaire ei võinud kellelegi «juhtivaks täheks» olla: avaldati alles tema esimesi tõlkeid koos väga ettevaatliku tutvustava artikliga.

Teised lehed vaevalt märkasid albumit. Veidi üleolevalt arvustas «Uus Aeg» ilma allkirjata: «Segaselt võib aimata, et endiseid Eesti kirjanikke ja rahvategelasi nende tuimuse pärast sõideldakse ja noortest kõike head loota lastakse», millest järeldati, et «noored tunnevad puudulikult vanemate tehtud tööd».³⁸ «Teataja» jättis albumi koguni tähelepanuta, mille vabanduseks küll on seegi, et Tallinnas oli palju põnevaid asju lahendada. Paar toimetuseliiget suhtus igatahes «Noor-Eestisse» üsna külmalt.³⁹

«Noor-Eesti» I mõju oli ilmselt suurem, kui võiks oletada ajalehtede arvustuste järgi. 1500 eksemplari müüdi ära väga kiiresti ja seda peeti meeles hiljemgi.

Gustav Suitsu «Elu tule» vastuvõtt arvustustes oli üksmeelselt tunnustav ja kahtlusi «mõjude» või laenude suhtes enam ei esinenud. E. Enno tunnustas üksikuid luuletusi (mainides «Noori seppi», «Nooruse unenägu» ja «Merd») «kõigeparemate hulka Eesti keeles».⁴⁰ J. Aavik kinnitas küll, et «Lõpp ja algus» ning «Nooruse aeg» kõlavad einoleinoliselt, kuid ta oli kaugel luule alahindamisest või koguni kontakti samastamisest laenuga: «Siisgi on Soome luuletajate mõju G. Suitsile kasulik olnud, sellele mõjule võib olla võlgneb ta kaunikesse osa omast algupärsusest, mis teda teistest luuletajatest nagu lahku tõstab, kes ainult Saksa ehk Vene kirjandust on lugenud.» J. Aavik oli enam kui muud arvustajad süvenenud «Elu tule» luulesse. «Kõrged, vägevad ideed, mis noorusvärskest rinnast üles keevad, annavad ta luuletustele nende pääväärtuse. Siin saavad ta sõnad ja väljauitlemise viisid tõesti iseäralise vägevuse, iseäralise tuseduse, mis tõesti Suitsu algupärsus on.» Arvustaja mainis üksikuid kõige mõjuvamaid luuletusi: «Noorte laul», «Noored sepad», «Raudlaul», «Tulevik», «Needmine», «Surnuaia laul», «Oma saar» ja «Kevadel», kuid heade luuletuste sekka kuulusid tema meelest ka «Laul orjadele», «Üks ennemuistne jutt», «Nooruse unenägu», «Äike» ja «Meri».⁴¹

Paari luuletuse puhul võeti sõna küll teistpidi. Juba enne raamatu ilmumist oli H. Pöggelmann «Postimehes» vastanud «Needmisele» oma värssidega ja K. A. Hindrey parodeeris pärast raamatu ilmumist «Raudlaulu».⁴² Need ei olnud siiski arvustused. Järgmisel aastal jõudis G. E. Tomberg «Elu tule» suhtes kahtluste juurde. Andes küll «Kevade laulule» väga hea hinnangu, arvas ta kokku võttes: «Gustav Suitsu luule ei suuda lugejat enesega kaasa tõmmata, ta ei suuda temas noorusevaimustust leegitsema õhutada, ei suuda ta neid käsa liikuma panna, mis valmis on lõhkuma kalju. Ei suuda».⁴³ Autor andis arvustusele varsti vastuse, mis sisaldub juba pealkirjas: «Ka «arvustamiseks» on arusaamist tarvis».⁴⁴

Paljudes mälestustes kõneldakse sellest mõjust, mis «Elu tule» luulel oli kooliõpilastele.⁴⁵

Väga hästi võeti vastu «Noor-Eesti» järgmine raamat, Fr. Mihkelsoni «Hinge-

maa». Parimaks hindeks oli tiraaži läbimüümine paari kuuga. Arvustajad, hoolimata oma leerikuuluvusest, andsid jutustusele üksmeelse tunnustuse.⁴⁶ Vähem kirjutati Marie Heibergi «Murelapse lauludest», kuid sellegi vastuvõtt ja levik oli hea. Väga hea vastuvõtu osaliseks said populaarteaduslikud raamatud, maha arvatud vahest A. Bogdanovi «Majanduseteaduse õpetus», mis levis visalt kül-lap raskema aine ja raskema esitusviisi pärast.

Kibeda, mürgise arvustuse kutsus esile Gustav Suitsu artiklite raamat «Sihid ja vaated». Arvustajaks oli V. Reiman, kes peitis ennast nimemärgi taha.⁴⁷ Arvustuses avanes esmakordselt «noorte» erinevus «vanade» leerist, seda oli Suits üsna teadlikult ka puudutanud.

V. Reimanit ärritas selles raamatus «Postimehe» konservatiivsele leerile osaks saanud äge arvustus. Arvustaja mõistis raamatut tahtlikult ebaõigesti, kujutades, nagu tahaks Suits lasta inimestel instinktide järgi elada ja eriti seksuaalset kõlvatust edendada. Järgmistele arvustajatele andis V. Reiman ainet sellegagi, nagu oleksid Gustav Suitsu «uuteks jumalateks» Karl Marx ja Friedrich Nietzsche: oli endastmõistetav, et Marx oli sajandi algusaastate mõtlemisviisi väga rohkesti mõjutanud, ja see mõju avaldus neilgi, kes tema õpetust tervikuna ei olnud omaks võtnud. Nietzsche, ja nimelt oma demokraatlikus tõlgitsuses, oli jõudnud samuti Venemaa vaimuelu mõjutada, pealegi oli Suits tuttav Nietzsche selle tõlgitsusega, mis tänu Brandesele oli levinud Skandinaavias. V. Reimani demagoogia ilmekaks väljenduseks oli Gustav Suitsu «Kirgede laulu» sidumine «Sihtide ja vaadete» väidetega.⁴⁸ V. Reiman pidas G. Suitsu kogu «Noor-Eesti» esindajaks ja kogu rühma vaadete väljendajaks, siit järgnes eitav seisukoht rühmituse ja selle loomingu suhtes.

6

«Noor-Eesti» II võeti alguses hästi vastu ja levis samuti kui ta eelkäijagi ruttu ning laialt.⁴⁹ Arvustajate tähelepanu koondus Fr. Mihkelsoni «Jumala saarele». Selle sisu ja stiili hindas kõrgelt J. Luiga⁵⁰, selle sugestiivsust rõhutas Aino Kallas⁵¹. Hästi võeti vastu ka novellikogu «Kahekesi». Eesti Kirjanduse Seltsi auhinnakomisjon hindas eriti «Suveöö armastust». Nii esteetilisest kui ka moraalsest seisukohast suhtus sellesse novelli üllatavalt hästi A. Jürgenstein⁵². Eelarvamusteta A. Hanseni kiitev arvamus tundus endastmõistetav ning sisaldas ka uue kirjanikerühma missiooni hinnangu. Ametiühingute ajakirjas andis M. Martna eeskätt novellile «Suveöö armastus» ootamatult kõrge tunnustuse just moraali lähtekohast.⁵³ Ta ironiseeris küll, nagu teeks Fr. Mihkelson «ajanouetel» ka «Erosele tööd», kuid jätkas: «Aga ühest raskusest näib tal võimata ennast «parandada» olema, see on oma talendist.» Novellist tõsiseid moraalseid väärtusi leides otsustas ta, et «ei hakka lugeja siis ka juurdlema, kas see kahjulik või kasulik on, et hra Mihkelson «kunst kunsti jaoks» töötab. Nõndagi ei ole meie petetud!» V. Grünthali «Lauludest» leiti algupärasust rohkemgi kui teistel luuletajatel⁵⁴, olgugi et raamat jäi «Kahekesi» kõrval veidi varju. A. H. Tammsaare «Pikad sammud» said väga mõistva arvustaja Aino Kalda näol⁵⁵, kes omakorda mõjutas kogu järgnevat arvustust. A. Jürgensteinile meeldis «tõsidus, millega jutukirjutaja suguelu suure küsimuse ette astub»⁵⁶. Novellis nähti küll rohkesti satiiri.⁵⁷ J. Aavik rõhutas kirjaniku mõnetist ettevalmistavat osa, ilma et teos ise küpset kunsti pakuks⁵⁸, aga J. Jõgever pidas teost algusest lõpuni luhtunuks.⁵⁹ Halvemaks kujunes järgmisel aastal «Noorte

hingede» vastuvõtt. «Siin ei ole kõige pealt mingit kompositsiooni, mingit kindlat sidet, mingit probleemi, mille peale tegevus välja läheb. See kõik on katkendlik ja plaanita. Tegevusel ei ole mingit kindlat edenemist.» Nii rõhutas J. Aavik arvustuses oma peetumust.⁶⁰ Kui ta «Noor-Eesti» seespool maitseerinevust väga rõhutades just A. H. Tammsaare suhtes jäi eriarvamusele, siis ei olnud ka vana autoriteet A. Jürgenstein sama raamatu hindamisel helde. Ta märkis, et uus töö ei näita edasiminekut. «Keelelise stiili poolest küll omajagu,» möönis ta. «A. H. Tammsaare on igatahes kirjanik, kelle maitse haritud, kes kirjandusteooriat tunneb, kellel oma hea osa luulet ei puudu, kelle tööd sellepärast ikkagi teatud huvitusega loed.» Kuid kirjanikul avalduvat väsimus, novellis ei näidatavat seltskonda, milles need flirtivad üliõpilased elavad. ««Pikad sammud» olivad igatahes tüsedamad, ja juba sellepärast, et kirjanik «Noortes hingedes» kor- dab, on viimane teos nõrgem.»⁶¹

Päris lööke andis A. H. Tammsaarele M. Martna, ja seekord ainult moraali seisukohast. Ta eitas juba «Pikki samme», sellest teosest madalamale aetas ta «Noored hinged». Arvustaja meelest kuulub erootika kirjanduses kodanluse erihuvide hulka, vastav kirjandus Venemaal on tekkinud reaktsooniaja peegeldusena, ja üsna ekslikult aetas seekordne arvustaja A. H. Tammsaare novellid M. Artsõbaševi kuulsa «Sanini» lähedusse ja hoiatas töölisi sellise kirjanduse eest: «Tamsaare on kodanlaste pärli. Aga töölisel viidaksivad oma aega kasuta, kui nad neid lugema hakkaksivad.»⁶² A. Jürgenstein jõudis «Üle piiri» hindamisel ligikaudu niisama kaugemale. Ta väitis A. H. Tammsaare olevat teiste kirjanike, eriti O. Weiningeri ja Bernard Shaw' mõju all, tegi sellest süngeid prognoose tulevikuks: «Vanemad kirjanikud hakkavad kas likvideerima või tammuvad ühel kohal; nooremate seas paistab küll andeid, kuid see, mis nad tänava pakuvad, just seda ingelt ei tööta, kes ülevalt tuleks ja meie kirjanduse seisvat tiigivett liigutaks.»⁶³

Kõige rängema hoopi A. H. Tammsaarele andis O. Münther⁶⁴. Esiteks pidas ta A. H. Tammsaaret põhjendamatu Schnitzleri jäljendajaks: «Ta [«Pikad sammud» — N. A.] pole muud kui Schnitzleri järelaimamine, Schnitzler moonutatud kujul.» Sellele järgnes kirjaniku hukkamõist Hamsuni abiga: «Sellesama kirjaniku teine töö, «Noored hinged» käsitab sugude võitlust, peaaegu sarnasel viisil, nagu seda Knut Hamsun väga õnnelikult kujutab. [- - -] Hamsuni lugedes tunned sügavat vaimlist lõbu, huvitust, imestad ta anderikkuse, väljaütlemise viisi ja inimesetundmise üle. «Noorte hingede» kangelased on selle vastu hallid.» Ta ei heitnud A. H. Tammsaarele midagi ette lausa ideoloogilisest seisukohast, kuid hindas teda madalalt. Küll aga oli tema ülesandeks muidu näidata uusromantikute vastuvõtmatust, kogu «Noor-Eestit», siis ka A. H. Tammsaaret uusromantikute hulka paigutades. Selle karmi arvustaja ees ei käinud hästi ka Fr. Tuglase käsi. «Uusromantismuse idud paistavad igalt poolt meie noorte juurest välja,» väitis ta, «kuigi ka ainult nõrgal ja segasel kujul.» Tuglas olevat Verhaereni ja Andrejevi jäljendaja. Moraali poolest on tal ette heita õieti mahajäämist Lääne uusromantikuist. Välismaa uusromantikud nõudvat armastuses «piirita vabadust. Neil on see ükstapuha, kui nad teise inimese eluõnne ära hävitavad või ta hukka saadavad.» Kuid teades, et see käib seltskonna vaadete vastu, ei usaldavat meie uusromantikud sellest hingatagi. «Sellepärast käsitavad mõned esteetid uusromantikute poolt laenatud suguelusse puutuvaid aineid õige puhtalt, luuleliselt ja ebatõelise magushapu idealismusega, nagu seda «Suveöö armastus» ja «Vilkuv tuli» näitavad.» Eriti viimases novellis oleks arvustaja meelest loomulik lasta vähemalt Fabian surma minna. «Aga Mikkel-

soni väikekodanline idealismus, mis uusromantismuse mantli varjust välja pais-
tab, ei lubanud seda mitte.»

Eesti arvustuse omalaadse näite andis Otto Peterson pika kirjutisega «Kahe-
kesi» kohta, tõi küll, aastase ooteaja järel.⁶⁵ Arvustajal olid hävitavad otsused
ilmselt kaua ette valmistatud. «Mihkelson, ehk küll ise veel noor mees, ei ole
mitte vähe kirjutanud, ja siia ajani kõik segaselt. Millest ta päriselt
räägib, seda mõistavad ehk inglid taevas. Kuid ta tarvitab oma kirjatöodes suuri
sõnu, nagu Jumal ja vabadus, orjus ja orjaahelad, ja peale selle veel uusi ehk
murrakusõnu. Need mõlemad asjad on praegu moodis, niisama nagu segased
mõtted ja segased pildid.» Ei saa salata, et ta hurjutavad näited realistliku loogika
seisukohast vahel küll paika peavad, kuid muidu ei suuda arvustaja oma mait-
set näidata. Aga tal on oma aja kohta üllatav etteheide kirjaniku moraali suh-
tes: Maali tahab küll last, kuid mitte enne abiellumist. See olevat kirjaniku veid-
rusi. Aga juttu on tehtud ka ainult ühest novellist, teiste kohta oli maksev otsus:
«Tema «Oma päikese poole», «Toome helbetest» ja «Midiast» — kolmest tööst,
mis peale «Suveöö armastuse» «Kahekesisse» paigutatud on, ei hakka meie rää-
kimagi; kes nende tööde kõlbmatusi juba ise oma väest ei mõista, sellele ei
seleta vististe ka midagi ära, räägi ja tõenda nii palju, kui sa tahad.»

«Noor-Eesti» III vastuvõtt tähendas diferentseerumist «Noor-Eesti» kui üldise
ja esteetilise kultuuri suuna mõistmisel. See tähendas pöördekohta, millal
«noorte» enam või vähem üksmeelne tunnustamine lõppes.

Aino Kallas kirjutas albumi arvustuse, saatis selle Helsingi kultuurradikaal-
sele nädalalehele «Päivä» ning avaldas teksti enne eesti keeles.⁶⁶ Oma päevikus
kõneles ta sellest raskest õhkkonnast, mis valitses ta ümbruses «Noor-Eesti» III
ilmumise ajal, kuid tal oli siiski võimalik oma kirjutisi «Postimehes» avaldada.⁶⁷
«Saatsin oma arvustuse Suitsule, ta vastas paari reaga, kiitis ja kõneles minu
«erapooletust seisukohast». Erapooletu, see on õige.»⁶⁸ Suits omalt poolt kiitis
Aino Kallast selle eest, et talle «Noor-Eesti» ei tundu arvustamiseks liiga kauge,
kuid ka mitte liiga ligidane, liiga intiimne õige perspektiivi leidmiseks.⁶⁹ Aino
Kallas oli võrrelnud «Noor-Eestit» «Noor-Soomega» nii: «Mõlemad tahavad
Europa poole aknaid avada. Mõlema hüüdsõnaks oli ja on: enam tõelist vaba-
meelset haritud kulturat. Mõlemil kahtlemata huvitus Gallia kultura kujude
kohta, ehk see küll Noor-Soome proosakirjanikkude juures Prantsuse realismu-
sest lugupidamises nähtavale tuli, Noor-Eesti juures aga Baudelaire-Verlaine
vastuvaidlemata mõju tähendab.» Sel puhul vastas Suits: «Noor-Eesti eeltingi-
mised on kahtlemata suurelt osalt väljamaa kirjanduses (kui ka mitte Prant-
susemaa meie ainukene teine kodumaa ei ole, vaid terve maailm). Hoopis
ilma eeltingimisteta ei arva ma «Noor-Eestit» aga ka
Eestis olevat. Mina pean ennast — vabandage otsekohestust — kontinui-
teedi-tüüpuseks, ülemineku-nähtuseks.»

Aino Kallas andis J. Randvere «Ruthile» kui ilukirjandusliku vormi omandan-
ud psühholoogilisele esseele tunnustuse. Kirjaniku enese elukäsituseks olevat huvi-
tavam kui kujutatud naine. Päevikus ütleb ta lisaks: «Ruthis tunnen kahtle-
matult hingesugulust. Ruth on arenenum kui mina, kuid temas on kõik algele-
mendid mis minuski.»⁷⁰ Tähelepanu pööras ta oma arvustuses «Prantsuse buke-
tile»: «Maitse poolest on tähelepanemise väärt kimbuke Prantsuse lüürikuste,
pääasjalikult Baudelaire ja Verlaine eestistusi.» Ta naudib Suitsu tõlkeid,
J. Aaviku tõlked olevat kuivad, V. Grünthali tõlked selgusetud.

Prantsuse kultuuri ja selle mõju levimine «Noor-Eesti» toetusel leidis innuka

kaitsja Juhan Luigas. Ta meenutas, et Prantsusmaa on andnud ja annab edaspidigi vabaduse ideid ning väga palju kirjanduses ja kunstis. «Noor-Eesti läheb õiget teed, kui ta ühe külge mõju alt meid vabaks teha katsub. Paljud on seda Saksa kirjanduslist kammitsat koduse vaimu edenemises ammu tundnud, aga Noor-Eesti on seda eeskavaliselt välja ütelnud. Sellepärast on «Ruth» minu silmis suure väärtusega, et seal esimest korda katsub Eesti kirjanik ennast iseisvalt üle rahvaste puhuvates vaimuvooludes orienteerida ja rahvusvahelisel kirjanduseturul oma saadustele õiget aset otsida.»⁷¹ Neile mõtetele andis väga vihase vastuse V. Reiman⁷², ja Aino Kallas oli mõnda aega raskest olukorras, kaitstes oma ümbruses ja muu seas Eesti Kirjanduse Sektsi koosolekuil «Noor-Eestit» sageli väga harimatult esitatud süüdistuste vastu.

Eri tähelepanu pööras Aino Kallas Jaan Oksale: «Veel oleks nimetada Jaan Oks'i paar luuletust, millede lõikavad värvid ning meelega toores väljaulatmiseviis proletariadi hädakisana mõjuvad, kuigi nad ühel hoobil selle sama tusaga hoolemise järele lõhnavad.»⁷³ Just siin oli Aino Kallas vastuollu sattunud konservatiivse maitsega, mille väljendajaks oli A. Jürgenstein. Viimane võttis varsti kokku oma hinnangu «Noor-Eesti» III kohta: «Teda [- -] määrivad Jaan Oksa laulud ja võivad surnukambri moshuselõhnaga Prantsuse bukett, «Ruth» ja «Kuival.»⁷⁴

Kui Jaan Oks võiks olla sajandi algaastate protestiluule esindaja kõigepealt «Lapsepõlvega»⁷⁵, siis andis O. Münther Peterburi vähemlikult orienteeritud «Ääsi tules» sellele mitte vähema hinnangu kui Baudelaire'i epigooni osa «oma kurjusejutlusega ja selle mõistmata voolu poole hoidmisega, et kunst kunsti pärast olgu». Eitavalt suhtus Jaan Oksa luulesse ka tööliste nimel kõnelev M. Mõru.⁷⁶ Nõnda tekkis kui mitte «Noor-Eesti», siis vähemalt Jaan Oksa — ja vahest ka Baudelaire'i — suhtes väga lai vaenulik rinne.

Otto Peterson lõi arvustusse sekka omapoolse motiiviga: tõelised anded usaldavad ennast oma «sisemiste jõudude» kätte, nad loovad puhtast inspiratsioonist, midagi kavatsemata. «Nooreestlased» läksivad algusest peale selle peale välja, et «noored» olla ja «unt» ütelda. Juba see on tundemärgiks, et meil siin silmapaistvate, otsekoheste annetega tegemist ei ole. Otsekohene anne ei määra omale mõistusega ei sihti ega püüdi.»

Kõigi vaenuavalduste peale võttis sõna A. H. Tammsaare, tegi seda humoristlikus laadis ja leidis, et päris ohtlikuks peetakse «võõraid mõjusid», mis levivad «Noor-Eesti» abiga⁷⁷: «Üks vastus on vanadel noorte haigluse kohta ometi: väljamaa võõras mõju. See on üks hirmus asi! Ehk kui sealgi vanu tähele pandaks, ainult «raudvara» poole pöörataks, aga ei. Ka noortega tehakse sõprust. Need on aga ka seal haiged, veel haigemad kui meie omad. Seda tunnustavad nende kunstilised ja mõttelised võimised ja nende ilmarmuta rahutud otsimised. Terve inimene on aga rahulik, sööb, tõmbab teki üle pea ja norskab. Aga kas võib Nietzsche, Tolstoist, Andrejevist, Strindbergist, Maeterlinckist jne. sedasama öelda? Ei, seda mitte! Isegi Kant oma mõtlemisevõimega on tervevastane nähtus, Marxist pole rääkidagi. Üleüldse — rahutus, otsimine, uurimine, enese analiseerimine, asjadesse põhjani tungimine, küsimuste otsani mõtlemine, teadmiste sagedaste nagu mõtteta laiendamine, terve kultuur on haiglase oleku tundemärk, räägib sellest, et inimese juures kõik korras ei ole.» Nii edasi arutades lõpetas ta: «Aga need kidurad noored, kes oma kunsti-eeskujusid põhjamaa lumeväljadel, Norra kaljurüngastel, Prantsuse korrallikkudes jalutuspuies-tikkudes ja Italia palavusest rahulikuks saanud sinise taeva all proovimas käi-

vad, teevad oma kõrvad kurdiksi. Kuid nende kõrvad peaksivad veel palju kurdimad olema. Kelle õpetusesõnu peaksivad nad kuulama? Kas Anton Jürgensteini või Otto Petersoni omi? ... Ainult nende õpetusesõnad on kuulamise- ja vastamiseväär, kes ise midagi tõsist õppinud on. Ja sellega olgu lugu lõpetatud.»

7

«Noor-Eesti» sisemiseks arenguks, õieti rühma moodustavate autorite küpsemiseks läks vaja esimest viit aastat. Alguses olid rühma moodustajad arenguealised: vanim neist, Suits, oli 21, Grünthal 20, Mihkelson 19 aastat vana, Aavik oli veidi vanem, juba 25-aastane. Erandlik oli väljastpoolt tulnud Aino Kallas. Aino Kalda tagasivaade sobibki «Noor-Eesti» varasemat arengut iseloomustama: esimene album oli roheline, teine mõnevõrra punane, «peegeldas revolutsiooni-aega — följetonisti viisil». Teisele albumile järgnes loominguilise rühma tööline kujunemine, kus suurde kirjandusse astunud Suitsu kõrvale tulid Tuglas, Grünthal ja Tammsaare. Siis võis juba kõnelda kirjanduses «noortest», nagu saigi tavaks. Ja algas ka nende kirjanike diferentseeritud hindamine.

Hinnangud ise ei juurdunud üldises väärtuseküsimumses, vaid maitstes. Eduard Vilde avas nooreestlastele, pigem Fr. Mihkelsonile ja Villem Grünthalile maitse-hinnangu andmise oma vaieldamatult hea paroodiaga. Vilde maitse oli hea realistliku proosakirjanduse kujundatud, kuid tema järel tulid teised. Otto Petersonile oli ühtviisi vastuvõtmatu Fr. Mihkelson oma otsekui elutõega sobimatu moraalsusega, samuti romantilise stiiliga. M. Martna ei pööranud tähelepanu väljendusviisile, kuid leidis A. H. Tammsaarel vastuvõtmatut moraali alal, O. Münther arvustas Fr. Mihkelsoni samuti «magushapu» moraali pärast, ja kui ta A. H. Tammsaarest varemgi ei olnud head oodanud, võrdles ta teda Knut Hamsuniga, leides ühe kirjaniku hea ja teise halva olevat. Siin ei jäänud paika pidama enam võitlus uusromantismi vastu, vaid ühe aine eelistamine teisele. Kui A. H. Tammsaare novelle alguses oli tunnustatud tänu Aino Kalda arvustustele, siis kutsus kirjanik enese vastu vaimud välja doktor Kalamaasse asetatud ühiskonnasatiiriga. Torm konservatiivses leiris algas õieti «Noor-Eesti» III puhul, sest just konservatiivsele maitsele oli ärritavalt vastuvõtmatu «Ruth» ja väga heakombelisi inimesi võisid solvata üksikud kujundid Baudelaire'i «Raipe», needki tingitud kuivast, mehaanilisest tõlkest. Lugejate hulgas ei olnud «Postimehe» ringkonna seisukohad ainumääravad, kuid trükkis näisid nad mõneks ajaks valdavaks saavat.

«Noor-Eesti» üldises hindamises algas diferentseerumine pärast «Noor-Eesti» III ilmumist: alguses otsustati ainult maitse põhjal, siis tuli sekka ka muid tegureid. Neil aastail diferentseerus ka «Noor-Eesti» rühm seesmiselt, hoolimata oma liikmete väikesest arvust. Ta tegevuse järgmistel aastatel võime kõnelda mitte enam juhuslikest arvustustest, vaid «Noor-Eesti» üksikute autorite ja nende ühisväljaannete mitmekülgsest hindamisest, nende retseptioonist avaramas mõttes.

MÄRKMEID

¹ A. Jürgenstein, Noor-Eesti. Päätükk uueast Eesti kulturalisest edene-miseloo-st. «Eesti Kultura» I. Tartu, 1911. Jürgenstein peab «Kirjanduse Sõprade» ajajärku «Noor-Eesti» liikumise osaks. Sealt on see käsitus jõudnud ka muu-desse väljaannetesse. Asjaosalised ise lugesid «Noor-Eesti» algust I albumi ilmu-misest, esimesena G. Suits kirjas J. Aavikule 18. (5.) IX 1909 («Keel ja Kirjan-

- «dus» 1969, nr. 10). 1915. a. kavatseti tähtpäevaks koguteost, mille ilmumine sõjaolukorra tõttu edasi lükkus (Kümme aastat. Noor-Eesti 1905—1915. Tartu, 1918).
- ² Õpilasringidest annab rohkesti teateid Fr. Tuglas («Mälestused». Tallinn, 1960). G. Suitsu õpilasaegseid õpilasringe on uurinud E. Roos, kellelt on ajakirjas «Keel ja Kirjandus» ilmunud uurimused: «Gustav Suits gümnaasiumiõpingute esimesel poolel» (1972, nr. 1 ja nr. 2); «Gustav Suits vana ja uue sajandi käänul» (1973, nr. 1 ja nr. 2); «Gustav Suits ja «Eesti Külvaja»» (1974, nr. 7 ja nr. 8). Lisa annab A. Palm — «Kuressaare nooreestlased ja nende ajakiri» (1972, nr. 6 ja nr. 7).
- ³ Fr. Tuglas, Moodsa kirjanduse algus Eestis. «Kriitika» VI. Tartu, 1936; G. Suits, Lõpusõna. «Noor-Eesti» 1911, nr. 5/6, rmt. «Noor-Eesti nõlvakult. Kahe revolutsiooni vahel.» Tartu, 1931.
- ⁴ Fr. Tuglas, Mälestused, lk. 168. Seda päeva märgib ka G. Suits kirjas J. Aavikule («Keel ja Kirjandus» 1969, nr. 10).
- ⁵ Suits kirjutab Tuglasele (Mihkelsonile) 14. XI 05 (ilmselt uus kalender): «keset sügise-marusid saate teie aga veel niisuguse asjaga toime, et Noor-Eesti Jõulu rõõmu lehte välja hakkate andma! Pange talle vähemalt mõni tore päälkirigi!» (KM KO, F 245, M 61:19.)
- ⁶ Pealkirjaga «Las' kasvame» (autorinimi K. Vahur) oli luuletus ilmunud «Linda» 10. VI 1904, kus sama tsensori poolt oli lubatud ka viimane nelik.
- ⁷ G. Suits, Elu tuli. Laulud 1900—1905. Helsinki, 1905.
- ⁸ E. Leino, Virolainen runoilija. «Helsingin Sanomat» 28. X 1905, nr. 25.
- ⁹ E. Leino, Päivän poika (kogus «Ajan aalloilta», 1899) on vastavad värsid: «Luo silmäsi laajalti ympäri maan, / katso kauaksi länttä ja itää...»
- ¹⁰ Nii teatas G. Suits J. Aavikule 25. XI 1903: «Aino Kallas (kes nüüd Tartus asub) võtab meie asjast samati osa ja lubas meile midagi kirjutada.» («Keel ja Kirjandus» 1969, nr. 9.)
- ¹¹ A. Kallas, Meren takaa. I. Helsinki, 1904. Arvustuses kirjutab K. Vahur [G. Suits] novelli peategelasest: «See on õnnelikul pilgul loodud kuju. Selle lõppgi on nii ilmsüütult lihtne ja ilus.» («Linda» 23. XII 1904, nr. 51 ja 52.)
- ¹² K. Laitinen, Aino Kallas 1897—1921. Tutkimus hänen tuotantonsa päälinojoista ja taustasta. Helsinki, 1973.
- ¹³ A. Kallas, Fr. Mihkelson, Kahekesi (Kaksin). «Valvoja» 1909, nr. 1.
- ¹⁴ Student, Kahekesi. Friedebert Mihkelsoni novellid. «Kirjandus ja teadus», «Õiguse hinnata kaasanne» 1908, nr. 18: «Vaataid ja mõtled ning sõnad iseneses: nii mõnigi meie «noortest» võiks Fr. Mihkelsoni juurde kuju- ja keelekooli minna ning tõeliselt õppida, nagu ka Mihkelson ise seda nähtavasti teeb. Ma ütleksin sedasama ka meie «vanadele», kuid kardan asjata paksu verd, sest meie juures ei taheta nooremalt midagi õppida. Neid võib ainult arvustada.»
- ¹⁵ G. Suits, Sihid ja vaated. Helsinki, 1906.
- ¹⁶ G. Suits, Die estnische Literatur. «Die Kultur der Gegenwart» I, Abt. IX. Berlin u. Leipzig, 1908. Tõlge: «Looming» 1968, nr. 10.
- ¹⁷ Kuni Kr. J. Petersoni raamatuväljaandeni (Laulud, päevaraamat ja kirjad. Tartu, 1922) oli luuletaja trükkis kättesaadav üksnes «Noor-Eesti» ühisväljaannete kaudu. Peale «Noor-Eesti» II avaldatud luuletuste ilmus järgmisel aastail 7 luuletust «Noor-Eesti» III. Ajakiri «Noor-Eesti» 1911, nr. 5/6, andis kolm luuletust, «Noor-Eesti» V (1915) samuti kolm.
- ¹⁸ «Ma lille sideme võtaks» ja «Kella hää!» käsikirjad on parandatud G. Suitsu käega (KM KO, F 245). Juhan Liiv on «Ma lille sideme võtaks» redaktsiooni muutusteta omaks võtnud, vt. Juhan Liivi «Luuletused», Tartu, 1910.
- ¹⁹ «Mure», «Sügisene lill» ja «Lauliku talve üksindus» — ajakiri «Noor-Eesti» 1911, nr. 5/6.
- ²⁰ «Kirjanduse Sõprade» («Noor-Eesti») aruanne 1905/1906. Faksiimile ajakirjas «Tänapäev» 1935, nr. 9.
- ²¹ Kriitikus [K. Menning?], Noor-Eesti I. «Linda» 1. IX 1905, nr. 33 ja 34.
- ²² Suits kirjutab oma kavatsusest J. Aavikule 2. VII 1905 (vt. «Keel ja Kirjandus» 1969, nr. 10). Samast asjast kirjutab ta teisele adressaadile, vt. A. Thauvón - Suits, Gustav Suitsu noorus. Lund, 1964.
- ²³ Г. Вильямс, Молодая Эстония. Заметка, Gustav Suits: Sihid ja vaated. (Направления и взгляды.) Гельсингфорс, 1906, «Русская мысль», 1908, nr. 5.
- ²⁴ G. Suits O. Kaldale 4. XI 1906: «Mis minu raamatusse («Sihid ja vaated») puutub, siis on see Truusmanni poolt juba ära keelatud. Sellep. on küünal vaka

all. Peab seda Eestis vist illegal müüma hakkama. Saata on Peterburi kaudu igatahes võimalik. Buschil pealegi juba olemas.» (KM KO, F 186, M 74:2.)

²⁵ G. Suits M. Seidenschurile 23. II 1906: «Kui tullakse maalt, kus mina hiljuti olen olnud, seal, kus valatakse inimverd nagu vett, ja siiski on see inimveri, — maalt, kus lubatakse enesele suurimaid hirmutegusid, jõledamaid hirmutegusid, — kus maa voolab verd, ägab tudas ja põgeneb.» Tsiteeritud (tõlkes): A. Thauvón-Suits lk. 191—192. — Samadest elamustest juurdub ilmselt luuletus «Meie aja muinasjutt».

²⁶ G. Suits A. Thauvónile 20. VI 1907 (tsiteeritud: A. Thauvón-Suits, lk. 62, 63).

²⁷ Sissejuhatav loeng 19. juulil 1907 ilmus ajalehes «Elu», 24. VII 1907, nr. 58.

²⁸ William Morrise vaateid levis Venemaal 1905. a. alates. Olgu mainitud W. Morrise artikkel «Kuidas sain ma sotsialistiks» (ajakiri «Pravda», 1905, detsember): «See, kes arvab, et kunstiküsimused peavad maad andma igapäevasele leiva küsimustele — niisuguseid on, ma tean —, see, ütlen ma, ei saa aru kunsti olemusest. Ta ei saa aru, et kunsti õitsenguks on vaja muretut elu, lahedat, vaba, nagu kunst isegi. [---] Kunst peab tööinimest õpetama ilu nautima, nagu naudime seda meie, haritud inimeste valitud rõhm. Kunst peab äratama temas püüet luua endale ilusat ühel või teisel kujul. Vähe sellest. Kunst ei pea tööliskulades seda uut vajadusteringi ainult äratama, vaid viima need vajadused sellise intensiivsuseni, et ilu saaks nende elu vajalikuks elemendiks, niisama-suguseks igapäevaseks vajaduseks nagu leibki.» Võrreldagu sellega St. Przybyszewski vaateid, mis sajandi alguses olid mitmel maal väga levinud: «Rahvale on vaja leiba, aga mitte kunsti, ja kui tal on leiba, siis ta leiab ise enesele tee.» (Ст. Прибышевский, Полное собрание сочинений, т. V. Москва, 1910, lk. 110.)

²⁹ Suits avaldas mainitud aastail trükkis: «Meresõitja laul» («Postimees» 9. VI 1906, nr. 133), «Oma jälg» («Aeg. Kalender 1907»), «Meie aja muinasjutt», «Jõululaul», «Valge käsi» («Noor-Eesti» II, 1907), «Laul Eestist» («Sirvilauad» 1908), «Inspiratsioon», «Sügisepäevade päev» («Eesti Kodu» 1908, nr. 1), «Soolaugastel», «Ühele lapsele», «Midagi isamaalikku» («Noor-Eesti» III, 1909), «Ootamatused», «Friedebert Tuglas», «Nebulosa» ja «Saaremaa rannal» («Noor-Eesti» ajakiri 1910/11). Luuleaine järgi kuulusid aastaisse 1906—1909 luuletused, mis ilmusid kogus «Ohvrisuits» (1920): «Kiri rohelises ümbrikus», «Mitmepalgne», «Pelléas ja Mélisande», «Vaiksed võitlused», «Tüüritu», «Virvendav tähtsilm», «Ligine-matu», «Kaksikkõned», «Kaks ühtund suud», «Meeled on lahendus», «Abaelard ja Héloise», «Noor värsisepp», «Hüve värv», samuti esmakordselt «Tuulemaas» ilmunud luuletused «Maikellukesed», «Painaja», «Vanad noored», «Rendez-vous» ja «Risti-rästi».

³⁰ Aastail 1910 ja 1911 avaldas V. Grünthal «Noor-Eesti» ajakirjas luuletused «Nägemus», «Rannamaastik», «Eleegia», «Mõni mälestus», «Mõte» ja «Saaremaale», mis hiljem ilmusid kogus «Kauged rannad» (1914). Tiitellehel kasutas autor esmakordselt nime V. Ridala, mis aitab rõhutada vahet «Laulude» ja uue luuleraamatu vahel.

³¹ Aastail 1908—1910 ilmus Fr. Mihkelsonil neli novelli kogus «Kahekesi» (1908) ja kaks novelli «Noor-Eesti» II ja III albumis ning «Ohtu taevas» «Noor-Eesti» ajakirjas 1910.

³² K. Laitinen, lk. 97—99 ja 139—149.

³³ J. Aavik Fr. Tuglasele (31. VIII 1912): «Sest a. 1909 kõnelesime Suitsiga Helsingis, et kui viie aasta pärast keegi meist midagi positivist ja väärtuslikku ei ole tootnud, siis seega oma isikuline pankrot ja kogu Noor-Eesti pankrot on tunnistatud...» (KM KO, F 245, M 3:4.)

³⁴ V. A. Koskenniemi, kelle esimene luuleraamat («Runoja», 1906) oli juba ilmunud, teatab ilmselt aastail 1907—1909: «Mõned mu eestlastest üliõpilaskaaslased, Gustav Suits ja John [!] Aavik, keda sageli kohtasin ühises söögi-kohas, olid head prantsuse kirjanduse tundjad ega väsinud soovitamast minule ka päeva uusi nimesid.» (V. A. Koskenniemi, Vuosisadan alun ylioppilas. Porvoo—Helsinki, 1947.) J. Aavik kinnitas seda (kiri N. Andresenile 24. IX 1968), rõhutades, et teda huvitasid tol ajal peamiselt Huysmans, D'Annunzio, Baudelaire ja Verlaine.

³⁵ A. Kallas (Marie Heiberg, Murelapse laulud. «Postimees» 28. XII 1906, nr. 292) ütleb sissejuhatuses: «Kõigi maade kirjandusel on oma tõus ja mõõn, seisaku ja õitsemise aeg. On aegasid, kus küll üksikuid jõudusid tärkab, kuid neid ei

ühenda ühine siht ühe lipu alla. Siis aga ilmub ühekorraga hulk kirjanduse töötajaid, kes selle pääle vaatamata, et nad oma kirjaniku iseloomus üksteisest lahku lähevad, süügi ühest juurest on võrsunud. Neil on harilikult ühised hüüdsõnad ja ühised paleused, olgu, et see kujusse või sisusse puutub. Nende ühel ajal ilmumist ei tule mitte kogemata juhtumiseks pidada, vaid aja ja olude viljaks. Niisugused kirjanikkude salkkonnad tekkivad alati kirjanduse pöörde- aegadel, kus uus siht enesele teed murrab.» Ta usub ka, et «Eesti kirjandusele uus ajajärk tulemas on». Samuti on ta veendunud, et pöördelised ajad on esile kutsunud murrangu ka kirjanduses. «Kahtlemata on Eesti nooresoo pääle viimaste aegade suured sündmused ja nende eel käinud elektri sarnane rahutus sigitavalt mõjunud.» Just eesti noores kirjanduses nägi autor uue kirjandusliku rühmituse suurt tähendust, ilma et ta «Noor-Eesti» olemusel oleks pikemalt peatunud.

³⁶ *Kriitikus* [K. Menning?], Noor-Eesti I. 1905. «Linda» 1. IX 1905, nr. 33 ja 34.

³⁷ K. M[enning], «Noor-Eesti» I. 1905. «Postimees» 8. IX 1905, nr. 198.

³⁸ [Anonüüm], Noor-Eesti I. 1905. «Uus Aeg» 5. X 1905, nr. 116.

³⁹ O. Münther avaldas kirjades Helene Oiglasele [KM KO, F 189, M 1:3] kahtlusi «Noor-Eesti» suhtes. H. Pöögelmann, Needjale, kes sügisel toimetusse tagasi tuli, oli Suitsu vastu juba värssides polemiseerinud.

⁴⁰ —o [E. Enno], Elu tuli. Gustav Suits. «Linda» 29. IX 1905, nr. 37 ja 38.

⁴¹ J. A[avik], Gustav Suits: Elu tuli. «Postimees» 18. XI 1905, nr. 254.

⁴² H. Pöögelmann, Needjale. «Postimees» 10. V 1905, nr. 102. *Hoia Ronk*, Kuulsate mustrite järele. «Sädemed» 1905.

⁴³ G. E. T-berg [Tomberg], «Piirita rõem ja lootuserikkus» Gustav Suitsu luules. «Sõnumed» 23. VII 1906, nr. 16.

⁴⁴ G. Suits, Ka «arvustamiseks» on arusaamist tarvis. «Sõnumed» 15. VIII 1906, nr. 35 ja 16. VIII 1906, nr. 36.

⁴⁵ H. Kruus kirjutab oma õpilasaastaist: «Eleegiad ei olnud meie laulud. G. Suitsi *Elu tuli*, mis seda liiki luulele lõpu tegi, sai palveraamatuks meie noorustemplitis.» (Kümme aastat. Noor-Eesti 1905—1915, lk. 35.) J. Semper: «Nooruse vaimustus lugemise Suitsi luulest, ja Tuglase Jumala-Saare paatos ning salapärasus kütkestas meid.» (S e a l s a m a s, lk. 28.)

⁴⁶ Täiesti eri leeridesse kuuluvad arvustajad ühinesid «Hingemaa» tunnustamises: A. J[ürgenstein], «Postimees» 9. VIII 1906, nr. 179; E-e-e [E. Peterson], «Sõnumete» lisa 1906, lk. 46; H. W. [Avikson], «Kodumaa» 1906, nr. 61 ja 62; C. H[olm], «Päevaleht» 29. VIII 1906, nr. 191.

⁴⁷ —m—, Gustav Suits, Sihid ja vaated. «Postimees» 19. XII 1906, nr. 287 ja 20. XII 1906, nr. 288. V. Reiman alustab irooniliselt: «Siin tõuseb lauliku mõtte- lend üles teine poole pilvi, nii kõrgesse, et maine elu sügavuses tema jalge all hallis udus hõljub.» Eriti häirib arvustajat, et Suits «lehekülgede kaup» J. Tõnissoni kallal närivat. «Tema uued jumalad on Karl Marx ja Friedrich Nietzsche, keda ta hoolega kumardab.» Suitsu nõue, et inimene vabanegu vana korra ahelatest ja ühtlasi kõlbelise katekismuse käskudest, tähendavat instink- tide järgi elamise nõuet, «mida «Kirgede laul» luuleliselt ülendab», lisab ta juurde, andes sellega hukkamõistva hinnangu nii luuletusele kui ka sellega mis- kipoollest võrreldavale artiklikogule. ««Noorte» meelet on laul muidugi tore, aga üks kaine päaga Suitsu tuttav nimetas seda «toredat laulu» lihtsamalt — libude lauluks». Samuti arvustas V. Reiman teravalt artiklit «Eesti kirjanduse algul».

⁴⁸ Arvustajat ärritanud «Kirgede laul» ilmus «Võitluse päivil» (lk. 41) järgmi- sel kujul:

Kesk suudluste äikese-sadusid,
kesk ihalduste ämardavaid padusid
need tunnid, need tunnid kadusid —
kui öösised välgud pilvedest sähvates.
Ei mäleta muud, kui kallistuste hoogu,
kui noore vere põhjani vapustatud voogu
ja käte vahel painduvat pilliroogu —
rõõm tantsis kui merelained tormisel ööl!

«Noor-Eesti» mõned tegelased on vahel väitnud, nagu nimetanuks V. Reiman «Elu tuld» «libude laulikuks». See liialduski näitab hilisemaid väga teravaid vahekordi «Noor-Eesti» ja «Postimehe» ringkonna vahel.

⁴⁹ Raamatute leviku ja lugejate arvamuste kohta vastaval ajal puuduvad uuri- mused. 1911. a. Eestimaa Rahvahariduse Seltsi poolt tehti mitmeti puudulik vaatlus uuema kirjanduse leviku kohta Virumaa, Harjumaa ja Läänemaa 12 kihelkonnas. Selle järgi leidis kodustes raamatukogudes kõige rohkem Bornhöhe ja Juhan Liivi «Kirjatööde kogusid», mis olid levinud ajalehtede kaasannetena, samuti ilmuma hakanud E. Vilde «Kirjatööde kogu». Arvuliselt kohe nende järel asusid «Noor-Eesti» I ja «Noor-Eesti» II. Igatahes oli «Maatra sõda» vähem levinud. «Noor-Eesti» III ja Fr. Mihkelsoni «Hingemaa» näitasid väiksemat levikut. Vt. T. S[ander], Meie külarahva kirjanduslised ja kunstilised huvid. «Päevaleht» 4. VII 1911 ja 5. VII 1911, nr-d 147 ja 148. Ajalehesõnumeist ja üksikute maaraamatukogude vaatlustest võib järeldada, et «Noor-Eesti» albu- meid leidis maaraamatukogudes palju.

⁵⁰ J. Luiga, Mõtteid lugedes. «Eesti Kirjandus» 1908, nr. 1.

⁵¹ «Jumala saar» on tervikuna ebaselge, sellest ärkad kui unest, pooleldi pettununa küsides, mida autor lõpuks on mõelnud. Kuid lugemisel see hoiab meeli vängis — lugeja kõnnib nagu lummatud metsas kuhugi jõudmata; andu- des vastupanuta kirjaniku loomingujuu sugestioonile — «Valvoja» 1909, nr. 4. — Vastupidi mõjus «Jumala saar» E. Vildele, kes parodeeris seda ning V. Grün- thali «Laule» («Uuel teel». «Kirjandus ja teadus», «Virulase» hinnata kaasanne 1908, nr. 4 (47)).

⁵² A. Jürgenstein, Eesti ilukirjandus aastal 1908. Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamat I. Tartu, 1909.

⁵³ Sss [M. Martna], Mõtted kirjanduse ja kunsti üle. Uuemast Eesti kirjandu- sest. «Töö» 1909, nr. 8 (juuli).

⁵⁴ E. Enno, Villem Grünthali laulud. «Eesti Kirjandus» 1909, nr. 1.

⁵⁵ A. Kallas, A. H. Tamsaare, Pikad sammud. «Postimees» 20. I 1909, nr. 20.

⁵⁶ Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamat I, lk. 156.

⁵⁷ E. Enno, A. H. Tamsaare, Pikad sammud. «Eesti Kirjandus» 1909, nr. 1.

⁵⁸ J. Aavik, A. H. Tamsaare, Pikad sammud. «Eesti Kirjandus» 1909, nr. 1.

⁵⁹ J. Jõgever, A. H. Tamsaare, Pikad sammud. «Eesti Kirjandus» 1909, nr. 1.

⁶⁰ J. Aavik, A. H. Tamsaare, Noored hinged. «Eesti Kirjandus» 1909, nr. 9.

⁶¹ A. Jürgenstein, Eesti jutustav ilukirjandus. Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamat III. Tartu, 1911.

⁶² Sss [M. Martna], mainitud kirjutus.

⁶³ A. Jürgenstein, A. H. Tamsaare, Üle piiri. «Eesti Kirjandus» 1910, nr. 10. Teiseltki poolt ei hinnata teost kuigi kõrgelt: «Muidu aga «piibujutt», veidike soojust, veidike nalja, veidike sapilist sülitamist sinna ja tänna, mõnin- gad ladusad vesteveerud, kuivad targutused — kõik nagu tahmase piibusuitsu ämarikus. Siiski siin ja seal päris luulet» — J. L[uiga], A. H. Tamsaare «Üle piiri», «Päevaleht» 2. XII 1910, nr. 277. G. Suits soovitas teost auhinnata, põh- jendades ettepanekut: «Minu arvates tähendab «Üle piiri» Tamsaare produkt- sionis ikkagi edu ja kasvamist, nii tehnilisest kui psühholoogilisest küljest. Siin sünnib ikka vähemalt midagi; see ei ole mitte paljas sõnade pildumine.» (KM KO, F 184, M 16:18.)

⁶⁴ O. Minor [Münther], Uusromantism ja «Noor-Eesti». «Ääsi tules» II. Peterburi, 1910.

⁶⁵ O. Peterson, Friédebert Mihkelson, Kahekesi. «Virulane» 1909, nr. 191— 193.

⁶⁶ A. Kallas, Noor-Eesti III. «Postimees» 31. XII 1909, nr. 300. Sama artikkel ilmus nädalalehes «Päivä» 1910, nr. 2 ja 3. Juba enne seda ilmus albumit süm- patiseeriv arvustus, kus tunnustati ka «Prantsuse buketti»: X —, Noor-Eesti III. 1909, «Postimees» 30. XI 1909, nr. 275. Pseudonüüm on lahendamata.

⁶⁷ 3. XII 1909 kirjutas A. Kallas päevikusse: «Eile vaieldi «Postimehe» toimetu- ses Noor-Eesti üle. S. o. Tõnisson, täis tuld ja tulikive, kärkis ja paukus valju häälega, mida kuuldes kõik muud tahtmatult tegid oma hääle vaikseks.» A. Kallas, Päiväkirja vuosilta 1907—1915, lk. 178.

⁶⁸ Sealsamas, 5. I 1910, lk. 185.

⁶⁹ G. Suits A. Kaldale 22. XII 1909, KM KO, F 186, M 16:26.

⁷⁰ A. Kallas, Päiväkirja, 3. XII 1909, lk. 178.

⁷¹ J. L[uiga], Noor-Eesti III. «Päevaleht» 6. III 1910, nr. 54.

⁷² —m— [V. Reiman] Kas Prantsuse mõju vastu? «Postimees» 20. III 1910, nr. 65. V. Reiman väitis alguses, et prantsuse kirjandust on eesti keelde rohkesti tõlgitud. «Sellega ei taha meie mitte kinnitada, nagu peaksime meie nüüd kõik pimedast pääst vastu võtma, mis aga «Prantsuse geniusel» meile pakkuda on. Sest sel geniusel on ka oma sügavad kortsud näos ja mädanenud paised küljes, mida meie mitte ei ihalda omandada, kui meie tahame elada. [---] Sest selle kõduneva, sureva ülikultuuri istutamise vastu Eesti pinnale on vihaselt protesteeritud ja protesteeritakse edasi, ja ei mitte Prantsuse geniuse värskendava ja elustava mõju vastu.»

⁷³ «Postimees» 31. XII 1909, nr. 300. See oli arvustaja püsiv vaade, vt. A. Kallas, Nuori-Viro. Helsinki, 1918.

⁷⁴ A. Jürgenstein, «Eesti Kultura» I, lk. 119.

⁷⁵ Vrd. R. Palmgren, Työläiskirjallisuus (Proletaarikirjallisuus). Porvoo—Helsinki, 1965. Samuti N. Andresen, Jaan Oksa «Lapsepõlvest», «Keel ja Kirjandus» 1969, nr. 2.

⁷⁶ M. Mõru [G. Tikerpuu], Kunst ja Eesti kodanlus. Tallinn, 1910, lk. 35.

⁷⁷ A. H. T[ammsaare], Kunst ja arvustus. «Päevaleht» 14. VI 1910, nr. 131.

Enn Vetemaa

MINU SAATJA

Üsna kombekalt ilmus see astraalne isand minu töötuppa. Pisike pauk küll kostis ja ka kergelt tossu oli tunda. See polnud aga infernaalne väävliving — kabinet hakkas kergelt lõhnama liimi, naftaliini ja kopituse järgi. Efekt polnud igatahes kuigi suur, sest minu Saatja ei ilmunud mulle Punase Kääbuse kujul nagu Napoleonile (vt. ka J. Kross, «Saatja»), vaid oli valinud endale heasüdamlikuma, pisut pikvikliku välimuse.

Mind paluti mitte ehmuda, ta tulnud mind lihtsalt õnnitlema eduka vahefiniši puhul, n.-ö. maise matka poolel teel. Kui tundsin huvi, kas tegu on elu- või kunstnikuteega, naeratas ta leebelt — sain teada, et olen Asjamehe poolel teel. Poolel teel ametitaiusele. Minu osavõtt žüriidest, kolleegiumeist, kunstinõukogudest ja igasugu konsultatiivorganeist olevat nii hulgati kui ka sisuldasa paranenud. Ta loeb meeldivaks kohustuseks väljendada mulle oma ametlikku tunnustust.

«Poolel teel? Kust see välja paistab?» Heitsin instinktiivse pilgu peegli poole. Välised tunnused olevat sekundaarsed. Veidi olevat ma, muuseas, muutunud küll: riietuselt tagasihoidlikumaks, pilgult kalalikumaks, ka ruttavat ma mõnda seltsimeest iga hinna eest esimesena teretama. Napsiklaasi taga ei julgevad ma end enam avalikes kohtades liiga tihti näidata. Kõik need kiiduväärsed muutumised olevat mulle mõningat edu toonud, kuid primaarseiks ei maksvat neid siiski lugeda.

«Eile eksamineerisime me teid noore Jesseniniga. Te, vabandage väljendust, põrutasite ta «sotsiaalse tellimusega» kenasti knock-outi.»

«Jesseniniga?» Minu hämmastusel polnud piire. «Kas see blond, külapoisi välimusega? ... Aga ta on ju surnud.» Sain kuulda, et see polevat probleem. Surematu luuletaja ellukutsumine olevat üsna lihtne, märksa raskemaks tulevat pidada andeka inimese olematuks muutmist — ala, millel mul olevat silmapaistvad eeldused.

«Te tegite Jessenini ilusasti, kuidagi väga isalikult maatas. Teie retsensioonist võis lugeda, et põlluavaruste, metsa neitsilikkuse ja noore mehe nii-öelda esimeste seksuaaltundmuste kujutamine on ju kena küll, kahjuks aga ei märka algaja autor looduse ümberkujundamist, sotsiaalses mõttes on tema kangelased infantiilsed, nad ei ilmuta huvi ühiskondliku omandi kaitse vastu, kosmoseprobleemid ei paku

neile vähematki pinget. Lõpuks soovitasite te noorel autoril tutvuda paari tõhusa artikliga ajakirjanduses.

Järgmisena saatsime teie juurde Majakovski. Mäletate? ... Kuna tema kõigi põletavate päevaprobleemidega ülihästi kursis oli, töötlesite teda targalt «kunsti igaveste väärtustega». Kaunilt kõnelesite te Beethoveni «Appassionatast», millel puudub igasugune päevakajaline programm, kuid mida Vladimir Iljitš nii väga armastab. Te kõrvutasite publitsistika õletulelisust (vajalikku, väga vajalikku, mõelgem kas või Rudolf Rimmeli loomingule!) klassikute loominguga igavesti müilavate vulkaanidega, mis valgustavad üha uute ja uute sugupõlvade tahtekindlaid nägusid. Kui te meenutasite talle Jessenini surematut loomingut, saatis ta teid paraja paiga peale. See läks teile südamesse, te pühkisite pisara silmanurgast ja panite keele alla tableti validooli.»

Pean tunnistama, kallid seltsimehed, et ma olin oma Saatja sõnadest rabatud. Miskipärast meenus mulle Mati Undi «Kala kättemaks». Kenasti kirjeldab noor keskealine autor ööd, merd, haikala uimi, seda, kuidas meri värvub punaseks ja liha koorub peategelase kontidelt kuidagi eriti plastiliselt ...

«Mis on siis minust üldse kasu, kui ...?» pomisesin ma, kaotanud koguni eneseväärikustunde, mis mind harva maha jätab.

«Ärge muretsege! Ka teis on midagi suurt ja ilusat. Te olete oma kasupüüdmatu. Te kannate endas inimkonna igipõlist absoluudijanu, unistust täiusest. Teie vaarvanaisad otsisid filosoofilist kivi, mis pidi kõik metallid kullaks muutma, uhkelt pööras teie vaarisa, igiliikuri leiutaja, pilgu kõrvale ebatäiuslikult aurumasinalt ja nigelalt tuuleturbiinilt ning sulgus väärikalt oma klotsikeste ja pallikeste askeetlikku maailma. Teie vanaisa läks rahvaluule ajalukku laulukesega, mis näib küll primitiivne, kuid kannab vaieldamatult endas seda kuninglikku vaimulaadi. Mõnus, mahlakalt rustikaalne lauluke.» Ta ümises lustakalt:

«Siga mul on, aga villa ei anna,
ma talle kuradile süüa ei anna!

Teil on veel palju õppida, noormees. Teie arsenal on vaesevõitu. Te ei oska alati oma õpetussõnu seostada meie ees seisvate konkreetsete ülesannete ja tähtpäevadega. Kuid ma usun teisse. Jääge alati-seks unistama täiusest!»

Isand lahkus, nagu oli ilmunudki.

Ma tean, et pean tema sõnade üle põhjalikult järele mõtlema. Ainult et just praegu pean ma minema «Telefilmi» kolleegiumisse kinnitama tuleva aasta plaane. Stsenariumid on, ausalt öelda, veel nõrgukesed. Kaugel täiusest.

KRIITIKA

«PALJUKEST ÜHELT KIRJANIKULT IKKA NÕUDA TOHIB?»

Teet Kallas: «Viimane mõrv».
«Eesti Raamat», Tallinn, 1975. 200 lk.

Kogumik «Viimane mõrv» on koondpilt Teet Kallase novellistikast 1968—1974.

«Märgutulede süütamise aegu» (1968) viitab juba pealkirjas üldisele sotsiaalelul — vana ja uue konfliktile. T. Kallas kujutabki Virve Laami eelkõige tüüpi. Too naisteadlane on neljakümne ringis naisena ainult nõrgalt aimatav, silmaklappidega inimesena seevastu selge nähtus. Loo lõpus rõhutab autor Laami konservatiivsust veelgi tolle «uue ilme» kaudu. Lõppkokkuvõttes assotsieeruvad niisugused autoripoolse hea tahte märgid millegi õige plakatlikuga.

«Kokkutulekus» (1970) on T. Kallas võtnud endale raske ülesande: Virve Laami konservatiivsus kulmineerus teatavasti *deus ex machina* jõul ilmunud UFO-le järele reageerimises, tema hingesusulased novellis «Kokkutulek» on reaalsandil käsitamatu mõrva sooritajad.

Kirjanik püüabki kujundada argielust väljanihkunud teosemaailma, kus reaalsuses motiveerimatu tegu kunstiliselt põhjenduks: laseb äikesel kõmiseda, äkilistel tuulehoogudel puhuda, märgib herilaste paanilist hirmu ja pussitera rohelist helki jne. Lisaks vihjab traditsiooni ja selle kandjate grotesksusele. Ent kujundus ja vihjei on nõrk, sest juba novelli algul asetub autor vaatlejana tegelaste keskele, et seal teetkallaslikult muheldes klassikaaslaste pisuke si veidrusi jälgida. Ei

saa lugejagi siis neid naljavendi võõristada. Richardi uskumatu «Tohohh, nii tõsiselt...» võib nii ka lugeja suhtumist väljendada.

Mõlemad novellid on kantud soovist nn. tõsiste teemade käsitlemisel selgesõnaliselt kaasa lüüa, ja avaldub neis seegi, et T. Kallas säärase «avameelsete sõnavõtude» juures end ebakindlalt tunneb. Suur idee jõuab kirjanduses meieni ikka tegelase-inimese vahendusel, suure idee jaatamise nimel tuleb mõnda inimest vahel üsna järgalt eitada, kuid selline suhtumine on Kallasele loomuvastane. Teisalt ahvatleb suhtestav võimalus — luua novelliks vormitud sulam suurest ideest ja väikesest inimesest; usutavast, mida usutavalt peab kujutama, ning uskumatust, mida usutavaks peab kujutama. Vaadeldud kahes novellis sellist sulamit ei saavutatud, kuid iseäranis «Kokkutulek» osutab vägagi tõenäolisele võimalusele T. Kallase novellistikas. Kõik need voldemarid ja georgid, veerad ja mirjamid peidavad endas näiliselt pisikesi probleemikesi, nõrkusi ja vourusi, mis võivad erilises valgustuses novellipäraselt ootamatult avaras kontekstis kõlama pääseda. Vägevät kuminat sel moel ei saavuta, intiimse helina avastamisrõõm jääb lugejale küll. — Kui vaid saavutaks sellise sulami, kui vaid leiaks vastuse Panso küsimusele: «Kuidas seda lavastada, Ernst?»

Selgeimalt kajastas sellesuunalist otismist ja ka leidmist 1971. a. ilmunud

novellivihik «Verine padi», millest kõnealusesse kogumikku on pääsenud tookordne nimilugu ja «Kunstniku elu».

Novell «Verine padi» näitas, et T. Kallas suudab leida tolele pansolikule küsimusele kõigiti efektse lahenduse, aga ka seda, et klassikalise novelli kiusliku puändinõude formaalne rahuldamine võib ta ponnistused nullistada.

Selles palas pannakse kujundikõne abil meid kaasa elama Jaanuse nukratele tunnetele ja mälestustele, köetakse huvi üles, sunnitakse omaks võtma palavikulist põgenemis- ja jälitamismeelo. Oleme valmis uskuma kõige uskumatutki, seostama kujutatut kõige laiemagagi. Lahendus tuleb tõepoolest ootamatu, ja ootamatult kitsale pinnale juhtiv.

Meeldivat taastutvust pakub «Kunstniku elu». Tõsi, kaine mõistuse arvates on Paan öövalvurist joodik ja looder. Seda näikse kinnitavat ka lause, mis Paani brigadiri poolt trööstitult öelduna novelli lõpetab — «Aga ikka oled sa täis!» Ent kaine mõistuse kiuste tunne selles joomahädases midagi üldisemat, mis alkoholi pruukimisega seotud ei ole. Veidral ning omanäolisel Paanil tekib teose kujunduse mõjul lai võrdluspind lapse- ja mängumeelsusega ning ka mõistes kunstnik sisalduvaga. Paani lugu kui kujund saab avaruse lugeja emotsionaalse interpretatsiooni tulemusel.

Novell «Kunstniku elu» (ja ka «Hea, et ta surnud on») sisendas T. Kallase novellistika suhtes häid lootusi.

Vastuse saame 1974. aastal valminud nelja jutuga («Lahkumine bussipeatusest», «Viimane mõrv», «Eva ärkamine», «Pea»), mis täidavad kaks kolmandikku raamatu kogumahust. Niisugust arvulist näitajat võiks tõlgendada kui veelkordset märki autori eneseleidmisest novellistina. Arvulise näitaja kooskõla kvaliteediga on aga seegi kord illusoorne.

«Verise padja» näiliselt novellilik lõpplahendus sulges loo seostamatuks üksikuks, samalaadse «efekti» annab vaadeldava kogumiku avapala «Lahkumine bussipeatusest». Tundub, et siin end üsna vabalt kerinud mõtetelõng («Aga millest ma tahtsingi», arutleb minategelane esimesel leheküljel) suudaks poiste kummalise põgenemise siiski «mängima panna», kuid erksa meelega sõbra selgitus Eriku alateadvuse ettenägemisvõimest asetab kõik ilusasti paika ning niiviisi suubub see üle kallaste voolama kippunud jutt torkumatult fakti kommentaari kitsasse sängi.

«Viimane mõrv» on selles kogumikus niminovelli au pälvinud. Ongi põhjust tähelepanelikum olla, sest näib, et siin püüab T. Kallas oma pluss- ja miinuspooli vaadelda ning nendest lähtuvalt määratleda oma rolli kirjanduses. Erksa meelega sõbra kombel selgitab Kallas nii mõndagi.

Novelli peategelane kirjanik Martin Kull kirjutab ajaviitejutte, «sest keegi pidi ka neid kirjutama, aga miks siis tingimata mõni kalestunud haltuura-meis?» Oma tööd tegevat ta kuradima hästi. Ta detektiivlugudes on intrigeeriv, lugema sundiv sündmus (mis Kulli praktikas keskendub ilusale, kordumata tule, judinaid tekitavale mõrvatuke-sele), on iseloomulik humoristlik käsitluslaad ning tabavate detailidega ladus stiil.

Too tuntud kriminaalkirjanik teab, et ta tugevate külgede hulka ei kuulu «psühholoogiline põhjendatus» ja «sisemaailma plastiline kujutamine», seda mõistes püüab ta neid karisid vältida. Üldiselt on Kull oma tekstidega üsna rahul, sest «Paljudest ühelt kirjanikult ikka nõuda tohib?». Niisuguse küsimuse toetusel osutab Kull ja tema looja koostöö sellele, et kerge kirjanduse sildi varjus võib piirduda rabava juhtumi kui omaette väärtuse belletristliku kirjeldusega.

Martin Kull tahab kirjutada loo narkomaania kütkeis noorukeist. Seejuures ta möönab: «Muidugi, paljudest seda tõsist narkomaaniat meie oludes ongi.» Sisuliselt on selline mööndus ka loo kandvuse määratlus.

Autorit on köitnud loomingupsühholoogia äärjuhtum: kirjanik peab oma fantaasiavilja reaalsuseks. Niisugune vaimude nägemine tundub põnevalt erakordne, teisalt aga on käsitatav kui travdatud variant üldinimlikust kalduvusest pidada oma kujutluspilte reaalsusega kattuvaiks. Nii osutab novelli materjal näiliselt problemaatika kitsusele, ent teose tegelik haare oleneb ikkagi sellest, millises kontekstis too materjal ellu ärkab.

Novelli lõpp on tema visiitkaart. Fiinaalis lülitab T. Kallas tegevusse miilitsamees Raigmaa, kes «mõrvatut» professionaalse rahuga pildistama hakkab. Millega on motiveeritav, et Raigmaagi «laipa» nägi? Või peab seda miilitsameest pidama detektiivteksti kaasautoriks? Säärane lahendus mõjuks novelligi puhul liiga ootamatuna. Sel moel selgub, et T. Kallas lülitab välja isegi loomingupsühholoogilise äärjuhtumi võimaluse, ammugi siis üldinimliku aspekti, ja esitab ühe äraseletamatult imeliku loo, kus n.-ö. kuradi käsi mängus.

Tõsi, kuradit, kes teeb usutavaks reaaltasandil uskumatu, saab välja kutsuda mõjuva lavastajatööga, kuid «Viimases mõrvas» on seegi loid.

Võibki näida, et T. Kallase viimane sõna novellistikas on üsna üheselt formuleeritav: peaasi, kui saab inimlikku uudishimu kõditada (ja eksploateerida), sest paljudest ühelt kirjanikult ikka nõuda tohib.

Ometi räägib T. Kallas sellises kirjandusliku advokaadikõne vormis oma loomupärastele taotlustele üsnagi vastu. Ta ise ei ole materjaliga objektiivsuse distantsti säilitav ning seejärel lugeja tundeid täpselt kalkuleeriv põnevusjutu kokkuseadja tüüp, vaid eelkõige

oma suhtumise avaldaja (kipub teinekord tegelase ja lugejagi eest suhtuma). Pole sugugi juhuslik, et ta jutudes on nii vältimatult kindel kohtuhoonoril. «Huumor — see on teravmeelsus pluss armastus. Igal juhul, ma ei kahtle, et parim huumor on ülimalt-humaanne,» arvas omal ajal Thackeray. T. Kallas ise on öelnud: «Pigistamata ahistuse reaalsuse ees pooltki silma kinni, arvan ma siiski naiivselt ja viimati vanamoeliseltki, et kirjanikuks olemise põhieeldusi on armastada inimest, olla tema murede suhtes osavõtlik, mitte aga tülp ja põlglik.» («Sirp ja Vasar» 22. III 1974.)

Omaette küsimus, jah, «kuidas seda lavastada» nõnda, et soe suhtumine inimesse ja mure tema pärast kujundiliselt kõlama jääks. T. Kallas näib vahel lootvat, et ehk jääb kõlama, kuhu ta pääseb («Verine padi», «Lahkumine...»), seevastu kaks 1974. a. lugu «Eva ärkamine» ja «Pea» väljendavad taas sihipärast püüdu konkreetse kaudu üldisemat haarata.

Novellis «Eva ärkamine» proovib autor kokku kõlama panna kaks erinevat kihistust: novell algab ja lõpeb Evale keskendatud episoodidega, mille märkfraasideks sobiksid vastavalt «ehk tuleb mõni põgus unenägu, midagi tühist, midagi meeldivat» ja «Igav on elada, mõistad? Jumal, kui igav... Hea küll, püüame nüüd tukkuda»; keskele on kiilutud lõik, mis häälestuse, sündmustiku ja meestegelase eriskummalsuse tõttu sarnaneb mõne helge mänguga romaanist «Heliseb-kõliseb».

Tundub, et kui too lummas seiklus oleks toimunud võlurimängus või unenäoski, siis oleks autor mõjuva kokkukõla saavutanud, nüüd aga põhjendab ta ülearu püüdlikult, kuidas Arvo Tibar muutus Armand Thibault-Moreau'ks. Säärase põhjenduse taustal hakkab kripeldama mõte, et Armand'i potentsiaali hääbumises (ja ka Eva ahastuses) on süüdi peamiselt Arvo karskus. Kui too paks kanguru ikka

aeg-ajalt tipsutaks, võiksid ehk Armand'i etteasted mingis variatsioonis vahel korduda ning Eva saaks taas mõelda: «Mis see kõik on. Ei tea. Ega soovigi veel teada.» See oleks isegi Paani loo kõrval veidravõitu lahendus argielumasendusele. Nõnda tekib ihaldatavas sulamis mitte küll selgelt tuntav, kuid siiski märgatav mõra.

Ja kummaline, too universaalse raali külge siirdatud aju, mis ometi peaks uskumatuse porinat esile kutsuma, mõjub kogumiku lõpuloos Meelika Jaaksoni loomuliku kirja- ja isegi tundepartnerina. Novelli «Lahkumine bus-sipeatusest» minategelane ohkab tundediselt, ent mõjuvaeselt; raal formu-

leerib: «Ma ei teadnud, et ma olen masin», meie aga võtame vastu traagilise tunnetuse, mille sunnil hakkab kumama inimene-olemise probleem, mis novelli «Pea» vanade noorte foonil eriliselt kõlab.

Selles loos märkame kerge kirjan-duse reetlikke jooni — (teksti) kerget loetavust, parasjagu põnevust, ometi ei saa me toda kullilikku küsimust «paljukes» kohta siinkohal ironiaga rüütada. Novelli «Pea» toetusel võime kinnitada, et kirjanikult saab nõuda ikkagi üksnes kunsti. Nii T. Kallaseltki — kui ta vaid sellele nõudele novelližanris sagedamini veenvalt vastu tuleks.

Ilmar Kopso

POLIITILISELT OLULINE, KOMPONEERINGULT HUVITAV

Holger Pukk: «Mida te teate Oskarist?» «Eesti Raamat», Tallinn, 1974. 176 lk.

Zürri on otsuse teinud ja oma hinnangu välja öelnud. 1974. aasta laste- ja noorsookirjanduse preemia väärinu peaks tõesti hea raamat olema.

Eeskätt on see teos mõeldud noortele, lugejamäärangu kohaselt keskmisele ja vanemale koolieale. Sellises vanuses lugejat, eriti keskkooliõpilast ei saa enam kostitada n.-ö. lihtsalt lastekirjandusega, sest ta teab juba kooliprogrammigi tõttu küllalt hästi, mis on päriskirjandus. Ent kindlasti ootab temagi uuel raamatult peale tuumakuse ka huvitavat süzeed ja materjali vaheldusrikast ning erksat esitust. Holger Pukk on seda arvestanud ja valinud ülesehituseks omapärase võtte. Teos koosneb kaheksateistkümnest vastusest pealkirjana esitatud küsimusele. Vastajate hulgas on Oskari lapsepõlve mängukaaslane, kooliõed, koolivend ja selle vend, ühingu- ja aatekaaslased, omaaegne õpetaja, vangivalvur, kaasvang jt. Kirjaniku poolt valitud vastajate hulk ja diferentseeritus on piisavalt lai, et kangelast meelde jäävalt

kujutada. Seda eesmärki on autor tõsiselt võtnud, sest kirjapandu põhineb 1941. aastal ELKNÜ Keskkomitee esimese sekretärinä töötanud Oskar Cheri elukäigul.

Oma maa ajalugu, seda enam revolutsioonilist minevikku on vaja tunda. Miks valis Oskar Cher oma elus nimelt niisuguse tee? Millesse ta uskus? Mida taotles? — Nendele ja paljudele nendega seostuvatele küsimustele vastamiseks on H. Pukk taas võtnud vahendada praegusaja noortele ühte lõiku enne nende sündimist olnud aegadest ja inimestest.

Kui Holger Pukk tahtis lugejatele luua üldist kujutlust Oskar Cherist, siis on see tal õnnestunud, kui aga dokumentaaljutustust, nagu väidetakse «Rahva Hääles» (31. V 1975), siis on lugu keerulisem.

Oskar Cher on konkreetne ajalooline isik. Me teame, millal ta elas, kus ja kelle seas liikus. Ka temast kirjutatud raamatus on olemas peategelase isiku ja vaadeldava aja konkreetlus, aga puudub tegevuspaikade ja kaastege-laste konkreetlus. Kindlasti on autor kaheksateistkümnelt vastaja konkreti-

KRIITIKA

seerimisest loobunud tahtlikult, aga võib-olla ei pidanud ka võimalikuks kõike taastada. Saatesõnas on koguni rõhutatud, et «ükski seltsimees, kellega olen materjali kogumisel vestelnud, ärgu luges end üheks või teiseks vastajaks arvaku. Igasse vastusesse-peatükki on koondatud mitme vestleja tähelepanekuid, arhiivmaterjalide andmeid ja autori juurdemõtlemisi.» Kahtlemata on see märkus siin vägagi vajalik ja räägib peale muu belletristlikust eesmärgisest, kus kirjanikul on alusmaterjali kasutamisel vabad käed. Ent meil on tulemuse hindamiseks veel üks mõõdupuu või lisahuvi — teada saada, missugusel määral on H. Puki teose Oskarist neil ja neil aastail elanud ning tegutsenud Oskar Cheri.

Siit ka mõte, et mõnede kaastegelaste — Oskari tuttavate ja võitluskaaslaste — lähem ning täpsem iseloomustamine oleks ehk tunduvalt elulisust juurde andnud Oskarile kui aktiivsele töölisliikumise tegelasele. Põrandaalusest tööst kodanlikus Eestis tohiks praegu igal koolinoorel nii õpikute kui ka ajakirjanduse põhjal mõningane pilt olla. Raamatu-Oskar peaks muutuma reaalseks isikuks ja sellesse pilti täpselt sisse mahtuma. Mõne tuntud nime ja tollase ajasündmuse sissetoomine ei oleks siin vist segama hakanud. See avardanuks lugeja kujutlust nii Oskarist kui ka põrandaalusest liikumisest, liites uusi kilde olemasolevasse ajaloo-kujutlusse. Praegusel juhul loob ajaloolise isiku paigutamine mitteaajalooliste tegelaste keskele küllaltki tavapäratu olukorra. Lugejat siiski huvitab, kes vastab küsimusele Oskari kohta — kas armunud sõbratar, kes noormehega Kadriorus jalutamas käis, või abstraktne kooliõde, kes istus mingisuguses pingis aknapoolses reas. Vas-

taja on nagu peegel, milles lugeja näeb ja tunnetab Oskarit, sellepärast on ka tema isiku avamisel oma tähendus. Midagi on autor selles suunas küll teinud: varieerinud kõnet, toonud sisse selgitavaid ekskursse, pikkinud koolivenna juttu näiteks rohkete vanasõnade ja kõnekäändudega, kujutanud endist õpetajat tagasihoidliku ja takerduva mõttejärjega vanainimesena jne., aga see kõik on enamasti väliseks jääv. Siin peab ühekorraga arvestama väga mitmeid kihistusi: millisena mäletab vastaja Oskarit ja ennast neil aastail, mida ta sellest praegu mõtleb ja milline ta tegelikult (s. t. autori arvates) ise oli või on. Me ei tea, keda nimelt, aga võib-olla on kirjanik osa vastajaist konstrueerinud arhiivandmeid, kunagist ajakirjandust jm. kasutades. See, ja eriti niisuguste küsimuste-vastuste võtte rakendamine nõuab aga ülimalt head karakterite kujundamise oskust.

Tundub, et H. Pukk on siin ette võtnud julge katse. Kriitika on kirjaniku varasemate teoste puhul mõnelgi korral märkinud puudujääke just selles osas. Näiteks nendib H. Väli («Mallega ja Kallega», lk. 55): «Lõtvus karakteriloomisel õngi Pukile iseloomulik mitte ainult kõnealuses raamatus.» Seda märkame selleski raamatus. Nii on vangivalvuri usklikkust üledemonstreeritud ja tekib kahtlus, kas valvur Oskari kirja kohtuministrile tõesti oma päevaraamatusse ümber kirjutas. Loomulikult oluks seda kasutada näiteks ajaloolase vastuses.

Need on mõningad soovid-soovida-jätmised, mis lugeses mällu pidama jäid. Raamatule üldhinnangut andes tuleb nõustuda A. Tammega: «Poliitiliselt oluline, komponeeringult huvitav ning eetiliselt arukas raamat [— —].»

Lili-Ann Sinijärvi

KRIITIKA

HEA SAAGI AASTA

Kogumik «Eesti näidendeid 1972».
«Eesti Raamat», Tallinn, 1974. 332 lk.

Pole uudisasi väita, et meie rahvas on lugemislembene — «põnev» raamat haaratakse lennult. Aasta-aastalt tõdeme ka erakordset teatrihuvi: teadjad-mad inimesed räägivad teatrikülastuste rekordarvudest.

Üsna paradokslik tundub seejuures aga asjaolu, et kui näidend jõuab kaante vahele, ei ärata ta paraku erilist huvi. Ka mitte see näidend, mida murdu vaatamas käidi. Eriti paradokslik tundub vähene huvi näidendite lugemise vastu, kui meenutada üldtuntud tähelepanekut, et pealiskaudne lugeja kipub raamatus vahele jätma kirjeldusi ja arutlusi ning ruttab tegevuse ja dialoogi juurde. Kui nii võtta, siis mis see näidend muud ongi kui aina üks dialoog ja tegevus.

Ekh aitab näidendiraamatu võõristamisest mingil määral üle saada nüüd juba teist puhku ilmunud kogumik meie vabariigi kirjjanike aasta parimatest lavateostest. 1971 ilmunud kogumikuga võrreldes on vaadeldav probleemirikkam, temaatiliselt ja tegelaskarakterite poolest huvitavam, kunstiküps ja žanriliseltki mitmekesisem. Mis on seda üllatavam, et viie avaldatud näidendi autoreist on ainult A. Liives kogemustega dramaturg. Teised — küll tuntud sõnaseadjad — on näitemängu kirjutamisel suures osas debütandid.

V. Beekmani draama «Hunditubakad» on huvitav juba käsiteldava aine ja ajastu poolest. Nimelt toimub tegevus 1918. aasta suvel väikeses Narva-taguses metsakülas, mille kaudu peetakse ühendust sakslaste poolt okupeeritud Eesti ja Nõukogude Venemaa vahel. Peategelased ja nende lähikondsed, episoodiliste osalistena terve värvikas tüüpide galerii pisispekulandist kuni klassivaenlaseni.

Ainekäsitletluse järgi võiks seda teost

määratleda kui olustiku- ja karakterdraamat, mis sisaldab nii traagilisi kui ka koomilisi elemente. Võtme teose mõistmiseks annab pealkiri koos «Eesti taimede määrajast» võetud motoga: «[— — —] juhulikult tekkinud uued vormid kujunevad uuteks pärilike tunrustega liikideks. Kuna hunditubaka liigid on seotud üleminekuvormidega, siis on nende määramine sageli raske. [— — —]»

Autor ongi vastaspoolusteks seadnud kaks punakaartlast. Üks on Jaan Tedder, kelle inimlikkuses ja juurdlemistes avaldub perspektiivitunne, teist poolust esindab revolutsioonipalangust kantud Avloi (Peterburi tšekaa töötaja) oma juttudega terrori vajalikkusest ning ennatlike, läbimõtlemata otsustustega. Nende kahe vahele mahuvad revolutsiooniga stiihiliselt liitunud inimesed. Näidendi see aspekt on mõttelt mahukas ja mõjub revolutsioonisündmuste kunstilisel käsitlemisel uudsena.

Ajastusse on autor hoolikalt süvenenud. Sellest kõneleb olustiku veenev ning koloriitne kujutamine, samuti tegelaste (eriti kõrvaltegelaste) ilmekas iseloomustus, milles olulist osa etendab individualiseeritud, ajastuvärvinguga lokaalne keelepruuk. Kõrvaltegelaste kujukus on muidugi draama väärtusi. Ent selles on ka tema nõrkus — draama kipub pudenema arvukateks pisiepisoodideks, kõrvalliinid ja -tegevused ähmastavad põhikonflikti ning lavateose kompositsioon lõtvub. Küllap on see üks põhjusi, miks teatrid pole seda draamat tema hinnatavatele külgedele vaatamata mängukavasse võtnud. Ometi on selles ka see «midagi», mis peaks teost (võib-olla pärast mõningast viimistlemist) lavastama ahvatlema.

Ardi Liivese «Tormihoiatust» tahaks mitmeski mõttes lugeda tema enim õnnestunud lavalugude hulka. Probleemiasetuse tõsiduselt, tegelastele antud «tagamaa» ning ülesehituse kompakt-

KRIITIKA

suselt tuletab see kohati meelde Liivese üht menukamat näidendit «Uus-aasta öö».

Sisuliselt on see traditsioonilises laadis kirjutatud perekonnadraama, teemaks inimestevahelised suhted, moraal- ja eetikaprobleemid. Täpsemalt — millal võib inimest tõeliseks inimeseks pidada? Säärase küsimuse paneb suhu näidendi üks peategelasi Herman Kruise. Väliselt on ta igapidi edukas ja positsioonikas mees — kalalaeva kapten, tunnustatud ning austatud tööeesrindlane. Selle varjul aga on ta oma kodus ja eraelus kalestunud egoist, kes elab oma «täisverelist elu» ühestki lähedasest hoolimata. Temale sekundeerib poeg Hain, parasjagu nahaalne, küüniliselt egotsentrilise ellusuhtumisega noormees — ilmselt isa kasvatuse ja eeskuju mõjul. Paraku puuduvad tal need kutsealased saavutused, mis isa käitumist mingil määral aitavad vähemasti mõista, kuigi mitte õigustada.

Autori sümpaatiat tundub olevat Kruise naise Linda ja tema esimesest abielust sündinud poja Tõnise poolel. Ema ja poeg on olemuselt ausad, hellatundelised ja kergesti haavatavad. Neil on raske elada Kruise asjalikus-rahmeldavas egoistlikus maailmas. Ent vastu seismaks on nad liiga nõrgad. Linda eelkõige haiguse pärast, samuti kõike lepitada püüdvat eluhoiaku tõttu. Tõnis on aga neurasteeniani tasakaalutu — iga hetk on temas vallandumas trots ja enesekaitselikud irooniapuhangud.

Näidendit võib mitmeti lavastada (ja muidugi ka lugeda!), sest autor konstateerib ja kujutab, andmata probleemile tähendust-lahendust. «Tormihoiatuse» mõjukust kahandab mõnel määral liiga ilmne konstrueeritus — situatsioonide teravdamiseks, järskude murrangute saavutamiseks on autor oma «male-nuppe» vahel liiga meelevaldselt liigutanud. Eri tegelastelt oleks oodanud ka isikupärasemat keelepruuki. Eriti lu-

gemisel hakkab silma Liivesele paraku omane «üldine», ühtemoodi ladususele pretendeeriv kõnekeel kõigi suus.

Kersti Merilaasi näidend «Kaks viimast rida» on monodraama selles mõttes, et kõik keskendub siin peategelase Truuta Krispini ümber. Muud tegelased ja teemad sekundeerivad peaprobleemile — inimene on jõudnud elu lõppveerandisse, seisab silmitsi vana-dusega, paljud suhted-asjad-vahekorrad libisevad pöördumatult käest. Kust leida pidet veel jäänud aastateks? Kujutatud inimlikku kriisiolukorda teravdab asjaolu, et Truutale, tuntud näitlejale, tähendab lavalaudadelt lahkumine ka otsekui elu näitelavalt lahkumist. Situatsioonile lisavad teravust mitmed eraelulised seigid. Nii et — tõsine ja komplitseeritud isikudraama.

Näidendis rakendatud kohahütsuse printsip mõjub nüüdisaegsete, sageli filmilike, paljude laialipillutatud tegevuspaikadega lavateoste foonil värskena. Aastaaegade vaheldus toa suure, tagaseina täitva akna taga on taotluslik ning annab meeolulist edasi märksa rohkem kui pelka aja kulgu. Üldse on meeoluludel, enamasti resigneerunult minoorsetel, selles näidendis oluline osa. Siinkohal kiusab aga liisama, et sekka on sünenenud ka sentimentaalsusse kiskuvat tundetooni (näit. poja portree demonstreerimise stseen, näidendi mõned lõppepisoodid).

See tundub olevat eelkõige luge-misdraama: pole erilist süžeesõlmitust ega arendust, küllaga on kasutatud järelijutustusi ja muid monolooge, liisaks neile veel katkendid «Medeist». Säärased üksikõned on aga kammitaks näidendi arengukäigule.

Peategelane Truuta on lihtsalt tore karakter, kes ei mõista lugu pidada. «väikestest rõõmudest ja nadvõitu naudingutest». Ta on veenev oma pealtnäha vastuolulistes heitlemistes, jäädes seejuures terviklikuks ja väga sümpaatseks isiksuseks. Üks märkus

siiski — teadupärast on mõnelgi näitlejal kombeks isiklikke elamusi ja omaenda eluseiku dramatiseerida, ent siiski on Truuta suhu sattunud pisut palju kõrgstiili («Ma olen lõke, ma põlen lõpuni», nimetatud katkendid «Meideiast» jm.).

Huvitavate karakteritega ja eluliste probleemidega teos, mis lavastamisel vajab tihendamist-töötlemist. (Seda kinnitab ka «Vanemuise» autoritruu lavastus.)

Enn Vetemaa andis oma näidendile «Õhtusöök viiele» teatri kavalehel ootamatu žanrimääratluse — «kurb mäng». Kahju, et see hoiatavalt mõtlemapanev määratlus raamatus puudub, sest pealtnäha on see nagu üks paljudest väga tavalistest näidenditest. Ei mingit «novaatorlust» vormis ega sisus: kolm vaatust, põnev sündmustik, argieluliselt tõepärased ning nagu tuttavlikud kujud. Abielu ähvardab lõhki minna, sest mees joo; mehel on tüüpiliselt väikekodanlikud, oma pojasse kiindunud vanemad, noorikul aga on tõsised elumõtted ja püüd ennast elus teostada. Nii et justkui tavaline lugu, teemaks alkoholivastane võitlus.

Ent ometi rõõmustas teater seda näidendit saades, rõõmustas publik seda laval vaadates — ometi kord tõeline probleemnäidend! Kuidas seda siis mõista?

Näidendi peategelase Ilmari allakäiku ei ole primaarselt tinginud mitte «alkoholi kuritarvitamine», see on sekundaarne tegur. Asja juured peituvad tema elu lähtealustes — väikekodanlikus, välises, omaette eesmärgiks saanud edasipüüdlikkuses, kusjuures kaduma on läinud (või pole neid olnudki?) vaimsed väärtused, tõelised ideaalid.

Ilmariga seotud sotsiaalpsühholoogilist probleemi aitavad süvendada veel kolm tegelast — Mart, Isa ja Ema. Vanematele pole kohutav mitte niivõrd poja põhjamineku fakt, kui selle võimalik, skandaaliga seotud avalikuks-

tulek; nende meelest määrab inimese väärtuse ainult positsioon ning välise moega kaasaskäimine («teistel on!»). Mart omakorda kehastab väärastunud töömehentaliteeti: tal on auto, soome saunaga suvila, ent muud ei midagi. Töö on tema jaoks mõtestamata rügemine ainult selle nimel, et saaks aga ränka raha. Ainult jõukuse pinnal tunneb see uustõusiklik tarbija ennast täisväärtusliku inimesena.

Mart, Isa ja Ema on need kolm, kelles näeme elustilist tulenevat isiksuse degenerereerumist. Ja nende graafiliselt täpselt väljajoonistatud kujude kaudu heidab autor välkvalgust Ilmari, komplitseerituma, põhiprobleemi suhtes aga kõige olulisema tegelase mõistmiseks. Selles mõttes on väga tähtis muidugi ka Kadri, Ilmari naine, oma isetu huviga teaduse vastu, oma lootusetuna näivate püüetega meest mingilgi määral aidata. Kuni ta lõpuks meelegeit hakkab meeletusi tegema. Just Kadri kaudu hakkab lugeja-vaataja mõistma teiste tegelaste ohtlikkust, neisse kätkevad probleemide teravust.

Tugev näidend, terav probleemiasetus. Näidendina tugev oma intensiivsuses dramaatilises ja probleemteosena mõtlemapanev, sest autori ideid võimendab näidendi tegevust kandev pinge.

Jüri Tuulikut tunti varem hea ütlemislustiga jutukirjanikuna. Nüüd on siis lavastatud ja trükiski avaldatud tema «Hübriidglöobus, ehk miks pole alati arbuuse». Autor naljatab juba oma lavaloo žanri äramärkimisel: «Kriminaalne komöödia 13 tegelasega, laskmise, löömise, ühe vaheaja ja kolme õllega lõpus». Ja naljakas see lugu ka on. Ehkki ise samuti hübriid — komöödia ja fars ristand. Tavakoosiliste väljendusvahendite kõrval kasutab autor ohtrasti farsilikku olukordade üliteravdamist, karakterite hüperboliseerimist jm.

Loo mõte on tore, tegevuse sõlmitus huvitav, kuid paraku puudub intriigi

arendus kulminatsioonini. Tulevad sisse irdmotiivid ja -tegelased, autor lisab aina uusi puänte ekspositsioonis antule ja sedamoodi viibki oma tüki lõpuni välja.

Dramaturgilised ja kompositsioonilised puudused on ilmsed, aga veel ilmsed on autori oskus näha naljakat-naeruväärset elus ja seda ka naljakalt-naerutavalt kirja panna. Tekst on näitlejatele mõnusasti suu- ja karakteripärane, piltide lõpud vaimukalt rõhutatud. Sekka on puistatud päevakaja-

lisi mükse kirjanduse ja kunsti kapsa-aeda. (Need jäävad küll vist rohkem vastava ala tundjate mõista-mõistatada.) Siiski — paljutöötav debüüt nüüdsel komöödiavaesel ajal.

Kõnesolev kogu oleks saanud veelgi mitmepalgelisem, kui siia oleks lisatud V. Vahingu «Suvekool», mis ju ka kuulub samasse aastasse ja mis oleks näidanud meie näitekirjanduse uuenduslikke taotlusi. Aga siiski oli see hea saagi aasta.

Vidrik Kivilo

RINGVAADE

KIRJAPANEK VEERA RUBERI JUUBELI ASJUS

Kuidagi ei leia selleks kirjapanekuks sobivat žanri.

Juubelimärkmed? Kujutan, kuidas kõigil, kes Veera Ruberit põgusaltki tunnevad, venib suu kõrvuni: ei lähe see kokku tema iseloomu ega eluvaimuga! Ei, juubelilooga tuleb oodata, mis loeb siin viiskümmend...

Ülevaade elust ja loomingust? Paraku selle soliidse žanri ees arglen ise. Mis puutub Veera Ruberisse, siis tema huumoritaju tundes arvan, et sel juhul saaks minust kõikvõimalike teravmeeluste mugav märklaud.

Memuaarid? See oleks asjale vahest juba lähemal; ent meenutaja rollis pole ma veel kunagi esinenud ja oleks kahetsemisväärselt ebaõiglane, kui algaja vältimatud vead ja eksimused langeksid kaela inimesele, kes mitte ainult et on mu oskamatuses süütu, vaid meile kõigile lausa armas.

Mõnel ajal mõnikord on juubel kujunenud mitte niipalju sündmuse süüdlase saavutuste ja õnnestumiste kui ta vajakajäämist üleslugemiseks.

Nii et siinkohal oleks võimalus Veera Ruber nagu kord ja kohus «läbi võtta»! Tõepoolest, teda on korduvalt ja teenete kohaselt kiidetud õnnestunud tõlgete eest (viimane näide: vastukajad Voldemar Panso raamatule «Imelik inimene» ja Aimée Beekmani muinasjutule «Sõnni Siim»). Aga lubage, võiksin ma irisema hakata, õigupoolest oleks ta võinud kiituste osaliseks saada võrratult sagedamini! Ja ülepea, kas pole ta ka kriitikuna võimaline andma suuremat panust kodukirjanduse arengusse ja propageerimisse? On (see langeks sama ränkaskelt nagu vannutatud meeste otsus: jah, süüdi)!

Nii meeliskledes olen täiesti küps ammu aegsel viisil häälestama end sellele kiitev-süüdistavale noodile, kui minus ikkagi võimukalt oma osa nõuab memuarist, kes, nagu öeldakse, kutsub oraatori korrale — meenutamaks seda, millela Veera Ruberi tehtut oleks võimatu täiel määral hinnata.

Meenub näiteks 1960. aasta sügis. Käivad ettevalmistused ulatuslikuks eesti kirjanduse aruteluks. Ja nagu see sageli on, kui esile kerkib midagi harjumatu, üdiuut (pealegi tõlkelooriga varjatut), tekivad mõnedel ettevalmistavale nõupidamisele kutsutuist kahtlused mõnede (hiljem õigustatult uhkusega nimetatud, aga) momendil veel noorte ja võrdlemisi tundmatute autorite tunnustamise suhtes. Kardan elegantse daamiga suhteid rikkuda, kuid tõele au andes pean ometi ütleva, et tol korral ja hiljemgi mõningais vestlustes ja vaidlustes meenutas Veera Ruber raevunud tibuema, kes kaitseb pojakesi-tütreakesi puhastverd kriitikakullide eest (isiklik pihtimus: küll ta meeldis mulle neil hetkedel!).

Moskva kirjainimeste hulgas ei võlgne mitte ainult mina meie pikki aastaid töötanud NSVL Kirjanike Liidu konsultandile inimlikku ja kirjanuslikku innustust. Äkki leiad laualt tema soovitatud ja hangitud uudiskõite; tänu tema kirjeldamatule veenmisoskusele avastad veidi aega veelkordseks sõiduks Tallinna või kohtumiseks sealt tulnud külalisega... Nii on korduvalt kujunenud uued tutvussidemed ja valmis tehtud artikkel või retsensioon.

Nüüd mõtlengi: võinuks ju Veera Ruber ise kirjutada mõne neist artiklitest ja mõistagi suure asjatundmisega. Ent nagu jalgpallispetsialistid oskavad kõrgelt hinnata mängijat, kes annab hea söödu ja viib partnerid soodsale löögipositsioonile, ise seejuures varju jäädes, kui jalgpallihaigete mõirgetorm lööjat kiidab, nii tuleb ka kirjanduses osata hinnata inimest, kes on võimeline asja nõnda korraldama, et temaga koos töötada on huvitav, meeldiv ja ergastav.

...Lugenud «eespool toodu» läbi, mõtlesin, et nähtavasti on see siiski kõige lähem lembekirja iidsele žanrile. Võib-olla see polegi žanrina halb, andud olukorras koguni päris paslik?

A. Turkov

RINGVAADE

1581

USBEKISTANIS ON PÄEVAKORRAL TÖLKEPROBLEEMID

Ja seda üsna tõsiselt, lausa teaduslikul tasemel. Viimastel aastatel on tehtud ja trükitud palju selleteemalisi uurimusi. Mainigem siinkohal Dž. Sarpovi tööd «Tõlkimise ajaloost Usbekistanis. Revolutsioonieelne periood» ja monograafiat «Ilukirjanduslik tõlge ning tõlkemeistrid», G. Saljamovi «Keel ja tõlge». Aga erilise vaatluse all püsib juba terve aasta G. Gafurova «Tõlke arengulugu Usbekistanis», mis otsekui jätkab varasemate uurijate suurt tänuväärset tööd. Oma sisult ja probleemiasetuselt pakuks see usbeki-keelne uurimus huvi ka väljaspool vabariiki.

Raamatu esimene peatükk «Revolutsioonieelsed vene-usbeki kirjandus-suhted ja varasemad tõlked usbeki keelest vene keelde» sisaldab hulgaliselt ajaloolist materjali, kus analüüsitakse esimesi, 19. sajandi teise poole ilukirjanduslikke vahendusi. Omapäraselt võlv ajaloodokument, 1875. a. tehtud tõlge M. S. Gülhani teosest «Lood öökullist», annab nii mõnelegi praegusaja tõlkele silmad ette.

Raamatu teises peatükis iseloomustatakse nõukogude perioodil tehtud tõlkeid. Tuuakse ära aastate jooksul väljakujunenud normid, mida peaks kasutama ka tulevikus. Rea-aluse järgi tõlkimise praktika saab igakülgse kriitika osaliseks, sest niisugune tõlge enamjaolt ei kajasta originaali omapära.

Kolmas peatükk on pühendatud viimasel ajal vene keelde tehtud tõlgetele. Eriti märgitakse ära Oibeki romaani «Püha veri» tõlget, mis tähistab uut

suunda, uut etappi usbeki kirjanduse vahendamisel. Tõlgiti see romaan ju otse originaalist ning tänu suurepärasele tulemusele sai sedamaid populaarseks mitte üksnes vene lugejate hulgas. Romaani tõlke analüüs on asjalik, püütakse teha üldistusi, leida reegleid, mida idamaiste ajalooliste teoste vahendamisel edaspidi silmas pidada. Huvitav on jälgida ka seda, kuidas analüüsitakse Oibeki teise romaani — «Navoi» — tõlget (tõlkija M. Salje). Autor näitab, kui põhjalikult peab tundma Idamaade poeesiat, Idamaade keeli, Idamaade kirjanduse stiilivõtteid, enne kui sünnib tõeliselt kõrgeklassiline Oibeki ajaloolise romaani tõlge.

Sellessamas peatükis tehakse ka esmakordne katse analüüsida Navoi teoste vahendusi meie maa rahvaste ning võõrkeeltesse.

Viimases, neljandas peatükis vaadeldakse I. Krõlovi, N. Nekrassovi ja Cervantese teoste usbeki tõlgete najal autori stiili vahendamist ja tõstatatakse veel kord tõlkija meisterlikkuse probleem, millest suures tõlkekirjanduse janus seni mööda oli vaadatud.

Huvitavate arhiivimaterjalide, vähetuntud tõlgete ja tõlkijate seni avaldamata päevikute ning märkmete kasutamine teeb teose huvitavaks raamatuks, mis kriitiliselt ja sügavutimenevalt analüüsib usbeki kirjanduse vene tõlkeid. Nimetatud raamat peaks huvi pakkuma ka meie tõlkijatele, kellel seisab ees usbeki kirjanduse eestindamine.

A. Jaaksoo

INDEX LIBRORUM

Kirjeldatagu täna neid uuemaid uurimusi, milles vaadeldakse kirjandust, täpsemalt ilukirjandust, s. t. kirjandusteoreetilisi uurimusi (vanakreeka *theoria* tuleneb *theo*-st 'vaatlen'). Kõigepealt mõtiskletakse mitmes raamatus kirjandusteaduse enda seesmiste protsesside üle, nendeks oleksid mõned artikliraamatud, nagu «Kirjandus- ja keeleteaduse kaasaegsed probleemid» (vast. toim. N. Beltšikov; *Nauka*), mis Nõukogude Liidu, Ungari, Bulgaaria, Rumeenia ja Saksa DV filoloogid andsid välja akadeemik Mihhail Hrapštšenko (1904) 70. sünnipäevaks, siis «Kirjanduslooline protsess. Probleemid ja uurimismeeto-

did» (toim. A. Bušmin), edasi «Kaasaegne nõukogude kirjandusajaloo-teadus. Aktuaalsed küsimused» (toim. N. Prutskov; mõlemad *Nauka* Leningradi osakond), «Nõukogude kirjandusteaduse aktuaalsed probleemid» (toim. M. Gulizadä jt.; *Elm*, Bakuu), «Kaasaegne kirjandus- ja kunstikriitika. Aktuaalsed probleemid» (*Nauka* Leningradi osakond). Kirjandusteaduse (ja mitte ainult!) vaieldavad metodoloogilised probleemid on kõne all ka mahukas tõlkekogumikus «Strukturalism: poolt ja vastu» (*Progress*), mille artiklid on ümber pandud inglise, prantsuse, saksa, tšehhi, poola ja bulgaaria keelest. Siirderaamatuks ilukir-

RINGVAADE

anduse teooria «teoorialt» (mis ja missugune peaks olema kirjandusteooria) «madalamale» tasemele (mis ja missugune peaks olema kirjandus) näib olevat uus aastaraamat «Kontekst 1973. Kirjandusteoreetilisi uurimusi», mis pakub nii seda kui ka teist pea täpselt pooleks. Sõna saavad siin D. Lihhatšov, J. Meletinski, märtsis meie keskelt lahkunud Mihhail Bahtin jt. Muide, Tartu ülikooli «Töid märgisüsteemide alalt» VI (1973) M. Bahtinile pühendatult toob ära Vjatšeslav Ivanovi artikli lahkunu mõnede ideede tähenduse üle, *Hudožestvennaja Literatura* valmistab ette M. Bahtini teoreetiliste tööde valimikku.

«Kontekst 1973» sisaldab ka V. Kožinovi artikli «Milleks uurida kirjandusteost?», seades nõnda ühtlasi küsimuse nii kirjanduse kui ka kirjandusteaduse mõttest. Vähemalt esimesega tegeles juba J. W. Goethe, kellelt *Iskusstvo* avaldas valimiku «Kunstist» (koostanud ja artikliga sisse juhatanud A. Gulõga). *Progress* tegi kättesaadavaks artiklikogumiku «USA kirjanikud kirjandusest», milles suure hulga kirjanike kõrval (W. Whitman, Henry James, Th. S. Eliot, E. O'Neill, F. Scott Fitzgerald, W. Faulkner jt.) kõneleb meiega näiteks ameerika suur filosoof, ka kunstifilosoof George Santayana («Luule alused ja otstarve»). Kirjanduse otstarbe ja mõnesuguse kirjanduse otstarbekuse üle arutletakse teistegi teostes, näiteks võiksid olla artikliraamatud «Ideelis-esteetilised probleemid» (ülapealkirjaga «Nõukogude kirjandus ja maailma kirjandusprotsess»; *Nauka*), «Kirjandus muutumas maailmas» (alapealkirjaga «Tänapäeva ideelis-esteetilise võitluse aktuaalsed probleemid»; *Hudožestvennaja Literatura*), M. Kuznetsovi «Kirjandus ja antikirjandus», milles selgitatakse massee (s. t. rahvahulkade) kirjanduse ja «massikirjanduse» vahekorda. Selles suunas mõtisklema virgutavad mõned uuemad kriitikaraamatudki, mida oleks patt arvata triviaalsete kilda. Need

oleksid artiklikogumik «Tänapäeva kirjandus piiri taga» IV (*Sovetski Pissatel*; I — 1962, II — 1966, III — 1971), mis seisab koos «Inostrannaja Literatura» veergudel avaldatust, siis esimene kogumik kavandatavast seeriast «Euroopa sotsialistlike maade kaasaegne kirjanduskriitika» (koost. A. Dõmšits jt.; *Hudožestvennaja Literatura*), viimaks valimik «Marksistlik kirjanduskriitika Tšehhoslovakkias. 20-ndad/30-ndad aastad» (*Progress*).

Endistviisi pakuvad kirjandusteoreetikule rohkesti ainet meetodi, voolu või suuna probleemid. Sellele viitab vastava literatuuri rohkus, toodagu siin näiteks artiklikogumik «Romantiline meetod ja romantilised tendentsid vene ja välismaa kirjanduses» (Tartari Raamatukirjastus, Kaasan), P. Palijevski poleemiline raamat «Realismi teed. Kirjandus ja teooria» (*Sovremennik*), V. Dmitrijevi uurimus «Realism ja kunstitinglikkus» (*Sovetski Pissatel*), artiklikogumik «Sotsialistliku realismi probleeme» (Moskva ülikool), D. Markovi teos «Sotsialistliku realismi teooria probleeme» (*Hudožestvennaja Literatura*), jmt.

Vähem on uusi uurimusi ilukirjandusliku kunstiteose struktuuri, seemise vormi üle, selle üle, mida aimamisi võiks nimetada poetikaks, teose kuidas-külje üle. Mõned raamatud siiski: artiklikogumik «Kirjanduse ja folkloori poetika küsimusi» (toim. S. Lazutini; Voroneži ülikool), I. Galinskaja «J. D. Salingeri poetika filosoofilised ja esteetilised alused» (*Nauka*), A. Grigorjani «Kunstiline stiil ja kujundi struktuur» (Armeenia NSV TA Kirjastus, Jerevan); rohkesti asjassepuutuvat on ka mahukas artikliraamatus «Ajaloolis-filoloogilisi uurimusi» (*Nauka*), mis pühendatud akadeemik N. Konradi mälestusele. Opetajale võivad abi pakkuda esimene vihik jätkuvast kogumikust «Kunstilise teksti analüüs» (*Pedagogika*) ning N. Prutskovi «Ilukirjanduslike teoste võrdlev-ajalooline analüüs» (*Nauka* Leningradi osakond).

Toimetuse kolleegium:
 V. BEEKMAN, V. ILUS, J.
 KROSS, K. KURG (peatoime-
 taja asetäitja), P. KUUSBERG
 (peatoimetaja), R. PARVE, J.
 PEEGEL, L. REMMELGAS,
 P.-E. RUMMO, E. VETEMAA.

Toimetuse aadress: 200 001,
 Tallinn, Harju t. 1, tel. 413-65,
 407-80, 407-81.

Kirjastus «Perioodika». Tal-
 linn, Pikk t. 73.

Ladumisele antud 5. VIII 1975.
 Trükkimisele antud 5. IX
 1975. Trükiarv 18 000. Trüki-
 paber nr. 1, 70×100/16. Trüki-
 poognaid 11,25+2 kleebist.
 Tingtrükipoognaid 14,95. Ar-
 vestuspoognaid 13,77. MB-
 01430. Tellimise nr. 2390.
 ЕКР Keskkomitee Kirjastuse
 trükikoda, Tallinn, Pärnu
 mnt. 67-a.
 «Looming» nr. 9, september
 1975.

Hind 50 kop.

На эстонском языке.

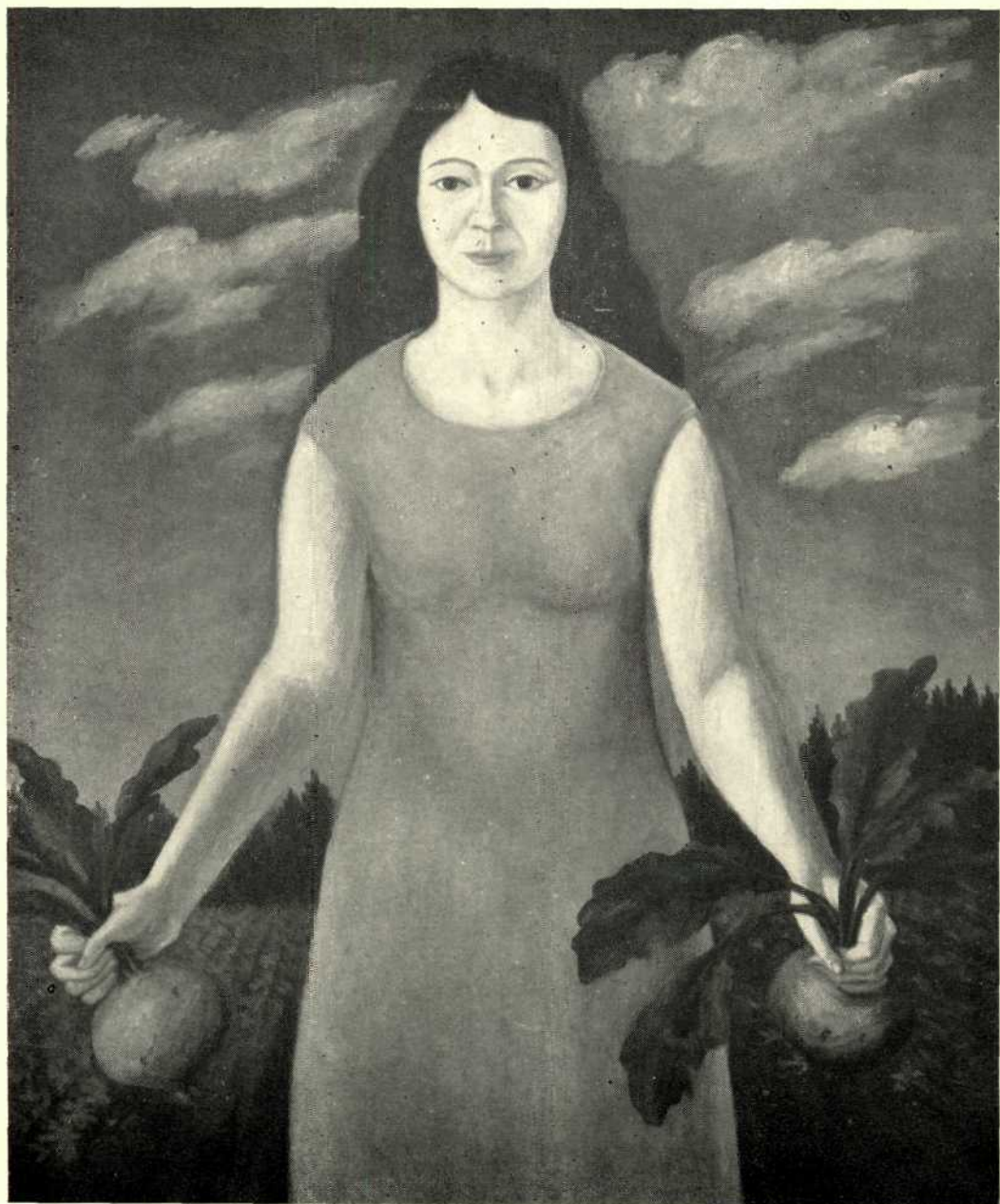
Орган Союза писателей
 ЭССР

«Лooming» («Творчество»)

№ 9, сентябрь 1975.

Адрес редакции: 200 001,
 Tallinn, ул. Харьгу, 1, тел.
 413-65, 407-80, 407-81. Изда-
 тельство «Периодика», Tal-
 лин, ул. Пикк, 73.

- 1411 M. TRAAAT
 Luuletusi
- 1418 J. KROSS
 Kolme katku vahel III
- 1475 H. ANGERVAKS
 Tšiili, sa pikergune õilmeleht
- 1480 E. MAASIK
 Koorukeste isevärki inimesed
- 1495 H. RUNNEL
 Luuletusi
- 1499 V. VAHING
 Korter
 Epigooni kodune ball
 Kellega veedad sa Jaaniöö?
 Kunstsõrmus
- 1505 Vietnami luulet
- 1511 G. MURAVIN
 Kaama kõnelused
- 1540 U. URI
 Essee eneseteostusest
- 1549 N. ANDRESEN
 «Noor-Eesti» ja ta retseptisioon
 (1905—1909)
- 1570 E. VETEMAA
 Minu Saatja
- 1572 I. KOPSO
 «Paljukest ühelt kirjanikult ikka nõuda
 tohib?»
- 1575 L.-A. SINIJÄRV
 Poliitiliselt oluline, komponeeringult
 huvitav
- 1577 V. KIVILO
 Hea saagi aasta
- 1581 RINGVAADE
 Esikaane siseküljel:
 L. MIKKO. Kivine maa (Õli)
 Tagakaane siseküljel:
 L. SARAPUU. Töörõõm (Õli)
 Kleebistel:
 J. ARRAK. Vietnami tragöödia (Õli)
 R. TAMMIK. Vietnami tütarlaps



LEMBIT SARAPUU

Töörõõm (Õli) 1975

50 KOP.

78 174